

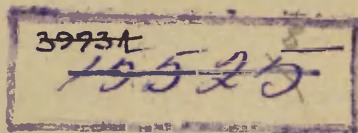
VABA SÕNA

1916

KOLMAS AASTAKÄIK.

ÜS LIIVIKA
1287
Raamatukogu

13
26

OSAÜHISUS „NOOR-EESTI KIRJASTUS“.

VABA ZONA

2

A-6509

J. Mällo trükk, Tartus.

154822

i16449484

10

„Vaba Sõna“ 1916 aasta sisu:

I. Artiklid:

a) Poliitilised:

Jans, Joh.: Individualism ja meie avalik elu	57
Jans, Joh.: Põhjusemõtte eluline väärtus	145
Jans, Joh.: Adu Grenzstein	156
Jans, Joh.: Vabadusest	191
Kruus, H.: Venemaa väikerahvaste poliitilised ülesanded	1
Kruus, H.: Kultuuri loomas	89
Laaman, Ed.: Välispoliitika esile tungimas.	61
Martna, M.: Austria sotsialdemokraatlike opositsiooni kaebekaja.	6
Martna, M.: Karl Liebnechti kõne Preisi maapäeval 16. märtsil 1916.	97
Normes, A.: „Postimehe“ ja „Uudiste“ vahetõrd	26
Ruubel, P.: Mõisnikkude poolt kavatsatud Eestimaa maaoma- valitsuse uuenduse kohta.	116
Suhanov, Nik.: Venemaa ja tema liitlased	150
Treial, J.: „Parajuslus“ ja „käremeelsus“.	15
Treial, J.: Sotsialism militarismi üle	169
Treial, J.: Demokraatia välispoliitikast.	194
Tschernov, Victor: Surma aastapäev (J. Jaures)	178

b) Teaduslikud:

Asson, E.: Aleksander I ja 1816 a.	109
Kogermann, P.: Sir Villiam Ramsay.	158
Normes, A.: Elukallinemine	102

d) Kirjandus- ja kunstiteadlised:

Kangro-Pool, J.: Eesti kunstinäitus Tallinnas	81
Semper, Joh.: Teater iseseisva kunstialana.	62, 133
Tuglas, Friedebert: Isik ja teos	40
Tuglas, Friedebert: A. H. Tammsaare toodangu piirjooned.	199
Visnapuu, H.: Kaugeist rannust	38

II. Ilukirjandus.

Proosa ja luule:

Bazàn, E. P.: Kristuse armulaud.	77
Gailit, Aug.: Ühe romaani algus	207
Hamsun, Knut: Mets talvel	123
Heiberg, Marie: Esimene lumi	80
Huysmans, J.-K.: Tainasõtkuja.	79
Konopnìcka, Marya: Nocturne.	168
Könning, Aug.: See oli	168
Maupassant, G. de: Hunt	160
Puru, M.: Read koomale	221
Reimann, Rud.: Armastus	81
Roht, Rich.: Öhtu tulekul	72
Tuglas, Friedebert: Maailma lõpus	34
Under, Marie: Sirelite aegu	231
Visnapuu, H.: Igavesti	76
Wilde, Eduard: Kismet	121
Wilde, Oscar: Proosaluuletused	44

III. Kirjanduslik ülevaade.

Aavik, Joh.: G. Suits, Eesti lugemiseraamat I.	85
Asson, E.: Jaan Kärner, Talurahva vabastamine Eestimaal . . .	231
Kruus, H.: Отечество. Томъ I.	139

IV. Vested.

Faun: Cantus sublimis ad jaunandum	164
Tolli, Antono: Alkibiadese kultus	50
Tolli, Antono: Uus museum Eestis	55
T., J.: Skandali ja Naeru tähe all	165

V. Mõndasugust.

E. K. S. „Noor-Eesti“ avalik kiri Eesti Kirjanduse Seltsile . . .	144
Toimetusele saadetud kirjandus	88

Venemaa väikerahvaste poliitilised ülesanded.

Teatava ühiskondliku rühma poliitika, selle ülesanded ja iseloomu määravad ära tema elulised huvid ja nende huvide kohaselt ülesseatud poliitilisele eesmärgile lähenemist toetavate ja takistavate tegurite hindamine. Siia juure tulevad veel poliitikat kandvate inimeste üleüldisilmaaatelised alusjooned. Mida ühtlasem oma koosseisu poolest teatav ühiskondlik rühm, seda ühtlasem ka tema poliitika. Nii on lugu näituseks klassidega, samuti ka „ajaloota“ rahvaste juures, kus klassiline erinemine alles algidudes, ehk koguni veel olematu. Sääal on võimalik enam-vähem ühtlane rühma-poliitika. Kui aga teatavas sotsiaalses rühmas miskisugune erinemine on sündinud, siis ilmub selle paratamatu tagajärjena ka lahkuminevus erinenud osade poliitikas. Minnakse lahku ka üleüldistes küsimustes. Nii ei saa klassiliselt erinenud rahvusel olla ühtlast rahvuspoliitikat, mis kõigis oma üksikasjus kõigi rahvuse liigete ja osade poolt tunnustamist leiaks. Rahvuspoliitilised ülesanded murduvad klassilises ja ilmavaatelises priisimas. Selle tagajärg on, et tekkivad paljud lahkuminevad seisukohad mitte üksi rahvuse sise- vaid ka tema välispoliitika alal. Elavaks näituseks selle kohta on need isesugused, üksteisest erinevad seisukohad Venemaa väikerahvaste tegelaste juures nende rahvaste välispoliitiliste ülesannete kohta.

Pääjoontes asja võttes, leiame siin kaks seisukohta. Esimene neist, mis on omane pääasjalikult kodanlistele ringidele, peab enam-vähem tarbetumaks väikerahvaste osavõtmist üleüldisest poliitilisest elust ja võitlusest; teine vool selle vastu rõhutab igal juonel selle osavõtmise tarvilikkust. Meie näeme neid voolusid võitlemas Poolamaal, Ukrainas, Lätis, Soomes, Kaukasuse väikerahvaste juures jne. Ka meil on nad mõlemad esitatud. Esimese selgejoonelisemaks kandjaks on Eduerakond; teisel — radikaalsemalt ja sotsialistlikult mõtlevad ringid.

Lähme kõige päält välja Eduerakonna seisukohalt. Alles hiljuti kinnitas hra — n „Postimehes“ (nr. 8, s. a.) et

„suuremaks poliitika tarkuseks olgu meie rahval oma sise-
mist kultura jõudu tõsta . . . ja riiklises elus õiguse ning
seaduslikkuse pääle toetades oma eluhuvisid kaitsta, ilma et suu-
remat lootust välise poliitilise võitluse pääle pandaks.“ See on
seisukoht, mida „Postimees“ on arendanud kümnete aastate jook-
sul, mida aga kindlajoonelisemalt avaldama ja rõhutama on ha-
katud 1905. aastast pääle. Neid vaateid on rahvuslased ikka ja
alati püüdnud kanda meie rahva teadvusse.

— Missugused on meie elulised huvid, nähtuna rahvameel-
suse seisukohalt, huvid, mida meie oma poliitilise kava loomisel
arvesse peame võtma?

Kui meie lepiksime üleüldise fraasiga, ilma et me kaugemale
üksikasjusse tungiks, siis nimetaksime neiks võimalikult laiu po-
liitilise elu lahedusi, kitsendamata enesemääramise õigust ja va-
bat arenemisvõimalust. Neid on meil vaja nii üleüldispoliitilises
kui ka rahvuslikus elus. Neid mõlemid momente peame meie
silmas pidama. Meil eksitakse siin harilikult, et esimene moment
kõrvale jäetakse ja kogu oma poliitiline ehitus rahvusliku momendi
alusele rajatakse. Kuid olulikult ei saa meie oma rahvuslikka
nõudeid ja ülesandeid omas tegevuskavas üleüldispoliitilistest, mis
üleriiklise tähtsusega, eraldada, vaid peame esimesi viimastega
kindlas vastavuses nägema. Meie peame võitlema üleüldiskodan-
liste, samuti rahvuslike õiguste eest. Esimeste saavutamise
teed me teame; see on otsekohene poliitiline võitlus. Teistele
läheneme samal teel. On ju üleüldiselt tuttav, missuguses kind-
las ühenduses rahvuslike õiguste saavutamine alati on üleüldis-
riiklise poliitilise olukorraga. Tõendavid näitusi selle kohta tuua
oleks täiesti üleaarne. Seega on meie rahvuslikuis rühma-huvi-
des, et üleüldine riigikord selles sihis uueneks, et meie endile
avaramaid elutingimisi võiksime saavutada. Kuid missuguses si-
his peab selle üleüldispoliitilise olukorra muutumine sündima?
Missuguste ühiskondlike rühmade poliitikale peame oma loo-
tused põhjendama?

Harilikult on siin lugu nii, et väikerahvaste vanameelsemad ja
opportunistlikumad ringid võimul seisjatega kokkulepetele lähevad,
lseloomuline oli muu seas sellepöolest veel hiljutine sõbralik vahe-
kord Goremõkini ja Läti vanameelse Veinberg-Sandersi kliike vahel,
millest Vene lehed teateid tõid. Vabameelsemad ja demokraatliku-
mad väikerahva rühmad põhjendavad harilikult oma lootusi rahvus-
like õiguste saamiseks nende poliitiliste ideede võidule pääsu
pääle, mis neile omased ja mille kandjateks riigi suurrahvastes need
kihid, mis neile klassiliselt ja ideeliselt sugulased. — Kuid üks
asi on kindel: mida suurem rahvameelsuse mõju, seda rohkem
lootusi väikerahvastel rahvuslikka õigusi saavutada. Rahvameel-
sus peab väikerahvaste ja muulaste rahvuslikka õigusi toetama,
nii põhjusmõttelistel kui taktelistel põhjusil. Demokraatia põhjus-
mõtteks ja hüüdsõnaks on: kõigile võimalikult avaraid poliitilisi
õigusi, isikule täielist enesemääramise võimalust! Pidades rahvus-

liku enesemääramise vabadust isiku õiguste lahutamatuks osaks, ei saa järjekindel rahvameelsus siin muud seisukohta võtta kui rahvuslike õiguste saamise eest välja astuda. Kui siin tahetakse ainult teatava piirini õiglane olla, kui tunnustatakse küll elanikkude poliitilisi ja kodanlisi õigusi, kuid samal ajal „muulaste“ rahvuslikku elu surve all tahetakse hoida, siis saadab seega rahvameelsus ise oma ideed pankrotti. Kui tahetakse ise vabaks saada ja vaba olla ja samuti teisi vabaks teha ning igal joonel seda tunnustatakse, kuidas võib siis järjekindel olles, teiste rahvuslike vabadust kitsendada? Kui seda tahetakse teha, siis tõmmatakse kõige päält oma põhjusemõtetest kriips läbi ja saadakse riikliku vahgikoja vahimeheks. Kuid seega on ka ennast suurel määral oma vabaduses kitsendatud, sest et lõpulikult vahimees samuti oma vangikoja vang on kui tema, vahialunegi. Rahvuslike survet võib, nagu igat teistki rõhumist riigis, ainult poliitilis-militaristliku korra juures avaldada, kuid see ei või ühelgi tõsisel vabaduse võitlejal unistuseks olla.

Taktika seisukohalt teeks Venemaa rahvameelsus määratuma vea, kui ta „muulaste“ rahvuslike õiguste vastu ükskõikne oleks, ehk halvemal juhtumisel, koguni nende vastu töötaks. Kui tahetakse rahvusküsimusest mööda minna, väidates, et see mitte tähtis ei olla poliitilise, seltskondliku ja majandusliku korra pääprobleemide otsustamises, siis ei saada seega muud kätte, kui aetakse see küsimus asjata teravaks ja sunnitakse neid elemente, kelledel poliitiliste, ühiskondlike ja majanduslike küsimustega ühes reas ka rahvusprobleem seisab, oma energiat jaotama esimeste ja viimase kaitsemise vahel ja kahel rinnal võitlema nii parempooliste kui pahempooliste keskpüüete vastu. Seda energiat on aga nii hädapärast vaja ühiskondlike vahekordade uuendamiseks, kultuuriliseks ja majanduslikuks edenemiseks, et lubamata on teda asjata raisata rahvuslike õõrumiste pääle. Neid õõrumisi ei saa aga muidu kõrvaldada kui rahvusliku enesemääramise õiguse tunnustamisega ja sellesihilise otstarbekohase korraldusega. — Teisest küljest aga annab vabastusliikumise ühiskondlike ja poliitiliste ülesannete koordineerimine rahvuslikega sellele liikumisele suuremat hoogu, külgetõmbavust ja kindlust.

Rahvameelsus saab tõsisemalt üleüldiseid riikluse huvisid silmas pidama, kui see seni võimul seisjate poolt sündinud, kus asju ikka juhitud kitsa ringkonna huvides. Ja riikluse huvide seisukohalt ei järele rahvuslikus poliitikas muud üle, kui kõigile riigi rahvustele avarad enesemääramise õigused anda. See on kindlaks sidemeks, mis kõik rahvused lahutamatuult ühte riiklikku kehasse liidab. Riikluse huvidest õige arusaamine käseb rahvameelsusel kõike jõudu selles sihis liikuma panna, et riiki kõigile rahvustele armsaks koduks teha. Seda on võimalik saavutada ainult visa tööga riigi korra ja majanduse, tema kultuuriliste ja majanduslike jõudude uuendamise ja kasvatamise läbi — ühelt

poolt; ja teisest küljest, sellega, et võimatuks tehakse kohalise ja rahvusliku elu rõhumine ja kurnamine riigi poolt.

Nii peab rahvameelsus nii põhjasmõttelistel kui taktistel põhjusil „muulaste“ rahvuslikka nõudmisi ja õigusi toetama. Ja „muulased“ peavad kõik oma lootused nii üleüldispoliitiliste kui rahvuslike õiguste saamises äärmise pahempoolsuse võidu pääle rajama.

Mis peavad aga väikerahvad ise tegema poliitilises võitluses? Kas peavad nad jääma ootajaiks, päältvaatajaiks või peavad nad olema aktiivseiks kaasvõitlejaiks? Ja siin minnaksegi seisukohtades üksteisest järsult lahku.

Meie rahvuslased hoiatavad meie väikerahvast poliitilisest võitlusest otsekohele osa võtmast. Oma seisukohta põhjendavad nad harilikult, pidades väikerahvaid tähtsusetuiks poliitilisteks teguriteks ja arvates poliitilisest liikumisest osavõtmise neile hädaohtliku olevat. — Kas on need põhjused küllalt kaaluvad?

Kui meie rahvuslaste seisukohaga nõus tahetakse olla, siis peaks meil välisest poliitilisest aktiivsusest loobuma. Kuid mis takistaks ka teistel Venemaa väikerahvastel seda sama tegemast? Ka nemad võiksid asuda samasugusele seisukohale, tülles samasuguste põhjendustega. Kuidas kujuneks siis seisukord? Venemaal on väikerahvaid, kelle suurus kõikumas 1¹/₂ miljoni ja 200.000 vahel ja kes oma kultuurilise tasapinna kõrguse poolest võimad on poliitilisest elust osa võtma, üle 30. Nende koguarv oleks vähemalt 17 % kõigist Venemaa elanikkudest. Kui nüüd see võrdlemisi õige rohkearvuline rahvahulk poliitilist elust eemale hoiduks ja otsustavalt silmapilkel, kus nende kaasvõitlejalik käsi nii tarviline, oma abi keelaks, siis on ju selge, kes sellest kahju, kes kasu saaks. Kuid ka suuremad „väikerahvad“ võivad üleüldispoliitilisest elust osavõtmise küsimuses eitavale seisukohale asuda. Ja niisuguseid mõtteid oleme kuulnudki näituseks Poola olupoliitikute poolt ning aralt on seda avaldatud koguni laialises Ukrainaski, millele sääline pahempoolsus ikka energiliselt on vastu astunud. Kui nüüd Venemaa 3—8 miljonilised rahvad, mis umbes 22% Venemaa elanikkudest moodustavad, poliitilist võitlusest eemale jäämist hakkaks jutlustama, siis oleks tõesti meie poliitilised perspektiivid enam kui tumedad.

Arvuliselt asja võttes, ei saa meie kuidagi jätta tunnistamata väikerahvaste suurt tähtsust Venemaa poliitilises elus. Kui 17% Venemaa elanikkudest, ehk veel pahemal korral juure arvatud 22%, kokku 39% poliitilisest võitlusest eemale hoiduks, misugune raske kaotus oleks see üleüldisele vabastusliikumisele! Ka tegelikka tõendus ei puudu meil selleks. On küllalt 1905-gi aasta üksikasjus ümber vaadata. Meie ei saa neid praegu „välisil põhjusil“ üles lugema hakata. — Võrdluseks oleks õpetlik ka Austria ajalugu, iseäranis 1848. aasta. Kui tol aastal Austria poliitiline käärimine algas, püüdsid sääl kõik neli suuremat ajaloolist rahvast riiklikult iseseisvaiks saada. Need püüded aga

leidsid kindlat vastutöötamist riigi „ajaloota“ väikerahvaste — tschehide, sloveenide, kroaatide, serblaste, slovakide, rumeenlaste ja ruteenide poolt. Need rahvused põhjendasid kõik oma lootused vana Austria olemasolu pääle. See lähtekoht kaugendas neid ajalooliste rahvaste revolutsioonilistest kihtidest. Kuid teisest küljest oli Austria väikerahvail nende kihtidega palju ühiseid huvisid. Ka nemad võitlesid vabaduse, konstitutsiooni ja talupoegade vabastuse eest. Kuid kartus oma rahvusliku tuleviku ja vabaduse eest tõukas need Slaavi rahvused ajalooliste rahvaste revolutsioonilistest kihtidest eemale. Viimased ei olnud väikerahvaste kaasvõitlemise tähtsust küllalt kõrgelt hinnanud ega osanud niisugust *modus vivendi* leida, mis neid oleks võitluses ühes tõmbanud. Väikerahvad, jäädes poliitilisest võitlusest eemale ja osalt uuendusmeelsuse vastugi töötades, said suurel määral üheks demokraatia kaotamise ja nende ideede maha rõhumise põhjuseks, nende samade ideede, mille tegunemisest ka ajaloota rahvad nii väga huvitatud olid.

Mis puutub meie rahvuslaste teisse põhjendusse, et poliitilisest võitlusest osavõtmine meie väikerahvale hädaohtlikuks võiks saada, siis on see enam hingeelulist kui loogilist laadi. Meie ei jaga seda, ei saa aga ka seda kartust miski loogilise abinõuga eemale tõrjuda. Peame ainult tähendama, et igal pool ja alati igasuguse hädaohtlikuma poliitilise ettevõtte eel oleks võidud niisugusele seisukohale asuda. Kui seda oleks tehtud, siis ei oleks olnud ajaloos ühtegi suuremat sisepoliitilist murdlainet. Kuid ometi on ka kõige tagurilisemadki hindajad nende murdlainete tähtsust ajaloolise mineviku perspektiivis sagedasti õige kõrgeks pidanud. Peab valmis oldama tarvilisel silmapilgul riskeerima!

Venemaa poliitilise elu uuendamine nõuab suuri jõupingutusi mitte ainult meie suurrahvastelt, vaid sellest peavad osa võtma ka kõik väikerahvad. Laiemate poliitiliste õiguste saamine on küsimus, mis poliitilistest probleemidest esimeses joones meie ees otsustamist nõuab. Ja alles sellega käsikäes saavad võimalikuks avaramad rahvuspoliitilised elamistingimised. Asjata on „Postimehel“ Inglise vabameeliste eeskujule toetada ja meile põhjuskordlist vastasrindlust soovitada. Inglismaal on poliitilises arenmises need järgud juba ammu läbi, mis meil veel ees. Ja need jõupingutused, mis sääal juba tehtud praegu valitseva avarama põhjuskorra saavutuseks, on meil veel ees ja meie „põhjuskord“ ikka veej jutumärkides ja küsimusmärgi all.

H. Kruus.

Austria sotsialdemokraatlise opositsiooni kaebekaja.

Zürichis, 29. XII. 1915.

Sõja algusest saadik on vaba sõna igal maal tsensori valju valve all. N. n. „avalik hääl“, s. o. ajakirjanduse avaldused on ainult avalik vastukaja sellest, mis riigivõim, mis valitsev politsei hääks arvab. Ajakirjandus saab ainult seda kirjutada, mis politseile mitte vastumeelt ei ole. Kodanlik-rahvusline ajakirjandus ei tunne selle valta survet. Sest tema ja valitsuse soovid langevad ühte: rahvuslik sõja vaimustus on igal maal valitsevate kihtide programmi nõul ja tsensorid täidavad niihästi riigi valitsuste kui ka kodanliste kihtide poolt soovitavas raamis oma kohut. Austrias on lugu sellepoolet veel halvem ja karmim kui mujal — isegi Venemaaga võrreldes. Austria kannatas juba enne sõda kauemat aega seadusvastase valitsuse all, sest et parlamenti kokku ei kutsutud. Sõja algul kuulutas valitsus parlamendi kogu ni laiali saadetuks, nii et nüüd enne uued valimised ette tuleksid võtta. Selle pääle valitsus sõja aegu muidugi ei mõtlegi. Ta „valitseb“ nüüd piiramata omavoliga. Olgugi et parlamentide tähtsus ka teistes riikides sõja mõju all nõnda kokku on langenud, et neid ainult veel rahvuslikult vaimustatud sõjakulude lubamise kogudeks tuleb pidada, keda valitsused selles mõttes avaliku arvamise segamiseks tarvitavad; Austria võimumed ei pidanud sedagi tarvilikuks.

Austria töölistepartei, selle juhtivad asutused ja mehed täidavad sõja algusest saadik veel suurema patriootliku truudusega oma isamaa kaitse kohuseid kui Saksamaal ja Prantsusmaal. Sotsialdemokraatline ajakirjandus seisab isamaalsuse teenistuses nõnda, kudas tensor hääks arvab. Kui kaugelt ta seda vabalt, kui kaugelt sunnitult on, selle üle on praegu raske õiget otsust leida. Opositsioon on olemas, aga ta on nõrk. Et ta olemas oli, seda võis partei kuukirja „Der Kampf“, avaldustest näha. Aga sääl võis ta oma seisukohta ainult teaduslikult ja sedagi suurte raskustega avaldada. Tsensori kustutuste pärast võis kuukiri ainult suurte raskustega ilmuda, valged lehed ja artiklite päälkirjad — ilma artikliteta — andsid ja annavad sellest tunnistust. Nüüd — viimaks annab partei opositsioon seisukorra kohta seletust. See võis teadagi ainult väljamaal ilmuda. Sellepärast võib aga ka arvata, et see tõde on, mis sellest kirjast vastu kostab ja me saame seisukorrast õige pildi. — Partei opositsiooni kaebekirja tähtsamad kohad on järgmised:

„Austrias on tõe hääl lämmutatud. Häbemata surve all kiratsevad selle riigi rahvad ilma et neil vähematki võimalust oleks oma hädadest ja kannatustest avalikult sõnagi lausuda. Valitsuse väevõim lasub nagu lämmatav luupainaja rahvaste pääl. Vabadusest ei olnud ju Austrias kunagi juttu, aga sõja aegu on ometi

olud nõnda võimata hirmsaks muutunud, et neid ainult veel verest nõretavate maa oludega võrrelda võib. Põhjusseadus on täielikult ärahävitatud, vaba mõtteavaldus võimatuks tehtud, timukad töötavad täieliku vabadusega. Kohus ei ole sisemaal mitte ainult sõja tapamasinaks tehtud, vaid ta on täielikult poliitilise taguruse libuks saanud. Ajakirjanduse vastu on terve tsensorite vägi võitlemas. Huliuse tuhinaga kägistatakse vaba sõna, vangikojad ja võllad on selle juures abiks. Kohtulik mõrtsukatöö on igapäevaseks nähtuseks saanud. Tšehhi kodanikkudest on terve rida oma eiu kaotanud määraandmise süüdistuse all. „Kuritegu“ seisib aga ainult selles, et „süüaluste“ käest n. n. Vene vabaduse manifestid leitud... Sellest oli küllalt, et inimesi ülespuua! Aga see ei ole kaugeltki veel kõik. Ka kõige ilmsüütam poliitiline avaldus saab surma-süüteoaks. Sotsialdemokraat Langer Freivaldaus oli kodanlistest ajalehtedest ühe tühise vabadusluuletuse, mille avaldamisele tsensorid takistusi ei teinud, ärkirjutanud, hektografeerinud ja paarile tuttavale kätte saatnud. Langer mõisteti põomisesurma; „armuandmise“ teel muudeti surmaotsus viie aastaseks raskeks vangistuseks. Nõnda on õigusemõistmine Austrias langenud. Ja need mehed hooplevad enestest, et nad — Vene taguruse vastu võitlevad!

„Austria olud on praegu hirmsad. Ainult ei tea maailm sellest suurt, sest säääl puuduvad emigrandid, kes Austria väevõimust väljaspool kõneleksid. Meie aga teame, kudas Austria allasurutud rahvakihid seda riiki oma südames vihkavad ja et ainuski rahvus riigi korraldusega rahul ei ole. Sest isegi ametnikud kõnelevad selle riigi süsteemist aina pilgates ja mõnitades. Me teame, et paljud meeleheitmisega väevõimu kannatavad ja vaikivad, sest meie oleme väevõimuga „äraharjunud“ ja meil on, nagu orjadel kunagi, palju häbitunnet kaduma läinud. Sellepärast võib valitsus enesele kõik lubada. Ministeeriumidest politseini — ülevalt kuni alla — ainult väevõimuga väljapeksjate osakonnad. Iseäranis on nad Böömimaal tegevad. Säääl pressivad nad ajalehtede poolt truualamlusavaldusi, sooje soovitusi riigilaenude ostmiseks ja must-kollase lippude majade pääle ülestõmbamist — nagu oleks kõik aina üks patriotismist hõõguv pere. Sellest häbematuses suurem on ainult võimumeeste rumalus, kes usuvad, et nad seda kõike teha võivad, ilma et tõde avalikuks saaks ja ilma et neil vastutust karta oleks.

„Hauavaikus ei või igavesti valitsema jääda. Tuleb aeg, kus kogu ilm praegustest väevõimu tegudest kuuleb ja neid hukka mõistab, ja kus Austria rahvad vastutust nõuavad. Sest väevõim uuristab oma aluse ise alt õõnsaks, ja kannab selle eest hoolt, et Marxi ütetus tõeks saaks: „Saagu rõhumine seda valjemalt tunduvaks, kuna selle päält iga saladuse kate ära rebitakse ja kõik avalikuks tehtakse“.

„Meie vihkame tagurlist võimu, aga mitte vähem ei ole meie viha ja põlgus Austria must-kollase barbaarluse vastu. Me teame, et võitjad väed maale rüüstamist ja piina tooksid. Aga me teame ka seda, et meil sel korral veel suuremat ja rängemat rõhumist karta on, kui see seni on olnud, kui Austria väevõim sõjast võitjana koju tuleb. Valitsevad klassid ei malda oma tulevikuplaanisid varjata, mis nagu hullumaja sünnitused on. Kuna nad selle hüüdega välja läksid, et Vene tagurlust purustada, ihkavad nad nüüd seda, et Austrias absolutismi võimalikult jäädavalt troonile seada. „Poola vabastamine“ oli nende lipukiri minnes, aga nüüd kõnelevad nad sellest juba üsna avalikult, kudas nad Austria külge liidetava Poolamaa üle sõjaväe diktatuuri abil valitseda mõtlevad. „Vabana“ ei tarvitse Poola rahvas oma saadikuid enam Vene duumasse saata, ja et see „õnn“ täielikuks saaks, peavad ka Galiitsia poolakad oma poliitilised õigused täitsa kaotama. Nõndasama on neil ka nõu, lõuna-slaavlaste „õnne“ Austria sõjaseaduste diktatuuri kultuuri pääle rajada. Aga Kesk-Austrias mõtleb väevõim oma suuremaid õnnepidusid pidutsema hakata: temal näib paras silmapilk tulnud olevat, kus sakslased Austrias ja madjarid Ungrias oma väevõimu valitsuse jäädavalt maksma mõtlevad panna, et Austro-Ungria rahvusteriigi rahvad sõna tõsisel mõttes surnuks valitseda. Tschehid, ruteenlased, itaallased ja slovakiid peavad — kuna nende patriotism mitte küllalt sügav ei olnud — peksu läbi suuremale isamaa armastusele, „kasvatatud“ saama.“

Oppositsiooni oma arvamine tuleviku kohta on see: Austria peab demokraatlikuks rahvusriikide liiduks saama, ehk — ta lõpeb olemast. — Nad arvavad, et mõjumehed endid rängalt petavad, kui nad arvavad et nad ka rahu ajal sedasama piitsa võivad tarvitada, millega nad praegu rahvaid sõtta kihutavad. Nõndasama eksivad nad ka arvates, et neil nüüd korda läheb — riigi-saksa liitlaste abil — Austria ülespoole püüdvaid rahvaid jäädavalt oma meelevalda alla paenutada. Nende püüdmiste all peab riik, nagu ta oma praeguses koonduses on, rusuks langema. Austria võimumehed ei ole ajaloost kunagi õppida osanud, nad ei taha ka nüüd õppida. Seda tunnistavad nad oma hullude plaanidega, mis näitavad, nagu oleks Austria ikka alles valitseva perekonna pärisoma ja mitte riigi rahvaste kodukoht. Austriale võib ainult sellest abi tulla, kui valitsev riigikord ümber kukub ja kui rahvad oma olemist ja elamist ise — demokraatlikult — määrama hakkavad. Nad ütlevad sõna-sõnalt edasi.

„Meie austrialaste õigused on viimase riisimeni ära röövitud. Meil ei ole sisemisi, ega ka välisiisi asjus midagi ütlemist. Kuna just meie võimumehed need olid, kes tulelondi püssirohu tündrisse viskasid ja praeguse sõja leekima panid, tunneme ja mõistame meie iseäranis hästi, mis „põhjusseadus“ ja välispoliitika ajamine tähendavad. Kui põhjusseadus paika peaks ja kui

diplomaatia otsustavad sammud parlamendi kontrolli alla käiksid, ei oleks ilmas võimalik olnud niisugust hulluse sammu astuda ja sellesarnast kuulmata nõudmist ülesseada, nagu siit poolt Serbia valitsusele juulikuus 1914. ette pandi. Kõiki seitsaadik läbi elatud pettumusi meelespidades oleme meie ometi selles arvamises, et sotsialdemokraatia usaldusmehed ennemini surma oleksid läinud kui niisuguse sammuga nõus olnud.

„Meie oleme ilma põhjuseaduseta, aga ka kogu Euroopal on seda ainult pooleni. Igal pool on lugu nõnda, et rahvastel välispoliitika pääle vähematki mõju ei ole. Rahvuste saatus on selle poolest igal pool väikese diplomaatide kildkonna ja valitsejate mänguasjaks.

„Sõja algul jäi see kahjuks paljastamata. Parlamentlik kometimäng õnnestas igal pool: rahvasaadikud astusid kokku, aga sõda oli üle nende päade juba otsustatud. Töölise klassi parlamentlikud usaldusmehed mängisid seda kometimängu enamisti igal pool truult kaasa. Selle asemel, et vastutavaid kohti äranäidata ja parlamentlikust kometist taganeda, kuna ju rahvasaadikud ainult seda kinnitada ja kiita võisid, mis võimumeeste poolt juba otsustatud oli, olid nad valmis, väevõimule müüriks olema. Nad ei märganudki, et parlamenteni enam ei olnud, et see sõjakuulutamise silmapilguga valitsuse kasuks meeltavaldavaks koosolekuks alla oli langenud. Habsburgi Gessleri kübarat Serbia vastu meeles pidades tunnistame meie kahekordse kindlusega, et proletariaadi ja isevalitsuslise süsteemi vahel mingisugusest rahu-tegemisest juttu ei või olla. Kuigi see süsteem mõnes riigis tühjaks lestaks on edenenud, teisel on ta selle vastu alles absolutismi kindluseks. Meie siht võib ainult demokraatlik vabariik olla. Ja tulevikus peame oma nõudmiste esirinda selle nõudmise seadma, et rahvas sõja ning rahu üle ise otsustada ja valitsuse välispoliitika üle demokraatlikult valvata võiks.

„Meie ei või oma riigi sise- ega välispoliitikaga leppida! Aga sellele kõrgusele ei suutnud Austria tooniandvad sotsialdemokraatliked eestvõtjad mitte tõusta. Valitsevate klasside kõrvale astudes ja neid „läbivõitlemise“ seisukohal toetades, võtsid nad omale küll jaanalinnu seisukoha. Nad olid sunnitud oma silmi sulguma. Oma koduse tagurluse unustasid nad ära, kuna nad Vene tagurlust vaimustusega materdama tõttasid; nad lämmatasid oma rinnus seda teadmist ja tundmist, et just Austria sõjatuld sütitanud oli, kuna nad õhinaga sellest kõnelema tõttasid, Saksa rahvas olla jingupaelus ja pidada ennast surma eest kaitsema.“

Selle juures ei ole Austria sotsialdemokraatidel ühtlast seisukohta olemaski. Nende seas on igat sorti patrioote — kõige äärmisemaist kõik-sakslastest kuni ehtsate must-kollasteni. Partei pää-näalekandja „Arbeiterzeitung“ sai kõigi nende tantsupõrandaks, kus igaüks oma jutlust kuulutas. See leht hakkas küll varsti pääle esimest sõjavaimustuse leitsakat tõsist väsimust tundma ja tõsiselt

rahu igatsema; ta püüdis ka tsensori vastu түседат metsavenna sõda pidada, aga oma poliitika sihtidega jäi ta siiski truualamlise opositsiooni raamidesse. Sest võimata on sõja lõpuni „läbivõitlemise“ eest ja selle vastu jutlustada. Ja patriotism on tema toimetusel igatahes sõja aegu kõrgem kui sotsialism.

Sõda sai partei asjaks ja partei hakkas pääasjalikult kavatsema, et lõpuni sõda pidada suudetaks. Poliitiline partei muutus laialdaseks häätegevaks asutuseks. Me ei salga selle tegevuse puudust täitsa. Selle asemel, et valitsust arvustada ja valitsuse süsteemi puudusid paljastada, katsuti tarbekordadel aina „sobida“. Austria partei püüe on ikka see olnud, hädades abiks olla, rahva hulkasid väikeste võitude varal rahuldada, kuna päälekaebamine, arvustus, rahutuste põhjuste paljastamine taha poole jäi; sotsialistlikult mõtlema õpetamise asemel aeti pisikest kerjapoliitikat. Sellega toetati aga võimumehi ja aitati neid nende oimetusest üle; partei juhtivad mehed võtsid sellega ühe osa vastutusest oma pääle, kuna nad valitsuse totrust nagu kinni püüdsid katta. Sellepärast oli rahvas juba nii mõnigi kord partei vastu pahane, kuna tõsised süüalused mujal olid.

§ 14. väevõim*) päästis Austria sotsialdemokraatlikud parlamendi saadikud sõjakulude lubamise kiusatusest kergelt üle. Ei või teada, kas nad tõesti ka selle hääbikoorma oma pääle oleksid võtnud ja sõjakulusid lubanud, küllalt teades, missuguse hääbematusega valitsus sõja põlema sütitas. Aga seda me teame, et suurem hulk nendest vaimustusega Saksa riigipäeva sd. erakonna poliitikat kiidab. Oli ju Austria sotsialdemokraatia ilma ise oma poliitika sihtjoonteta ning laskis ennast Saksa seltsimeestest vedada. Nõnda sai siis Saksa sotsialdemokraatia saatus pääle 4. augusti ka Austria partei omaks.

Üleilmiistel sotsialistide kongressidel seletati selgesti, et proletariaat mobilisatsiooni silmapilguga oma tegevusvabaduse kaotab. Kunagi ei kiideldud sellega, et proletariaadil võimalik oleks sõda väevõimuga takistada. Lootusi ei pandud mitte sõjavastase üleilmiise revolutsiooni peale, vaid üksikutes maades sõjale järgneva revolutsiooni pääle. Internatsionaal ei tunnud enesel selleks jõudu küllalt olevat, ega võinud ta sellepärast ka katset teha, soldatise teenistusse minemast ja rahvast maksusi maksmast keelata. Aga sellepärast ei olnud ometi vaja, et sotsialdemokraatia ise enese sõja abinõuks alandama pidi.

Rahvad peavad sõja lõpuni läbi kannatama. Muud ei jää neil üle. Aga see ei olnud sotsialdemokraatia ülesanne sõja „läbipidamist“ jutlustama hakata! See läbipidamine ei ole ju muud midagi kui läbikannatada, läbinälgida, läbisurmata. Rahvad ei saa muud, nad peavad läbi pidama. Aga sotsialdemokraatia asi ei ole ennast viletsuse heroldiks teha.

*) § 14. on Austrias seesama, mis Venemaal § 87.

vaid tema asi on kapitalistlikku ühiskonda hurjutada, kaebtuse alla tõmmata kõiki neid, kelle süü see on, et rahvas kõike seda viletsust ja häda läbi peab kannatama. Sotsialdemokraatial oli ainult üht läbi pidada, nimelt o m a poliitikat.

Valitsevad klassid sõdivad maailma jaotamise pärast, selle pärast, kellel maa pääl kõige suurem võim peab olema. Kui meile öeldakse, et iga maa proletariaat oma enese kasu pärast oma maa imperialiste peab toetama, sest et sellega sõjasaak suureneb, millest ju ka proletariaat osa saavat, — siis võime meie selle pääle ainult põlgusega vastata. On juba hirmus küllalt, et proletariaat imperialismi tööriist peab olema; kui ta aga selle kaasosanikuks langeks, siis oleks see kõigi tuleviku lootuste haud.

Praegune maailma sõda ei sisalda midagi sellesarnast, mille pääle Euroopa demokraatia oma tulevikulootusi võiks rajada. Ei ühelt ega teiselt poolt ei leia niisugused lootused tuge. Imperialismi ajajärgul oleks enesepettus loota, et sõda proletariaadi demokratiseerimise püüdeid edendada võiks. Tuttavas löökssõnad Vene reaktsioonist ja Preisi militarismist olid ja on ainult enese kavalad püüdnised sõja kasuks ja nad suurendasid aina lõhesid tööliste parteide vahel. Pea kõigi maade diplomaatia kunstnikkul läks korda asja nõnda seletada, et neile pääle olla tungitud, et nemad ainult enesekaitseks sõjariistad kätte võtvat. Isegi Austria võimumeestel oma ultimaatumi katkumärgiga oli jultunust küllalt seletada, neil tulla ennast kaitsta! See konks oli igal maal mõjuv ja võttis kõigepäält sotsialistid vangi. Kohe ruttasid nad seletama, nüüd tulla neil oma isamaad kaitsta.

Demokraatlik ja militaarne sõja siht ei lange mitte kokku. Sõja herrade siht on, vaenlast oma tahtmise alla paenutada. Sotsialdemokraatide siht võib ainult see olla, et endid vaenlase tahtmise alt vabaks hoida. Rahvad on teiste väevõimu alla sattumise vastu, aga nad ei ihalda võitu teiste rahvaste üle. Sest ühe võit tähendab teise allasurumist, häda ja viletsust, s. o. kõike seda halba, mida keegi enesele osaks ei taha ja mille vastu ta ennast kaitseb. Militaristid tahavad vaenlast rahu paluma sundida, sotsialistlik demokraatia peab aga selle poolt olema, et võitja rahu pakuks, et ta igal ajal valmis oleks rahu tegema ja nimelt ilma muu nõudeta, kui et sõjaeelne olukord jälle maksma peaks. Sest niisuguse rahuga on riigi piiride kaitse korras.

Agaga isegi riigikaitse mõttele ei ole sotsialistid truuks jäänud. Juba kuuleb nende ridadest, et ega sõda ometi „ilma mingi kasuta“ või peetud olla, siis oleksid ju „kõik verised ohvid asjata raisatud“. Me näeme, et ka sotsialistid sinna maale langemast ei häbene, kus arvatakse, et teeröövli röövimine alatu asi ei ole, kui temast aga muidu üle ollakse. Vana Internatsionaali põhjusemõtted, kõlblus ja õiglus, nagu need erainimeste vahel valitsevad, olgu ka rahvusvahelises läbikäimises seadustena mõeduandjad, on nende poolt unustatud, nad ei häbene mitte hädapärasest enesekaitsest kasurikast võidukäiku tegemast.

Saksamaa ja Austria on vaenlastest puhas; 4. aug. kuulutatud sõjasiht on käes. Kui siitpoolt nüüd rahu tehtaks, ei pruugiks keegi vaenlase sissetungimist karta. Aga ometi jääb sotsialdemokraatia valitsevate klasside sabasse. Ta ei sea mitte küsimust üles: kas ei taha valitsus avalikult teada anda, et ta igal ajal valmis on rahu tegema, ja nimelt ilma võeraid maid omandamata, s. o. *status quo ante* põhjal. —

„Meie ei ihka võitu, vaid rahu. Me ei lase endid ilusatest sõnadest võrgutada, s. o. „kestvast rahust“ ja „tulevate sõdade ärahoidmisest“. Me oleme iseäranis selle vastu, kui kinnitatakse, et neid ja neid maid vaja on ära võtta, sest riigi piir selleja kindlamaks saab. Meie teame, et nõnda kaua, kui imperialism valitsema jääb, maailm sõdade hädaohust ei pääse, nagu me ka selles arvamises oleme, et praegu valitsevad võimud ilmaaegu sellest kõnelevad, et nemad riigi piirid nõnda ajavad, kudas võimalik on majanduslikult, rahvuslikult ja strateegiliselt rahu elada. Neid küsimusi ei suuda nemad mitte soovitatavalt lõpule viia. Proletariaat ei usu seda, et kapitalistlik ühiskond neid — tema enese sünnitatud vastolusid kaotada suudab, ilma et ta ise oma lõpuks töötama hakkaks. Proletariaat peab oma jõudu selleks koguma ja hoidma, et o m a poliitikat ajada.

„Meie kui austria lased oleme nüüd Saksamaaga ühes sõdides — ka Saksa poliitika eest kaasvastutajad. Sellepärast mõistame meie seda valjusti hukka, et säält poolt kaitsesõja lipu all maadevõitmise poliitikat aetakse ja tunnistame omalt poolt, et me igasugust Prantsuse ja Belgia maaomandamist kuriteoks peame.

„Kudas Poola „vabastamine“ lõpeb, kas uue jaotamisega või muu nimelise äravõtmisega, s. o. kas poolakad Austria või Preisi „õnne“ osaliseks saavad — seda me ei tea. Meil aga on rahvaste enesemääramise õigus püha ja sellepärast nõuame meie, et poolakad oma saatuse üle ise otsustada võiksid. Meie oleme julged, et Poola töölised nii ühe kui teise riigi tagurluse vastu on ja me usume, et nad — vabalt otsustades Poola vabariigi poolt oleksid. Kuid me ei usu mitte, et kapitalistlik ühiskond Poola küsimust rahuloldavalt ära kosta suudab. Sellepärast peame kõiki „vabastamise“ lubadusi tühisteks kõlksõnadeks, millega ainult sõjavaimustust õhutada katsutakse.

„Meie ei peta endid selle küsimuse raskuse üle. Ja me teame, et see, kui Austria tõesti „õnneks“ läheks, Poolamaad omale saada, riigi lõppu tähendaks. Saksa- ja Austria sotsialdemokraatidel võib sõja lõpul ainult üks juhtmõte sihiks olla: m i t t e m a a d e r ö v i m i s t !

„Üleilmilise ühistunde nimel protesteerime meie igasuguse sõjakulu vastu. Sõda on kõiki rahvaid vaesemaks kurnanud, kõik on ta ohvrid ühtlasi. Me mõistame kõigi maade patriootide häbeamatuse hukka, kes oma rahvaid sellega trööstida ja rahustada loodavad, kuna nad võeraid rahvaid veel suurema viletsuse sisse saata ähvardavad.

viku kahjuks paha tehti. Saadud lööki tuleb meil kaua põdeda. Meil tuleb uuesti alata.

„Lootuse järel õpetab sõda rahvahulke äratundma, et nende kasud imperialistlikul ajajärgul ainult üleilmlise ühistunde abil kaitset võivad leida, ja et nad seda oma poliitika sihiks seavad. Nad peavad äratundma, et militarismi vastu võitlemine ja isamaa kaitse mitte käsikäes ei või käia, et inimsuse kasude ja rahvuse kasude juures esimesed kõrgemal peavad seisma. Nad õpivad ka seda ärakannatama, kui neid isamaata inimesteks sõideldakse, kuna nad kõrgemat ülesannet täidavad. Maailmasõja kool peab proletariaadi juures seda õpetama, et üleilmsuse mõte esi-rinda tuleb.

„Ainult sellega, kui sotsialistid oma ajaloolise vea äratunnevad ja tõsiselt üleilmlise poliitika omale sihiks võtavad, võivad nad rahvahulkade poolt andeksandmist leida. Senini on ainult väikesed salkkonnad sellele teele astunud. Nende ülesanne on muidugi see, et nad igaüks omal maal oma tööd proletariaadi poliitika tõsisel sihil teevad ja teda selles mõttes koguvad. Neile troostiks ja jõujatkuks võib ainult see teadmine olla, et nad mitte üksinda ei seisa, vaid et neil igal maal mõtteseltsilisi leidub, kes sedasama teed käivad. Sellest andis meile tunnistust Zimmervaldi konverents. Meie ei seisa üksinda. Häbenedes, aga sisemise kaastundega mõtleme nende maade vennasparteide pääle, keda meie võimumehed nüüd Austria „vaenlaseks“ nimetavad. Meie mõtleme Serbia seltsimehi, kes mehise meelega sõja vastu astusid, me mõtleme Vene duuma fraktsiooni ohvirikast võitlust ja iseäraldi on meil meeles Itaalia seltsimeeste eeskujuline olek. Nende kõigi juures võime tõsist vabaduse eest võitlemise vaimu näha ja omale eeskujuks võtta.

„Olgugi meid alles vähe ja meie ees hiigla ülesanne. Me ei karda ja me hoovame omale julgust kommunistide ühendusest, tööliste liikumise ajaloolisest alg-koondusest.

Kiusatagu meid ja võideldagu meie vastu, meie asi peab siiski võidule jõudma: S e s t v a i m u e i s u u d a n a d s u r m a t a , v e n n a d !“

Nõnda Austria sotsialdemokraatlise opositsiooni manifesti peäkohad.

Me näeme sellest, et Habsburgi keiserriigi sisu kaugeltki nõnda rahulik patriootiline ja must-kollase lipu alla vanduja ei ole, nagu me seda välise koore järele uskuda võiksim. „Üksmeel“ ja „rahu“, mis püssitikkude ja võlla abil olema käsutatakse, ei või loomulikkude tuld hõõgumast keelata. Aegapidi lööb see ikka loitma.

M. M.

„Parajuslus“ ja „käremeelsus“.

Jooned.

„Esimene sõjahoop on sotsialismi tabanud. Esimesest hoo-
bist oli tema kokkuvarisemiseks küllalt... Kui meil ka pääle
ilmasõja peaks sotsialismiga tegemist olema, siis ei ole see enam
Marxi ega tema jüngrite sotsialism, vaid teine, millel elulise m-
alus on.“ Sest „sõjas põleb kõik see ära, millel teisejärgu väärtus
on. Järele jäävad ainult esimese järgu väärtusega tõeasjad“
(Postimees nr. 255, 1915).

Kes ei kuuleks nende ridade tagant kahjurõõmu hääli!
Sotsialism liival! Ja põhjuseks — ta alatine utopism, mis
praegusel raskeil katsumispäivil reaalse elu nõuetele, tarvetele
vastu ei suutnud seista ja kokku varises, — „ära põles“ ilma-
sõja sündmuste tulisel alasil. Utopism! ... See nii kulunud, schab-
looniline argument tõuseb, nagu Phoenix omast tuhast, igakord
üles, kui „parajusmeelsed“ „käremeelsuse“ kaotusi hindama
hakkavad. Kuidas seletata sarnane nähtus? — Asi on lihtne. Iga-
ühie ühiskondlik - poliitilise rühma ideloogiline olemus on ting-
itud selle rühma kohast praeguses elus ja ta vahekorrast teiste
rühmadega. Arvustades teiste rühmade tegevust kui ka ideoloo-
giat, ei saa enesest välja hüpata — ja uuesti ilmuvad vanad
seletused, mineviku tolmu all hallitanud argumendid. Ka „para-
jusmeelsuse“ argumendid „käremeelsuse“ vastu on seletatavad
nende rühmade ühiskondlik-poliitilisest, majanduslikust ja vaim-
lisest „sisust.“

Ühiskondliku elu näitelaval võitlevad rühmad liiguvad üks-
teise järele, eesolevid nende kohtadelt minema kihutades, võimu
nende käest ära kiskudes ja oma „edasimineku“ faktiga elu
rüpest uusi „tuleviku valituid“ välja kutsudes. Nii oli, on ja saab
olema. Teame, kuidas feodaalse seltskonna järele tuli nähtavale
„ajaloo arenal“ burschuaasia hiilgav kuju oma „vabaduste“ lipuga,
kuidas iganenud feodaalne kord uute, elulisemate jõudude pää-
letungimise ees taganes ja viimati „kokkuvarises“, „ära põles.“

Kuid juba kerkis võidurõõmus hõiskava kodanluse järele uus,
tundmata kuju, eksploateeritavate hulgad, ja uuesti algas suur
võitlus, mille lõpp veel kaugel ja lõppsihid saavutamatud.

Muidugi ei lähe see protsess praktikas sugugi nii sirgejoo-
neliselt. Teame, et ei ole kerge isegi füüsiliselt (laidas mõttes)
võita mineviku jõude, mis oma osa ära mängides, paratamata
kadule on määratud, et võimata on üle libiseda nende vägevast
mõjust, mis osalt ikka jääb alale reaalse tegurina ajaloo ka
veel pääle uute, pääletungivate jõudude võidu; teame, et „kadu-
nud ilma“ ideoloogia ja hingeelu elemendid astuvad tõusva rühma
ideoloogiasse, assimileeruvad temaga, muljudes oma märki „uue
elu“ „näole.“

Ajal, mil uus rühm võitlusele oma sihtide eest astub, on ta harilikult revolutsiooniline, nii oma ühiskondlik-poliitilise kui ka terve ome hingeelu poolest. Mida rohkem ta omale õigusi omandab, seda opportunistlikumaks, „parajusmeelsemaks“ muutub ta tegevus ja hingelaad. Viimati jõuab aeg, kus ta võib „võidu loorberidel“ puhkama jääda: ta on annud ajaloole kõik, mis tal oma sisemise olemuse poolest võimalik oli anda. Tema asemele astub uus jõud uute sihtidega, kaugemaleulatavate vaatepiiridega, rikkama elusisuga. Ka praegune „käremeelsus“ on geneetiliselt reaalse ühiskondliku jõu ideoloogia, rühma ideoloogia, kes viimasena on astunud võitlusse omade õiguste eest. Loogiliselt on ta isiku, rahva ja terve inimkonna täieliku, kõigekülgse vabastuse süsteem, kõigi rõhumis- ja eksploatatsiooni vormide eitamine ja võitluse pidamine nende vastu. Täielik integraalne inimkonna vabadus on veel alles tuleviku kauguses paistev lõppideaal, võitlus mille eest moodustab ajaloolise protsesi. Loomulikult ei ole see lõppideaal mitte ilma „ühiskondliku lihata ja vereta,“ kahvatu kabinetliku mõtlemise saadus; vastupidi, ta on elu enese sügavamast põhjast tõusnud, hädade ja kannatuste keskel sündinud. Juurtega sügavas elu pinnas, kaob ta kroon praegu tuleviku lõpmatusse kaugusse, olles meile teenäitajaks, meie tegevuse äramäärajaks ja hindamiskriteeriumiks. Kehastatuna reaalses kultuurilises süsteemis, muutub ta teatavate ühiskondlikkude jõudude tegevuse motiiviks, kes kannavad võitluse raskust ta teostamise eest, loovad praeguses korras tingimisi „tuleviku riigi“ realiseerimiseks.

Niisama on ka „parajusmeelsed“ teatava ühiskondliku rühma ideoloogid. Nende sündimislugu läheb 1789. a. ajaloo näitelavale astuva burschuaasia juure. Tol ajal oli see rühm veel värske, suutis aktiivselt võidelda oma lipul olevate hüüdsõnade teostamise eest, kuid saavutades elementaarseid poliitilisi vabadusi, jäi ta rahulikumaks, vähendades ruttu oma „demokraatlikku“ meeoleolu. Selleks mõjus kaasa uue ühiskondliku jõu ilmumine ja ta esimesed kodanluse vastu sihitud sammud . . .

Veel „mõõdukam“ on Vene kodanlus: tal puudub täiesti Lääne-Euroopa burschuaasia kangelasmeelne noorusaeg, mis on seletatav neist tingimisist, milles Vene kapitalismil kasvada ja areneda tuli. Nimelt on Vene kapitalism riigivalitsuse poolt omade tarvete täitmiseks elusse kutsutud, tema kaitse all arenenud, ilma temaga antagonismi sattumata. Selle fakti tagajärg on see, et Vene burschuaasia tagurilisem on, kui teiste maade oma. (Fakt, mille vääle juhtis tähelnepanekut Michailovski oma „sotsialisti kirjades“ ja mis on jäänud Vene revolutsiooniliste narodnikude — s-r. p. — vaateks praeguse ajani). 1905—6. a. poliitilise murangu ajal ei seisnud Vene kapitalistid mitte „vabameeliste“ ridades, vaid paremal pool. Sellele nähtusele aitas palju kaasa Vene sotsialistlik intelligents, kui tähtis vaimlise ja ka praktilise ühiskondliku elu tegur. Sotsialistlik intelligents tekkis siin enne, kui

kapitalism. Oma tekkimisest päale omandas ta Venemaa XIX. aastasaja vaimlises arenemiskäigus ülemvõimu, avaldades oma vägevat mõju ühel ehk teisel viisil kõigi teooriate ja vaimliste voolude päale. Kuid mitte ainult teoreetiline tähtsus ei olnud tal. Teoreetilised põhjused muutusid otsekohe intelligentsi praktilise tegevuse, võitluse juhtnöörideks, mida peeti isiku ja rahva vabaduse eest, kõigi rõhumisvormide vastu. Üheks kurnamisvormiks oli kapitalism; ja algusest päale omandas Vene sotsialism vaenulise seisukoha kapitalismi ja ta edendamise vastu sotsialistliku ideaali nimel.

Mis oli selle nähtuse tagajärg? Ühelt poolt see, et kapitalistid, leides Vene vaimlist elu juhtivate isikute ja sotsialistliku intelligentsi poolt teoreetilist ja praktilist vastutõtamist, parempoolsesse leeri läksid; teisest küljest aga sattusid demokraatlikumad, „vabameelsemsed“ elemendid sotsialismi mõju alla, sest tema käes oli ideeline ülemvõim ja on ka senini jäänud: Herzeni, Tschernõschevski, Lavrovi, Michailovski ja nende järeltulijate sotsialismi esitajate nimede varju kaovad „vabameelsuse“ esitajad.

Teoreetiliselt sattus ka Vene liberalism sotsialistliku intelligentsi mõju alla. Muidugi praktiliselt vähendasid seda mõju liberalismi moodustavate rühmade kirju sisu, opportunistlik hingeelu ja taktika; sotsialistide teoreetiline ja praktiline värskus, järjekindlus muutusid loomulikult kahvatuks, — kuid mõju avaldasid ikkagi. „Vabameelsuse“ poole hoidsid üleüldiselt linna väike-demokraatia, n. n. „vaimlised töötajad“, haritlased (erandada intelligentsist!), passiivsemad isikud, keda peletas sotsialistide järjekindel, terav taktika, ehk kes mõnel muul põhjusel ei saanud sotsialistlikust liikumisest osa võtta. Pärast moodustasid nad konstitutsioonilis-demokraatlise partei (k-d). K-d partei pahempoolist tiiba moodustava „Vabastuse Ühisuse“ (Союзъ Освобождения) vaimline juht P. Struve asutas veel 1902. a. ajakirja „Освобождение“ — „isadele“, nagu ta oma kuulajate ringi ära määras. Tema arvates ei olnud „isade“ ja „laste“ vahel põhjusemõttelist vahet, vaid ainult kvantitatiivne. „Lapsed anduvad kõige oma nooruse värskusega, ülevoolava energiaga sotsialistlikule tööle, kuid mida vanemaks sarnane „noor“ saab, seda vaikumaks, rahulikumaks ta jääb. Üliõpilane — „laps“ muutub advokadiks, arstiks, professoriks, hakkab aegamööda omale „sooja pesa“ ehitama („positiivne“ loometöö!) ja „pesa“ soojenemisele vastavalt liigub ikka aeglasemalt endine „laps“ — sotsialist; viimaks ilmuvad „positiivse loomise“ tagajärjed: „laps“ saab ise „isaks“ ja muutub „sotsialistiks puhkusel“ kes „kaasa tunneb“ võitlusele, kuid ise aktiivselt võidelda ei suuda (positiivse „loomise“ tagajärg!). Ja Struve hakkas „isasid“ mobiliseerima . . .

Kõiges selles tulevad kujukalt kaks nähtust ilmsiks; sotsialismi mõju „isade“ (parajusmeeliste) päale („sotsialistid puhkusel“) ja nende (isade) passiivsus, praktiline opportunism.

Pärast aga algas „isade“ vabanemisprotsess „laste“ „utopismi“ mõju alt ja nende „positiivses loometöös“ omandatud elukogemuste laevuke jõudis Struve juhtimisel õnnelikult k.—d. partei rahulisse sadamasse. Kuid minevik oma „utopismiga“ surus k.—d. „näole“ ikkagi oma märgi: nende programm sisaldas terve rea võrdlemisi kaugeleulatavaid nõudeid: jõuti koguni asutava kogu kokkukutsumisnõudeni, esimesse riigivolikogusse k.—d. poolt sisseantud maa seaduseelnõu tunnistas isegi mõnesuguse „õiguse maa pääle“. P. Miljukov tähendas omas kõnes k.—d. partei kongressil 12. oktoobril 1905. a. „Meie ning, tahaksime ütelda, mitte vastaste vaid lepinglaste vahel pahemalt poolt on ka teatav piirjoon. kuid ta on päris teise iseloomuga, kui see mida paremalpool tõmbame. Meie seisame, nagu nemadki, Vene poliitilise liikumise ühel ja samal pahemal tiival. Kuid meie ei ühine nende demokraatliku vabariigi ja valmistusabinõude sotsialiseerimise nõuetega. Ühed meist ei ühine nende loosungitena, et neid ülepää vastuvõtmatuiks tunnistavad (missugune tore argumentatsioon: ei võta neid nõudeid vastu, sest et nad vastuvõtmatud on! teised seepärast, et loevad neid väljaspool praktilise poliitika piire seisvaiks.“*) (K.—d. programm sisaldab ainult „praktilist poliitikat.“ Muidugi on nii „lihtsam“!)

Sellegipärast arvas seesama Miljukov asutava kogu kokkukutsumisnõude võimaliku olevat. „Vaevalt võib selles kahtlust olla, rääkis ta, et oma sihile püüdes, meie ei või mingisuguste lepingute ja kompromisside pääle loota, ja peame kõrgel hoidma seda lippu, mis juba Vene vabastusliikumine tema terves ulatuses üles on tõmbanud, s. o. püüdma üleüldise, salajase, ühesuguse ja otsekohese hääletuse põhjal valitud asutava kogu kokkukutsumise poole.“**)

Igatahes olid programmilised nõuded võrdlemisi kaugeleulatavad (näit. veel 8-tunnilise tööpäeva nõue), mis osalt seega seletatav on et Venemaa ühiskondlik-majanduslik elu surnud punktile tarretama oli jäänud ja säält suutis teda edasi nihutada — seda nägid ka k.—d. — ainult põhjalik muutus terves riiklikus elus.

Missugune oli nende laktika? Juba k.—d. partei tekkimise ajal konstateeriti pahemalt poolt vastolu nende programmiliste nõuete ja taktiliste abinõude vahel, millega k.—d. tahtsid o m i n õ u d e i d t e o s t a d a .

Kuni „Bulõgini duumani“ sammusid k.—d. ühes pahempooliste erakondadega — nii palju, kui see neile võimalik oli, — pääle selle hakkasid nad kahtlema, kuid oktoobri päivil said uuesti liikumise voolust kaasa tõmmatud. Tuli 17. oktoobri manifest — ja k.—d. kadusid pahempooliste laagrist, unustades asutava kogu

*) Конституционно-демократическая партия. Съезд 12—18 октябрия 1905 г. lhk. 6.

**) Ibid., lhk. 7.

kokkukutsumisnõude ja selle lipu, mida Miljukov ise kõrgel soovitas hoida, läksid „lepingule ja kompromissile“ (mille pääle enne „loota ei võinud“), ehk küll veel 18. oktoobril tunnistasid, et „Vene vabastusliikumise poolt omal lipul ülesseatud poliitilise vabaduse, üheõiglusluse ja üleüldise valimisõiguse põhjused avaldatud dokumentides kaugeltki täielikku tunnistust ei ole leidnud.“ *)

Tunnistasid — ja läksid „Vene vabastusliikumise poolt omal lipul ülesseatud põhjused“ eest võitlejate hulgast. Tunnistasid, et „eesolevail valimistel manifestis äranäidatud ülesannete teostamine on tingimata võimatu“ ja läksid — õhinaga valimistele.

Teiselt poolt aga ei astunud nad valitsusega ka mitte ühendusse, sest selleks oli tarvis programmi nõudeid tublisti kärpida: tagajärjetult lõppesid läbirääkimised Vittega ministeeriumi asutamise üle k.—d. osavõtmisega. (Samm, mille k.—d. Isgoev 1911. a. ekslikuks tunnistas).

Ajad muutusid ja k.—d. ühes ajaga. Veel 1907. a. kirjutas Miljukov: „Niipaju kui Vene poliitiline elu vanule tiugimistele tagasi pöörab, niipalju pöörab k.—d. p. vanade võtete juure. Kui pahe-malt poolt meile räägitakse, et ainult proletariaat on Venemaale võitnud selle väikese osa poliitilisest vabadusest, mis meil praegu olemas, siis võime uhkusega öelda: see ei ole õigus. Meie olime ka säääl, meie võitsime ka Vene rutiini käest „teadaande korras“ (явочным порядком) need uued harjumused ja lööme neid uusi tingimisi, mida nüüd võib tarvitada harilik elanik (обыватель) Katsuge meilt võidetud ära võtta — ja uuesti muutume kõik revolutsionäärideks.“ **)

Ja „katsuti.“ Tuli 3. juuni . . . . Said faktiliseks tõeks Kokovtsevi sõnad: „Jumalale tänu, meil ei ole parlamenti!“ Ja k.—d.? Nemad . . . nemad tunnistasid (näit. Maklakov töös „Законность в русской жизни“), et „Vene konstitutsioon juridiselt ierve“ on . . . „Ka paberi laht on „terve“ — nii kaua kuni teda lõhki ei tõmmata,“ vastas tuntud V. Tschernov.

Õieti ei olnud 3. juuni akt, ei ka k—d pärastine taktika sisuliselt eelolevale ajajärgule vastukäivad. Ennem võiks ütelda, et nii üks kui teine on idu muutumine arenenud organismiks. Esiteks, 17. oktoobri manifest oli juba algusest saadik „kahemõtteline,“ nagu seda k—d ise tunnistasid; pärastpoole tuli avalikuks, et Vittel 17. okt. manifesti väljakuulutamisel tagamõte oli olnud: viia lõhet opositsiooni ridadesse ja siis tasahilakesi „segaseid lubadusi,“ milledest sõnade ja tegude kartus välja paistis, tagasi võtta. Selle sihi saavutas ta osalt. Teiseks, oli 17. oktoobri manifest sisuliselt, F. Lassale'i termini tarvitades, ainult „paberi leht,“ millele ei vastanud ühiskondlikkude jõudude vahekord. Tõe-

*) Конституционно-демократическая партия., lhk. 20.

**) Миллюков. Год борьбы. Публицистическая хроника, lhk. 120.

poolest, nagu Schischko väga õieti seletas*), oli 17. okt. manifest leping valitsus ja burschuaasia vahel. Et aga burschuaasia veel ei kujutanud reaalist pooliitilist jõudu nii rohkuslikult (kvantitatiivselt) kui ka omaduslikult (kvalitatiivselt), siis oli leping loomulikult ühe poole puudumisel fiktiivne. Selle asjaolu tagajärg oli 3. juuni.

K.—d. taktika. Ei maksa imestada, et pääle 3. juuni k.—d. tarvitame Miljukovi sõnu — „kõik uuesti revolutsionäärideks ei muutunud.“ Oli ju see lubamine ainult silmapilgul väljaõeldud lööksõna, mis nii „uhkelt kõlas“ . . . kuid tõsist katsumist välja ei kannatanud. See olenes nende endisest taktikast. K.—d võtsid riigivolikogust osa. Missugune oli nende taktika säääl? „Kõik k.—d. taktika riigivolikogus oli puhas vastolu. Kahtlemata avaldas riigivolikogu oma olemasolu faktiga maa pääle suurt kihutavat mõju. Ta oli revolutsiooniline *malgre lui*, iseene vastu. Sest k.—d. kartsid seda revolutsioniseerivat mõju ja katsusid seda igapidi pehmendada ja nõrgendada“ (V. Tschernov). Nad hoidusid rahva organiseerimisest kõrvale. Oma kõrgema tipu saavutas see taktika kõiges tema traagi-komismis, riigivolikogu tegevuse lõppakkordis, — kui „Üleskutsega rahva poole“ pööрати, milles kindlasti lubati maad anda, kuulutati, et riigivolikogu on „valitsuse osa“ ja kutsuti rahvast rahulikuks jääma.“ Selle eest saadeti „valitsuse osa“ laiali. Siis „Viiburi deklaratsioon“ oma „revolutsioonilise“ sisu ja lõpplausega: „Selles võitluses saavad rahvaesitajad teiega olema!“ Kas see ei „kõlanud uhkelt“? Siis panid nad „üleliigsed käed tühja rinna pääle kokku“ ja sõitsid koju — pidid nad ju rahva juures olema. Missugune taktika k.—d. enne 17. okt. manifesti oli, teame. Lõpulik tagajärg oli see, et nad pahempooliste juurest lahkusid, kuid parempooliste juure üle ei läinud, vaid „sündmuste vahele“ „lootma jäid,“ nagu nende esitaja hilja ütles. Muidugi, see kõik on seletatav. K.—d. parteil ei olnud reaalist seltskondlikku rühma, mille pääle ta oleks võinud toetada, mille huvid ta programmi ja taktika üksteisele vastavalt oleks ära määranud. Realse rühma asemel moodustasid partei n. n. „haritud seltskond,“ „kultuurilisem“ osa aadelist ja igasugune „мелкий люд“ („Kleine Leute“). Sarnane sisu ei võimaldanud kindlailmelist taktikat — partei muutus „staabiks ilma väeta,“ „tüübiliseks professorliku tegevusetuse ja doktrinäärsuse parteiks.“)

Meie võime k.—d. jätta. Selge on nende ühiskondlik, poliitiline, majanduslik ja vaimline nägu.

Peatame „käremeelsuse“ ja „parajusluse“ vahe juures.

On selge, et siin tõepoolest sügav vahe on olemas — nii ühiskondlik kui ka vaimline.

Ühiskondlik-majanduslikul alal on „käremeelistel“ inimkonna vabastusideaaliks reaalne ühiskondlik-majanduslik süsteem, milles kõrvaldatud on praeguse majandusliku korra eitavad küljed

*) Вѣхи, как знаменіе времени. Шишко. Роль интеллигенціи в освободительной борьбѣ.

ja on loodud võimalused inimkonna majanduslikka tarbeid täielikult rahuldada, ning sellega alus on pandud inimkonna iga-külgeks arenemiseks.

See „tuleviku riik“ omades põhijoontes moodustab „käre-meeliste“ n. n. programm-maksimumi. Sarnane programm-mak-simum puudub kõigil „parajusmeelistel“ erakondel, sest nad seisavad põhjusemõtteliselt „vana korra“ alusel, katsudes ainult aegajalt parandada ilmunuid vigu ja puudusi. Kui partei, ei võta nad põhjusemõtteid mitte arvesse, sest et need „väljaspool prak-tilist poliitikat seisavad.“ Praktiline on neile aga see, mis otsekohe „praeguse korra raamides“ teostatav on. „Käremeelsed“ ei eita sarnaseid „praeguse korra raamides“ teostatavaid uuendusi (sar-naste nõuete kogu moodustab n. n. programm-minimumi), kuid nad vaatavad nende pääle teise pilguga, kui parajusmeelsed. Viimastele on sarnane uuendus abinõuks „vana korra“ iga pikenda-da, rahulikult teel — nagu nad ütlevad — edeneda, esimes-tele on iga uuendus niipalju tähtis ja soovitav, kui palu ta loob võimalusi, tingimisi kaugemate sihtide teostamiseks, kui palju ta nende sihtide realiseerimise eest võitlevate rühmade energiat tõstab, neid ikka kaaluvamaiks reaalseiks jõududeks teeb.

Veel sügavam on eetiline vahe.

Käremeelsust süüdistatakse utopismis. Tema ignoreerivat reaalist elu, tema tarbeid ja uuenduste teostamisvõimalusi ja lootvad utopistlikkude abinõude pääle. Usutakse, et just sel põh-jusel „käremeelsusel“ puudub sisemine elu- ja kandejõud. Sündmuste halastamata loogiline, kõigile unistustele võõras, ae-gamööda arenev käik minevat temast mööda; ja tõelisuse karmi näo ees varisevat hauda see „suur unistus,“ mille kandjad ta realiseerimise juures elu arvesse ei võtnud. Kui see argument tabaks, oleks ta „raske.“ Ta ei taba aga mitte.

Ei salga, et käremeelsusele on omane praktiline idealism. Kaugelt tuleviku viirelt paistab meile lõppideaal: ta ei lase iialgi peatama jääda saavutatud viiekopikaliste praktiliste paranduste kolletanud loorberitel. Vaid ta on võitluse edasipidamise tõuke-jõud. Et selleks saada, peab ideaal elu praktiliseks normiks, rohkem, elu reaalseks osaks muutuma. Ja mida rohkem ta seda on, mida rohkem vastab meie praktika teooriale, mida rohkem on energia pühendatud tööle ideaali teostamiseks, seda kõrge-male tõuseme eetiliselt, seda väärtuslikumaks muutub iga silma-pilk võitluses uue elu eest.

Kuid see praktiline idealism ei ole kunagi teoreetilise realismi hävitaja ja ei saa seda loogiliselt ollagi. Vastupidi, teoreetiline realism mitte ainult ei eita praktilist idealismi, vaid kutsub ta paratamata välja. Sest on võimalik niisugune seisukoht leida, kus tõde-õigus ja tõde-õiglus käsikäes, üksteist täiendades ilmuk-sid. Kartmata tõelisusele silmi vaadata, tegelikku elu objektiiv-selt uurida, leida tõde-õigust ja samal ajal seda elu tõde-õigluse seisukohalt hinnata, kõrgel hoida oma subjektiivist õigust, — see

on ülesanne, mis küll raske, kuid siiski teostatav on. Kui aga meie suudame ühendada teoreetilist realismi praktilise idealismiga, siis oleme pinnal, kuhu kõik etteheited utopismist ligi ei pääse. Vaieldakse aga meie „praktilise idealismi“ vastu, siis on selle „praktiline“ tagajärg ideaali kärpimine kuni otsekohe praktiliselt teostatavani; ja ühes sellega kärpitakse selle sisemist kandejõudu, teda surudes „sirbi ja sahataguse töö“ lämmastavisse raamidesse. Meie läheme teist teed: tõstame oma energiat ülesannete suurusele vastavalt. Ja kui meie lõppsihid tulevikku kaovad, kui läheb suuremaks vahe meie isikliku jõu ja ülesande suuruse vahel, siis võib see ainult meid puhta ideelise vaimustusega täita meie silme ette tõusvate hiilgavate perspektiivide ees. Meie ei karda, et ideaal teostamata jääb. Selleks ta liiga reaalne, selles mõttes, et ta on rajatud reaaliste jõudude pääle, millel ajaloo tulevik. Ja kui meie seda mitte ei peaks suutma — kes selle eest meisse kiviga võib visata? Ei, sest meie tegevuse õigustus ei seisa mitte sellel alal, meie tegevuse hindamiskriteerium ei ole otsekoheselt saavutatava piirides, vaid teisel. Meie tegevuse õigustus on eetiliselt tegevuse enda protsessis, mille igat silmapilku ideaal oma tuleviku valgusega särama paneb, ühiskondlikult on ta aga selles, kui palju meie oleme nende jõudude kaaluvust tõstnud, mis realiseerivad meie ideaali. Meie ideaali suurus, kõrgus annab meile eetilise jõu, mis kannab võitluse raskust, kaitseb meid meie „kolmkord neetud ja kolmkord õnnistatud teel,“ vana ilma raskete hoopide ja — parajusmeeliste pistete eest. Meie näeme tuleviku kauguses uue elu sündimist ja sündimisvalusid. Meid ei ehmata, „kõrvaljooned,“ kannatused ja ohvrid, sest realistliku uurimise tagajärjel oleme jõudnud otsusele, et „uus elu“ ilma valudeta ei sünni — ja sellele vastavalt valimise taktika. Kokkuvõttes võime ütelda, et „käremeelsust“ ja „parajusmeelsust“ ei lahuta esimeste utopism ja teiste realism, vaid midagi muud. See on ideaalide sisu, nende kõrgus ja sellest olenev eetiline idealism ja eetiline praktitsism. V. Tschernov ütleb õieti: „Esimeste (parajusmeeliste) ideaal võib peaaegu homme tervena mahtuda kantselei projektisse selle ja selle ministeeriumi pitsati taha; teise (sotsialisti) ideaal, vastupidi, on talle ainult kõrgem juhtivalus parajusmeeliste poolt ilmuvate ühiskondlikkude paranduste „päevaprojektide hindamiseks.“ Ja ideaali kõrgusele on vastav eetiline jõud. „Keegi ei lase ennast ohverdada, näituseks, kohaliku omavalitsuse laendamise ehk mõne muu, kas või väga kasuliku uuenduse eest. Kuid tuhanded inimesed läksid vabalt surma, kui hinges tõusis usk, et inimkonna õnn saab lunastatud selle hinnaga.*) Käremeelsed on valinud selle tee, „suurte kannatuste ja suurte savutuste tee.“ On võimalik veel teine tee: väikeste kannatuste ja väikeste saavutuste tee. Need kes on valinud vii-

*) В. Чернов, Конечный идеал социализма и повседневная борьба, гл. 18.

mase, ei näe uue elu sündimist, ei kuule ta esimesi värinaid emakese — elu rüppes, ei tuleviku sümfoonია esimesi helisid. Need on inimesed, kes „iseennast põlata ei oska.“ Kui neile tahetakse näidata tulevikus avanevaid horisonte, igavikku kaduvaid vaatepiire, siis „pilgutavad nad silmi,“ nagu „viimne inimene,“ kellele on „unustatud sõnuks“ muutunud loovus, igatsus, täht, kes nende üle ka ainult „silmi pilgutada“ saab.

Kõige selle järele tuleb teine argument: parajusmeelsed tegevat loovat tööd, kuna käremeelsed ainult lõhkuvat ja hävitavat. Oleks vist asjata hakata schablooniliselt seletama, et esimene ilma teiseta võimatu, oleks asjata meele tuletada, et nüüdisaegne sotsialism just ehitav, organiseeriv, uut elu, õigust loov süsteem on. Kuid inimestele, kes seda ei näe, sest et neil selleks silmi ei ole, on võimatu seda selgeks teha.

Nüüd mõni sõna meie „kodukasvanud“ Eesti „rahvuslikust parajusmeelsusest.“ Meie parajusmeelsus seisab üleüldiselt Vene parajusmeelsusega ühel seisukohal. Needsamad poliitilised ja ühiskondlikud nõuded, sagedasti needsamad argumendidki.

Kõige esmalt sama kompromissi püüd. Iga „Postimehe“ aastakäik pakkub selleks rikkalikka näitusi. Ei ole tarvis tungida kaugemale üksikasjusse. Kompromiss, kompromissi, kompromissiga j. n. e. nii käänatakse oma „elupikkusel eduteel“ saavutatud elutarkuse sisu. Paratamata ei saa siin tõusta kõrgemale harilikust kompromissi kangelaste hingeelu tasapinnast. Jäädakse võitlustes väikeseks, ainult kokkulepetes ollakse suur.

Kokkukõlas sellega on ka meie parajusmeelsuse kogu poliitiline ilmavaade. Iseloomuliselt avaldab see seisukohas „poliitiliste murangute“ pääle. Peab kartma „ajaloo suuri rattaid,“ see oli taktika motto, mida kuulutas välja meie parajusmeelsust edustav „Post.“ 10 aasta eest suure aja sündmuste keerises. Kõik, mis sellega kokku ei kõlanud, oli vägivald mis muidugi, ei vasta „rahva iseloomule.“ „Tagasihoidlikum vool soovib küll kõigest hingest uut korda, kuid ei pea vägivalda meie rahvale kohaseks, ei usu vägivaldse revolutsiooni jõu sisse ja kardab meie rahvale sellest osavõtmise puhul ainult halbu tagajärgi.“ Teisel kohal määratakse ära, „mis meie rahva kohane.“ Siin kuuleme: „Rahulik arupidamine, õiguse abinõude otsimine on meie rahva iseloomu ja olukorra kohane“ (Postimees nr. 10, 1905.). Nii vastu seades käremeeliste taktikale „õiguse abinõude otsimist“, jõuab „Postimees“ otsusele, et „seaduslisel alusel üleüldist riiklist korda arvustada ja p a r a n d u s i soovida on riigielanikkude õigus ja — kodanlik kohus. Vene riigi mõtte ja alusseaduste järele on aga võimata sarnaseid nõudmisi oma väega täide saatma hakata.“ „Riigikordliste muutuste täidesaatmine on rigivõimu ülema kandja käes. Usume kindlasti, et isevalitsuse ülem asemik riigi ja maa tõsiste tarviduste ja elunõete täitmiseks õiget otsust võtmata ei jäta — vägivaldaga sundida ei suuda töölised teda mitte.“ (Postimees nr. 10, 1905.). Praegu ei ole võimalust neid väiteid põhjus-

mõtteliselt arvustama hakata, kuid ühe fakti päale võib siiski näidata: „Postimehe“ juubeli albumis tunnistatakse, et 17. oktoobri manifest üleüldise streigi tagajärg oli . . . Oleks huvitav kuulda, kuidas seletavad „parajusmeelsed“ 3. juuni akti. Ehk oli see „õige otsus riigi ja maa tõsiste tarviduste ja elunõuete täitmiseks“? „Usume kindlasti,“ et meie parajusmeelsed oma põhjusemõtetele ustavaks jäädes, seda akti seletada ei saa . . .

Mõne aja eest kirjutas hra — n „Postimehes“: (nr. 8, s. a.) „Kui vastasrind sel ajal poliitilise ärevuse mõju all meie ettevaatlikust olupoliitikast ara paendluse jälgi ajas, siis võib sellest nüüdsel ajal aru saada. Iseäranis nooremad arvasid ju siis, et meil ainult tarvis hästi käre ja punane olla, ja kõik poliitilised vabadused on meie rahval käes. Ajaloo käik on aga meile täielikult õiguse annud. Poliitiline tagasikiskumine ja rahvuspoliitiline surve, mida meie ju st*) poliitilise ärevusepäivil juba ette nägime, tuli mitte ainult meie maal, vaid kogu üle Venemaa on poliitilise surutise laine käinud.

„Kui meie rahvas tõesti oleks vabaduse päivil käremeelsuse lipu alla asunud ja meie nõu kõrvale jätnud, siis oleks kaotused just haritud ja eduliste olluste poolest rängad olnud. Rahvuspoliitiline surve ja tagasikiskumise tuulepööris oleks kõik eest ära pühkinud, mis poliitilise mõõdukuse piirist liig kaugele üle oleks läinud.“ Ja meie parajusmeelsed „võivad rahulolemisega tunnistada,“ et oma tagasihoidliku taktikaga, „ettevaatliku olupoliitikaga“ on palju kaugemale jõudnud, kui käremeelsed punaste lipukeste lehvitamise varal. On ju nende arvates, nemad Durnovo ja Stolõpini pääletungimised tagasi hoidnud . . . ikka „julgelt ja võimsalt“ rääkides ja palvekirju sisse andes. Käremeelsed aga „lehvitasid punaseid lipukesti,“ „edvistasid välispidise käremeelsusega“ ja kõnekäändudega . . .

Mis ime siis, kui nemad sündmuste hoos seda aimatagi ei osanud, mida „just meie“, „Eesti poliitilised ringkonnad“ nii selgesti „juba ettenägivad.“

O, ka meie teame, et tol ajal „käremeelseid kõnekäändi tarvitati,“ „punaseid lipukesti lehvitati“ . . .

Nagu iga ajaloolise tormi ajal, tõid ka siis sündmuste sügavad, rahva mere põhjani ulatavad lained kaldale palju alaväärtuslikka elemente, palju revolutsiooni „tujukaid külalisi, kes siis tulid, kui teised tulid, ja sellepärast tulid, et teised tulid; ühes teistega kära tegid ja „hää ajal“ kadusid. „Hää aeg“ aga tuli siis, kui „ajaloo püha“ järele tuli hakata ta ärgipäiseid raskusi oma õlgul kandma. Midagi imelikku selles ei olnud. Kuid küsimus ei seisagi ju selles. (Hra — n toonitab, et just „käremeelsed“ olla „tujukate külaliste“ osa mänginud.). „Postimees“ nimetas neid päivi „ajaloolisteks.“ Muidugi „punaste lipukeste lehvitamine“ neid selleks ei teinud. Oli midagi muud. Nimelt

*) Minu harvendus.

rahva hingeelu muutumine, uute vaadete tekkimine tema teadvuses ja esimesed vabaduste teostamiskatsed. Mis tegid „käre-meelsed“ tol ajal? „Lehvitasiid punaseid lipukesti,“ „edvistasid välispidise käre-meelsusega,“ vastab nende eest hra — n „Postimehes.“ — Kui palju see vastus õige on? Mängisid siis tõesti käre-meelsed „tujukate külaliste“ osa? Nüüd kümne aasta tagant võime rahulikult vastata: ei. Nemad teadsid mitte halvemini, kui meie parajus-meelsed, et punaste lipukeste lehvitamine vabadusi ei too, nad nägid ülesande suurust ja raskust, nägid ka seda teed, mida mööda minna tuli, et soovitavaile sihtidele välja jõuda, ja nende tegevuse olemus ei seisnud mitte punaste lipukeste lehvitamises, vaid seltskondlike jõudude vahetõrgete muutmises, uute eluvormide teostamise tingimiste loomises. Muidugi, see tegevus oli ohvririkas: liiga selget ja valusat keelt räägivad selleaegsed märtrite read. Kas võib aga selle üle „silmi piilgutada“ ja „rahulolemisega“ ütelda: asjata jooksite „ajaloo suurte rataste“ alla; — oleks teie „ettevaatliku clupoliitika“ jälgil käinud, ei oleks olnud teie valusaid kaotusi, unustamatuid mälestusi; päälegi oleks teie palju kaugemale jõudnud, kui nüüd... Oma käre-meelse taktikaga suutsite nüüd ainult reaktsiooni sünnitada. — Käre-meelsed tõid asjata ohvrid... Korra oskas aga „Postimees“ ise seletada (teisel puhul) mis ajaloolised silmapilgud nõuavad: „Mitte nõutalt ahastada, mitte pelglikult hääohest eemale nihkuda, vaid julgelt võitlusele astuda selle eest, mida õigeks tuleb tunnistada. Oma terve olemine kaalu pääle panna — seda nõuavad suured, ajaloolised silmapilgud tõsiselt iseloomudelt. Korra teadis „Postimeeski“; et „kuigi vägivald, omavoli ja hirmuvalitsus meid ära peaks pühkima — ära võita ei saaks ta meid ometi.“ Vahest võiksime neid „unustatud sõnu“ tarvitada ka nende kohta, kes „Postimehe“ järele, asjata jooksid ajaloo suurte rataste alla, vahest oli siiski neil õigus ja kohus ennast ohverdada, sest et ajaloolised silmapilgud seda nõudsid, päälegi kui nad teadsid, et neid võita võimatu on; ja vahest on neil natuke õigust erapooletuma ja õiglasema hindamise pääle, kui seda lause on; „Ohvrimeele ja enesesalgamise poolest ei ole meie äärmised aga ilmaski hiilganud.“ (!!!)

Muidugi oli taktilisi vigu. Nende vigade pääle näidati aga käre-meeliste eneste poolt juba enne parajus-meeliste etteheiteid.*)

Kuid eksitakse arvamiseaga, et need vead on suutnud üleüldist pilti tumestada, on suutnud ajaloolise murrangu tagajärgede pääle otsustavat mõju avaldada; eksitakse jämedalt, kui nende vigade pärast käre-meelseid „punaste lipukeste lehvitajaiks“ kujutatakse.

Käre-meelsed kutsusid „säält poolt“ reaktsiooni välja... Tarvis ainult mööda nähtuste pinda libiseda, ilma põhjustesse tungimata, ja otsekohe võib jõuda ülemaltoodud väite juure.

*) Vaata näit., Чернов. Прошлое и настоящее. Samuti selleaegne käre-meelne ajakirjandus.

Kuid keda sarnane meetood ei rahusta, kes nähtustest katsub arusaada, see teab, et käremeelsed reaktsioonid süüdi ei ole, sest reaktsiooni loob mitte käremeeliste tegevus, vaid seltskondlikude jõudude vahekord. Käremeelsed teadsid, et reaktsioon võimalik on, kui ei lähe korda seltskondlikkude jõudude vahekordi kohaselt muuta, teadsid ka veel — *mirabile dictu!* — et parajusmeelsed just neid saavad reaktsiooni väljakutsumises süüdistama. Kuid nende tegevust ju need pisted segada ei saanud. 10 aasta eest ei läinud see „vahekordade muutmise“ protsess mitte korda; ta on raske, valurikas ja pikaline, kuid „ikkagi liigub ta“ . . .

Võib käremeelseid süüdistada, võib „rahulolemisega“ eneste tegevuse „tagajärgede“ päälle näidates tunnistada, et „ajaloo käik meile täieliku õiguse on annud“ j. n. e. On ju „neil“ sarnaseks argumenteerimiseks väsinud ja pettunud hingeelu päälle spekullemiseks autoori õigus. Kuid kus on siis nende „ajaloolise tõetunde kõrgus“, „kogu-vaate pääjoonte selgus“? Ei ole võimalust küllalt täielikult vahet „meie“ ja „nende“ vahel nähtavale tuua, kuid tulevikus selgub see isegi. Praegu on parajusmeelsus kui ka käremeelsus ilmasündmuste tulisesse keerdu tõmmatud. Kuidas nad säält välja tulevad, on veel teadmata. Kuid ühes on parajusmeelsus „seisukoha kõrgusel“: sotsialismi hävinemise kuulutamises. Vara on veel otsustada, kui palju reaalist alust neil „prohvetitel“ on. Oma isiklikku usku võin siiski avaldada: kahtlemta on sotsialism ilmatulekahju palavuses „punaseks ja pehmeks“ muutunud. Kuid mitte selleks, et „ära põleda,“ vaid et sündmuste raskete hoopide all karastuda, jäedes ka tulevikus, selle ipu alla, millele kirjutatud: *In hoc signo vinces!* J. T.

„Postimehe“ ja „Uudiste“ vahekord.

Kõik ühiskondlikud murdajad seisavad oma huvituse ja sotsioloogilise tähenduse poolest alati ajaloo esimestes ridades. Olles eelmise ajajärguga lahutamata orgaanilises ühenduses, saab ühiskondlik murrang seltskonna kultuurilise, sotsiaalse, poliitilise ja ka majandusliku edenemise tasapinna kõrguse avaldajaks. Kõik mis enne oli tuhandete tihedate ja õredamate katete all, tungib murdumise päivil, ses seltskonna suures eneseavalduse ja selgimise protsessis vallale, viskab oma maskid eest ja esineb omas tõesises valguses. Üks päev toob sagedasti rohkem selgust kui aasta „rahu ajal.“

Niisuguse selgimisjärguna on piirita huvitav ka 1905. aasta; seda enam, et ta meile veel nii lähedal seisab, et temas selginud tegelaste kujud veel tänapäev meie keskel liiguvad, et paljud veel valitsevad ideed ja õpetused oma alguse said revolutsiooni eeliste ja aegsete sündmuste keerises, ja et meie sugupõlvele omased patud ja pahed omas täies selguses just murrangu päivil avaldusid.

„Postimees“ ja „Uudised,“ „ärevuspäevade“ iseloomulised ja silmapaistvamad häälekandjad, said ka selle aja vaimu ja nõrkuste avaldajaiks. Õppides neid tundma, tutvuneme ka selle aja iselaadiga. Nende mõlemate füsiognoomia ei avaldu aga miskiski selgemini kui nende vastastikuses vahekorras. Jälgides seda vahekorda, saame ka pildi nende häälekandjate vaimilisest ilmest ja meie seltskonna kultuurilise tasapinna kõrgusest 1903—5. a. ühiskondliku murrangu päivil.

„Uudised“ algavad oma teekonda 20. nov. 1903. a. juhtkirjaga „Pilk meie maa seltskondlikkusesse oludesse.“ — Tähendatakse kõige päält selle visaduse pääle, millega meie maa vanameelsus, millel põhjusemõtteks: „Pea kinni, mis sul on!“ — oma eesõiguste eest võitlevat. Kuid „uuemal ajal on elav liikumine selle seltskonna võimu ja eesõiguste vastu tärkanud . . . Meie linnades tekkib suurtööstus . . . Kapitalistlik tööstuseviis tungib ka maale maapidajate, kohaomanikkude ringkondadesse. Ka Eesti rahvas peab ennast, nagu kõik teisedki rahvad, ilmaturu tujude alla paenutama. Ühes kapitalismusega kasvab omanikkude varandus ning nende iseteadvus ja endise alandliku, tagasihoidliku orjameele asemele astub vabameelne kodanlus“, kes „vaba lepingut“ oma lipukirjaks võttes, vihkab ka „kõiki eesõigusi, mis teda takistavad. Madal tööpalk ja pikk tööaeg on kodanliku vabameelsuse südame soov ja seda südame soovi loodab tema vaba võitluse abil kätte saada.“ Et enesele mõju ja lugupidamist saada, astub ta vanameelsusega võitlusse.

„See eneseteadline talupoja ja kodaniku seisus tekitab oma hulgast kaunis suure salgakese niisama eneseteadlisi haritlasi, kes vabameelsele linnakodanikule ja talupojale kätt pakkudes neid omas sihis juhtida püüavad.“ — Sellele iseteadlikule liikumisele püütakse rahvuslikku värvi anda, „kuna aga võitlus ise peapunktides täiesti seltskondlik on.“

„Kuid vabameelsus ei ole seltskondliku elu edenemise viimane samm, vaid ühiselu sünnitab teisi voolusi, mis rohkem edu näitavad ja rohkem tröösti tuleviku kohta annavad, kui praegune vabameelsus.“ — Sellesse ülemineku järku olevat ka Eesti elu praegu jõudnud.

See kahvatu ja kohmakas katse marksistlikult meie ühiskondlikka olusid seletada sai samal ajal ka programmi artikliks. „Uudised“ tahavad selle voolu häälekandjaks saada, „mis rohkem edu näitavad ja rohkem tröösti annavad kui praegune vabameelsus.“

„Kapitalismus näitab meil juba nii suurtööstuses kui ka põllutöös oma kõige halvemaid külgi: tööaeg pikk, tööliste korterid halvad, toit vilets jne. Aja ja varalise jõu ja puuduse pärast ei ole töörahva juures ka haridusel edu.“ — Olevat väga tarvilik, et „seltskonna jõud tööd kapitali ülivõimu vastu oma kaitse alla võtaksivad, kõige vähemalt seniks, kuni töö ise kindlamale aiusele on asunud.“

„Siin avab ennast laialine ja järelalusrikas tööpõld meie seltskondlises elus, siin tärkavad kõrged ideaalid, millede kättesaamiseks töötada suurepäraline ülesanne on, suurepäralisem kui ükski teine ülesanne meie seltskondlise elu korraldamises.“

Samas esimeses numbris selgitatakse „Üdised“ vahetõrda kahe mõjuvama Eesti ajalehe „Teataja“ ja „Postimehega.“ —

„Teatajast“ kõneldakse õige kiitvalt. Temaga olla Eesti ajakirjanduses koguni uus ajajärk tekkinud. See olla tusedamaks ja sisukamaks läinud. Iseäranis viljakalt olla „Teataja“ mõjunud Tallina Eesti elu arenemise pääle.

Tartus ilmuv Eesti kodanlaste häälekandja „Postimehe“ tegevus minevat endises sihis edasi. Temal olla võrdlemisi suur mõju Eesti jõukamate kihtide korraldamise ja koondamise kohta. See avaldanud muu seas ka eestlaste võidus Hüpotegei Seltsi valimistel.

Kokkukõlas oma üleüldise seisukohaga vaatavad „Üdised“ ka selle sündmuse pääle, kirjutades: „Olgugi et sellest viimastest võidust ja niisama ka palju teistest selle sarnastest võitudest, mis ehk vahest mõnel pool liiga ülistatakse,“ meie rahva üksikud liikmed, paremale järjele jõudnud inimesed, kasu saavad, kuna suurem hulk, nii ütelda maha jäänud rahva osa, kellel majasid ei ole, kellel pankadega ja hoiukassadega tegemist ei ole ja kellel ka näitusele midagi tuua ei ole, niisugustest võitudest vähe ehk peaaegu sugugi tulu ei saa.“ — Edasi hüüavad „Üdised“ lihtsameelselt rõhutades, et ka nemad rahvuslikku momenti ei ignoreeri, küsimust seades hingeelulisele alusel: „Aga siiski veri on paksem kui vesi, ütleb vanasõna, ja sellepärast tervitame Eesti kodanikka võidu puhul — Saksa kodanikkude üle Hüpotegei seltsi saadikute valimistel.“

„Üdiste“ ilmuma hakkamise puhul võtab kogu Eesti ajakirjandus sõna. „Teataja“ ja Läti lehed „Deenas Lapa“ ja „Baltias Vestnesis“ tervitavad uut ametivenda. „Postimees“ aga trükib „Üdiste“ esimese juhtkirja sõna-sõnalt ära, „et igaüks lehe mõtte ja iseloomu üle ise võiks otsustada“ (nr. 268, 1903). — „Postimees“ lubab tulevikus uue lehe mõtetest pikemalt juttu teha, seni aga lepib ta üksikute märkustega. Tema arvates ei pidavat Eesti töölisel võitluses oma elukorra paranemise eest ja kapitali vastu mitte neid abinõusid tarvitama, mida töörahvas kapitalistliku suurtööstuse mail tarvitab, sest et kapitalismi võim meil veel koguni väike olla. Veel tähendatakse, et vabameelne kodanlus, kelle häälekandjaks „Üdised“ „Postimeest“ peavad, mitte sugugi ei soovi, et „töö kapitalile ohvriks langeks . . . ja et kapitalitöötegijalt kõike vilja ära kisuks.“ „Üdised“ teevad selle kohta ääremärkuse: „Jah, niipalju peab talle ikka jääma, et ta ära ei hävine“ (nr. 4).

Järgnevais vaielustes tuleb ilmsiks nii palju naiivsust ja lapse hingeelu, kuid samal ajal ka demagogismi ja kõmu himu, — ja seda mõlemalt poolt. Minnakse tihti kurioosideni. — „Posti-

mees“ kordab oma endiseid mõtteid „Üduste“ esimese kirjutuse kohta, leiab säält palju võõrast maiku, pääliskaudsust ja õiglu-seta targutamist, mis temale uue ajalehe vastikuks tegevat. Ta lubab neile „angerja laadi vassijaile ja vähese vaimuga targu-tajaile“ (nr. 286) välja tuua tõe ja otsekohesuse „koodi“ ja nad „vagaks teha.“

„Üdised“ on ühes toonud ühiskondliku erineamise ja klas-sivõitluse mõtte. „Postimehel“ on see õige sügavalt hingesse löikanud, tal tuleb seisukohta võtta. Ja seda teeb ta nii iseloomuliselt. Ta rõhutab kõige päält kapitalismi tähtsusetust Eestis ja kirjutab Menenius Agrippa stiilis (nr. 296, 1903.), mida ta hiljem nii mitme-sugustes teisendites kordab:

„Kui „uued ajajärgud“ seda peavad tähedama, et rahvast üksikutesse vaenulikkudesse „kihtidesse“ ja „klassidesse“ tahe-takse käristada, et erakondasid tahetakse luua, kes maksku mis maksab, ainult oma tulu taga nõuavad, et üksikuid seisusi ainult oma kasude edendamisele kutsutakse; kui erakonnad mitte seks olemas ei ole, et igaüks oma tulusid kõlblisel alusel, s. t. nõnda kaitseks, et üleüldsus seeläbi kahju ei saaks ja ühiselulise keha teised liikmed ära ei hävineks; kui ainus ja pääasi see on, et teatavat eesmärki kätte saada, mitte aga selle pääle ei vaadata, kuidas selle juures oldakse ja tehtakse, siis ei soovi meie mitte sarnasesse uude ajajärku saada!“

„Üdised“ ei jäe võlgu. Nemad olevat juba ette teadnud, raskele ajakirjanduse põllule tööle astudes ja „meie rahva suurema hulga alalhoidmist ja lahedama elamise võimalust oma töö sihiks võttes,“ et „ühe Eesti soost kodanlaste erakonnaga tegemist saab olema.“ Kuid seda ei olevat nad võinud mitte arvata, et „Posti-mees“ nii alatute abinõudega võitlevat. Need abinõud olla lai-mujutud ja salakaebtused. — „Postimehe“ seletuse järele nõud-vat „Üdised“ „isikliku olemise ja eraomanduse kaotamist.“ Kust võtnud „Postimees“ „need kahtlustavad sõnad ja laused“? „Üdised“ toonitavad, et neil midagi ühist ei olla utoopiliste seletustega, „mis varanduse ühetaolist ärajagamist nõuavad. „Era-omanduse üle otsustab elu ise ja nähtavasti kaugemas tulevikus.“ Olevikus tarvis aga selle vastu seista, „et suurtööstus ja kapita-listlik tööstuse viis tööle liiga ei teeks ja teda omale ohvriks ei nõuaks.“ Tööd olla tarvis kaitsta, kuid ainult nii, kuidas seda „riigi seadused lubavad“ (Üd., nr. 9, 1903). — Töö-rahvast olla tarvis äratada, organiseerida, temale suuremat haridust kirjanduse, koolide asutamise ja ettelugemiste läbi nõutada.

„Üdised“ süüdistavad „Postimeest“ kõrkuses, auahnuses ja halpuses. Tuuakse fakte. „Pstm.“ nimetanud vallakirjutajaid ja kooliõpetajaid „nagu üle õla, mõnedeks ja väikesteks inimes-teks.“ — „Postimehe“ päätoimetaja saatnud kubermangu maa-hindamise komiteele saadetava märgukirja vormi, mis mitme mehe töö olnud, oma allkirjaga laiali. See vähendanud märgu-kirja väärtust kubermangu komitees märksa. — Eestlaste võitu

Hüpoteegi Seltsi valimistel tembeldavat „Pstm.“ oma tööks. Tõepoolest aga ei olla asi mitte nii. — Igal pool pidudel ja väljanäitustel püüdvat „Postimehe“ toimetaja välja paista jne. „Postimees“ tegevat tööd; see olla õige, kuid see töö olla väga erakondlik. „Postimehes“ leidvat kiitust ja soovitust ainult need raamatud, asjad ja tööd, mis tema erakonna liigete poolt tehakse. „Postimees“ ajavat oma tegevusega hiilgust taga. Eesti Põllumeeste Selts olla asjata nii suurte võlgadega koormatud. Niisugune hiilguse tagaajamine tulla pääasjalikult sellest, et seltsi päätegelased mitte tegelikud põllumehed ei ole, vaid linna kodanikud. Niisamuti hiilgust ajatavat taga ka „Vanemuises.“ See toodud kehvema rahva linna osast „suursakste linnajakku, s. o. eneste juure.“ Liikmemaksu kõrgendatud, et vaesemaid liikmeid eemale tõrjuda. Lõpuks annavad „Uudised“ „Postimehele“ majandusteaduses õpetust ja püüavad selgeks teha, et kapitalistlik tööstusviis ikka tõesti ka meie juure on tunginud. Näituseks tuuakse muu seas ka „Postimehe“ toimetaja aia-äri ja „Postimees“ ise ärilise korraldusena.

Isiklus mõlemalt poolt läheb suuremaks. Tuuakse välja kõik lõöksõnalised „vägevused,“ mis nii harilikud meie ajakirjanduslikus tänavas. Kahtlustatakse vastastikku meeletuses, hingelises närususes jne.

Cand. jur. J. Tõnisson avaldab „Postimehes“ vastuseletuse „Uudiste“ „vihasele sajatusekirjale.“ See olla „täis ebatõelist luulet, kurimeelist valet.“ „Uudised“ olevat oma arvates fakte ette toonud, mis pidanud näitama, kui lõdev ja lonkav on „Postimehe“ enese kõlbline alus, kuna see ise ikka „suure suuga kombusest ja kõlblisest alusest“ rääkivat. — J. T. püüab näidata, et tema „paberid puhtad on“ ja et „Uudised“ oma kahtlustuse jutud õigiuseta valemeeles üles võtnud. et „seltskonnas enese hääks kõmu teha ja Eesti rahvusliku meelse poolehoidjate erakonda „alatu,“ „vaimuvaese“ ja „aususeahtra“ oleku ja musttöö varju alla saata.“ J. T. on väga pahane, et „üks hra P. Speek“ sõandab oma väikese lehekese esimestes numbrites meile (J. T.—ile) ja Eesti päevalehele alatud „musttööd“ süüks anda, ilma et tema mingit tõsist asja ette tooks.“ Iseloomuline on siin muu seas J. T. allakriipsutus, et P. Speek'il „väike leheke“ on, kuna aga J. T. „Eesti päevalehes“ sõna võtab. — Veel antakse „tarvilikka“ seletusi, kes see P. Speek ise on: olnud enne „Oleviku“ toimetuses, kus „kahekeelseid sõnakeerutusi, valemeeleiseid kahtlustusi teiste meelsuse vastu kui rahet“ sadanud. Lõpuks hüütakse: „Oo, meie võiksime sellest mehést veel teisigi asju jutustada, kuid olgu — niisuguste sõjahüüdu meie ei karda“.

Hüpoteegi Seltsi kaotuste järele panevad sakslased Eesti ärid boikoti alla. „Postimees“ mõistab selle ägedalt hukka. „Uudised“ aga peavad aru, „kas meie boikotist kasu või kahju saame.“ Seda küsida olevat täielik õigus, „sest boikoti toimepanejad rehkendavad ka oma kasuga.“ „Uudised“ leiavad, et boikot ainult

äriemeeste kotti kasvatavat. Sellepärast oleks kaubatarvitajatele kõige mõistlikum ja kasulikum, kui nad äriemeeste vastu ka boikoti käima paneksid. Selleks tarvis „ostuühisuse poodisi“ asutada. „Kasuraha“ võiks anda üleüldiskultuurilisteks otstarbeteks. Seni kui aga need puuduvad, tuleb paratamata äriemeeste kaubatarvitajateks hakata. Kust aga osta? — „Nende äriemeeste poest, kelle käest meie paremat kaupa odavamalt saame. Kui aga hinnad ühekõrgused on, siis pidavat Eesti äriemeeste käest ostma — „sest et sakslased, nagu ühelt poolt tõendatakse, boikoti alustajad on“. — See „Üdiste“ seisukoht, milles klassiline moment rahvuslikust kõrgemale tõstetud, leiab „Postimehe“ poolt õige omavolilist seletust: „Üdised“ soovivat „Saksa erakondade vähe vande alla pandud Eesti äriemeeste ja tohtrite vastu ka boikotti käima panna.

„Üdised“ püüavad ühiskondlikka nähtusi, — nii hästi — halvasti kui nad seda ka suudavad — klassilise erinemise seisukohalt hinnata. See teeb „Postimehe“ alati väga tingedaks ja ta püüab seda hindamisviisi „vagaks teha“. Sellele seisukohale asunud „rahvajuhid“ (Postimehe jutumärgid) ei suuda tema arvates muud teha, kui ainult kõike, „mis positiivlist laadi kannab, mõnitada, teotada, alandada, purustada, hävitada“. Olevat „tõesti lapsik teguviis“ „meie väikest rahvast nüüd „kihtidesse“ kärstada, et neid „kapitalismuse“ vastu võitlemiseks ajada“. Seda tulevat sellega seletada, et „edendava töö korraldamiseks v a i m l i n e t ä i s t e r v i s puudub, kuna meil tolmu ja kõmulise kärina sünnitamiseks õiglusest targutamist ja vaimelset olekut küllalt jätkub“ (Pstm., nr. 7, 1904).

Venemaa riigikorra uuendamise nõuded lähevad kordkorralt ikka teravamaks. Ka Eestis tuleb selles sihis hääli kuuldavale, esite pääasjalikult „põranda all“; peetakse tarvilikuks, et ka meie väikerahvas jõudu mööda üleriiklise tähtsusega poliitiliste küsimuste arendamisest osa võtaks. „Postimees“ nimetab sarnaseid mõtteavaldusi „sala uuristamise tööks“ ja sõitleb ägedalt selle vastu. — Alalhoidluse ja uuenduse vool mõlemad olevat küll põhjendatud rahvaste ja riikide elus. Uuendamine pidavat aga „loomuliku järjekindluse teel edenema“. „Postimees“ hoiatab uuendusvoolude eest, mida viimasel ajal ka Eestisse on hakatud kandma: „Eesti rahvusliku iseolemise edenemise nimel peame nüüd tarvilikuks avalikult seletada, et Eesti väikerahval kohuseks on ennast praegusel ajal seesugustest vooludest eemale hoida. — Meil kui väikerahval on võimata suurte küsimuste otsustamisest tegevalt osa võtta. — Meie kohus on maksva seadusliku korra varju all l ä h e m a i d ülesandeid täita, mis elu meile kätte näidanud. Meil on praegustes oludes veel võimalust küllalt oma rahvaelu korralduse tööd teha. — Kui meie ustavuses riigivalitsuse vastu oma rahvaelu piirides hoolsasti tööd teeme, siis ei ole meil vaja ühegi uuenduse voolu ees silmi maha lüüa“. (Pstm., nr. 35 ja 36, 1904).

See oli esimene selgejoonelisem põhjusemõtteline seletus „Postimehe“ poolt Eesti rahva mittepoliitilise „ülespidamise“ tarbe üle. „Sala uuristajad“ — „Uudised“ jätavad selle vastamata.

„Postimees“ nr. 90 (1904) toob teate, et Wändra mail kooliõpetajad mitu mõisat ostnud ja rentinud ning lisab naiivses vaistustuses juure, et niisugused südid ettevõtted rõõmustavateks nähtusteks meie rahva majanduslikust jõust ja visadusest on. „Uudised“ (nr. 42) seletavad, et eestlased asutavad ärilisi ettevõtteid mitte üksi Wändras, vaid ka mujal. Näitusena tuuakse muu seas jällegi J. Tõnissoni „Eesti aiaäri“. Selle üle ei olewat aga tarvis veel sugugi rõõmustada. Rahva majanduslikust jõust ei andvat veel koguvarandus mingit tunnistust (nagu Pstm. seda arvab), vaid väga tähtis olla veel see, kuidas see rikkus üksikute rahva liikmete ja osade vahel ära on jaotatud.

„Uudised“ peavad hoolega silmis, „kuidas vastased neid väaratada püüavad“. Tuuakse rida fakte, kuidas õpetajad maa kihelkondades avalikult nende vastu töötavad. „Postimees“ püüab mõnede õpetajate „Uudiste“ vastast teguviisi vabandada. „Postimeest“ süüdistatakse veel selles, et see „Uudiseid“ rahva ees püüdnud tõrvata, nagu ajaks need venestamise poliitikat. See katse läinud aga nurja. Siis hakatud aga kuulujutte laiali ajama, nagu toetaks sakslased „Uudiseid“. „Postimees“ tegevat „Uudistele“ etteheiteid, et need „rahvuslikust seisukohast midagi ei hoolivat“. Küsitakse: „Kus on tõendused? . . . — Ei, naaber, hoolime küll. Need mehed, kes „Uudistes“ töötavad, on niisama, nagu teiegi, liha Eesti lihast ja luu Eesti luust . . . Nende töö ja tegevus oma rahva seas on ja peabki olema niisugune, mis meie rahvast mitte kadumisele ei vii, vaid teda kultura eduteel edasi käia aitab, niipalju kui see üksikute inimeste võimuses on“. Sakslased ei olevat oma sõbralikkust „Uudiste“ vastu millegagi näidanud; koguni ümberpöördu: „Baltische Monatschriftis“ on „Uudiste“ vastu kirjutatud, samuti ka „Düna Zeitungis“. — „Postimehe“ vastu olevat sakslased leplikumad. „Linda“ saanud Liivimaa mõisnikkude maapäevalt iga aasta 1000 rubla abiraha jne. — Sakslaste leplikum vahekord „Postimehe“ vastu olla ka arusaadav; sest „Uudised“ minevat sakslastest „põhjalikult lahku, nii ühiselulistes kui rahvuslikkudes küsimustes, kuna „Postimees“ nendest ainult rahvuslikkudes küsimustes lahku läheb, aga ühiselulistes küsimustes nendega käsikäes käib“ (Uud., nr. 56, 1904).

„Uudised“ võtavad harutuse alla need põhjused, mikspärast nad „Postimehega“ kokku pörkavad. Leitakse, et siin mitte isiklikud ega ka ärilised vastolud mõjumas pole, vaid et kokkupörkamise põhjuseks olla lahkuminekuud ilmavaates ja kodumaa poliitika küsimuses.

„Postimees“ hoidvat kodanluse poliitika poole s. o. ta pidavat „meie rahva hää käekäiguks tarvilikuks rahva enese seast tekkinud varandusliselt ja haridusliselt kõrgemat kihti.“ „Uudised“ selle vastu aga hoidvat rahvaliku poliitika poole, s. o. nad pida-

vat „seda paremaks, kui rahva suurem hulk ja nimelt produktiivist tööd tegev rahva osa varandusliselt, haridusliselt ja ühtlasi ka õigusliselt paremale järjele jõuab“ (Uud., nr. 5 8, 1904). Kõike niisugust tööd, mis kodanlased oma seisuse kõvenemiseks ja kindlustamiseks teevad, tahavad „Uudised“ üleüldise edu seisukohalt hukka mõista ja ainult niisugust tegevust õigeks ja ajakohaseks pidada, millest rahva suuremale hulgale tulu tuleb. Sää! juures pahandatakse jällegi „Postimehe“ pääle, et see nurgataguste abinõudega „Uudiste“ vastu võitlevat.

„Postimehe“ toimetaja ei pea „Uudiste“ tegelasi väärtuslikeuks vastasteks ja lubab nendega kokkupuutumisel „kas või kindad kätte tõmmata.“ Jälle sõideldakse „Uudiseid,“ et need poolaasta lõpul lugejate püüdmiseks kõmu tegevat.

Järgnev poolaasta läheb võrdlemisi rahulikult. On vähem isiklikka norimisi, samuti ei tõuse ka põhjusemõttelisi küsimusi. Ainult aasta lõpu poole avaldavad „Uudised“ juhtkirja „Teelahk-mel“ (Uud. nr. 103—5, 1904), milles hoiatakse Eesti rahvast, kes teelahkmel olevat, eksisammusid kultuuri teel tegemast. Rahval olevat valida, missuguse erakonnaga ühes minna — kas „Postimehega“ või tema vastastega, kes Tallinnas „Teataja“ ja Tartus „Uudiste“ ümber on kogunud. Viimased ajalehed minevat üks-teisest küll lahku, aga ühes asjas olevat nad ühel arvamisel, — et „Postimehe“ püüded küllalt ajakohasel alusel ei seisa ja et selle erakonna tegevusest suurele rahvahulgale edaspidi ainult kahju võib tulla.“ — Rahvas pidavat põhjalikult järele kaaluma, kelle järele minna. Tahetakse elada ja elus edasi jõuda, siis olevat tarvis hoolega seda tähele panna, „et meie ennast mitte niisuguse kulturatee pääle ei pööra, mis meid elujõuetu kultura rüppe viib.“ Seletatakse, et „see tee, mille poole meid „Postimees“ viib, põhjened Balti hariduse pääl, on Balti hariduse rüpes sündinud, kasvanud ja tahab sää! ka suureks saada.“ „Postimehe“ erakonna juht olla Balti vaimu õhkkonnas üles kasvanud, Eesti Üliõpilaste Seltsi liige olnud, kus ka Balti vaim valitsevat jne. Eesti rahvas pidavat teise tee vaiima: „peame praeguste Lääne-Euroopa haritud rahvaste teed käima.“ — Mikspärast Balti kultuuri elu jõuetu, seda ei seletata. Missugused on need Lääne-Euroopa haritud rahvaste teed, millele astuda, jäetakse samuti seletamata. (Järgneb). **A. Normes.**

Maailma lõpus.

Teine katke*).

Algasid õnnelikud, joobnustavad päevad.

Kui uni on see mulle, kui olematuse riik, kuhu mind mu mõte tagasi kannab.

Vahel kaljumäe üksildases kajas, vahel kodu õues, vahel metsa haljastes telkides, — nõnda kulusid meie päevad. Meie armastuse palang ulatas ühest saare otsast teiseni. Mere, metsa, värvilise taeva, — kõik matsime selle lõõmassa.

Hommiku päikese teravad nooled äratasid meid pärast armastuse öid. Lamasime üksteise kõrval, üksteise kaela ümber hoides, põsk põske vastu, ja vaatlesime hääletult mäge, metsa ning merd.

Siis vaatasime üksteise otsa, häbesime, hüppasime üles ja põgesime välja,

Lilledesse, rohusse, lehtedesse peitsime oma armastust.

Mängisime metsas, karglesime kanarpikus. Peitsime end kurekatla väljal, mängisime petet puhmastes, — ja see, keda leiti, pantis suudlustega.

Leidsime mättas kimalase pesa, — jõime mesimune. Leidisime puus kusala, — sõime mesikärgi. Mesiste huultega langesime üksteise kaenla, — mesiste huulte, mesiste kätega.

Kumardasime üle allika, vaatlesime üksteise silmi, ulatasime huuled, et vees suudelda, — suudlesime kaldal, — suudlesid vastu helgid vees.

Meid saatsid tallekesed mägedele. Ta ehtis neid paelte ja lilledega. Pärjapäistena hüppasid nad meie ümber.

Kuid keskpäivil, kui olime väsinud rõõmust ja armastusest, istusime puude alla, ja õrn kurbus võttis meie üle võimust.

Peitsin pää ta rinnale, sulesin silmad, kuulasin — mida? — ei tea. Võib olla, iseene, võib olla, tema, võib olla, kogu maailma südantukset. Kõik peitus selles: õnn, unustus, igavik. Ainult olla nii — igavesti.

*) V. „Vaba Sõna“ 1915, nr. 10—11.

Ma ei teadnud temast midagi. Ühtki sõna ei olnud meie vahetanud. Ma ei teadnud isegi ta nime. Veel enam, ma ei teadnud sedagi, kas tal üleüldse nime oli.

Ja ometi, ma ei ole ühtki inimest nõnda tunnud kui teda. Kui ei olnud ühiseid mõtteid, siis olid ühised tundmused. Tundsin teda kogu oma olevusega. Mõistsin käte, rinna ja huultega.

Mida pimedam, vaiksem ja üksildasem oli, seda lähedam oli ta mulle. Tundsin, kuis suudluses meie hinged vahetusid, kuis kaisutuses viimsed seinad meie vahel murdusid.

Tema aga armastas mind vaadelda. Vaadelda tundide kaupa liikumata, mu pääd oma süles hoides.

Tema silmist voolas kui kiirte vihk, loitis pehme tule laine. See ümbritses mind kui magus paitus. Ja ma ei tea tõesti, mis oli magusam: tema suudlused või tema silmade põhjatu sügavus.

Nagu luik ujusin ta siimade läikival pinnal, kui metspart süüvisin ta pilkude sügavusse.

Võib olla, rääkis ta mulle omal silmakeelel palju asju, kuid ma ei mõistnud selles muud kui ääretut hellust.

Neil silmapilkudel ei mõtelnud ma midagi, ja kas tema mõtles, — ei tea. Vist ei. Ta ei mõtelnud kunagi. Ta ainult naeratas.

Nägin ta silmis põhjatut sügavust, pööritavat, mõistust pimesavat. Tundsin ta vere lainetust, kuulsin ta südame värinat.

Ja ma uppusin, uppusin.

Kui enese temast siis vägisi vabastasin ja põgenesin, jäi tema roidunult lamama. Tema pool-kinni silmad läikisid pehmelt, tema pool-lahti huuled naeratasid raugelt. Nii lamas ta lilledes. Ta oli õnnelik.

Ja kuhu ma ka läksin, — leidsin ta uuesti eest. Ta oli kui loodus igal pool. Ta oli kui mäekünkad, kui puhmad, kui niidud mägede vahel.

Ta lamas nurmedel. Ta sirutas käed kui oksad mu vastu. Tema silmad sinasid kui allikad küngaste vahel. Tuul tõstis ta juukseid kui pilvi.

Nägin tema rindu kui mu kodu vaikkeid künkaid. Tema jalad olid kui oru kaldad. Tema põsed õhkusid kui väljad päikese veerul.

Ja ma ruttasin tema poole. Kumardasin üle ta valge kaela. Langesin ta magusaile huulile. Kummusin palgega ta rinna küngastele.

Ah, kui mäletan kõike seda, kui kahju on mul temast! Kui hää oli ta siiski, hoolimata kõigest!

Iga kord oli ta uus ja ometi vana, nii vana, kui oleksin teda näinud ühes teises elus, ammu enne seda.

Nägin teda vahel sügavas metsas: heleroheline helerohelises, pärg pääs kui metsapiigal.

Ta seisis liikumata puu all, ja must tall seisis niisama liikumata ta kõrval.

Tema silmaterad olid kõrvale pöördud, näol ilme kui hirvel. Siis taganes ta vaikselt metsa, mind nähes, ometi vaatamata, — et silmapilgu pärast esile tormata ja mind ennast vastu tõmmata.

Ehk nägin teda mere rannal. Tuul ajas suuri siniseid laineid, valgeid pilvi tuli avarusest. Siis oli ta säääl.

Ta tuli läbi vee. Nägin ta niudeid lainetes, ta, rinde vahus.

Ta tuli suurte lindude salgas. Nende sinised tiivad lehvitasid ta kaela ümber. Nad nokkisid suuri helepunaseid marju, mis ta nagu helmede rida huulte vahel hoidis.

Siis heitis ta linnud mõlema käega kui lillekimbud õhku ja ulatas omad huuled mulle. Meie ümber oli lindude vikerkaari vihm.

Tema armastus muutus lõõmavaks kui keskpäev.

Ja ometi ei teinud ta tihti midagi, et mind sundida. Mida nõrgem ta oli, seda vägevam ta oli. Ta lamas ainult ja naeratas.

Ta oli kui laps. Ta lubas enesega teha, mis tahtsin. Ja mida rohkem talle paha tegin, seda tänulikum oli ta.

Ta sai mind uskuma, et ma temast suurem ja tugevam olin.

Näis, nagu oleksin mina tema liivale paisanud, ta juuksist murule tõmmanud, teda vägistanud. Tema käed olid jõuetult ta süles, mööda ta põski veeresid pisarad. ja ta silmad särasid õnnest.

Meie armastus muutus kohutavaks kui kesköine päike: meie ümber oli pime ja ometi silmipimestavalt valge.

Sagedaid tulekahje plahvatas meie veres, lugematud lõkkesed voolasid läbi meie liikmete.

Meie ei teinud enam vahet öö ega päeva vahel. Need kulusid ühesuguses joovastuses. Rippusime üksteises kinni, silmapilgukski nõrkemata. Olime kaksikud armastuse aias.

Oli öid, mida värinata ei või meelde tuletada.

Magasin ta süles. Tema käed palmisid mu piha ümber, peitsin päa ta lõhnavisse juuksisse, nagu vastu ta kuumniisket rinda surutud.

Olin tema kaisutustes kui laps.

Tundsin veres ainult üht tungi: lähemale temale, lähemale! Ainult üht suurt valu: sulada ühte, saada üheks, hukkuda ühes! Ei midagi muud.

Nõnda lamasime tundide kaupa liikumata pilkases koojas. Keegi maailmas ei teadnud meist midagi, ja meie ei teadnud maailmast midagi.

Kuid kui päikese kiir hommikul meid äratas, tundsin imeilikkust väsimust. Lamasin ta käsivarrel roidunult, haige kirglikust ööst.

Tema aga vaatles mind naeratades. Ta suudles mu väsinud huuli, silmi, kõrvu, hambaid. Ta tikkis suudlusi mu kaela, kuklasse, õlgadele, rinnale, selga.

Siis sundis ta mind silmi avama, ja vaatles neid kaua.

Ta oli nõndaviisi ilus, armas ja kohutav: riidetu, patjades ja loorides, hommiku värisevas valguses, suured silmad mu üle kumardatud.

Tema ümarikud rinnad õhkusid mu kohal, must juuks oli segi paisatud, rippus raskelt alla, selle varjus värises ta huulte joon imelikuna ja kaugena.

Vahel ei näinud talle mu mõtted meeldivat. Ta sai kurvaks. Ma pidin kõike jõudu pingutama, et omi mõtteid muuta. Kuid ta sai sellestki aru, ning naeratas veelgi kurvemalt, — kuni meid uus kire sööst üllatas.

Hakkasin armastama öid: siis ei mõistnud ta mu mõtteid, vaid tegusid.

Olin ühesoolises palavikus. Mu palged lõkendasid, silmad valutasid, süda lõi valusalt. Ma ei suutnud end enam valitseda.

Põgenesin metsa, põgenesin öösse. Hiilisin läbi kuusikute, — oli kuum; läbi männikute, — hõõgusin.

Kuid ta oli säääl, ta oli igal pool. Mustade tüvede vahel nägin teda loivivat, puhmastes ta silmi säravat, sammalpadjul ta keha valendavat.

Ta oli igal pool, kuhu pöörsin: puis, järvis, niitudel. Taevas ja maa oli teda täis. Teda ei olnud üks, teda oli lugematu palju, teda oli kõik.

Lopsakas rohi oli kui tema juuks, jäin udujoomedesse kui ta palmikusse, vabisesin õõtsuvail soil kui tema rinnal.

Õine pimedus oli tema kaisutus, pälkude välge ta verelöök, latvade kuulmatu kohin ta õrn ohkamine.

Ta saavutas mind kasesaludes, lodjapuude, küüvitsade keskel, paelus mind silmiga, võrus mind kätega, laskis üle mu kummuli, imes mu tühjaks.

See oli hirmus. Naise kirk on hirmus.

Miski ei kaitsenud mind. Meie kukkusime kummuli kijas, langesime õues lammaste keskel; jalgrajal, pooles tees kodu ja mere vahel oli meie voodi.

Kuumal ööl, taevarannal kerkiva punase kuu valgusel armastas ta mind segi visatud patjadel ning käristatud looridel.

Ta oli himune nagu loodus ja täitmatu nagu maa.

Tema kaisutused olid piinav-valusad, tema suudlused salvavad kui ussi omad.

Ta lõhnas kui põõsas. Tema kirk tõusis kui udu. Tema keha kuum niiskus põletas mu liikmeid.

Äga kuu nõrgal valgusel nägin ta nägu. Tema suu oli suur ja mustjas-punane kui veres. Tema silmad olid pool-kinni kui kassil, nende säras oli lõkendavat verejanu.

Ja selle lõkendusega hukkas ta minu, hukkas iseene.

Tegin meeletuid põgenemiskatseid.

Hiilisin metsa, ruttasin lammaste rada mööda kahe kaljuseina vahel. Olin teel kogu öö. Jõin allikatest, vaatlesin siravaid tähti kaljude kohal, ja rõõmustasin vabaduse üle.

Kuid siis oli ta jälle säääl. Nägin teda äkki kalju najal seisvat, kahvatu nägu mu poole pöördud, silmis etteheide.

Leidsin siis neeme ninas vene, lükkasin lainetele ja katsusin põgeneda.

Kuid ta saavutas mu ujudes, lükkas ümber vene, haaras mu sülle, mängis minuga kesk lainete lendu. Meie mattusime vahu pilvedesse, tema juuksed ujusid vees kui meriheinad. Ja nagu part lllmatare põlvel, nii puhkasin viimaks tema rinnal.

Ah, missuguseid silmapilke elasin üle noil ajal!

Ärkasin vahel pärast suuri palanguid mere liivasel rannal lainete loksest või nõmmel kõrgete kadakate vahel kõledal päeval. Taevas oli tühi. Tühjem oli mu süda.

Ärkasin vahel õhtu veerul soorannal samblas. Päike veretas madalas kidurate pedajate vahel, karusambla nupud punasid. Kurb õhtu! Veelgi kurvem mu süda!

Lamäsin uimaselt kaua aega.

Siis nägin vana hiiglast puude vahel tasakesi minevat, oma musta lühikese mantli ja paljaste põlvekeermetega kui kõndiv kell. Ta vaatas enese ette maha, kuid tema näol oli pilkeline naeratus.

Ja see, et tema naeris, täitis mu kohutava aimusega!

Friedebert Tuglas.

Kaugeist rannust.

Motto: O hing, kas tead, kuhu surevad
Kõik sihita teed?
O hing, kas tead kuhu lõpevad
Kõik teeta sihid?

Meie poesia kaugeist rannust. Kes juhatab, kust poolt noid otsida? Meie ei tunne noid randu, meie ei tea noid. Kes meist oleks saanud ainsagi kujutuse noist kaugeist, armsaist rannust? Missuguste merede, missuguste mägede taga? Missugused purjekad kannaksid meid noile rannule? Meie ei ole noist kuulnud, meie ei ole noid randu näinud. Aga kas meie kõik ei usu noide randade tõsist olemist, kas meis ei hõõgu salajane tuhaalune säde sest ununud teadmisesest, et nood rannad on tõesti.

Meie igatsus, teadmatu ja tundmatu, see on meid kihutanud otsimisele, on meid kihutanud teele kaugete randade poole. Oo! Meie oleme küll küsinud teed nende randade poole ja meid on juhatatud. Meid on õpetatud tundma randu, mis lähidal ja kaugel, meile on näidatud purjekaid rahvakasu, moraali ja esteetika purjedega, meile on kätte juhatatud laiuse ja pikkuse kraadid, kus meie ihaldatud rannad, meile on isegi tõendatud, et noid kaugeid randu ei olegi.

Ja meie olemegi ajuti purjetanud vale purjega, meie olemegi ajuti unustanud, et kauged rannad mitte rahvakasu, moraali ega esteetika lähidate ja madalate vete ääres ei asu.

Kuulame oma igatsuse salajat häält endas ja hoiame kõrvale noist rannust. Meile jääb järele ainult kindel teadmine noist

tõesti olevaist kaugeist rannust. Ja muud midagi. Ühel on aaimine suurem kui teisel, Ühe igatsus ei tunne eksi, teise igatsus eksib.

Kaks noortmeest läksid rännakule. Neid mõlemaid kihutas iha kaugete randade järele. Kuid juba alguses läksid nad laisku. Esimene, kelle igatsus lõõmavam ja suurem, kes eneses kaugete randade sihti tundis, tormas läbi enda noide randade poole, kuid kaotas tee. Ainult igatsus põles temas. Ta istus mere kaldale, siia-pool üleminemata merd, välja ja laulis:

O, viige tervisi, viige tervisi
 Jumala randadele, valged lagled!
 O, viige tervisi, viige tervisi,
 Valguse vainudele, valged purjed!
 Kõik need tunded kogusin lagledeks
 Laiale küsimise lagendikule!
 Kõik need mõtted punusin purjedeks
 Lugemata pärimise paatidele!
 Sind mina armastan, jumala rand . . .

O hing, kas tead, kuhu lõpevad kõik teeta sihid? Kõigile pärimistele ei ole vastust, ehk ta küll teabki, et teed sihile lähevad tunnete ja mõtete kaudu. Ja nii istudes, nagu jumala randade poole, suur igatsus südames, ja nägemused selgumata, laulab ta vaiudes endasse omad laulud, rännaku tuli-igatsus hinges. Meie kuulatame neid viise ja me hingis tõusevad üles teeta sihid ja valus igatsus noist taga igatsetud rannust, jumala rannust. Aga teine neist, kellel ka enne istudes luitel

Järge päiksele kui kauge puri kahvatades
 Horizontil keset hämarat
 Mõõnas meel, kui õine laine vahus tuhistades
 Kaugele täis iha videvat,

alles lahus omist luiteist, sarnastas nood kaugete randega ja pühit-ses noile luiteile oma laulud. Ta teadis väga hästi teed, mitte ühte vääratust, ainumat kõrvalekaldu koosist, kuid järgnes ainult kindel sõit üle Riia lahe vahupäiste lainete ja väljajõud Muhusse. O hing, kas tunned, kuhu surevad kõik sihita teed? Kas Muhusse jõuda oligi sihita tee.

Teie teate nüüd, kes on need kaks, kes kaugeist rannust unistasid. Ernst Enno ja Villem Grünthal, kelle viimase luuletus-kogu „Kauged rannad“ on tõstnud järgmised mõtted.

Kauged rannad on mõlemil silmis olnud. Ernst Enno, meie esimene sümbolist, tundis õigesti, et tee poeesia kaugile rannule ainult iseenda kaudu viib, kuid ta jäi endasse kinni. Tee kadus käest, meie tunneme, kuidas tema luuletustes meelega kaugete randade järele käib. Kuid seni ajani ei ole tema suutnud oma unistusi kindlaisesse vormidesse valada. Ta ei ole oma teed leidnud, ehk ta teab küll sihti. Ta ei ole veel amorfsetest salmiku-test üle jõudnud.

V. Grünthal aga otsib teed väljaspool ennast. Ta leiab tee otsa üles, kuid ta ei tea, kuhu minna. Olen väljaspool iga kaht-

lust, et see tee kaugete randade otsimiseks vale on. Kui majakud põlevad, siis on sõidu tee kindel, aga väljas ulgumerel, kus majakud puuduvad, kuhu siis koos sääda. Kuhu surevad kõik teeta sihid ja kuhu lõpevad kõik sihita teed? Ma mõtlen, sihi-tunne, sihi-meel on parem kui algne teetunne. Nii Enno ja Grünthal. Või on siiski parem, et Grünthaliga koos jõuame kindlal tüüril Muhu luiteteni, kui laial merel ümber eksime igatsuses Enno jumala randade järele.

Imelik, et meie paremad luuletajad, kui nad sügavamat sisu käsivad, kui nad kaugeist rannust tõsisemaid ja intuiitvsemaid nägemusi omavad, neid ainult amorfsetes salmikuis jaksavad avalda. Nii Ernst Enno oma rändamisigatsuse lauludes ja G. Suits oma tõeliselt sümbolises kosmosega ühte sulavas „Värisevate haabade all“ nimelises helmestikus.

Kaks noortmeest läksid rännakule. Kuid ju alguses läksid nad lahku, sest kaks teed kerkisid üles nende ees. Esimene neist valis lõpmata tee iseenesesse. Teine valis tee väljaspool ennast. Kas tuleb üleüldse püha selgeltnägemise intuiitvne silmapilk, mil igaveses jänus kosmose mõistatuse põletavas ihas välisilma järele esimese hingese rullub valla tee särav ja päiksepaistne, mis viib kohe kaugeid randu? Meie ei või küllalt huvitatud olla ja põnevusega oodata, mis Walga vaikuses sünnib, sest aastate kaupa ei ole meie saanud mingisugust märki. Kuid meie poeesia sõit on küll koguni lähidalt seotud säälse kujunemisega.

Aga teine, kelle kindlat purjetamist hästi ehitatud laeval oleme näinud üle Riia lahe vahupäiste lainete? Kuidas peame mõistmata Muhu sõitu? Kas on see sõit kaugete randade järele iseoleva otsstarvega? Mis siis? Või on see lühike sõit ainult selle sõiduri harjutus, kes kaugeid randu küll tunneb, kes aga sõidu kogemusi otsib välises asjastikus? Ehk on Muhu sõit sümbolises vastavuses sõidule kaugile rannule? Mulle näib nii, nagu oleks sõit iseoleva otstarvega. Ja ma usun ette nägevat aegu, mil sõidur pettunult tagasi pöördub, kannatades ja igatsedes, uut teed otsides läbi enese tundmuste veestiku intuiitvseil teil, loobudes intellekti purjestikust kui ainumast poeesia tuule peatisest. Andeksandmata oleks meie huvitamatus selle teisegi tee vastu, sest ainult nende kahe tee ühinedes, mida näeme vilksatavat G. Suitsi luuletusis, jõuame me lähemale oma poeesia kaugile rannule. **Henrik Visnapuu.**

Isik ja teos.

„Vaba Sõna“ läinud aasta viimases nr-is ilmus Henrik Visnapuult artikkel Richard Rohti üle. Selles, muidu tasakaalulises kirjutuses, leiduvad järgmised read:

„Kahtlemata on Rohti kirjandusliku toodangu hindamisel kirjaniku trotslik isik seltskonnas rohkem arvesse võetud, kui seda tööde arvustamiseks tarvis oli. Kõige selgema proovi see-

sugusest arvustamise viisist annab F. Tuglas „Vabas Sõnas“ (7/8—1914), kus täiesti lubamata ütelusi tarvitatakse mitte kirjatööde, vaid autori kohta. Kirjaniku töö sarnastatakse kirjaniku isikuga ja arvustus asub väljaspoole kirjanduslikku arvustust.“

Ümbes niisama kirjutati broschüüris „Roheline Moment“ minu ülemal mainitud arvustuse puhul:

„Kirjanik Fr. Tuglase ülesastumine Momendi vastu oli veel isiklikum ja „sahvtisem“ kui mõne ajakirjaniku oma. Sääli ei räägitud kirjanikkude üle nende raamatutegi põhjal, vaid säeti nad kirjutama ja elama nii, kuidas seda arvustaja „mahakiskumise“ jaoks kasuliku leidis olevat.“

Peaaegu tunnistama, et siin on tegemist põhjaliku eksitusega. Eksitusega, mille kahekordset esinemist seda enam peab imestama, et ma selleks mingit põhjust pole annud. Veel enam, et isegi selle võimaluse juba eestkätt arvasin kõrvaldanud olevat. Sest nimetatud artiklis kirjutasin, enne kui „Moment“ - albumi ja Rohti üksikasjalisele arvustusele asusin, sõnasõnalt:

„Ma ei tunne kõne all olevate autorite isiklikku elu, ja ma ei tahaks ka igatahes sellest mitte rääkida. Ma tahaksin rääkida sellest elust, mis nende tööde sündmustikud, tegelased ja stiil enestes varjavad.“

Kuidas seletada pärast seda Visnapuu ja „Rohelise Momendi“ polemisti väärmõistmist? Ma arvan, nad on ise kaks hoopis eri nähtust segi ajanud: ilukirjaniku maise olevuse ja selle „idealse,“ abstraktliku isiku, mis esineb tema töis ilmavaatena, temperamendina, stiilina.

Mul ei ole mõttesegi tulnud kellegi kirjaniku eraelu, tema kodanlikku isikut „arvustama“ hakata, veel vähem sellele midagi ette heita või seda hukka mõista. Jäägu see ühiseluliste moralistide hooleks. Küllap nemad juba leiavad iga nähtuse jaoks normi ja kriteeriumi, seda ilmeksimatuma, mida tuimem ja piiratum on nende eneste vaimline maailm.

Kirjandusliku arvustaja ülesanne on hoopis teist laadi. Ta peab teatud kirjaniku tööde põhjal looma enesele miski sümboolse olevuse, miski allegoorilise isiku, kelles oleks personifitseeritud võimalikult täielikult selle kirjaniku tunnused, tema ilmavaade, iseloom ja esteetilised tõekspided. Teisendades Buffoni kõnekäänu: see oleks stiil, mis uuesti inimeseks on saanud. Ka seda võib kujutella konkreedina olevusena, kes on sündinud kirjaniku ajast intuitsiooni kaunil silmapilgul nagu Athene Zeusi pääst. Ka temal on kindel välimus, ilmavaated, tõekspided ja kalduvused. Kuid tema elu erineb ometi suurel määral maise inimese mannetust elust. Ta on pool-jumal, ja ta omandab kõik pool-jumala kadestatavad omadused. Ning kui ka mõned ta seltsilistest ju sündides on surnud, siis võivad teised aastasadu ja tuhandeid elada.

Kust võtab arvustaja andmed selle võrdkuju loomiseks? Muidugi ja ainuüksi teatud kirjaniku toodangust. Ta ei tarvita

selleks mitte üht või kaht teost, vaid kogu tema elutööd. Võib olla, ta võtab selle algkujuks autori mõne teose üksiku tegelase, kuid ta ei tarvitse seda mitte alati teha. Ta võib varustada selle olevuse autori tööst leitud teoreetiliste vaadetega, kuid ta võib kirjanikku lugedes ka sarnaseid muljeid ja meeolusid leida, mida autor teadlikult omaks ei oleks tunnistanud.

Harilikult ei kujuta meie seda olevust mitte nii konkreedilt ette. Ta huljub meie teadvuses miski kokkuvõttena kirjaniku stiilist, ilmavaatest ja ainest. Sarnane skeem aitab meid kirjanduslike küsimuste otsustamisel ja säästab suurel määral meie aega. Meie teame ilma pikema juurdluseta, mis sünnib kokku teatud ajajärgu ja teatud kirjaniku vaimlise laadi ja stiiliga ning mis mitte.

Tihti langeb see ideaalne kirjanik küll ühte maise inimesega, kuid kaugelki mitte alati. On tõsi, et isik midagi isikule enesele võõrast ei või luua, kuid niisama vastuvaidlemata on olmas miski kontrasti-seadus. Inimene unistab tihti just sellest, mis ta ise mitte ei ole! Kunstnik võib otsida kunstis otse vastu aalu igapäisele elule, õnne surrogaati või vabastavat kannatuse momenti, mis tal isiklikus elus puudub.

Teiseks ei pea unustama kirjandusliku voolu ja moe mõju. See võib mõnel ajajärgul sedavõrd kirjaniku vaimlist profiili muuta, et meie selle taga enam elava inimese näojooni ei suuda aimata. Lugege vaimulikku kirjandust ja katsume läbi kirikliku simulatsiooni kirjutajate maiseid kirgi mõista! Või kes arvab, et sentimentaalse ajajärgu kirjanikud tõesti nii hellasüdamlikud ja pisarküllased olid, nagu näida tahavad. Ei, nad olid tihti väga tegelikud ja ettevõtlikud inimesed ja võisid — vähemalt meil — neilesamule talupoegile talli juures vitsu lasta anda, kelle „õnnelikku looduseelu“ nad raamatuis kadestasid.

Kolmandaks peab arvesse võtma veel kirjaniku teadlikka katseid temale isiklikult võhivõõraste ainete ja vormide vallas. Püsivuse ja pingutuse abil võib omandada teatud osavust ükskõik missugusel alal tahes. Võime kujutella mõnd ühiskondlikku apostolit, kes ise iial pole sunnitud olnud puudustes ja pahedes elama, kuid kes kasuliku tendentsi pärast neid teoreetiliselt on tundma õppinud ja esitanud. Missugusena kõlvatuse eeskujuna esitati näit. Zola eraisikut pärast „Nana“ ilmumist! Kuid nende mõnituste kohta ei võinud Zola muud öelda, kui kahetsust avaldada, et need tigidad arvustajad tema eraelu ei tunnud: kui hää perekonnaisa ja korralik väikekodanlane ta õieti oli, kelle päev kulus usinas töös ja õõ rahulikus unes.

Kirjanduse maitsjale on „ideaalne“ kujutus harilikult tähtsam kui reaals inimene. Veel enam: meie ei tea kirjaniku isikust ja eluloost tihti mitte midagi, ja ometi on meil temast kirjanikuna kõige selgem ettekujutus. Ning veelgi enam: Homeroses arvame kõik, et teda olemaski pole olnud, ja ometi näeme ilmsi elavana seda „pimedat vanameest!“

Kui meie kuuleme Nietzsche nime, missugune kuju tärkab kõige päält meie mõttes? Kas filoloogia professor, aineliselt kehv kabinetiteadlane ja haige inimene, kes veerandsada aastat Euroopat mööda ümber sõitis ja kliimat otsis, mis ta tervisele kohane, ning suri, ilma selle leidmata? Või „Zarathustra“ looja, prohvet, kes seisis „6000 jalga üleval pool inimest ja aega“, kes rääkis tulekeelil ning purustas endised väärtuste tahvlid? Kahtlemata, meie oleme jäädavalt sidunud Nietzsche nime viimase kujukuga. Ja on tarvis otse iseäralist mõttepingutust, et esimest ellu äratada.

Loodan, et sellest põhjusemõttelisest seletusest ja suurte nimede tülitamisest küllalt on sissejuhatuseks käesoleva väärmõistmise tagasitõrjumiseks.

Ka minul sündis Rohti töid lugedes nende autorist miskisugune sümboolne ettekujutus. Selle algaineks said kahtlemata mõned tema tegelased, keda ta oma isikliku tundmuse ja paatosega on elustanud. Selle hing omandas osa autori kirjandusliku vormi närvlikkusest, selle esinemine tema stiili hoost ning energiast. Selle ilmavaade kujunes pääasjalikult negatiivistest ainetest: s. o. selle järele, mille all ta kannatas, mida vihkas, mille vastu võitles.

Kes on see Rohti mina-kangelane? Mitmesuguses teisendis kordub ta, kuid on oma sisemise olemuse poolest ometi üks ja seesama. See on miski elu vabakunstnik, boheemi liige, vaimuaristokraat ja vaimu-anarkist. Selle isiku on Roht valinud oma isikulise ja ühiskondliku viha ning mässu tõlgiks. Ta on selle varustanud isikliku kire ja paatosega. Ta on sellele annetanud enese kaastunde ning armastuse. Ta ei ole tihti suutnud seda enesest eraldada, ta võitleb ise tema lipu all.

Tõuseb küsimus: kas on arvustajal õigus puudutada seda isikut, hinnata tema esteetilisi ja eetilisi piirjooni? Arvan, et on. Vastasel korral oleks arvustaja vabadus nullini viidud, ja ta võiks rääkida ainult vahemärkidest ning raamatu paberist.

Ka mina arvustasin seda „isikut“. Kuid mitte selles mõttes, nagu mulle ette näikse heidetavat. Mitte, et oleksin leidnud tarviliku talle moraaliütlust pidada ja tema eest hoiatada. Otse selle vastu. Leidsin ta olevat liig keskpärase, pääliskaudse, ebaäärmise, nii vähe „ekstreemilise“, et ta kellelegi kardetav ei ole. Enam mürki! — see oli minu soov.

Rohtil näis püüd olevat, isiku ja seltskonna, vaimu-aristokraadi ning väikekodanluse vastolu kujutada. Pean tunnustama, et käesoleval korral „seltskonna“ ja „väikekodanluse“ poole hoian. Vähemalt ei tahaks ma nende vastu ühes Rohti kangelasega võidelda. Valin selle, mis oma reaalsuse ja tõelikkusega vähemalt on usaldatav.

Rohti improviseeritud suurus on suuresõnaline ja sisuvaene. Tema appetiidid nii hääs kui halvast on valimatud. Tal puudub sügavus nii pahes kui vooruses. Ta on maitsekehv. See on noor-

mees, kes „moderni“ kirjandust on lugenud, kunstniku riided selga pannud ja provintsi preilid oma naisvihaga hirmutab. Ta pole eht; Roht eksib, teda nii suureks kangelaseks pidades.

Nii kaua, kui Roht selle võltsitud isiku seltsis esineb, luba-tagu kahelda tema maitses. See paljastab teda piinlikus valguses. Iseäranis piinlik, et Roht sarnases kahtlases seltskonnas omi isiklikka „eraelu pattusid“ teatud rahulolekuga pihib, nagu „Igavese Labürindi“ eessõnas. Ühtlasi paneb imestama, et autor enese pattude üle siis trotslikku rahuldust tunneb, kui neist ise räägib; kuid kohe isiklikku au haavust aimatakse, kui eksikombel teisi arvatakse neist rääkivat.

Lohutagem end: ühtki suurt pattu pole veel tehtud. Kõik on alles ees: tõeline elu ja tõeline loomine. On ees tee kõrgustikkudel ja kuristikkudes, millega võrreldes siia maalne on olnud lapsemäng liivahauas. On ees m e h e rööm ning kannatus.

Olen rõõmus, et Visnapuu nii palju häid lootusi Rohti puhul võib avaldada. Oleksin aga veelgi rõõmsam, kui need enam paljad lootused poleks. Siia maale aga ei ole Rohti intellekt peenenenud ega pole ta psükoloogilist vahekorda enese ja oma aine vahel leidnud. Ja meie oleme sunnitud tema üle ikkagi ainult ta seniste raskeltmaitsetavate tööde abil otsustama.

Et Rohtil eeldusi on kirjanikuks, seda ei ole ma kunagi salanud. Tema hääd ja vead peituvad ta subjektiivses hoos ja hoolimatuses endiste harjumuste vastu. Lootkem, et ta need pahed peatselt voorusteks muudab.

Friedebert Tuglas.

Oscar Wilde.

Proosauuletused.

Kogust „*Lord Arthur Savile's crime and other prose pieces.*“

Tõlkinud M. Kurs-Olesk.

Kunstnik.

Ühel õhtul tärkas ta hinges soov kuju valmistada lõbust, mis ainult üks silmapilk püsib. Ja ta läks laia maailma pronksi otsima, sest et ta ainult pronksis mõelda oskas.

Kuid terve ilma pronks oli kadunud, ei olnud ka kuskil teres maailmas pronksi leida, kui ainult see, mis oli kujus murest, mis igavesti kestab.

Selle kuju aga oli ta valmistanud ise oma kätega ja oli ta säädnud selle ainukese asja hauale, mis ta oma elus kõige rohkem oli armastanud. Selle surnud asja hauale, mis ta kõige rohkem oli armastanud, oli ta säädnud selle oma valmistatud kuju, et ta tunnismärgiks oleks inimese armastusest, mis ei sure, ja sümbooliks inimese murele, mis igavesti kestab. Ja teres maailmas ei olnud teist pronksi leida, kui ainult selle kuju pronks.

Ja ta võttis kuju, mis ta oli valmistanud, pani ta suurde sulatusahju ja andis ta tulele roaks.

Ja pronksist kujust murest, mis igavesti kestab valmistas ta kuju lõbust, mis ainult üks silmapilk püsib.

H ä ä t e g i j a.

Õoaeg oli ja ta oli üksi.

Ja ta nägi kauguses ühe ringkujulise linna müürisid ja sammus selle linna poole.

Ja kui ta lähedale jõudis, kuulis ta linnast rõõmu jala-sammusid, lõbusatujulise suu naeru ja mitme kandle kõvat häält. Ja ta koputas värava pihta ja vahid avasid selle talle.

Ja ta silmas maja, mis oli marmorist ja mille ees olid kaunid marmorist sambad. Sammaste külles rippusid lillevannikud ja sees ja väljas olid seedripuust tõrvikud. Ja ta astus majasse.

Ja kui ta oli sammunud läbi kaltsestonist saali ja läbi jaspisist saali ja oli jõudnud pika pidusaali, nägi ta purpur-karva asemel lamamas ühte, kelle juuksed olid ehitud punaste roosidega ja kelle huuled olid punased viinast.

Ja ta astus selle mehe selja taha, puudutas teda õlast ja ütles talle: „Mikspärast elad Sa niiviisi?“

Ja noormees pööras ümber ja tundis ta ära, vastas ja ütles: „Aga ma olin ju kord pidalitõbine ja Sina tegid minu terveks. Kuidas teisiti peaks ma elama?“

Ja ta astus majast välja ja läks uuesti uulitsale.

Ja lühikese aja järele nägi ta ühte, kelle nägu ja riided olid värvitud ja kelle jalad olid pärlidega ülekülvatud. Ja selle ühe kannul astus aeglaselt kui kütt noormees, kes kahevärvilist kuube kandis. Selle naese nägu aga oli nagu mõne väärjumala kuju ilus nägu ja nooremehe silmad kiirgasid himust.

Ja ta läks neile kiiresti järele, puudutas nooremehe kätt ja ütles talle: „Miks vaatad Sa selle naese pääle, ja sarnasel viisil?“

Ja noormees pööras ringi, tundis ta ära ja ütles: „Aga ma olin ju kord pime ja Sa kinkisid mulle silmanägemise. Mis muu pääle peaks ma vaatama?“

Ja ta jooksis edasi ja puudutas naesterahva värvitud riideid ja ütles talle: „Kas siis ei ole ühtki teist teed käimiseks, kui ainult patu tee?“

Ja naesterahvas pööras ringi, tundis ta ära, naeris ja ütles: „Aga Sa andsid mulle ju mu patud andeks ja see tee on meeldiv tee.“

Ja ta sammus linnast välja.

Ja kui ta linnast välja oli sammunud, nägi ta tee ääres noortmeest istumas, kës nuttis.

Ja ta läks tema juure, puudutas ta pikki käharaid juukseid ja ütles talle: „Miks Sa nutad?“

Ja noormees vaatas üles, tundis ta ära ja vastas: „Aga ma oiin ju korra surnud ja Sa äratasid mu surnust üles. Mis peaks ma muud tegema kui nutma?“

K o h t u m õ i s t m i s e m a j a .

Vaikus valitses kohtumõistmise majas, ja inimene tuli halasti Jumala ette.

Ja Jumal avas inimese eluraamatu ja ütles:

„Su elu on paha olnud, armuta olekut näitasid Sa nende vastu üles, kel toetust tarvis läks; ja nende vastu, kel abi puudus, olid sa mõru ja kõva südamega. Vaesed hüüdsid Su poole ja Sa ei võtnud neid kuulda ja Su kõrvad olid lukkus mu õnnetute nutukisa ees. Isata laste päranduse võtsid Sa oma kätte ja Sa saatsid rebaseid oma naabri viinamäkke. Sa võtsid laste leiva ja andsid ta koertele süüa ja mu pidalitõbiseid, kes soodes elasid, ja kes rahus olid ja mind kiitsid, ajasid Sa välja maanteedele ja minu mulla pääl, millest ma Su tegin, valasid Sa ilmsüüta verd.

Ja inimene kostis ja ütles: „Jah, seda ma küll tegin.“

Ja uuesti avas Jumal inimese eluraamatu ja ütles:

„Su elu on paha olnud, ja Iluduse poole, mis ma olen avaldanud, oled Sa püüdnud, ja Häädusest mis ma olen ära peitnud, oled Sa mööda läinud. Su toa seintel olid pildid maalitud ja oma jõleduste asemelt tõusid Sa üles pilli häältel. Seitse altarit ehtasid Sa pattudele, mis ma olen kannatanud ja sõid asjast, mida süüa ei võinud, ja Su rüü purpur oli ära õmmeldud kolme häbimärgiga. Su jumala kujud ei olnud ei kullast ega hõbedast, mis kestab, vaid lihast, mis sureb. Sa rojastasid nende juukseid lõhnaõlidega ja andsid neile kranatiõunu kätte. Sa moonutasid nende jalgu sahvraniaga ja laotasid vaipasid nende ette. Antimooniga moonutasid Sa nende silmalaugeid ja nende kehasid võidsid sa mürriga. Sa kumardasid maani maha nende ees ja Su jumala kujude troonid olid asetatud päikese kätte. Sa näitasid päikesele oma häbi ja oma hullust kuule.

Ja inimene kostis ja ütles: „Jah nii ma küll tegin.“

Ja kolmat korda avas Jumal inimese eluraamatu ja ütles:

„Su elu on paha olnud, halvaga tasusid Sa ära hääd, ja ülekohtuga lahkust. Käsa, mis Sind toit-
sid, haavasid Sa, ja rindu, mis Sind imetasid, põlgasid Sa ära. See, kes Sinu juure tuli veega, läks ära jänunedes ja neid sea-
duse kaitseta linnuprii mehi, kes Sind öösel oma telkides varja-
sid, andsid Sa ära enne koidu tõusu. Oma vaenlast, kes Sind
puutumata jättis, tõmbasid Sa võrku, varitsesid nurga tagant, ja
sõpra, kes Sinuga ühes sammus, müüsid Sa raha eest ära, ja
nendele, kes Sulle armastust tõid, andsid Sa alati himu vastu.“

Ja inimene kostis ja ütles: „Jah, nii ma küll tegin.“

Ja Jumal pani kinni inimese eluraamatu ja ütles: „Tõesti, ma saadan Su põrgu. Jah, põrgu saata tahan ma Su.“

Ja inimene hüüdis valju häälega: „Sa ei või seda“.

Ja Jumal ütles inimesele: „Miks ei või ma Sind saata põrgu, ja mis põhjusel?“

„Sest et põrgus olen ma alati elanud“, vastas inimene.

Ja vaikus valitses kohtumõistmise majas.

Ja tüki aja järele rääkis Jumal ja ütles inimesele: „Näen, et ma Sind põrgu ei või saata; tõesti, ma saadan Su taeva. Jah, taeva tahan ma Su saata“.

Ja mees hüüdis valju häälega: „Sa ei või seda“.

Ja Jumal ütles inimesele: „Miks ei või ma Sind taeva saata ja mis põhjusel?“

„Sest et ma mitte kunagi ja mitte kuskil ei ole suutnud omale taevast ettekujutada,“ vastas mees.

Ja vaikus valitses kohtumõistmise majas.

T a r k u s e õ p e t a j a .

Lapsepõlvest saadik oli ta olnud täis täielist Jumala tundmist. Ja isegi siis juba, kus ta alles poisike oli, said imestusele äratatud ta vastuste sügava tarkuse läbi mitmed pühad mehed, niisama ka mõned pühad naesed, kes elasid ta vabas sünnilinnas.

Ja kui ta vanemad talle olid annud mehe-ea rüü ja sõrmuse, suudles ta neid, lahkus neist ja läks välja maailma, et ta võiks ilmale Jumalast rääkida. Sest tol ajal oli ilmas hulk neid, kes Jumalat üleüldse ei tunnudki ehk kellel tast oli ainult puudulik teadmine, ehk kes kumardasid ebajumalaid, kes elasid hii-tes ja ei hoolitsenud oma kumardajate eest.

Ja ta säadis oma näo päikese poole ja rändas, sammudes sandaalideta, nagu ta oli näinud sammumas pühaid mehi, kandes vöö! nahkset pauna ja väikest põletatud savist veepudelit.

Ja kuna ta maanteed mööda sammus, oli ta täis rõõmu, mis sünnib täielisest Jumala tundmisest, ja ta laulis kiituseid Jumalale vahetpidamata; ja tüki aja järele jõudis ta tundmata maale, kus oli hulk linnu.

Ja ta sammus läbi ühestteistkümnest linnast. Mõned neist linnadest olid orgudes, teised suurte jõgede kallastel ja osa oli asetatud kinkudele. Ja igas linnas leidis ta ühe jüngri, kes teda armastas ja talle järele käis, ja ka suur hulk rahvast käis talle järele igast linnast, ja Jumala tundmine lagunes laiali tervel maal, ja mitmed valitsejatest said pöördud, ja ebajumalate temple preestrid leidsid, et pool nende kasust oli läinud. Ja kui nad keskpäeva ajal omi trummisid löid, ei ilmunud keegi, ehk ainult vähesed vaulindude ja liha ohvritega, nagu see selle maa komme oli olnud enne tema tulekut.

Aga mida rohkem rahvast talle järele käis ja mida suure-

maks sai ta jüngrite arv, seda suuremaks kasvas ta mure. Ja ta ei teadnud, miks ta mure oli nii suur. Sest ta rääkis alati Jumalast ja selle täielise Jumala tundmise küllusest, mida Jumal ise talle oli kinkinud.

Ühel õhtul sammus ta välja üheteistkümnendast linnast, mis oli üks Armeenia linn ja ta jüngrid ja suur rahvahulk käisid tema järel; ja ta läks üles ühe mäe otsa ja ta jüngrid seisid ta ümber ja rahvahulk oli põlvi! orus.

Ja ta kumardas oma pää käte najale ja nuttis ja ütles oma Hingele: „Miks on see, et ma olen täis muret ja hirmu ja et igaüks mu jüngritest on nagu vaenlane, kes sammub kesk-päeva ajal?“

Ja ta Hing vastas talle ja ütles: „Jumal täitis Sind täielise tundmisega temast enesest ja Sina oled ära annud selle tundmise teistele. Kõrgehinnalise pärli oled Sa jaotanud tükki tükiks ja ilma õmraeluseta rüü oled Sa pooleks rebinud. See, kes ära annab tarkuse, röövib iseennast. See on nagu keegi, kes annab oma varanduse röövlile. Kas ei ole mitte Jumal targem kui Sina oled? Kes oled Sa, et ära anda saladuse, mis Jumal Sulle on avaldanud? Ma olin kord rikas, ja Sa oled mind vaeseks teinud. Kord nägin ma Jumalat ja nüüd oled Sa ta mu eest ära peitnud.“

Ja ta nuttis uuesti, sest ta teadis, et ta Hing talle tõtt rääkis, ja et ta oli teistele annud täielise Jumala tundmise, ja et ta oli nagu Jumala kuue hõlmade külles rippuja, ja et ta usk teda oli maha jätmas nende arvu pärast, kes ta sisse uskusid.

Ja ta ütles iseenesele: „Ma ei taha enam Jumalast rääkida. See, kes tarkuse ära annab, röövib iseennast“.

Ja mõne tunni järele tulid ta jüngrid ta lähedale ja kumardasid maani ja ütlesid, „Isand, räägi meile Jumalast, sest Sul on täieline Jumala tundmine, ja ühelgi mehel päale Sinu ei ole seda“.

Ja ta vastas neile ja ütles: „Ma tahan teile rääkida kõigest muist asjust, mis on taevas ja maa pääl, aga Jumalast ei taha ma teile mitte rääkida. Ei nüüd, ega ühelgi teisel ajal ei taha ma Teile Jumalast kõnelda.“

Ja nad olid täis viha ta vastu ja ütlesid talle: „Sa oled meid kõrbesse juhtinud, et meie Sind kuulda võiks. Tahad Sa meid ära saata näljastena ja seda suur trahvahulka, mis Sa oled sundinud oma järel käima?“

Ja ta vastas neile ja ütles: „Ma et taha teile rääkida Jumalast“.

Ja rahvahulk nurises ta vastu ja ütles talle: „Sa oled meid kõrbesse juhtinud ja ei ole meile midagi toitu annud süüa. Räägi meile Jumalast ja meie jääme rahule“.

Aga ta ei vastanud neile mitte üht sõna. Sest ta teadis, et kui la neile räägiks Jumalast, annaks ta ära oma varanduse.

Ja ta jüngrid läksid kurvalt ära ja rahvahulk pööras tagasi oma kodude poole. Ja mitmed surid teel.

Ja kui ta üksi oli, tõusis ta üles, pööras oma näo kuu poole ja rändas seitse kuud, mitte kellegiga rääkides ega ühtki vastust

andes. Ja kui seitsmenda kuu lõpp käes oli, jõudis ta sinna kõrbesse, mis Suure Jõe kõrbe. Ja kui ta oli leidnud koopa, kus kord üks kentaur oli elanud, võttis ta selle oma elamise asemeks, tegi omale pilliroost mati, mille pääl lamada, ja sai paigaliseks. Ja iga tund kiitis paigaline Jumalat, et ta talle oli lubanud omale jätta osa Temast ja ta imetaolise suuruse äratundmisest.

Ühel õhtul aga, kui paigaline oma koopa ees istus, mis ta omale eluasemeks oli teinud, silmas ta noort meest kurja ja kauni näoga, kes mööda läks viletsas riides ja tühja kätega. Iga õhtu läks noormees mööda tühja kätega ja iga hommiku tuli ta tagasi, käed täis purpurit ja pärle. Sest ta oli röövel ja röövis kaupmeeste karavanisid.

Ja paigaline vaatas ta otsa ja tal oli temast kahju. Aga ta ei rääkinud sõnagi. Sest ta teadis, et see, kes sõna ütleb, oma usu kaotab

Ja ühel hommikul, kui noormees tagasi tuli, käed täis purpurit ja pärle, jäi ta seisma, kortsutas kulme, trampis jalgu vastu liivast maad ja ütles paigalisele: „Mikspärast vaatad Sa alati sedaviisi mu otsa, kui ma mööda lähen? Mis see on, mis ma Su silmis näen? Sest ükski inimene ei ole ennem sedaviisi mu otsa vaadanud. Ja see on mulle piinaks ja tülinaks“.

Ja paigaline vastas talle ja ütles: „Mis Sa mu silmis näed on kaastundmus. Kaastundmus paistab Sulle vastu mu silmist.“

Ja noormees naeris täis viha ja hüüdis valjusti mõrudal häälel paigalisele ja ütles: „Mul on purpurit ja pärle käes, ja Sul ei ole muud kui pilliroost matt, mille pääl lamada. Mis kaastundmus võiks Sul minu vastu olla? Ja mis põhjusel on Sul kaastundmust?“

„Mul on kaastundmust Sinu vastu“, ütles paigaline, „sest et Sul Jumala tundmist ei ole“.

„On siis see Jumala tundmine väärtuslik asi?“ küsis noormees ja astus koopa suule koguni lähedale.

„Ta on väärtuslikum kui kõik purpur ja pärlid maailmas“, vastas paigaline.

„Ja Sul on teda?“ küsis noor röövel ja astus veel lähemale.

„Kord jah, tõepoolest“, vastas paigaline, „oli mul täieline Jumala tundmine. Aga omas lolluses lahkusin ma tust ja jaotasin teda ära teiste vahel. Kuid isegi nüüd veel on see tundmine, mis mulle jääb väärtuslikumaks kui purpur ja pärlid“.

Ja kui noor röövel seda kuulis, viskas ta maha purpuri ja pärlid, mis ta kättes kandis ja teravat, kõverast terasest mõõka tõmmates, ütles ta paigalisele: „Anna mulle jalamaid seda Jumala tundmist, mis Sul on, ehk ma tapan Su ära. Miks ei peaks ma seda ära tapma, kellel suurem varandus on kui mul?“

Ja paigaline laotas oma käed laiali ja ütles: „Kas ei oleks see minule parem minna nüüd Jumala kõige kõrgemate kodadeni ja Teda kiita, kui ilmas elada, ilma et oleks mingit tundmist Temast? Tapa mu ära, kui see Su soov on. Aga mina ei anna oma Jumala tundmist“.

Ja noor röövel laskis põlvili ja palus teda ärdalt, kuid paigaline ei tahtnud talle Jumalast rääkida, ega talle oma varandust anda; ja noor röövel tõusis üles ja ütles paigalisele: „Olgu nagu Sa tahad! Mis minusse puutub, siis tahan ma minna seitsme patu linna; see on ainult kolme päeva tee sellest kohast ja mu purpuri eest antakse mulle lõbu ja mu pärlide eest müüakse mulle rõõmu“. Ja ta tõstis üles purpuri ja pärlid ning läks kiirelt minema.

Ja paigaline hüüdis valjusti, läks talle järele ja palus teda ärdasti. Kolme päeva vältusel läks ta noorele röövlile tee pääl järele ja vannutas teda tagasi pöörata ja seitsme patu linna mitte sisse astuda.

Ja aegajalt vaatas noor röövel tagasi paigalise pääle, hüüdis teda ja ütles: „Tahad Sa mulle anda seda Jumala tundmist, mis väärtuslikum on kui purpur ja pärlid? Tahad Sa mulle seda anda, siis ei astu ma linna sisse“.

Ja igakord vastas paigaline: „Kõike, mis mul on, tahan ma Sulle anda, ainult seda ühte mitte. Sest seda ära anda, ei ole õige minust“.

Ja kolmanda päeva videviku ajal jõudsid nad päris lähedale seitsme patu linna suurte purpurpunastele väravatele. Ja linnast kõlas suur naeru hää.

Ja noor röövel naeris vastu ja katsus värava külge koputada. Ja kui ta seda tegi, tõttas paigaline juure, haaras ta riiete palistusest kinni ja ütles talle: „Siruta välja oma käed, pane oma käsi varred mu kaela ümber pane oma kõrv mu huulte külge; ja ma tahan Sulle anda, mis mulle jäi Jumala tundmisest“. Ja noor röövel jäi seisma.

Ja kui paigaline ära oli annud oma Jumala tundmise, langes ta maa pääle ja nuttis. Ja suur pimedus varjas ta eest linna ja noort röövelt, nii et ta neid enam ei näinud.

Ja kui ta säääl maas oli nuttes, nägi ta Ühte, kes ta kõrval seisis; ja sel, kes ta kõrval seisis, olid vasest jalad ja juuksed nagu penike vill. Ja ta tõstis paigalise üles ja ütles talle: „Enne seda oli Sul täieline Jumala tundmine. Nüüd peab Sul olema täieline Jumala armastus. Mikspärast nutad Sa?“ Ja ta suudles paigalist.

Alkibiadese kultus.

Nägin und. Olin Ateenas ühel imelikul hommikul. Päeval enne seda oli linnas käärinisi olnud. Ja öösel olid Hermese tulp-kujud maha lõhutud ning koidu ajal oli Aikibiades ära Sitsiiliasse purjetanud. Kogu linn oli ärevuses. Siin ja säääl seisis inimesed kogudes.

Kõneldi, vaieldi, veheldi — ägedalt.

Läksin üle silla. See tuli nii piirita tuttavana ette, kuid ei saanud: siiski aru, kus enne niisugust olin näinud. Vaatasin tunnistades ümber kaks kivist väravat ja nende vahel raudahelad . . . Aga . . . see oli ju kodulinna kivisild. Väga imelik!

Kahtlesin; kas üleüldse olengi Ateenas? Tema ei olnud ju vist jõe kaldal. Võtsin kõik oma geograafia ja ajaloo teadmise kokku; kuid kõik oli nii segane ja pahurpidi, et mingile otsusele Ateena jõe kohta ei jõudnud.

Tahtsin üle silla sammuda, kui äkki otse naelutatult seisma jäin. Teine pool silla õõnsuses istus puuvilja müüja: sale Greeka neiu; angunud naeratus huulil. Rohekas pael ümber pää seotud, langesid juuksed elegantides puhmastes ta rütmirikkale rinnale. Ölgadeni paljad käsivarred olid marmorliku hiilgega ja risti pandud sandaalides jalad toetusid poolväsinult silla jahekale kivile. Olin paigale nõiutud selle Idamaa hommikuse ahvatluse läbi. Greeklane oli mind näinud. Ta ulatas parema käe, mille ümber ülevalpool küünarpääd lai viirune karrast võru oli seotud, korvi, võttis säält apelsini ja sirutas selle minu poole. Olin kui hõõgivate sütte põletusel, — tahtsin üle silla astuda, kuid säääl läikis miski asi mu kõrval ja mulle patsutati sõbralikult õlale. Pöördusin patsutaja poole. Minu ees seisis lühike mehekogu laevamehe ülikonnas, suure tüseda piibuga ja pika kohmaku ninaga. Ka see mees esines mulle tuttavana. Imelik!

Võõras naeratas, ja see oli äraandlik. Tundsini kohe oma lapsepõlve sõbra. Ei ole ühtki inimest elus suudelnud. Kuid nüüd surusime kolm korda üksteise huuli.

Sõber, kes laevamees oli, kõneles oma viimaste aastate elu sündmustest, mina aga jutustasin kodumaa asjust. Ja nii — tähtsamad uudised kõneldud — olimegi linna pääulitsale jõudnud. See kandis Alkibiadesese nime. Imestasin, miks just pääulits nii nimetatud. Sõber vaatas naeratades otsa ja arvas, et ma sellest isegi aru saavat, kui ma selle uulitsa olen läbistanud ja veel mõnes siin asuvas majas käinud. Ta lisis aga veel juure:

— Päälegi on Alkibiades siin uulitsal kõige rohkem koortel sabu tagant ära tõmbanud. Seda on ta teinud selleks, et linnarahval temast rohkem kõnelda oleks.

Meile tuli väga imelikka inimesi vastu. Kõige isepärasemais ülikondes: ühedel frakid, teistel pääle aluspesu mitte midagi. Pärtsin sõbralt, kas need nii vaesed on. Ta naeratas:

— Vaata, missugused söönud kehad neil aluspesu meestel. Küll sa pärast aru saad. Ja missuguseid jala- ja päävarje küll säääl ei olnud! Sandaalidest ja lakk-kingadest vene säärikuteni, tsilindritest „sulimütsideni.“

Ühedel oli nina ots tätoveeritud, teistel alumine lõug, kolmandatel kõrvatagused, neljandatel mitmevärvilised ristid üle näo tõmmatud, viiendatel olid kulmud paljaks aetud, kuuendatel oli sigar paberossi otsa pistetud, seitsmendatel üks vunts üles pöördud, teine maha pügatud, kaheksandatel kõrvad ette poole painutatud, üheksandatel habe nina pääle kasvatatud jne. jne. —

Sõber pidi mind ühtepuhku müksama, sest et mu suu maamehe lihtsameelsuses ikka ja jälle lahti kippus jääma.

Ja imelik vastand oli Alkibiadesese uulitsal valitsev meeleolu kogu linna muude osade omale. Viimasis paistis nii teravalt silma see närvlik rahutus õiste sündmuste puhul; igalpool oldi hinge põhjani ärevuses surmavääriliselt kergemeelse jumalateotamise pärast. Siin aga mindi poolra huliku nuumatud muigega üksteisest mööda. Nagu ei oleks midagi

sündinud, nagu ei oleks rahvuslik pühadus rüvetatud! Oli tundmus, nagu huvitaks neid inimesi siin oma krohvitud ninad ja edev-veidralt üles seotud püksi sääred rohkem kui kõik Hermesed, kui kõik pühadused.

Läksime kohvimajasse. See oli pikk mitmetoaline ruum. Esimene oli roheline, teine punane, kolmas sinine. Mööbel oli seintega ühekarvaline. Ka teenijad kandsid riideid vastavis värvides. Ja punases toas olid neil kõigil ka punased ninad. Seisime sinise toa uksele, kui mulle vastu külge müksati. Mu suu oli jällegi lahti jäänud: olin jäänud silmitsema ühte daami, kes omale siniseid võltsvurrusi ette pani, et oma sinist kooki sööma hakkata sinise lusikaga sinisel laual. See tuli mulle nii lõpmata veider ja rumal ette, et mul taltsumata kiusatus tuli neid vurrusi omale tasku pista. Kuid takti, takti! Ka Alkibiadeste hulgas,

— Mikspärast siin niisugune värvide maania? — pöördusin sõbra poole.

— Alkibiadeste kohvimajas Alkibiadese uulitsal. Küll sa pärast aru saad.

Olime mitmest toast läbi läinud. Jõudsime kõige viimasse. See oli värvipoollest õige ebamäärane, vähe hallikas, veelaadiline. Publikumi oli õige rohkesti, kes käratsedes laudade ümber istus; mehed ja naised segamini, kõige imelikumis ülikondes, kõige veidramate nägudega. Kaks lauda olid veel vabad. Valisime koha seina äärde.

Naabruses suure laua ümber istus õige rohkearvuline käratsev seltskond. Vaieldi, joodi ja vahiti üksteisele otsa.

Tellisime ka veini. Seda toodi meile pikkades väga imelikuis klaasides. Alt olid nad kuuekandilised, päält teravnesid nad ümargusiks ja lõppesid olekõrre jämeduste torukestega.

Vaatlesin klaasi ja küsisin muigates iseeneses: Miks nii veidrusteni mindud? Ka sõber näis selle üle mõtlevat. Ta ütles: „Kuidas siin Alkibiadese vaim viinaklaasidessegi on tunginud! Need ei ole ju ilusad, ehk selle üle võib tublisti vaielda. Vähemalt ei ole tahetud neile ilusat kaju andagi. Ka mugavusest ei või nende juures juttu olla, koguni ümberpöörduvad, ebamugavad on nad. Kuid originaalsed on nad kahtlemata, ja originaalsed on nad selleks, et neist rohkem kõneldaks.“

Naabri laua juures oli keegi vanapoolne meesterahvas püsti tõusnud ja kõnet alganud. Omas lihtsas suveülikonnas oli ta väheselt kontrastiksi kogu ümrusele. Ainult üks toores pirn rippus tal nõõripidi kaelas, ta hääl helises autoriteetlikuna ja valitsevana. Kogu laudkond näis teda tähelepanelikult kuulavat.

Ka meie kuulatasime. Esite sain temast ta võõra väljendusviisi tõttu õige vähe aru; kuid harjusin varsti. Vanaherra pöördus kogu saali poole. Ja alles nüüd märkasin, et kõigi laudade juures teda pingult ähelnemisega kuulati.

Selgus et kogu seltskond, kes toas oli, koidu ajal oli käinud Alkibiadest saatmas. Pääle selle oli tublisti purjutatud ja nüüd istuti siin koos, austades oma suurmeistrit kõnedes.

Vanaherra tõstis klaasi ja õige pateetlikuks saanuna hüüdis ta:

— Meie ei hinda kultuuride väärtust. Tehku seda „kriteeriumide mehed.“ Meil ei ole selleks õigust, ei ole selleks mõõtu. Meile on kõik väärtuslik ainult niisugusena nagu ta on, ilma meie poolse profaanliku vägistuseta. Meie laseme kõigel otsekoheselt endi pääle mõjuda ja niisu-

gusele seisukohale asudes, ei saa jätta meid valdamata kõik, mis vägev, võimukas, valitsev, püsiv ja kestev. Ja mis on olnud, on ja saab olema kunagi ilmas võimsamat, igas majas ja hinges valitsevamat kui see vaim, mille sümboliks on saanud meie täna ära purjetanud suurmeister.

Kõik saalis istuvad naised avaldasid tormilist kiitust. Sõber muigas kihvtiselt. — Juhatage mulle riik, näidake küla, kus ei kumardata alkibiadesliku vaimu ees! Nimetage üks ajajärk, kus seda ei oleks tehtud. Teie ei suuda seda, sest et niisugust olemaski pole. Selle vaimu ees häbenetakse, kuid teda teenitakse; teda salatakse ära, varjatakse; kuid ta on igal pool ühes, ta valitseb, juhib, teeb imesid. Tema teenimine on mailma kõige suurem kultus. Ja ainult meie tahame olla ta iseteadvad preestrid. Tahame hoida teda juhtivana tähena, tahame viia teda äärmusse. Sest ainult ekstreemides on tõde ja ilu.

Kui kõnele järgnenud ülielavad kiiduavaldused lõppenud olid, algas saalis jälle elav jutuaajamine. Iga laudkond elas jälle oma ette.

Endine ironiline lõbusus oli sõbra näolt kadunud, selle asemel oli miski nuker lootusetus.

— Kõigi aegade, kõigi maade kõige suurem ja valitsevam kultus! — lausus ta, noogutades oma kortsutatud otsaesist.

Tahtsin omalt poolt midagi juure lisada inimlikust hiilguse ja veidruse armastusest, kui äkki tundsin pää pahema poole märjaks minevat. Naabri laual oli keegi keskealine naisterahvas vaimuhaige ilmega ja rätiku taoliselt löua alla seotud juukstega käsipritsi minu poole sihtinud. Kogu laudkond naeris hääkskiitvalt kaasa. Jäin siiski rahulikuks. Teine pool laua otsas kilkas keegi peenikese häälega ja suure kõhuga mees: „See oli ilus, tore, suurepärane! Mis te arvate, preili, millest kõnelevad need molksused oma hottentootlikul isamaal kõige rohkem, kui nad kord sinna jõuavad? Naerdi. Keegi ei vastanud. Mees kostis ise: „Alkibiades kohvimajast Alkibiadesee uulitsal. Eks?!“ Ja siis lausus ta edasi: „Kuid kas te ei leia, et need meie „auvõõrad“ (ta kortsutas nägu ja ütles selle sõna õige läbi nina) Alkibiadesee vaimu vastaselt riides on.“ Ja enne kui ma midagi mõtelda sain, tundsin, kuidas mu kuuel krae päält ära tõmmati.

No, see oli juba liig. Tormasin ukse juure, haarasin säält vee ämbri ja virutasin ta kogu laudkonna pääd pääle tühjaks. Siis nägin enese ees üht õige suurt rusikat ja tundsin, kuidas mulle ämber pähe suruti. Selle järele kaotasin mõistuse.

Üles ärgates leidsin enese saali ahju äärsest nurgast. Mu ees oli laud seltersi pudeliga ja pika klaasiga. Sõber oli kadunud, kuid rahvast oli rohkesti. Pää käis ringi kui pohmeluse põõrituses ja oli nii piirita valdav soov langeda põrandale ja magada.

Pikapääle toibusin. Hakkasin publikumi silmitsema. Kuid mis?! See ei olnud enam endine. Need ei olnud ju sugugi Ateena inimesed, vaid kõik kodumaa tuttavad näod. Tõusin üllatatult üles. Kuid sääll tundsin, kuidas südame ümber miski võru kramplikult ikka koomale ja koomale tõmbus. Higi tõusis üle kogu keha. Laskusin jõuetult tagasi toolile.

Olin kindlale otsusele jõudnud, et ma mitte polnud eksinud. Imestasin aga ainult, miks ka need inimesed siia Alkibiadesee klubisse olid tulnud

Vaatlesin nende välimust. See oli oma korralikusega täielik vastand enne nähtud ülikondede ja nägudele. Mis otsisid need korralikud spießserid ekstreemilisest vaimust? — Kõigi maade, kõigi aegade kõige suurem ja valitsevam kultus — helises mul kõrvus; ja ma hakkasin nagu aru saama.

Tellisin veel seltersi ja alustasin vaatlemisi.

Minu kõrval akna poolses lauas istus üliõpilane värvimütsis kahe naisterahvaga. Ka tema! Mis oli temas alkibiadeslikku? Tundsin teda läbi kogu keskkooli põlve, ja ta oli mulle ikka meeldivaks kaunishingeks. — Ja mulle tuli meelde, et värvimüts ei olnud talle mingi esteetiline väärtus, mingi sümbool, vaid seda oli tarvis oma üliõpilasolemise demonstreerimiseks. Ta võis õigusega siin istuda.

Koguni akna all oli aset võtnud „representaabel“ seltskonna daam ühe noore, kuid juba tunnustatud helikunstnikuga. Imestasin neid ühes nähes, sest et mul nende halvakspanevad otsused vastastikku üksteise kohta teada olid. Inimestena olid nad üksteisele võõrad ja ebameeldivad. Kumb oli neist Alkibiades? Kas oli daam kunstnikule värvimütsiks või jälle ümberpöörduks?

Nurga peeglis kajastus üksi istuv ajalehemees, väsinud, kuid siiski söönud näoga. Tema siinolek ei imestanud mind. Oli ju ammu teada, et teda ajakirjanduslikus tegevuses miski muu ei juhtinud kui tahtmine olla juht. Ja juhust kõneldakse ikka ju palju.

Selja taga haigutati valjusti, nagu tehakse seda ringutades hommikul, üles ärgates üksikus toas. Vaatasin uudishimulikult ringi. Üllatusin. Kesk saali lühtri all istus naine, kellele oma kevadisel unistuspäivil nii lahutamatus läheduses olin olnud, kellega olime seotud nooruse rumaluses antud töötustega. Ta kõrval istus ta abikaas, punane laianäoline linakaupmees, kes aeg-ajalt oma rahvuslike sajarublastega, mida ta häätegevaks otstarbeks ja kultuuriettevõtetele kinkis, oma nime ajakirjandusest läbi laskis käia. Ja see mees oli minu võitja; selle mehega oli minu päiksepaiste ära jooksnud . . . eh, eh . . . Ja kuidas võiski see teisiti olla? Tal oli nimi, ta oli *maecenas*, teda tunti igal tänava nurgal. Minust aga ei olnud midagi saanud; minu nimi oli ainult katuskambri ukse pääl. Ja oli ju loomulik, et maakera päikese, kuid mitte kuu ümber ei käi . . .

Hingesse asus järsku niisugune kibedus ja õudus, et kramplikult laualt kepi haarasin ja välja jooksin.

Olin nii pingul, et tähelegi ei pannud, kui olin jõudnud üles mäele, linna kõrgesse parki. Ja vaatasin imestanult tagasi. Ateen oli kadunud. Minu ees seisid kodumaa tänavad, kitsad ja kõverad, haisevate aurudega ja võltsnäoliste inimestega.

Istusin väsinult pingile. Ja minu eest läksid mööda lõpmata ridades kübarad, mütsid, kuued, blusid, seelikud, püksid, sokid, sukad, saapad ja kingad, mida kanti nende veidruse pärast. Nende järele tulid preilid, proudad ja herrad, kes vastastikku üksteise silmis null olid, kuid kes siiski avalikus kohtes ühes tahtsid olla, et teise „representaablusega“ naabritele okast rindu heita. Ja siis sammusid elastilisel kõnnakul kunstnikud pikkade juukstega ja suurte kraesidemetega, kes unistasid „nimest“ ja kuulsusest, kes ei loonud mitte aetuna loomisrõõmust. Tee käänaku tagant tulid erakonnamehed, ajalehetegijad ja „võitlejad,“ kes ei läinud lahingusse mitte

aate vaimustuses, vaid kelle sihiks oli teha müra. Ja müra kostab alati kaugele.

Ja jalutasid mööda uulitsaid „haavatud,“ korgi tükid saapas. Ja sõitsid nooredmehed tuttavate naiste juure ja vahetasid nende akende all suuri rahasid.

Missuguseid nägusid küll ei ilmunud minu ette! Pidasin esite nii mõndagi juhuseks ja eksituseks, hõõrusin silmi, tagusin päega vastu haava krobelist tüve, kuid nägemused ei kadunud. Ja ma ei ole veel kunagi sellest unest ärkanud, ei ole sellest unenäost lahti saanud. Olen õnnetu, sest see ärritab mind, kuid kannan koormat. Käin mööda valgustatud õhtuseid uulitsaid, viibin rahvarikkais saalides, restoraanes ja kohvimajades, hulgun mööda poriseid külatänavaid suitsutare lehkadega, olen hilisil öötundidel kirikute ja surnuaedade läheduses ning palvetan vaimude ajal omas üksikus katuskambris, — ikka heliseb mul kõrvus: „Kõigi aegade, kõigi maade kõige suurem ja valitsevam kultus.“ Ja vahete vahel ilmub mu ette noormes piklik-ilusa näoga kesk uulitsat, karvane koera saba peos.

Antono Tolli.

Üus muuseum Eestis.

Järjekestvus meie kultuuri ettevõtetes ei tohi mitte katkeda! See ära-tunnegi vähemalt on läbi löönud praegusel meeli rõhuval ajal mitte üksi meie üliõpilaskonnas, kes olgugi vaimliselt laisameelne, kuid siiski teiste laiskade hulgas mitte kõige suurem laisk ei ole, vaid ta on natuke liikuma pannud meie seltskonna paksunahalisemaidki kihte. Rõõmstaval viisil ei ole mitte üksi meie vanad ettevõtted oma tööd jatkanud, püüdes seda endistes rööbastes hoida, vaid on juure tulnud veel terve rida teisigi korraldusi, mis ei taha jääda viimasele kohale meie kultuurielus. Kõige suurem neist utest on muidugi Põhja-Balti komitee, mis enne kawatsetavast suurest plehku panemise korraldusest nüüd lõpuks on saanud hoopis teistsuguse ilme, kuid sellel ei ole midagi ühist kultuuriga, ehk vähemalt ta on kultuurist sama kaugel kui Lõuna Venemaa suhkruladud Baltimaast. Hoopis iselugu on aga ühe hiljuti tekkinud „Naeruvääraste Teadmiste Ühisusega“. Selle asutajateks on ringkond rahvusliku naeru austavaid noorimehi. Noore ühisuse ülesandeks on rahvusliku naeru kultuuri edendada ja hoolitseda samuti selle eest, et tuleviku aastasadel, kus on valitsema pääsenud ühetooniline, igav, elutu ilmakord, nagu seda ähvardavad läbi viia kõiksugu „ilmaparandajad“, „mahakiskujad“ ja teised sarnased mehed, et siis ei tarvitseks kodanikud igavusega naeru nälga jääda.

Ühisus on seni juba kaks koosolekut ära pidanud, millest ka mul oli õnn ajakirjanikuna osa võtta. Teise koosoleku otsused tohiks ehk meie seltskonda laiemalt huvitada. Elavate läbirääkimiste järele jõuti otsusele, et ühisus omade sihtide saavutamiseks ühe uue rahva muuseumi peab asutama, millesse kogutakse väärtuslikumaid rarieteete kõigilt Eesti rahvusliku kultuuri aladelt. Süstemaatiline vanavara korjamine tunnistati võimatuks, sest et leiti see „rarietismi“ (koosoleku juhataja poolt ettepanud oskussõna) põhjusemõtete vastu käivat. Sellepärast jääb rarieteetide korjamine täiesti juhuslikuks. Otsustati kõige päält muuseumile müretseada järgmised numbrid.

1. „Estonia“ näitelavalt kast mädanud õunu. Need läheks muuseumi sõja osakonda, et tuleviku ajaloolastel mitte ei puuduks võimalikult rohke materjal sõdade ajaloo kirjutamiseks ja et nad nad pildi saaks neist „sumandanidest“ mille abil meie aja teater moodsamaid kunstivoolusid maksuma paneb. Pikemaid läbirääkimisi sünnitas õunte konserveerimise küsimus. Lõpuks otsustati selles asjas Eesti Rahva Muuseumi konservatori ja Tartu konservivabriku juhatuse poole pöörata ja samuti selle üle läbi rääkida meie tähtsamate lahutusteadlastega.

2. „Estonia“ teatrist mõned momentülesvõtted, millede hulgas ei tohiks puududa eestlase sügavamast vaimukusest tunnistav pilt „Pinna hobuse seljas“.

3. Jaan Tõnissoni pastellmaal tuleviku ilmakorrast, mis ta on värvinud omas broschüüris „Mis sotsialdemokratiast arvata?“

4. Selle rahvuse modell, kelle häälekandja „Postimees“ enese ütleb olevat, selle imeliku rahvuse, kellel on arvuliselt suurenev ja jõuliselt tugevnev linna proletariaat, kellel on juba rida mõisnikka, jõukaid ärimehi, mitte vähe kirikumehi ja kõiksuguseid teisi mehi, kuid kelle rahvuslikuks häälekandjaks tahab olla kodanlise Eduerakonna leht „Postimees“.

5. „Eesti iseloomu“ Räppina rahvariides. Seda peeti üheks väärtuslikumaks numbriks, sest et ta eriteadlase J. Tõnissoni seletuse järele mitte ainult kõikumata kivinenud ja muutumatu olevat, vaid veel ära määravad sotsiaalse edenemistee: kui Eesti iseloom ei tahtvat, et temale meelevastane seltskondlik kord tuleks, siis see ka ei tulla. Võib olla aga, et see iseloom kord Gobineau puhaste tõugude muuseumi saadetakse; sinna aga mitte Räppina, vaid Muhu rahvariides.

6. G. Suitsi ja J. Tõnissoni, samuti J. Tõnissoni ja J. Raamoti vaheliste vahekohtute otsused. Läbirääkimistel tähendas keegi, et võimata olla olematuid asju muuseumile muretseda ja üks niisugustest olematuist asjust olla Tõnisson-Raamoti vahekohtu otsused. Selle pääle küsis koosoleku juhataja märkuse tegijalt: „Kas tunnistab Tõnisson praegu Raamotit Eesti rahvasaadikuks või mitte?“ Küsitav vastas jaatavalt. Siis tuletas juhataja lühidalt Dr. Raamoti süüdistuslugu meelde ja tsiteeris „Postimeest“, nr. 256, 1912: „Rahvas oma kõiksuses suur herrasmees, ei tohi enesele kompromissi ehk kokkuleppet alatusega (Raamotit süüdistati atkäämaksu võtmises. A.T.) lubada, kui ta mitte ei taha iseennast kaotada“

„Oleks Eesti rahvameelne Eduerakond niisuguse kokkuleppe hääks võtnud, siis ei oleks tema mitte väärt olnud tulevikus rahvuslise erakonna nime kandma. Nüüd oleme aga rahva enesetunde puhtuse nimel võidelnud, kuidas asjaolud lubasid“.

Et ennast puhtaks pesta — „võtku tema (s. o. Dr. Raamot) nende ridade kirjutaja (s. o. cand. jur. Tõnissoni) laimust eest kohtulikule vastutusele, nagu ta kord ähvardas, või aga kutsügu vahekohus asja seletama. — Tunnistab vahekohus need asjaolud, mis tema pääle meie arust tõsist varju heidavad, täiesti tühjaks, siis võib see mees Eesti rahvasaadikuks olla ja siis tahame ka meie tema kui rahva esitaja pääle vaadata. — Muidu mitte“.

Siis tähendas juhataja õigusega: Tõnisson tunnistab Raamotit Eesti rahvasaadikuks ja Eduerakond peab ennast ikka endiselt rahvuslikuks erakonnaks, järelikult on vahekohus olnud ja omad otsused teinud. Otsustati ühel häälel need otsused muuseumile muretseda.

7. Ühe noore Balti-Saksa kunstiõpilase sõejoonistus: Päts kaitseb mõisnikkude poolt väljatõõtatud Eestimaa omavalitsuse eelnõu.

8. Tallinnast kino-ülesvõte: Korostovetsi lahkumine. Seda otsustati võimalikul korral kodumaa kinodes Tapa tuletõrjute koori muusika ja tõrvikute saatel ette kanda.

9. Tartust . . . ? . . .

10. Koopia ühest adressist millel kaanelustuseks hobueesel, parem kõrv lontis, pahem kikkis ning mille tekst algab: „Patukahetseja Rumba“, ja mida tahetakse anda Rumbale tema suurteose ilmumise puhul.

„Naeruvääraste Teadmiste Ühisuse“ tulevaste koosolekute otsused saavad omal ajal ilmuma.

Antono Tolli.

30. XII. 1915.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **P. V. Epler**.

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, апрѣля 1916.

U B LIIVIKA
Raamatukogu

Individualism ja meie avalik elu.*)

Individualism üleüldises mõttes tähendab õpetust, mis ilmas ainult üksikutele asjadele ja olevustele iseseisva tähtsuse annab ja üleüldisust kõrvaliseks nähtuseks peab, nähtuseks, mille olemasolu üksikasjade olemise läbi äratingitud ja moodustatud on. Näituseks, ajaloo tähendab individualism seda, et ajalookirjutaja inimkonna ajalugu üksikute silmapaistvate isikute tehtuks peab. Julius Caesar tegi seda ja seda, ilma temata oleks Rooma ajalugu hoopis teistviisi olnud. Ilma Napoleon I. ei oleks prantslased seda, mis nad praegu on. Oleks Vilhelm II. asemel sakslastel parem keiser, praegune sõda oleks olemata jne.

Ajaloolise individualismile sisuliselt vastandiks on eetiline või kõlbline individualism, mis üksiku isiku õnnes ehk tema kõigekülgses väljaarenemises olemise lõppsihti näeb. Tõepoolest, kui üks isik ajaloo käigu pääle otsustavat mõju võib avaldada, siis tähendab see seda, et teised tuhanded, sajadtuhanded ja miljonid kaasaeglased nõnda ütelda tema mängukannideks peavad olema, malefiguriteks, keda ta ajaloo malelaual edasi ja tagasi lükkab. Ei või sääl üksikute õnnest ega ka kõigekülgsest väljaarenemisest juttu olla, sest see segaks suurt ajaloolist inimest tema ülesandeid täitmast.

Iga ilmavaadet tuleb tema kandjate integraalseks, s. o. lahutamata osaks pidada. Ei ole võimalik, et keegi oma tunnete, harjumuste jne. vastu kaua ilma ja inimesi teatud vaatepunktilt tähelepanna saaks. Niisama ei jäta ilmavaade inimese ülespidamise pääle mõju avaldamata. Ei ole võimalik kurja teha, ilma et oma teguviisi ei vabandataks. Röövlil on oma filosoofia, mis teda õigeks mõistab. Selle vastu ei või õrna südametunnistusega inimene teistele liiga tegema hakata. Lühidalt: riik, mis iseenesega riius,

*) Hra J. Jansi väidete vastu ilmub meie ajakirja lähemais numbrites kirjutusi, milledest esimene on selle ajaloo filosoofilise seisukoha vastu, millelt käesolevas kirjutuses välja mindud.

ei või seista. Seega võime ilmavaate järele rahva avaliku elu arenemise sihti äramäärata.

Eesti avalikus elus on senini just nimetatud individualistliku ilmavaate vormid maksvusel olnud. Küll ei saa kusagil täitsa kindlaid piirjooni tõmmata, nagu seda elu üleüldse kunagi ei luba. Mitmesugused muud ilmavaated on üksikute juures läbitunginud ja nii ka avalikkuse päale ulatanud mõjuma. Mõni võiks ehk vastuvaidlema hakata ja seletada, et usuline ilma kontseptsioon*) meil senini domineeriv on olnud. Minu arusaamise järele langeb ta täitsa ajaloolise individualismiga ühte, mida muu seas see tõendab, et meie teoloogide kirjutatud ajaloo õperaamatud just ajaloolise individualismi seisukohalt oma ainet käsitavad. Teiselt poolt puutub jälle sotsialistlik mõte, millel meie avalikus elus ka kaasmõju olnud, eetilise individualismiga kokku. Filosoofiliselt on sotsialistlik ilmavaade universalism, õpetus, mis ainult üleüldsusele iseseisva tähtsuse annab ja isikut nähtuseks peab, millel niipalju väärtust on, nagu seda temale üleüldsuse kasu seisukohalt lubada võib. Üksik isik ei või palju, tema on oma olemistingimiste sünnitus ja kaob kergesti, kuna loodus rohkem tõu kadumatus eest hoolt peab. Võtame käesoleva sõja: kui palju elujõulisi inimesi ei lähe surma, et oma rahva olemasolu kindlustada! Kuid niisugusest põhivaatest hoolimata arvustab sotsialistlik õpetus maksvat seltskondlikku korda just isiku hääkäigu seisukohalt ja seab nõuded üles, et rahvaste majanduslik olemine k õ i g i inimlise seltskonna liigetele nende hääkäigu ja vaba arenemise võimaluse kindlustaks. Eetiline individualism ei ole sinna ulatanud, et k õ i g i l e ilma erandita arenemise võimalust ja õnne nõuda. Hoopis selle vastu, paljud selle mõttevoolu poolehoidjad leiavad, et ainult erandlikud isikud arenemise ülemise astmele võivad jõuda ja väärt on õnnelikud olema. Selles sügav lahkuminek sotsialistliku mõtte ja eetilise individualismi vahel.

Meie avalikus elus oleks hra Tõnissoni kuju ajaloolise individualismi kehastus. Küll ei ole tema enese ilmavaates nimetatud mõttevool tervel ulatusel maksma jäänud. Seda rohkem peavad teda ta poolehoidjad ilma toeks ja ei oska ettekujutada, kuidas meie üleüldiste asjade ajamine ilma Tõnissonita läheks. Arvan, et mul tõendusit tooma ei maksa hakata.

Eetiline individualism on Noor-Eesti liikumises esitatud. Kirjanikud ja kunstnikud, kes nähtavasti iseendid teatud piireni väljavalituiks pidasid, olid selle mõttevoolu esimesed apostlid. Väljavalitutele nõuti kõige päält arenemise võimalust. Usuti, et viimased intuiivselt, oma seesmise äratundmise järele niisugust arenemisteed lähevad, mis inimlisele täiusele ligemale viib. Sellest mitmesugused ekstravagantsused sõnas ja pildis. Vanad, seltskonna toed ja juhid raiusid, muidugi, vastu. Ilmavaadete ulatus selts-

*) Kontseptsioon — ettekujutus meie arusaamise asjadest ja nähtustest.

konnas on meil ligikaudu nende esitajate vanaduse läbi ära-tähendatud.

Et noortel meil seni seltskondliku mõtte ja tegevuse arene-mise pääle veel võrdlemisi õige vähe mõju, see tuleb mitte mõtte jõuetusest, vaid saadud hariduse ja kasvatuse mitmekesidusest. Vanad on Saksa kooli läbi teinud, nendel on enam vähem ühe-taoline hingeline ja vaimline laad, suurem arusaamine üksteisest. Noorem põlv on hoopis halvemais tingimistes suureks sirgunud. Saksa hariduse mõju vahele on Vene kultuuri oma tunginud. Pääle selle on Soome, Skandinaavia ja Prantsuse mõtteilm ja kunst mõne üksiku haritlase kaudu, kes pääasjalikult Helsingi üli-koolis oma hariduse saanud, meil osa hakanud etendama. See sünnitab meie noorte mõtte- ja tundeilmas suure mitmekesiduse ja mis pääasi, vastastikuse arusaamatuse. Ei ole vist tervel meie ajaloo kestvusel eestlased hingeliselt nii traagilist ajajärku üle ela-nud. Vanad on meile võõraks jäänud, üksteisest ei saa meie aru, ei saa iseenesestki aru, sest et meie oma isiku hingelaadis midagi kokkukõlalist ei ole. Seesmiselt võõrad kultuurid on terve inim-konna ajaloo kestvusel seda vaenulisemalt üksteise vastu seisnud, mida võõramad nad üksteisele seesmiselt olid. Niisama on ini-mese põlved üksteisele seda vaenulisemad, mida võõramad nad vastastikku oma mõtteviisi ja kasvatuse poolest. Hingeline kokku-kõlata olek üksikus olevuses ei või olemata olla, kui nii mitmeti üksteist eitavad mõjud isikut on vorminud.

On juhust olnud tähelepanna, et meie vastastikust võõristust individualismiks nimetatakse. Kuid ta on kindlasti midagi muud. Oluline vahe individualismi ja üksteisele võõra-oleku vahel on selles, et tõsine individualiteet harmooniline, väljaarenenud olevus peab olema, kuna meil võõristamine ja üksiolek ühes õnnetu-oleku tundega harmoonilikkuse vastandit ja väljaarenema-tust tähendab. Väljaarenenud on see, mis otstarbekohane on, mis ilma suuremate sisemiste takistuste ja õõrumisteta oma üles-annet suudab täita.

Meie juures ei ole praegu seda. Ärkamise aja tegelased olid ühest koolist välja tulnud, vaatasid enam-vähem ühelt seisukohalt ilma ja asjade pääle. Sellest nende teokindlus, vaimustus. Meie, nooremate, hinges ei ole seda ühtlust. Iseenese ja oma ümbruse tähelepanemiseks on meil korraga mitu seisukohta. Mis ühelt seisukohalt ilus, kaasakiskuv, see teiselt üsna hall. Ja nii kustub iga vaimustus enne teokssaamist, seda enam et isikliku hingevõit-luse järele väline võitlus, võitlus oma kaastegelastega pääle hakkab. Asja enese kordasaatmise pääle jääb lõpuks üsna vähe jõudu üle. Mehaanika terminoloogiat tarvitades võiks ütelda: meie avalikus elus tegevate jõudude kasuliku töö koefitsient on väga väike.

Seisukohtade mitmekesidus toob tihti üsna üllatavaid taga-järgi. Ei ole võimalik palju midagi etteütelda, sest et tegevad jõud väga mitmel sihil mõjuvad. Missuguses sihis jõudude kesk-joon (равнодѣйствующая) kunagi läheb, see selgub alati hiljem.

Sihtide selgust, kõige kiitlemise pääle vaatamata, meie avalikust elust praegu otsida on täitsa asjata. Kõik kavatsused on selleks liiga läbimõtlematud, et neid kauemalt püsivaiks tuleks arvata, liiga läbimõtlematud üleüldsuse seisukohalt, sest viimane seisukoht, kordan, ei ole väljakujunenud.

Nii siis seisavad meie avalikus elus üksteise vastu: vanad, kes oma elutarkuse pääle uhked, tihti ka oma anderikkuse pääle ja kes selle järele teisi igati juhtida püüavad, uskudes, et vähesed, kes teistest pääjao hariduse ja annete poolest kõrgemad, ajaloos maksavadki; noored, kes niisama iseendisse usuvad, kuid kes enam nii türannilised pole, vaid vaba väljaarenemise oma lipu-kirjaks säädnud. Viimased aga ei märka, et

man kann in wahrer Freiheit leben
und doch nicht ungebunden sein*)

Ilma mingisuguse plaani ja sihita omandavad nad kultuuri paljuist hallikatest, mille tagajärjel nad enestele ja teistele arusaamatuiks saavad. Tuletatagu meelde Noor-Eesti juhtivate jõudude isiklikku üksildust.

Eetiline individualism, mis Noor-Eesti liikumise ilmavaateiks aluseks, on võimalikuks teinud, et sotsialistlikult mõtlevad inimesed temaga seltsima on hakanud. Küll ei ole see ükskõik, kas isiku õnne ja väljaarenemise võimalikkus filosoofilises mõttes inimlise olemise sihiks säetakse, või antakse sellele püüdele konkreetsem kuju, katsutakse nende põhjuste kõrvalsaatmise kallale asuda, mis üksikuid õnne kättesaamast takistab, neid väljaareneda ei lase. Eetiline individualism on pääasjalikult filosoofiline vool, sotsialism sotsioloogiline õpetus. Sotsialistid toonitavad k o i k i d e õigust väljaarenemise pääle, seletades, et tõesti vaba ja väljaarenenud inimene ainult vabade ja väljaarenenute keskel võib olla. Eetilise individualismi poolehoidjad võivad ka sellega rahule jääda, et ainult ü k s o s a inimestest inimlise suuruse tippu pääsevad, kuna teised nende suuruse aluseks olgu. Nietzsche oli ju ka individualist ja ta põhjendab oma seisukohta kõlbliselt**). Nii ei või nooreestlaste ja sotsialistlikult mõtlejate ühendus mitte kestmataid tagajärgi anda, kestmataid tagajärgi meie kultuurilise arenemise mõttes, poliitikast rääkimata.

Kõike kokku võttes ei jae midagi muud üle, kui soovida, et meie rahvas ü h e k u l t u u r i mõju alla anduks, oma kasvatuse ja kooli ühelt kultuurirahvalt laenaks; teised võiks ainult täiendavalt kaasamõjuda. Domineeriv tohib ainult üks mõju olla. Siis tuleks selgust meisse endisse, meie avalikku elusse. Meie ei oleks enam nij meelegeitliselt võõrad üksteisele. Meie teaks mis teha, kuhu minna. Ühtlust tekiks meie elusse, kokkukõla, juhtiv vaimline vool. Noored peavad selle ülesande läbi viima. Vanadega ei ole lepitust, nendest kaasatulejat ei saa, sest et nad

*) Võib tõsisest vabaduses elada, kuid ometi mitte sidemeteta olla.

***) Der Wille zur Macht.

meile vastandid on ja neid aeg paendumataks teinud. Ja nemad on, kui ühiskondlik nähtus, *morituri*, kes loomulikult varem ehk hiljem järeлтulejaile aset peavad andma.

Joh. Jans.

Välispoliitika esile tungimas.

Ilmasõda oli vaevalt alganud, kui juba tema kõuekärgatusest üks senise maailma iseloomulisem ehitus kokku langes: pahempoolsete poliitikavoolude n. n. humanitaarne arusaamine inimesesoost, kui kokkukõlalisest üksusest See tuli nii ootamata, et teda esimese hoobiga paljaks juhuseks võis pidada: need ja need „lasksid endid ära meelitada,“ „kaasa kiskuda,“ „patustasid,“ — tasub ajalugu nende eksituse eest veriselt kätte, siis pöörab kõik vanadesse radadesse tagasi.

Sarnane lootus kaob nüüd seda vähemaks, mida kaugemale asjad arenevad. Üus Euroopa saab pärast sõda täis läkastavat vaenuvingu ja auravaid ahervarsi olema, mille üleüldises pildis pahempoolsed poliitikavooiudki mingit erandit ei esita.

Ma ütlen meelega „pahempoolsed voolud“ ja mitte üksnes sotsialism, mille kriisist nüüd nii palju kuulda. Ilmasõjas teeb praegu sotsialism ainult akuut kujul sedasama rahvus-isamaalist häälemurdmist läbi, mis vabameelsusel juba varemini krooniliseks venis, — saatuse ühtlus, kus mõlema õpetuse sugulus ootamatalt vastu paistab.

Nii ühe kui teise aluseks on humanism, õpetus inimese iseseisvast väärtusest, inimesesoo vennastusest, mis oma korda ristiusust väljaarenenud. Selle vastandiks on antiik-ilmast pärit ja viimasel ajal uuesti õitsele löönud õpetus tõugude mitmeväärtuslusest, järsk vahetegemine „kultuuritõu“ ja barbaaride vahel.

Isekeskis lahku läksid vabameelsus ja sotsialism ainult korralduses, millega kumbki tahab inimese väärtust maksvusele aidata: üks lootis seda isiklisest vabastusest, teine seltskonna sotsialiseerimisest. Nende korralduste läbiviimisel pidi iga põhjusemõtteline vastolu inimesesoo kaduma. Nii sündis rahuliikumine: vabameelsusest patsifism, sotsialismist rahvusvahelsus.

Inglismaal, klassikalise vabameelsuse sünnikohas, sattus ta kõige enne imperialismi kaljurahnude otsa. Kõige kujutavam selle poolest on evolutsioon, mida vabameelsus niisuguses huvitavas isikus nagu J. Chamberlaini läbi tegi: käremeelsest sai aegamööda, ilma mingi järsuma pöörakuta imperialist ja buuri sõja pääõhutaja. Chamberlaini suurejoonelise isiku kõrval jäävad hoopis kahvatuks hilisemate vabameelsete tegelaste evolutsioonid, millest üks praegu meie silma all sünnib: Vene kadettide ülestumine imperialistliku maadevõtmise eeskavaga.

Välispoliitika, mis vabameelsusele komistuskiviks olnud, hakkas juba enne sõda sotsialismilegi tuska tegema, mida enam see temaga kokku puutus. Tuletame meeie Hildebrandi väljaheitmist

Saksa sotsialdemokraatiast koloniaalpoliitiliste ketseriõpetuste pärast. Küsimus oli seega ainult edasi lükatud, kuni sõda teda kõige teravamal kujul ette tõi.

Kuidas teda otsustada, selle üle kestab alles vaieldus, mis seda ägedam, et kumbki pool teisele valusaid hoobe suudab anda, aga teda mitte ära võita. Ühed — „sotsiaalpatrioodid“ Venemaal (оборопцы) toonitavad iga rahva õigust enda olemasolu kaitsta. Teised — „rahvusvahelased“ (пораженцы) püüavad vana viisi kihivõitluse huvisid rahvaste võitlusest ette sääda.

Võiks arvata, et erapooletutes riikides, kus vaenuving meeli ei sega, otsustes rohkem selgust leiduks. Neil on aga iseloomulisemaks vooluks n. n. „erapooletu rahvusvaheline“ vool, mis sõja lõppu täielise *status quo* põhjal soovib, nagu ühes „Vaba Sõna“ minevase aasta numbriski Schveitsi kirjasaatja näitas.

See otsus on kõige lihtsam ja kergem, aga ka kõige tühisem. Ajaloo hirmsamas katastroofis ei ole süüdlasi ega süütaid — selles salomonilises otsuses on samasugune kõlbline pankrot, nagu paavsti sõja-entüüklikas: „*radix omnium malorum cupiditas est*“ (kõige kurja juur on ahnus). Erapooletust, mis nii vähe asjasse süveneb, tuleks palju õigem ükskõiksuseks nimetada. See ongi sotsialismi harilik vaatekoht välispoliitikas — ükskõiksus. Temasse need „kapitalistide enestevahelised saagijagamised“ ei puutu, jäätagu ainult iga rahvale *status quo*.

Arusaadav oli see, kui sotsialismil nii kui nii välispoliitikas peaaegu midagi ütelda ei olnud. Praegune sõda on aga rahvaste sõda; praegune välispoliitika peab ka rasvaste välispoliitika olema.

Üs välispoliitika on esile tungimas, kus pahempoolsed voolud tahes ehk tahtmata otsustavat sõna peavad kaasa rääkima. Vaevalt on arvata, et nad endistiivisi sisepoliitika monopolile truuks jäädes, sääal veel välispoliitilisest ükskõiksusest saavad kinni hoida. Tegelik tarvidus sunnib enda järele ka ideoloogiad arenema.

Järele jäävad ahervarred vanast patsifismist ja internatsionalismist, mis nii kergesti lootsid inimesesugu kokkukõlaliseks üksuseks sulatada. Mis palju kurvem: kaob ära usk üleüldismaksva õiguse ja tõe sisse; nende asemele on rahvaste subjektiivsed õiguse ja tõe mõisted astunud. Sõda, mis suurtükkidega algatud, kestab vaimude ja jumalate vahel edasi, kuni „uus maa ja uus taevast“ loodud, s. o. uus inimesesugu uue ideoloogiaga.

Ed. Laaman.

Teaater iseseisva kunstialana.

Määratud tunnil algab see. Tõllad, automobiilid, voorimehed peatavad uste ees. Vilksatavad härrad mustas, kaovad kohe elegandilt riietud daamid teatri mütsikestes. Vajub veel jalainimesi ustest.

Ja siis avab end saal, mitmerõduline. Partärris liiguvad kõige uuemad moed, värskelt valmistud parukad, välgatab mõni

briljant. Mööda seinu kõverduvad rõdude read, ülestikku, kadudes lõpuks kuhugile lae alla. Ja varsti on toolid täis lükitud, looshides vestlevad rühmad, mõni binokl kumardab üle barjääri. Näib nagu oleks saalis, seintel, ümber sõõri read kärbseid. Sumingi ei puudu. Kõlistakse. Ja korraga tuhmenevad lambid. Häälled vaikivad. Tähelepanek on pöördud ülejäänud seinale, sellele, mil eesriie ees. Ramp on vähekesi valgustud. Kõik ootavad eesriide kerkimist ja ihaldavad vaatlust. Vaatlust isegi siis, kui näitelava! ka üksainus klaverikunstnik peaks üles astuma ja muu keegi. Sest selle neljanda seinaga taga peitub silmade kunst enne muud, nii mitmelaadiline kui tahes.

Vaatlust kõige päält! Ja see nõue on tugevam teistest, nagu nägemine teistest meeldest üle valitseb. Ka siis, kui peaks ainult üks laulja üles astuma, sest selle ülesaste, poos suunab juba alguses vaatlejate kuulme teatavasse külge.

Aga kui mitmelaadilised võimalused peituvad eesriide taga, kui erinevad vaatlused! Ooper, tragöödia, draama, komöödia, balett, pantomiim, operett, tants! Aga ikka jääb päänõudeks: *circenses!* Ja siis võidakse veel öelda, et teatart seesugusena olemaski pole, et seda vaja pole, et see on üks parasitlik kunst, teiste kulul elav! Nagu ei võiks teatraalsuses eneses juba kunsti idusid peituda!

Kus puuduks see teatraalsus, mille õis meile esineb näitelaval? Kas on inimese avaldustes vähematki niisugust, kus mitte teatraalsust poleks?

Kas pole puhas teatraalsus iga ehteke, mis riietel on: kraed, kaelasidemed, pärlid, sõrmused, frisuur, mood üleüldse? Kas seda pole teretamine, jumalagajätt, kõnelus silmadega, poos, mille oled toolil võtnud, häälekõla, iga käeliigutus?

Kas seda pole vaikuski?

Igal pool on juba tegemist teatraalsusega, kus inimene ennast avaldab, olgu iseendale, olgu teistele. Iga sõna on teatraalsus, sest see on selle avaldus, mida meie lõpuni ei oska avaldada.

Näitelava on fookus, tulipunkt, kuhu kõik üksikud äripäeva kiired mõneks tunniks kokku jooksevad ja meie silmile esinedes korraga meiski põlema süütavad tule, mille valgustusel ilm paistab olevat ilus, sügav ja suur.

Nii ütleb Saksa romantik E. T. A. Hoffman:

„Ei ole kunstil kõrgemat ülesannet, kui inimeses rõõmu põlema loita, mis tas hävitab kõik maised kannatused, mis ta vabastab nii mustusest kui sopast, igapäevasuse alandavast survest, mis teda tõstab sellele kõrgusele, kust ta uhkena ja pää püsti, jumalikku vaatleb ja sellega elavalt kokku puutub. Selle rõõmu äratus on ainuke, minu meelest, tõsine teatri ülesanne.“

Tõesti, ainult vaatlus ei rahusta. See peab seotud olema iseäralise tõusuga kõrgemaisse sfääridesse, kus maine maha õõrdub, kus unuvad argipäeva askeldused, ja järele jääb puhas

rõõm, kunstiline joovastus. Selle piirini tõustes kaovad igasugused teised eelarvamised, olgu kõlblised, olgu poliitilised, ühiskondlikud. See on kui vallalepääs kammitaist ja hinge vaba lend unenäo ilmas. Ei ole siis ime, et kunsti puhas joovastus pärastissegi ellu jätab sügava jälje, seda päikesepaistelisemaks tehes. Puhastuseks nimetasid seda aldumust kunstile vanad greeklased. Ja tõesti, kogu see saal, sääl poolhämarias, kus äsja alles, elektri valguses edasi tagasi jalutas tõsine riiginõunik, ohvitser, kantselei rott, üliõpilane, kokott, suure ilma heteer, vaene õmbleja, partärris, või eraldud teine teisest rõdude poognatega; kogu see saal on nüüd saanud üheks suureks silmaks, sihitud näitelavale. See on otsekui määratu organism sadade raskustega, mis pimedas elama hakkab. Katted, maskid on langenud, ja kõik on nii ligidased, on vallatud ühest ja samast etendusest, ning elavad läbi tundmuste tõususid või langusi.

Teaater on nii ainuke kunst, kus maitsjad üheks simultaanseks organismiks moonduvad, ja kus maitsmine sest kokkuliitumisest iseäralise torepärase ilme saab. Õige on, et saali helevus edasi kantakse ka näitelavale ja et mitte väikest mõju ei avalda näitleja pääle see, kas vaatlejad teda sümptatiseerivad või mitte. Vaadake, kuidas rõõm väljakutsutud ja plaksutud näitlejaid valdab ja oma korda neid ergutab silmapilkele loomisele. Kontakt publikumi ja looja vahel on näitekunstis ühtlasem, kui kuskil mujal. Veel enam, see lava ja saali vastastikune sugestioon ongi, mis näiteõhtust ühe kunstiõhtu teeb. Ja sellepärast ei või juba kinot näitekunsti kõrvale säada. Sellepärast on need eksiarvamisel, kes käsi ei luba plaksutada.

Mis aga kõige enam aktööride loomejõudu halvab, on haigutav ükskõiksus. See lõikab igal avaldusel elulised juured, kortsutab shestid ja kahvatab hääled.

Nii on näitekunst elav, momentaanne kunst, millele elu sisse puhub niihästi näitleja kui vaatleja. See on koosloomine.

Lavakunst on kõige päält ikkagi ajakunst. Nagu muusikagi, nii on temagi olemus rütmiline. Kuid siin on rütm seotud nägeliste liigutustega. Ja see eraldab näitekunstist teistest kunstidest. Mis on õieti teatri olemus? Kas tõesti kirjanduslik toode, teatav süsheel, mille kirjeldajaks ta on?

Hiljuti alles astus tuntud Vene arvustaja Aichenvald välja väitega, et näitekunstil iseseisvat eluõigust pole teiste kunstide seas. Miks? Sellepärast, et ta end toidab raamatuist, muusikast. Sellepärast, et ta parasiit on. Sellepärast, et artistid piiratud on omas loomises.

Ei ole vale, kui särase vaate loome üheks silmapaistvamaks, koguni tipuks nende ebamääraste aimuste seas, mida viimasil ajal on see sünnitanud, et teatert on kirjanduse oheliku otsas veetud. Oo, kui vähe on teater saanud vabalt, oma pääd edeneda! Kord on ta olnud seltskondlikkude, kord poliitiliste, kord usuliste, kord kirjanduslikkude võimude teenistuses. Lööge

lahti mõni teatri ajalugu, te leiate, et see on õieti kirjanduse ajalugu. See on seesama, kui maalikunsti ajalugu kirjanduse ajalooks tembeldataks ta süsheelde järele! Kui vähe vaba päivi on teatril olnud, kui vähe ta on oma tahte järele saanud lõbutseda! Mis põlgusega teda on aastasdadest läbi saatnud ristiusu kirik! Ei ole siis ime, kui teater omale kõige turvalisema paopaiga on kirjanduse juurest leidnud. Ja nii viimase ajani, sest meil räägitakse praegugi veel Maeterlincki, Ibseni teatrist.

Aga repertuaar, kirjanduslik bagaash, kirjanik ei ole teatrilile tarviline. Me võime aega kujutella, kus teatril pole tähtis olnud kirjaniku kaastegevus või eeskirjad. Seda on näidanud *commedia dell'arte*, itaallaste keskel keskajal sündinud koomiline teater teatud maskidega, kes näidendi vabalt improviseerisid. On ainult olemas teatud aine, ja artist on see, kes selle ümber töötab teatrilile, samuti, kui selle kirjanik oleks ümber töötanud raamatule, komposiitor nootidele, skulptor kujule. Selge näitus sellest on Jaapani teater, mis kõige vähem just kirjanduse löa otsas on olnud. Sääil on teatraalne tehnika nii kõrgele edenenu, millast meil, eurooplastel, aimugi pole.

Nii siis, Aichenvaldi oletus, nagu poleks näitekunst iseseisev kunstiala, vaid illustratsioon tekstile, on aberatsioon, seletatav küll sellega, et Aichenvald, kui kirjanduse austaja, teistes kunstides enne muud just ka kirjandust näeb. Aga teater oleneb selle sama võrra kirjandusest, kui muusikagi, või maalikunst. Teater võib olla ilma kirjanikuta. See on esiteks.

Teater võib olla ka ilma dekoratsioonita. Kogu antiiki teater sai ilma selle butafooriata läbi, mille koorma all meieaegne ametlik teater ägab. Shakespeare etendas oma draamasid laudadel, mis pakkude või vaatide otsa olid tõstetud. Silt, päälkirjaga — mets, jõgi või muud, oli kogu dekoratsioon.

Veel enam, teater on võimalik ka ilma sõnata, ilma deklamaatorita. Balett, tants, pantomiim — saavad ilma inimese kõnehääleta läbi.

Ei ka muusika ole teatrikunsti olemus, seda näitavad juba draamad, mida ükski muusika ei saada.

Nüüd aga oleme jõudnud teatri olemuseni, ilma milleta näitekunsti olemas pole, ja mille kaudu see kunst saab iseseisvaks ja täisõigusliseks teiste kunstide seas. See on tegevus, plastiline liikumine.

Tegevuse primaat määrab teatri iseseisvaks kunstiks, ei miski muu. Ilma aktöörade mänguta pole teatrit. Sellele väitele näib küll vastu kõnelevat esiteks nukkude teater ja teiseks Maeterlincki teater, milles just liikumatuse kaudu tahetakse mõjuda. Kuid nukkude teater on ikkagi puhas liikumise teater. Ja Maeterlincki vaikuse teater on statuuariste momentide järgnemine, millesse õieti kogu põnevus on koondud. See on kui potentsiaalne liikumine.

Kunst on juba kord niisugune valulaps, kes kord ühe, kord teise võimu ümmardaja on olnud. Ja kui aastate pärast meie ajajärku hinnatakse, siis võib see küll enne muud kunstide vabastamise ajajärguks nimetuda.

Kirjandus on endale iseseisva olemasolu õiguse võitnud, muusika on saanud vabaduse inimese meeleolude tõlgitseja olla, maalikunst on pöörnud kõige päält vormide ja värvide poole ja lahti rabelnud aine ja mõtte orjusest. Iga kunst oma enda vallas võib lõbutseda ja vabalt pilduda igasse külge oma kapriiside ilutulelisi sädemeid. Ainult näitekunst on hilisem vaestest lastest. Ta on praegu veel kinni butafooriliste dekoratsioonide küljes, ta on vangis kirjanduse küljes, ja ootab kõigis teatritrihoo- netes seda aega, mil ta enne muud saab vabalt laiali lehitada teatraalsust, kui iseseisvat haru, inimese avalduskunsti.

Ja sellepärast algamegi teatri kunsti mitmearalisust ja mitmepalgelisust vaatlema just sellest küljest, milles ta end avaldab kõige puhtamal kujul.

Mis see on? Muidugi mitte draama või ooper. Vaid t a n t s. See on kõige puhtam teatraalne avalduslaad. Ja ühtlasi kõige sügavam.

Nägemata sügavustest tõusevad helid, keerlevad, põimivad teine teise ümber, tõusevad, vajuvad, väänlevad, nagu maa all, mulla sees, kimp juuri. Ja korraga hakkab viiul laulma, tõustes nagu abras kõrs mullarüppest. Vaata, juba on tantsijannagi end eraldanud tumedaist tagaseinust, mis raskete voltidena alla langevad, on jõudnud heledale valgusele, mis hinge lahti teeb, keha valendama paneb ja käed sirguma selle valgushallika poole. Helid hoovavad selgete hallika vetena sesse lahtisse hinge, mis juba taga nende tumedate näiteseinte on jätnud argipäeva, ja tumm nägu on saanud naeratavaks, lapselikuks joovastavas õnnes, ja suu on lahti, nagu ihas kõiki maiseid rõõmusid enesesse juua. Lilled pudenevad sõrmede vahelt, silmad säravad ekstaasis, kogu keha laulab ja jutustab sellest muutumise ja vabastamise rõõmust lillele, puule, loomale või hallikale.

See on Duncan.

Muusika, mis hinge tuleb, muudab pilguks kogu keha, lõhub selle tarretuse ja teeb kergeks. Muusika muutub silma nähes plastiliseks nägemiseks. See on tõsine tants, see on ühe kunstiala üle valamine teisse, pidevalt, tundmata.

Samasugune on Madeleine, tantsjanna, kes ainult hüpnosi all, somnambulismis, kergeks muutub ja iga muusikatoote endas tunneb ümber sulavat ja kes seda siis avaldab kõigile nähtavaks.

Liig individuaalne on see tee. Duncanil ei või iial kooli olla. Ta tehnika jääb kaugele taga kas või baleti omast või teiste plastiliste avalduste liigist, nagu seda on Dalcroze'i süsteem. See on üksiku hinge arusaamine muusikast või selle taga peituvast tundmusest. Särased tantsjad ja tantsjannad, kui Nijinski, Pavlova, Duncan, Madeleine, on geeniused-tähised, kelle mõju

mitte seda võrd nende tehnikast ei olene, kui just nende võrratumast muusika kehastamise võimest.

Puhta plastilisuse, või õigem öelda, musikaalse plastilisuse teisel äärel on klassiline balett.

Enam vähem on balett hakanud välja kujunema XVII aastasajal, kuna ta kindla kuju sai XVIII a. Balett tõlgitseb teatud muinasjutulist, ajaloolist, olulist süsheed tantsu ja pantomiimi abil. Kui plastilistel tantsudel puuduvad üksikasjalisemad dekoratsioonid, on baleti üks tähtsam osa just dekoratsioon. Ja võib koguni öelda, et kogu balett on liikuv dekoratsioon, mille raskema osa kordebalett moodustab. Kui plastilised tantsud muusikat tõlgitsevad, nii kuidas see tantsja kehas vallastust otsib, on baleti ülesanne olnud tervet sündmustikku tummade liigutustega avaldada. Sündmustiku edasianne, pantomiimi osa baletis on küll alles XVIII a. Noverre'i poolt sisse toodud, kuna enne balett ainult rühmade ehk üksikute tantsude ahel oli. Peab ütleva, et baletil on sündmustik ainult ettekääne, et baleriin saaks tantsida. Vahel on side tegevustikuga nii nõrk, et rumal mulje jääb sest sidumatuses. Pääle selle, klassiline balett on enam tehnika, kui läbielamiste asi: kui kehvad on ometi ühe või teise baletikuju läbielamised! Kuigi siin ette tuleb kangeid effekte, siiski need ei mõju iial loomulikult, vaid koomiliselt. Tundmuste tõlgitsemine — see on, mis plastilise tantsu diametraalselt vastu säeb ametlikule baletile.

Mis hinge sügavusi saakski baleriin edasi anda, kui ta pirueti keerutab jalavarba pääl? Näol on tal naeratuse asemel korraga hirmu jooned. Ja publikum ootab uudishimust, kas see akrobatil ka hästi korda läheb.

Ei, praeguse baleti ülesanne pole mitte muusika edasianne keha plastilisuse kaudu. Teame ju, et baleti muusika on kokku korjatud ühelt ja teiselt komposiitorilt. Mis meid baletis joovastab ja vaimustusse viib, pole muud kui tehnika, akrobatistika. Baleriinode õhulised kujud, mis varbaile püsti tõusevad, tunduvad kergetena. Õhukesed riided, tuunikad lisavad juure seda liblikulikkust: vaat, veel vähe, ja baleriin on õhus! Ilusad kehad, ilusad liigutused, see on praeguses baletis kõige tähtsam, mitte see, kas end sääl ilus hing avaldab. Kergus — see on ideaal olnud. Ainult see: — seda on vähe. Ja sel ajal kui balett kroonu-teatrites oma endisi traditsioone jätkab, ei ole plastiliste tantsude hing mõnest balettmeistrilt ja baleriinist puudutamata mööda läinud. Mõtlen kõige päält muidugi Vene baletti Pariisis, mis esimene on teiste seas. Reformid algavad välisest juba: kerge plisseeritud gaasi asemele astub baletis tuunika, antiik lihtne ülikond, kerge ja nõtke kehale järele painduma. Dekoratsioonidest kaob vähe-haaval iga banaalne kopeerimine, asemele astuvad baleti stiilis joonistud näiteseinad, mille ülesanne pole mitte olulist või ümbrust märkida, vaid ühte sulada plastiliste liigutustega ja nende mõju tõsta. Balettmeister Fokin, Pariisis, ei tarvita

juhtumistki, et baletis tantsu igal silmapilgul anda. Ei, muusika moondamine pantomiimiks, liigutuste kaudu, on tal üheks tähtsamaks ülesandeks. Kui tantsud esinevad, siis ikka millegagi motiveeritud. Muusikagi, mis enne kokku lapiti, saab nüüd iseseisva tähenduse ja baletile kirjutavad paremad komposiitorid terved sümfoonilised suited. Veel enam ligineb Fokini balett plastilistele tantsudele selle läbi, et ta sündmustikugi pääle vähem rõhku paneb kui tundmuste avalduste pääle. Nii sünnivad seesugused koreograafilised pildid, mida kannab ühine helevus, nagu ta „Chopiniana.“

See kõik ei ole mõjuta jäänud. Vanasse baletti hakkab värsket verd voolama. Ja siin, kroonu balettides, näemegi juba antiik tuunikaid, päädmurdvate trikkide vähenemist. Aga siiski Vene kroonu balett on veel vangis dekoratsioonide küljes, nagu seda tunnistavad stseenid, kus mingit koreograafilist pilti pole, vaid ainult teatri mehaanika. Tuletatagu meeles „Korsari“ viimane stseen Moskva Suures Teatris. Näitelava on meri, mis õõtsub. Laev on säääl ja laeval on osalised. Ämarikus näeb ainult laeva, mitte inimesi. Kui kõue kargatus käib, mis laeva peab purustama, näed korraga ses valguses külmaverelisi artiste, kes ootavad, mil teatri mehanism neile pääle tõmbab riide, mis merd peab illusioonima. Inimese keha plastika, ainus, millest näitelava toitub, on ohvriks toodud butafoorilistele hilpudele. See on ennem tsirkuse feeria kohane.

Nimetasin juba, et baletis on tähtsat osa hakanud mängima just pantomiim, mis iseseisva kunstina väga harva esineb, kuid mil sellegi pääle vaatamata suurem tähendus on, kui arvatakse. Pantomiim on draamaski üks olulisemaist momentidest. Mida näitelavalisem on draama, seda enam on võimalik ainult silmageda aru saada ja vastu võtta seda, mis etendakse. She st on pantomiimis tähtsam osa. Vist mitte kõige viimases reas näitekunsti kriisise põhjustes ei seisa she sti väikene areenus, vähene hoolitsemine selle eest. Just viimasel ajal on jälle she sti hakatud kultiveerima. Mõtlen Del Sarte ja Dalcroze'i süsteemi. Nende arutamine viiks meid kaugele, tähendan ainult mõned pääjooned. Mineva aastasaja hakatusel elav Del Sarte rajas enam vähem kindlama aluse she stikulatsioonile, määrates ära iga liikme avaldusvõime ja selle piirid. Skeem, mille järele ta kõik she stid jagab, on üsna lihtne. Neil on kolm olekut: eks-sentriline, normaalne, kontsentriline. Kõiki neid she ste kombineerides saame näit. ainult silmade ilme jaoks 81 olekut. Teised she stid veel juure lisades, saame tuhandes karakterlikka ilmeid.

She sti kultuse puudus tuleb nähtavale kõige selgemalt just ooperis, kus lauljad end pingutades näitelava ette poole kipuvad ja kõige efektilisema fraasi lõpul banaalselt õhust kärbest püüavad. Ehk tuletatagu meeles ilmlõpmatumaid südame paitamisi!

Dalcroze õpetab omat puhku she sti siduma muusikaga. Iga noodi muudatus peab ka endaga kaasa tooma poosi muut-

mise. Mitte takt pole tähtis, vaid noot. Võtame illustratsiooniks ühe ülesande Dalcroze'i koolist. Õpilased, kes kõik kergelt riietud, nii et keha vabalt võib end avaldada, peavad minema ühe laua juure rõõmsal sammul, nagu kutsuks neid, meelitaks miski ilus. Laua juure saades peavad nad pilguks seisatama, ja siis, nagu nähes oma ees midagi hirmust ning ootamatut, jälki, peavad kõik tagasi sammuma, painudes kõige oma kehaga selle muusika järele, mis Dalcroze ise klaveril improviseerib. Mitte jalad üksi, vaid ka käed ja kogu keha seis on tähtis. Kuna klaveril pahem käsi $\frac{3}{4}$ takti mängib, mängib parem $\frac{2}{4}$ takti. Õpilaste jalad liiguvad $\frac{3}{4}$, käed $\frac{2}{4}$ taktis. Rütmika imbus ajajooksul nii võrd kehasse, et õpilased kergelt jalgadega $\frac{5}{8}$, kätega $\frac{2}{3}$ takti löövad, nii kuidas ette mängitakse. Kui tähtis muudatus võiks siit tulla baletile, kõige vähemelt kordebaletile, kes siamaani vabalt muusika rütmikast aru saab! Kuid uuen-dused ei lähe nii pea läbi: on ju Dalcroze'i kool ainult mõned aastad vana.

Kindel on aga, et tähelepanelikum suhe näitelava rütmika, shestikulatsiooni ning miimika vastu ära kaotab selle aktööride kidakeelsuse, millega nad on näitelava kunsti kõrgustest alla rebunud ja nii laiali laenanud teistele kunstidele.

Pooside, shestide, miimika kultuur — terve hinge avaldus-abinõude tarvituselevõtt ja õigesti tarvitamine on see, mis näite-kunsti kriisist peab päästma. See päästab ka näitekunsti teiste kunstialade teenistusest. Ja päästab aktööri elava hinge.

Pantomiimi langus osutab just teatraalsuse langust. Ainult harva esineb ta. Veel enam, tal on palju vastaseidki, muu seas, baletomaanide keskel. Pantomiim olla, arvab A. Levinson, tingitud sellest, et endiseaegiste etenduste aegu sõnu suure kära pärast on vähe kuuldud: nii on ilmale sündinud pantomiim, puudulik draama. Nüüd aga kus teatris vaikselt istutakse, võib pantomiimile sõnad juure lisada. Nii saame draama. Balett aga olevat ja jäävat ilusate tantsude ja kehade plastikaks. Suur Dalcroze'i Vene adept, vürst Volkonski, leiab, et pantomiimi printsiip risti vastand on dramaatilisele kunstile. Esimene on musikaga seotud ja jätab aktöörile vähe vabadust, teine on aga vaba. Kuid pantomiimi ei pruugi sugugi mitte ainult Dalcroze'i stiilis kujutella, kus iga liigutuse ainult muusika ette dikteerib. Ei, pantomiim on oma paremais etendustes just olnud muusika tõlgitsemine plastikasse, vaba, nagu seda Duncangi edasi annab.

Tõsi ju on, et shestid kohe muutuvad, nii pea kui inimene sõna tarvitab. Selgituseks jaotame shestid (miimika kaasa arvatud) kolme rühma, tarvitades Volkonski skeemi: 1) mekaanilised 2) kirjeldavad ja 3) psükooloogilised. Mekaanilistel pole mingit aktuaalist väärtust, nad ei anna midagi olulist vaatleja kujutustele ega tundmustele. Need on näit. liigutused, mis aktöör teeb, et istuda, paberossi võtta, välja minna. Kirjeldavad shestid on

keskpärastel näitelavadel kõige valdavamad ja ühtlasi kõige vastikumad. Terve ooper pole muud, kui kirjeldavate shestide seljas ratsutamine. Artist räägib südamest ja haarab mõlema käega oma südame poole. Artist räägib arbuusist ja joonistab õhku suure ringi. Räägib enesest ja näitab näpuga enese pääle.

Ainukesed väärilised shestid, mis draamas peavad esinema, on psükoloogilised. Need peavad näitama, mis suhtes on näitleja oma sõnade vastu. Terve hing võib end siin avaldada ja peabki avaldama seda, mis sõnadega ei saa edasi ütelda, kuid mida on autor neisse pannud. Siin avub aktööri geniaalsus. Peab ütlema, Moskva Kunsti Teater seisab selle shesti tarvitamise poolest esimesel kohal.

Pantomiiim tarvitab muidugi kõike kolme laadi sheste. Kirjeldavad shestid täidavad siin sõnade aset. Ja psükoloogilised peavad siin sama peened olema, koordineeritud muusikale.

Rõhutan paotomiimi just selle pärast, et ta võib kõrge kunst olla, mitte et ta peaks näitelavalt draamad kõrvale tõrjuma. Ei. Deskriptiivsed shestid on vahel ka liig võimetumad. Sõna ei saa tema peenuses ka kõige deskriptiivsem shest asetada. Võtame mõne sündmuse ja katsume seda lavastada, nii et ta meile esineb kõige täielikumana. Üks paremaist sõpradest on surnud. See on süsheel. Algab muusika, kui hinge ürgne avaldus, mis ulatab kuni kõige tumedamate sisemuse lademeteni. Juba tundub aktööris nende sõnade mõju. Teadvus hakkab tööle. Näole ilmub järgi mööda arusaamatus, kahtlus ja siis äärmine kurbus. Miimika on esimene, mis inimeses kõnelema hakkab. Siis hakkab ka muu keha end avaldama. Tulevad nuuksed. Ja kõikide lõpuks ilmub alles sõna. Sel silmapilgul on muusika oma osa täitnud, ta on alateadvusest teadvusse tõusnud. Nüüd nõrgenevad helid ja lubavad keha kõnelda.

Kõik kunstid täiendavad, toetavad niiviisi üksteist. Ühel momendil on kohane muusikal kõnelda, teisel kehal, kolmandal sõnal.

Ja nüüd tuleb see kõige absurdim kunstide ühendus, millele asjata on vasturohte otsitud. See on ooper. Siin on keha, muusika ja sõna ning dekoratsioonid. Goethe ütles: kõik halvad draamad tehakse ooperiteks. Võime lisada, ka kõik halvad baletid. Ainult muusika on see, mis selle lapitud hirmutise püsti hoiab. Itaalia ooper: mis tarvis on nii palju vaja sõnu, sündmustikka, tapmisi, dekoratsioonide vahetamisi, et üks laulja oma aaria saaks ära laulda? Mis kasu on neist butafooriatest, mis draama olulise külje peavad ette tooma, millel mingit väärtust pole? Mis väärtus on neil sõnadel, mida meie laulu tagant välja õngitseme, neid tahtes nagu pärlid lükkida üleüldise tegevustiku nõõri otsa?

R. Wagner astub oma musikaalse draamaga Itaalia ooperile vastu. Pääraskus ei ole enam aariates, üksikud lauljad täidavad ainult oma näitelavalist osa, iial saamata pailapseks publikumile

kes tema pärast kõik ära unustaks. Aga mis on asemele pandud? Nüüd õngitseme veel suurema vaevaga musikaalse draama sisu, mis ju peab kõige tähtsam olema. Aga seda pole nii kerge teha. Ja sellepärast võib Wagnerit vaatama, kuulma minna ainult siis, kui draama sisu enne teada on, kui muusika leitmotiivide mõtet tunneme. Mis saame siis? Viletsa komentaari. Laul varjab sisu. Sisu laulu. Ja dekoratsioon mõlemaid.

Kuid pöörame draama enese poole. See on praegu kõige valdavam laad näitelava kunstist. See on praegu teatri sünonüümiks saanud. Teater on siin, nagu eelpool mainisin, täitsa näitekirjanikkude ori olnud. Ja ei ole siis ime, kui neid on, kes teatri arvavad illustratsiooni olevat teksti juure, ja sugugi mitte iseseisva kunsti. Lugeses üht draamat, ütlevad nad, saame palju parema ettekujutuse. Näitelavaline draama kehastus on ainult üks neist kujutluse võimalustest, mis sugugi mitte paratamata nii-sugune ei tarvitse olla, nagu ta näitelaval on. Õnneks on see mõte õige. See näitab, et teater peab teist teed käima, mitte romaane illustreerima! *Rethéâtraliser le théâtre!* see hüüe on saanud ühiseks pea kõigil teatri novaatoritel.

Teatri küsimus on siin aga enne muud praktiline. See on nimelt l a v a s t u s e, instsenerimise küsimus. Sellena vaatleme vähe ligemalt teatri probleemi. (Järgneb).

Johannes Semper.

Õhtu tulekul.

Katkend käsikirjalisest novellist „Sügise ööl“.

Pan vilistas lõikuse ja maitsmise lugusid. Kolmeharalisel pillil helisesid lustilised viisid, viisid kuldsest nisust, hõbedasest puuviljast ja küpsist suudlusist. Haavikutes istus see vana hall jumal, vähe küüru jäänud ja vähe kartlik, aga täis kõige lõbusamaid ootamatusi. Kuna ta vanad augus silmad tagasihoitud naerutujus löömesid, käisid ta sõrmed käbedalt pilli aukudel ja ta pilgud saatsid satüüride karja, kes nümfedega helekollaste lehtede pääl sügise sõbralise päikese all pidu pidasid.

Olid soojad, haruldased sügise ilmad. Lõuna-lääne tuul puhus tasa ja paitades, aga tungivalt üle kollaste äralõigatud kõrsväljade. Pruunikad niidud said päikesest muudetud laiuks leina väljuks, täis värisevat kuldset paistet, ja metsad, mitmevärviliselt ehitud, oleks nagu osa võtnud üleüldisest viimasest röömust — nii kutsuvad ja iseäraliselt õnne lubavad olid nende kroonid. See oli noorelt surija andeksande rööm, täis heledust, täis saladust. Laialisil väljul töötavad inimesed laulsid sügislaule ja suurtel luh-tadel hulkuvais loomakarjades helisesid kellukesed.

Aga aegajalt tuli puhang külmemat õhku — ja puud väristasid. Ja aegajalt tuli puhang külmemat õhku — ja inimeste silmad muutusid küsivaiks, ja laul omandas kumeda tooni. Ja nurmed said tühjaks ning võöraks ja niidud kaugeiks, kurbadeks. Ja just kui rahukella löödi. Lendasid kured taeva all — häälit-sedes. Ning manitsev oli nende kurbmeelne laul, täis muret, täis igatsust rahu, täis igatsust puhkuse järele.

Sel sarnasel sügise päeval, millal taevas on hele, läbipaistev ja kurb, millal taevas—sinine—naeratab andeksandvalt üle helekollase maa, sel, sarnasel sügise päeval rändas üks mees tumekollast maanteed mööda. Mäkke üles, mäest alla sammus ta, läbi pruunide lepikute, läbi sügisvalus metsade, mööda salalikkudest mõisatest ja rõõmsaist taludest. Suur oli tee, pikk oli tee. Ta oli nagu midagi lubav, aga ta ei annud midagi, ta peitis endas nagu asju, mis pidid avanema, mis aga alatasa tundmatumaks jäid. Tee pettis ja meelitas, kutsus ja töötas — ja meeldiv oli minna ikka edasi, oodates, lootes, uskudes. Ja meeldiv oli näha võoraste nurkade ilu, oli armas tunda end vaba kesk võorast loodust, kesk võoraid maid ja inimesi.

Ja edasi viis tee.

Sääl paistavad kauged metsad. Mis on need metsad, mis on nende metsade taga? Kus seisab sääl metsas majake, kus istub sääl majakese akna all keegi? Ja mis teeb see keegi, mis mõtleb ta, mida igatseb ta, mis annab ta sulle?

Sääl seisab üksik talu kaugel metsatee ääres, piiratud ämbliku võrkudest ja kasteheinast. Tõuseb üles kaewukook tema hoonete keskel. Liiguvad pikkade kaskede ladvad ta õue värava ees. Kes elab sääl talus, kes kannatab sääl ja sureb ja võitleb oma olemise eest?

Sääl ripuvad kardinad välja herrastelossi valgeist aknaist. Ja sügisene päike mängib nende heledate pitsidega, kõigutades, õõtsutades. Ja kuldsed pärnad liigutavad õrnalt omi kurbmeelseid oksi ja päevalilled kasvavad akende all. Nende suurte õitega koormatud pääd on pööratud sügisese päikese poole — ja on selles pildis meeldiv melankoolne valu, kui kaks surijat vaatavad üksteise poole — suur ja väike, kange ja nõrk — päike ja lill. Punased katused laulavad kaasa sügise heleduse kooris. Ja vaata vaata — valgete luikede kari libiseb madalalt, madalalt. Ei ühtki häält tule sest salgast; valged — lendavad nad vaikselt ja tagasihoidlikult. Nende all hiilgab mõisa hele järv, sügisene, täis sahisevaid koltunud kõrkjaid; nende all ujub üksik sinine lootsik — mõlata — kalda poole, aetud tuule õhust. Ja nende tiivad puudutavad vett, kui nad tasa, kuid kohutades, üle läikiva järve pinna libisevad. Aga üleval taevas ja luiged, aga all lootsik, järv ja lilled, mis peagi koltuvad — see kõik on kadumisele pühendum.

Kuid edasi viis tee.

Kiires valus ja õhkumises vaevles hiline sügis, joodetud hiliisest päikesest. Viimaseid elu magususi ja maitsmisi tahtis ta saada. Palavlikus tempos käis allesjäänud elu, joodetud joobnuks viimastest loodusannist. Lõbutseti, maitseti, tehti tööd. Naersid hülled, hiilgasid silmad, laulsid rändavad linnud. Aga külade ees hulusid masinad ja ägasid — ja helekollased terad said puhastatud kõlkaist ja havanaist.

Kuid ligines õhtu. Ja tuul ei raugenud, waid kanges. Ja mida madalamale päike vajus, seda külmemaks muutusid õhu kramplikud tõmbed. Äkitselt lendas peotäis kergeid halle pilvi õhtu taevakaarelt üles. Nad suurenesid ja tõusid kõrgemale ja nende järeltulijail ei olnud lõppu. Ja taevas sai kaetud kõrgeist hõredaist pilvist, mis tuule käes kihutasid otsekui meeletud. Aga tee ääres kasvavad pikad tornikujulised paplid lõid äkki omad ladvad longu kaugele maha, ja tõstsid nad üles — ja lõid nad jälle alla. Ja pahaendeline wihin tõusis nende okstes. Küll oli veel pool tundi päikese loojaminekuni, kuid hõredad pilved said juba tõmmatud üle vere värvidest. Purpuri kangas riputati üles päikese ümber. Kõrged pilved haarasid sest kinni mängivas lõbuhimusi, ja peagi veretas pool taevalaotust roosades, punastes ja

lillades värvides. See kestis vaevalt veerand tundi. Siis vähenes tuule kõledus. Agoonia, mis taeva all kaossi sünnitades möllas, rahunes. Pilved paksunesid, said tumehallideks, voldilisteks, tõsisteks; värvid raugesid; päike läks looja. Verine haav valutas õhtu taeva serval surnud päikese kohal — kitsas terav punane haav, piiratud rõhuvaist, pääletungivaist pilvist. Kuid ka see haav vähenes ruttu pilvede meeletul sõtkumisel, ja peagi polnud kuldsest päikesest enam midagi muud kui savikarva määrinud plekk kaugel külmal põhja taeval. Ning ähvardav kahin käis läbi õhu. Mingisuguses rahutuses mässasid puud ja vingusid, kuigi õhu suru näis raskelt ja tuimalt väsivat. Kamalakaupa kiskusid närvilised tõmbed lehti maha ja paiskasid nad järvede ja jõgede kohutavalt mustaks muutunud vetesse. Kõik kontuurid said äkki tumedaks. Heledad rõõmsad metsad muutusid mustadeks, vaikisteks, tagasihoidlikuiks. Nad seisid horitsondi piiril — tõsised, arad, kahtlejad — ja näis nagu oleks nad askeetiliselt millestki end lahti öelnud, näis nagu hoiaks nad end eraldi tervest loodusest, kui taganejad, et kaitsta oma iseseisvust ja vabadust. Metsa servastiku all peituv järv oli kaotanud oma hõbeduse. Must, kohutav, salajane oli ta midu nii kutsuv ja helisev pind. Nagu metallist olid ta veed, raudsed, vaiksed, kurbused rängad ja tõsised. Ja pardid ujusid keskelt läbi üle ta pinna ja näis, nagu rõhuks nad oma rinnaga rauast läbi. Ei vahutanud järve lained enam valges krobelises naerus: niisked, plaakinud haava lehed ujusid ta kallaste käärudes — kollaste kõdunevate saartena — ja tume taevas peegeldas end ta vandelises palges.

Hämardus.

Sirge helehalli joonena viis tee rändajat edasi. Kahelpool teed kõikusid aga mures ja tusas nõtkuvad paplid, latvu murdes aeglase, mõtleva kohinaga. Ja tihenes taevas ja rullis end reisi- ja kohal, ja tõusis kõrgele üles, kuna õhku tühjus asus, sügisene tühjus, kumisev ja hele.

Tee kaugestas tundmata mõisa oma paplite reaga. Ees kusa- sagil vilkusid arad, väikesed tuled. Tuul puhus vaevalt tunduvalt, ainult aegajalt tulid kiiremad hood, tõstsid üles rohukõrsi, pilpakesi, sulgi, keerutasid puies, sasisid rändaja juukseid ja riideid — ja raugesid. Jahe tundus ja võõras.

Hall väikene jänes lippas kiirelt üle tee.

— Hii, jänes, jänes, hihii! kisendasid teed mööda sõitvad talumehed.

Ja keegi küsis:

— Noh, Kusta, kuidas sa sääl omal pool nüüd õige elade kah?

— Ega nurista või! Kesvi sai ja lina oll hää, kaara innegi olliva veidüke kehvä.

— Jaa. Mis sa teed! Või siis kõik hästi võib olla. Näed seda õnnetust ja häta terve ilm täus.

— Hm—jah. Kuis sa saad.

Kuuldus eespool lõõtsapilli mängu. Läbi tuule paisangute kostis laul sügisesel kurval, raugeval õhtul. Purjus hääl lällutas vapralt karjudes. Paistis punane hoone nelja teeharu pääl, punased tulukesed vilkusid akendes. Kari kurbmeelseid hobuseid nokutas väljas käsipuude juures heinte kallal. Unised naised istusid heinakoti otsas ja vaatasid tuimalt enda ette. Suurte punsunud ninadega lapsed vahtisid jõllitades ümber ja õgised tugevalt kringli kallal. Paar meest seisid kõrtsi lävel.

— Ma ütlen sulle, Japa, ei tõist säärast meest ole kui sina! Kuradi mees! Kes saab alati kõiksuguste tükkidega valmis kui mitte sina. Kandali poiss, kuradi mees!

— Ja kas kellelgi säärast talu on, nagu sul, Jaan, õe! Hääd talu, hääd hobused! Ehh, Jaan, alati olen mõtelnud, et sa jah . . . Võtaks su õige ümber kaela kinni ja annaks sulle musu, vana tubli poiss!

Ja kolmas hääl rääkis magusalt ning soliidilt põhjendades:

— Kas mina pole õelnud, et meie alati hästi läbi saame, alati julged oleme, joome, sööme ja pole mitte sarnased närukoid nagu mõned muud. Meie saame läbi. Meie tunneme mehi. Jah, kurat!

— Ehh, lähme viskame paar potti, kallid sõbrad!

Meeste salk kobas sisse. Seest kuuldus pilli mängu, kära, vandumist ja laulu joru. Uusi vankrid sõitis juure kõrtsi ette, uusi külalisi.

Rändaja istus kõrtsi otsa juure sireli põõsastesse pingile. Paljad olid juba sirelid. Nende lehed keerlesid istuja jalge ees. Ajuti vaikus sees kära ja siis oli kuulda, kuidas hobused heinu närisid. Naised viskasid suurrätid pääst ära, vaatasid taevasse ja lausuisid üksteisele:

— Ei tule joh!

— Kos nemä siis niipea saava! käis selle pääle vastus.

Ja vaadati üksteisele teraselt otsa. Kuid pikemat juttu ei alatud. Oodati.

Kaugelt, kaugelt oli kuulda, kuidas raudtee rong läks. Põisikesed ajasid kõrvad kikki, kuulatasid ja tõmbasid ema varukast:

— Kuuled, imä, masin müriseb!

— Nu ja noh! Püsü paigal!

— Imä, ma ta'a's kodo—o!

— Ooda no ku esa vällä tuleb!

Sees aga laulis purjus hääl härmoonika saatel:

Kodu sinust pean la—ahkuma—a.

Jää jumalaga nüü—üüd . . .

Sireli lehed tantsisid salalises krõbinas jalge ümber. Ja imelik — rändajat väristas — kuis lage oli kõrtsi ümbrus. Üksik suur punane hoone seisis inetu kui kast kesk lagedaid välju, mis sügiseselt tühjad olid ja kumedad, Eemal lõppes mõisa paplite rida, kaugele löiksid kolm teravat halli joont maa sisse: kolm maanteed sirgusid õigetena kõrge kumera taeva all eemale

minema — ja neljas tee oli paplite tee. Aga öö tulekuga hakkas õhus midagi liikuma — rahutus, närvlikkus: taevaalune oleks nagu saladusest sosistanud, tühjast saladusest; see saladus valgus maha teravaile teedele, mis sügiseses öös oma kätt näidates kaugele sirutasid, see saladus tegi paplid pikkadeks otsekui minaretid. Ja oli hirmutav: kõrge taevas, helehall, ja jooksid kõrge helehalli taeva all kolm teravat pikka õiget helehalli teed, seisis pikkade paplite tõsiselt vahtipidav rida kumera laotuse tsentrumis.

Aga kesk imelist loodust seisis labane kastitaoline maja ja lallutav hääl laulis:

Teiste paika—a pe—ean miinema—a.

Jää ju—umalaga nüü—üüd . . .

Ja hobused tukkusid ja krõbistasid heinu ja naised tukkusid ja lapsed tukkusid. Ja loodus vaatles teravalt oma kõrge taeva kaudu, oma helehallide teede kaudu ja oma paplite kaudu. Ja legendikka mööda roomas äratundmata tumedus, mattes kõike pimedusse päale kõrge taeva, heledate teede ja pikkade paplite. Sest oli tunda, et pilvede taga kuu seisis — ja võis ajuti valmis olla teda nägema ning nägema, et põllud — olid.

Juuni 1914.

Richard Roht.

Igavesti.

Igavesti mulle antud olla kurb,
olla rõõmust hull,
olla hell, olla karm.

Võlund tunnil sel meeled sinu sarm.
Jälle süda mul
tuikab, tuikab sull'!

Igavesti antud mulle olla noor,
ikka nälgida,
joobuda alati.

Täitkem viinaga karik ääreni:
täna armasta
teda ihkan ma!

Ah, miks puhkeb jürikuune pajuurb,
päike heidab tuld
üle maa, üle vee?

Tule minuga, tule minule.
Oh mu kevadkuuld,
lilliteta kõik muld!

Kuidas hallib, kuidas trallib linde koor.
Ode, armuke,
valla hiis, valla võõ!

Küirelt kaob käest, mööda läheb õõ.
 Heida minule
 käed kaelale !

Ah, et närbub urb, et märgub naerev siim !
 Suudle, suudle mind
 surnuks sa, enam veel :
 lahku armuta veab elu neel.
 Nüüd veel ihkan sind,
 oh mu kevadlind.

Igavesi mulle antud olla kurb,
 olla rõõmust hull,
 olla hell, olla karm.

Võlund tunnil sel meeled sinu sarm.
 Jälle süda mul
 tuikub, tuikub sull' !

Henrik Visnapuu.

Jürikuu 8. 1916. a.

Emilia Pardo Bazán.

Kristuse armulaud.

(*La Cena de Cristo*).

Elas kord mees, kes uskus pimedast pääst kõigesse, mis usk ja kõlblus meile õpetavad, kuid siiski olid tal ebalemise tunnid ning süda külm, sest taevast näis talle kaugel olevat maailm, ja meie õhked, kaebed ja armastuse ilmutused aastasadu viibivat, enne kui jõuda säravatesse au kõrgustesse, kauge ja ligipääsematu Jumala juure, keda appi hüüame. Ta ei kahelnud mitte Jumala tõestiolus, kuid uskus ta olevat liiga kõrgel, ja selle kinnismõtte sunnil oli ta otsustanud astuda otsekohesse ühendusse sellega, kes kõik suudab ning kõiki lohutab.

Kindel oiles, et klooster on aste, mis enam taevale lähedam, kui maailmale, astus Eudoro — nõnda oli selle uskliku nimi — noore mungana karmeliitide kloostri. Ta munga-elu agarus kohutas ta vendi, ehk küll kloostri oldi harjunud nägema lihasuretamisi ning mõistma valjuid kombeid, mida vagadus varjas. Siiski aga läksid Eudoro enesepiinamised üle kõigi piiride ning ehmatasid lõpuks isegi vanu munki, kes kalestunud olid eluga täis ihusuretamisi, — neid tõelikka patukahetsuse veteraanisid. Eudoro tõusis kannatuste koredat mäekülge mööda üles, uskudes nõnda lähenevat õndsusele, kuid mitte nii väga selleks, et hiljem teda surmaga ärateenida, kui seks, et elus teda äratunda, et kindlaks saada tema tõestiolu üle. Ta oli kindel, et kahtluse kurivaim oli seesinane, kes hingestas kuumi himusid, sest kui Eudoro täiesti julge oleks olnud, et surma järel taevast sellele avaneb, kes teda igatseb, ei oleks ta mitte tunnud nii hõõgavat soovi sinna pääseda,

taevateed lühendada, ja teda, nii ütelda, oma kätega puudutada ja oma silmega näha. Oli mis oli, Eudoro piinas end hirmsalt; paljajalu, paastudest tõhkenud, ihu nuhtlemistest vermeis ja kongis põlvitades, mille paljad seinad näisid verrega virtsitud, valvas ta ööd otsa, ja nuuksudes ning pisaraid valades palus ta Jumalat, et ta vaevaks võtaks oma sulasele läheneda. Kõik oli asjata; üksnes kurblik tuule hulgumine kloostri aia puudes vastas ta lootusetu ahastusele. Viimaks lahkus ta kloostrist, ilma et end mungatöötusest vabastanudki oleks, ja vanad kloostrivennad, juba ennemalt sarnaseid sündmusi näinud, tegid rinna kohal ristitähe, näod tõsised ning huuled kokku pigistud.

Eudoro asus jällegi oma majasse, ja julgust kaotades ning arvates iialgi enam end taevale lähenevat, pühendas ta tervelt end tegelikule elule, oli töökas ja vähenõudlik, ning alustas mitmesuguseid äriettevõtteid, mis võitu lubasid. Äriosanik, kelle ta võttis, oli ausameelse mehena tuntud; kuid sündis siiski, et ta Eudoro't kurjalt pettis, talt varanduse riisus ja teda ilma ees kelmiks ja vargaks tegi. See viimane sünnitaski Eudoro'le kõige rohkem häрма, sest ta hindas kõrgelt oma au ja tundis otsatut häbi ennast teotud nähes ja märgates inimesi põlglikult kaugenevat. Ta hinges idanes kuri viha oma au rüvetaja vastu ja ta tundis suus mõrudat tasumise janu.

Kord öösel, piki tühja tänavat minnes, nägi Eudoro üht inimest kolme vastu end kaitsevat, kes õnnetut juba surmaga kimbutasid. Latern, mille posti vastu võõras end toetas, valgustas tervelt ta nägu, ja Eudoro tundis temas oma vaenlase. Ühe silmasilmapiilgu näis ta kõhelevat; juba tahtis ta kaugeneda . . . kuid pööris jälle tagasi; ta oli sõjariistus; südilt mõrtsukatele kallale karates sundis ta nad kiiresti põgenema. Ja enne veel kui päästetu teda tänada jõudis, kaugenes Eudoro samati.

Peaaegu jõudis ta oma elumaja uksele, kui ta äkki tee pääl kerjust silmas, kes, paljajalu, närus ja küürutades palus temalt kaeblikul häälel mitte raha, vaid midagi süüa: „Ma nõrken näljast“, ägas kerjus, ja tal käest kinni võttes, sõnas talle Eudoro armulikult: „Tule minuga ühes. Me sööme koos õhtut . . . ja sa saad gamaga maru ja saju varjus.“

Teine teise järel tõusid nad treppi mööda üles. Eudoro süütas tule põlema ja läks kööki eilist leent ja lihtsat igapäevast servet soendama; söögituppa astudes, ja lõhnavat liuda kandes võis ta vaesemehe nägu näha, kes teda juba lauas istudes ootas, ja imestusega märkas ta, et võõras ei olnud vana ega inetu, et ta nahk polnud sugugi kortsus ega käed korbased, nii kui kerjustel hariplik; vana näis ta vaevalt kolmkümmend aastat olevat ja ta pikk-ümmargune nägu ja ruuge, käharatesse jagunev ja hälliv juuks olid imeliselt kaunid.

Ta naeratas pehmelt, ja Eudoro ümmardas teda aupaklikult, söandamata istuda enne kui vaene teda käskis. Nad sõid vaikselt, kuid Eudoro tundis seletamata mõnusust ja talle näis kõik elu

rist nõnda kebja ja möödaläinud härmade koorem nõnda kerge, et ta rõõmuga üleujutud süda end väljavalada tahtis nutus, mis karastavam hommiku kastest.

Sedamaid, kui ta nälja sai kustutanud, võttis kerjus leiva mis laual, jagas ning andis poole Eudoro'le. Ja selle nõnda lihtsa toimetuse ajal seletas Eudoro nägematut valgust, mis meelega kohtel sündides kerjuse tervet pääd ümbritses ning sätendas ta juuksis, nõnda kui päikene sätendab linnu vikerkaarseis sulgis.

Eudoro tõusis tahtmatul sööstil üles ja silmili maha heites hakkas ta suudlema ning pisaratega niisutama kerjuse jalgu, tundes ta olevat Kristuse, Jumala Poja, ja nähes, et sel õnnelikul õhtul oli viimaks taevast maailmale lähenenud.

Kristus vaatles teda armastavalt, temasse suuri ja mõtlikka silmi kinnitades. Ja kuna Eudoro alandlikkuse kinnitustes vassines, küsides, mikspärast on Issand hääks arvanud selle hoone küllaline olla, vastas võõras pikkamisi :

— Ma kõnnin sagedasti tänavaid mööda. Igal õhtul tahan ma einet süüa sellega, kes päeva kuludes on kurja hääga tasunud ning kõigest südamest oma vihamehele andeks annud. Ja seepärast lähen ma ka nii paljuil õhtuil söömata magama !

Hispaania keelest **A. Saaberg**.

J.-K. Huysmans.

Tainasõtkuja.

Sina nuker, leegita põlevate mustade silmade ja äritavate ning samal ajal külmade huulte ülesleidja, järve sinas roosast muuarist üürisid peegeldavate sõjariisteta küdaliiside maalija, Watteau ! hiljutü, ühel külmal ööl mõtlesin ma sinu peirava Gille'i pääle, kelle valge nägu põleb rahututes pilkudes, ja näo keskele on torgatud ümarik suuauk nagu punane O lihade piimakarva ovaalis.

Endiste agulite bulvaril luusides, kuna kuu voogudes siskonnakaupluste võred uulitsate pori pääle varjude murtud jooni heitsid, silmasin ma kummatu pikka nukku, kes piki poodisid lippas, ühes käes liiter, teises käes piip.

Ma ei kahelnud mitte, et see veider olevus on kiitsakas ja kaval võrukael, suur tüdrukute kütt ning pudelite äraneitsitaja, Arlekiini igavene võistleja : Pierrot. Ta sibas üsna seinte varjus, virvelt, pilk salakaval. Äkki peatas ta ühe maja ees, lükkas ukse lahti ja kukkus musta auku, nagu tindi tõrde varreni kastetud liilia, ja ilmus siis keldri, mis kõnnitee pinnal valgeks plahvatas.

Läbi mõhus raudvõre, mil mõnigi lõhutud auk oma tõrkuvaid traatisid väänis, nägin ma siis valgega puuderdu neli-nurka, kottide rida, kirvest, labidat ja leivaküna, mille kohal kaks meest vehklesid, röökides ja kahvatanud, särkideta ja ves-

tideta; nad olid asunud taina kallale, mis igakord kasti lauale kukkudes tumedalt matsatas.

Nad urisesid ja tihkusid, kisendasid selgusetat sõnu, tõid kuuldavale südantlõhestavaid ähkimisi ja peksid kõvasti lodevat pudru. Pats! pats! pats! pats! plaks! pauh! pats! ja savi väänles nende käte all kui rõngaid veeretav madu! Nende kehad leemetasid, bitsepsite munad hüppasid käsivartel ja rasked higi tilgad pärreldasid otsaesisel ning jõid oimukohtele kogunud jahu.

Nagu meeletud tagusid nad tainahunikut, ja siis, pääle viimist kisendust, mille nad endi sisikonnast välja käristasid, lõpetasid käed oma keerutused; mehed õõrusid sõrmi taina kohal ja, liitrid võttes, jõid nad nii palju kui võisid, pääd kuklas, kõrisõlme hult kaela naha all hüpata lastes.

Järsu liigutusega kargasid nad ettepoole, tõmbasid pudelikaela mokaelt, ja nired jooksid suu kumbagi külge mööda alla, paksenedes seda mööda kui nad lõua jahustel käänudel tardusid.

Aa! ma tunnen teda, sinu varganõo ja lakekausi kuju, Watteau! ma leian ta viimaks, selle herise ja söödiku, kuid see oli tõeliselt tema ainult mõneks silmapilguks. Kannilt helisev kulin lõppes. Pudelid olid tühjad, ja mehed algasid jälle oma kibedat tööd paktoas.

Üks neist lõi taina üles ja teine lükkas ta teliskivist ahju, mille pärani lahti lõõg nagu tulekahju punetas oma leegitseva kasehaluvirnaga.

Hõi! roidunud pierrot'd, tainasõtkujad! Teie, kes te tunnil, mil mustad karnevali maskid kraavidesse trimpama kobivad, teie, kes te sel pühalikul silmapilgul, mil ühed teiste uste kallal muugivad, mil teised esimeste armukesi kõliseva raha eest ostavad, higistate, torisete ja ähite, alake oma sõjalaulu ja metslaste tantsu karjuva taina ümber! Vohmige, hulguge kui hundid ja jooge nagu liiv, teie jagate kehvade inimeste Jumalaga palvete vaimust: Andke meile meie igapäevast leiba, oh valged heitlejad! ainult rukit ja mitte kaeru, ons tõsi? — Aamen!

(Kogust „Types de Paris“).
Prantsuse keelest A. Saaberg.

Esimene lumi.

Lund langeb ootamisí alla:
kõik tahaks päästa endas valla
ja olla vaif ja pühalik!
Kõik päised mured meelest heifa
ja lume langemises peifa!
Hää elu on, mis muutuv, pik!
Ma käsi laotan kaugustele, —

loor heljub õhus õrn ja hele
ja Lumí tantsib imelík!

Ma kumardan end nõnda alla,
 kui maast ei ihkaks enam valla!
 mind taevast vaatab Videvik.

Siis meeled tulelõkkest kaldas
 ja üleni mind häkki valdas
 uus elurõõmu võimus voog:
 kui Lumi enda laskis alla,
 ma hüppasin teest üles valla
 ja formasin kui tuule hoog.

Marie Heiberg.

Armastus.

Kord armastuse prisma vajus
 paar hinge kui kaks kiirte noolt:
 üks ühelt, teine teiselt poolt
 klaasseina kutsus. Ja siis hajus
 säält väikerkaarí värvisajus
 kaks hommikkaunist pärlivoolt.
 Las puruneda! Armu hoolt
 ei hinged ühte saa, vaid rajus
 kuldseleis mänglevad klaasseinast
 üksteise kõrval silmapilgu . . .
 O, ära räägi surmast, leinast:
 täis Ilu ikka nende hõngu.
 Eks õõsi tähed pääle vilgu . . .
 Kuipalju värve, pärlilõngu!

Rud. Reiman.

Eesti kunstinäitus Tallinnas.

(23.III.—10.IV. 1916. a.)

Käesoleva kunstinäituse puhul on rohkem kirjutatud, kui kunagi varem teiste meie kunstinäituste ajal. Hoolimata erakordsest ajast, kus inimestel kõik kõrgemad huvid kadunud ehk õige loiuks jäänud, on just nüüd kunstinäitus suuremaid laineid löönud. On kirjutatud ja saab kindlasti veel kirjutatama.

Meie kunstill nõutakse Eesti omapärasust ühelt poolt ja teiselt poolt toonitatakse, et meie kunst küllalt seda väärt olevat, et teda võrastelegi rahvas-tele näidata võiks, et Eestit võõrsil tutvustada. Heidetakse õiglaselt ette, et meie omi kunstnikka küllalt hinnata ei oskavat ja sagedasti valmis olevat odavama võõra kauba vastu ümbervahetama. Niisama õige on, kui kõneldakse, et meil kunsti vastu huvitust tundvat publikumi üleüldse nagu olemaski ei olevat.

Palju mitmesuguseid mõtteid. Neis on tõtt ja ebatõtt, kuid nende küsimuste harutamine nõuab pikemaid erilisi käsitusi.

Raske on ütelda, mis kõik põhjuseks on olnud, et just nüüd meie kunstinäitus elavamaid mõtteavaldusi on äratanud ja veel raskem — mis sest liikumisest ettekuulutada võiks.

Üks põhjus, mis mõtted elavamalt liikuma on pannud, on aga kindlasti näituse rikkus ja ülevaatlikkus. Vaatamata terve rea meile varem tuntud kunstnikkude puudumise pääle, pakub käesolev näitus siiski rikkaliku pildi meie

kujutavast kunstist ja lubab meil Eesti võimist kujutava kunsti alal õieti üle näha, maha arvatud skulptuuri vald, mis näitusel, kahjuks sugugi edustatud pole. Näitus on kõigist Eesti kunstinäitustest kõige rikkalikum ja ülevaatlikum niihästi teoste rohkuse, kui väärtuse poolest. 18 kunstnikku on omad teosed 308 numbris näitusele toonud, ja jurii on selle eest hoolitsenud, et alaväärtuslikud tööd ruumi raiskama ega näituse kogumõju alandama ei ole pääsnud.

Domineeriv on näitusel kogu poolest maastik ja sellele sugulased teosed. Maastiku maalimist edustab meil kõige tugevamini Konrad Mägi. See paistab ka kõige pääliskaudsema vaatlemise juures kohe silma. Maastiku maalimine on Mägi eriala. Kauaaegne visa töö on Mägil kergeks teinud loodust kõigis värvides, liikuvuses, värinais ja soojuses lõuendile asetada, nii nagu ta kunstniku hinges peegeldub. Mägi ei näe kunagi loodust puhkavana, vaid alati täis elu ja rahutust, rõõmu ja vallatust. Äripäeva meeleolust ei tunnista tema tööd, vaid ikka pilgar ja juubel. Assotsiatsioonide kaudu toovad need teosed mälestusi esile, mis L. Koidula läbi elas, kui ta „Meil aia äärne tänavas, kui armas oli see!“ luuletas. Mälestused ärkavad kodust ja sidemed tugevevad kodumaaga, kui näed tema ilu. Mitte üksi „kasteheinas põlvini“ jooksmine ja muru pehmus ei ole armas, vaid ka kivid ja võsastik saavad kalliks, kui neid sarnases värvirikkuses ja selges õhus elavaks saanuina näed, nagu „Maastik“ № 168. Vaatad seda maastikku ja tunned, kui palju õhku ja ruumi, kui kerge on sääl hingata. Värvide küllus ja nende hoogne paigutus laseb tunda looduse vägesid ja nende lõpmatust. Mägi nõiub värvidega, tema oskab värvide keelt; jooni tarvitab ta vähe, ja tema värvid toovad eluta loodusest niisuguse elu välja, mis kihab ja kunagi ei kustu. Vaadake tema maastikku № 177 ja etüüdi № 190. Vaadake kõike seda pilti, mis kumbki number pakub ja vaadake iseäranis seda vett. Kes on näinud merd, on näinud mere ilu ja vee eluavaldusi. Olgu lained suured ja kohutavad, mustavad, neelda ähvardavad või väikesed naeratavad, naljatades laksudes, üksteist tagaajavad, kergesti lippavad, — inimene tunneb ennast merel ikka võrratu väiksena, kuna meri suurena, vägevana paistab. Seda mere elu ja ilu, lõpmatust laiuses ja sügavuses, neid virvendavaid, värisevaid laineid, neid värve ja meie kohal hõljuvat õhku — seda kõike hoovab mainitud Mägi teostest vastu. Meri hingab ja iga silmapiilk ootab nende lainete värvides vesihaldija või näkineiu pääd. Ehk vahivadki nad kuskil lainete vahel, kuid sa ei näe neid, sest nende juuste värv sulab lainete värviga ühte. Terav silm võiks ainult kiiri kaugele saata ja naerda, kuid naergi sulab lainete naeru ja sa ei näe neid, tead ainult, et nad on sääl ja vallatavad. Muinasjutt ja reaalne ilu on ühenduses.

Mainitud numbrid on paremad nimetatud kunstniku väljapandud töist, kuid suur hulk teisi on ka kõik teosed, mis tegijast kui kunstnikust tunnistavad.

Pääle maastikkude on Mägi ka mõned portreed näitusele toonud, kuid portretistina on Mägi nõrgem kui maastiku maalijana. Ei taha sellega mitte ütelda, et Mägi portreed halvad on, vaid nad on võrdlemisi halvemad kui maastikud ja jätavad võimaluse paremat nõuda. Neis nägudes on vähe jooni (Neiu valges № 180 ja portree № 175) ja vähe värvi, kuid selle vähegagi suudab Mägi huvitada. Mustlane № 174 on mustlane. Siin on värv ja mustlase temperament. Kus võimalik värvida on, sääl saab Mägi pintsel ikka rohkem loovaks.

Portree maalimises hoiab Nik. Triik näitusel esimese koha kinni ja sellel kohal mäletan teda ikka juba varemalt. Tema portreedest ei saa mõöda minna, ilma et nende juures ka kõige ükskõiksem võhik kauem ei peataks, kui teiste portreede juures. Neis igaühes räägib individuaalne elu niisuguse selgusega, kui seda teiste portreedes mitte ei ole. Elu tungib raamist välja ja sunnib sind jälle seisatama, kui pilgu korraiski sinna poole pöörad. Komfortaabel elu õhkkonda, väikekodanlikku ja taluperemehe tüüpi käsitab Triik. Niisama huvitab teda proletaarlane. Sotsiaalse elu ülemast astmest alamani käib Triik oma portreedes läbi ja karakteriseerib kõiki suure osavusega, enam või vähem igaühe juures peatades. Meesterahva portrees № 263 vahib isik vastu, silmad tungivad sinust läbi, ja iga joon näol tungib selle kokkukõla poole, mis kogu iseloomu peab kehastama. Väljatõtamise viisis valitseb samasugune tugev iseteadlik kindlus, nagu väljatõõtatud näolgi.

Proua S. portree № 267 vangistab silma oma maalilisusega enam, kui selle „hinge peegliga“, mis portrees ikka esimese järgu tähtsusega on. Kuju on õnnelikult raami paigutatud, ja kunstnik on suure armastusega kleidi ja kõige ümbritseva kallal töötanud. Maalil on kallihinnaline ilme. Kuninglik punane värv tungib leegina, mõjule ja ette, kuna pimedamad värvid pildi sügavusse kisuvad ja nii käega katsutava reljeffi sünnitavad istuva daami vormides ja kleidi joontes. Detailid ei ole kõige peenemini väljatöötatud, kuid see ei sünnita kontrasti. Kontrast tundub näo ja kõige muu vahel. Ei tea, mis seda on sünnitanud. Kas ei ole siin kunstnik selle probleemiga kokku pörkarud, mis portree maalija ees ikka üles kerkib? Võib olla, on kunstnik siin päris teadmata selle probleemiga võitlenud, kuid pildile on jäljed jäänud. Portretist-kunstnik peab maaliava hinge väljendama tema näos, iseloomu kvintessents peab näo joontes koondatud olema, see igavene, mis inimeses muutumata, kui ka üksikud jooned muutuvad.

Tõsine kunstnik võib aga ja peab ainult seda kujutama, mis teda elavalt huvitab, avateleb ja liigutab. Kunstitöö peab kunstniku südames loodud ja ilmale sünnitatud saama. Süsheel valik tunnistab kunstniku isikust ja tema vaimlisest kõrgusest. Mis on aga, kui pintslit kätte võttes portree maalimiseks tunned, et kõiki neid nõudeid raske või koguni võimata on kokkukõllasse viia? Leiad kokkukõla asemel vastolu, tunned, et leidma pead seda, mida leida ei olegi jne. Siis on raske maalida, siis sünnivad disonansid, loov töö jääb tegemata. Mainitud pildi näos tundub seda. Proua Vilmer — Luiga portree selle kõrval on värvide poolest palju tagasihoidlikum, joontes lihtsam, suurel ruumikal tagaseinal, kuid sest tööst hoovab rohkem seda vastu, mis sõnaga „edel“ kirjeldatakse. Ei taha selle juure peatama jääda, missugusest iseloomust see nägu tunnistust annab, kuid mis maalil pakutud on, sünnitab ühe suure kokkukõla. Niisama tunnistab suurest võimisest pr. E. portree № 264. Õnnelikult on see pilt kujunenud. Nägu ütleb väga hästi ära, missuguse vaimu laps maallitu on, kuhu ringi ta kuulub ja kõik, mis pääle selle, on vaimuga ja iseloomuga õnnelikult kokkukõlas: ihukate, selle vorm ja värv, sisesead ja lilled. Kõik kõlab ühte ilma vähemagi lahkkelita. Kuju on selle koguvaimu sünnitus, mis pildil lehvib. Ses tükis on see portree kõige rohkem õnnestanud, kõige ümargusem.

Pääle portreede on Triiki veel teisi maalisiid ja graafilisi joonistusi näitusele toonud. Neis tõis ilmub kunstnik samasuguse meistrina, nagu portreedeski. Teiste seast paistab välja „Vana aed“ № 268, kuid värvidel ei ole siin värvkust. Lilled № 272 näitavad, kuidas lilled kunstniku käes isesuguse salapärasuse ja nagu uimastavat lõhna väljasaatva omaduse võivad omandada, mida silmaga reaalses elus kerget ei ole tabada. Kompositsioonid näitavad, et meie väheste komponistide seas ka küllalt anderikkust on. Jooned räägivad ja jõud voolab — „Märtüür“ № 274, „Orjad“ № 278. Mõnes neist tundub nagu liig palju ruumi ja elementide sideme lõtvust, mis lubab näha rohkem detaile kui koguteost ja jätab tunda, nagu näeks sa iseseisva valmis pildi asemel üht episoodi miskist, mis alles kujunemata. — „Jaht“ № 275. Üksikud kujud on võimsamad kui koguteos*).

Hans Laipman'il on rida portreesid ja maastikka välja pandud. Vangistavamad on portreed, iseäranis lõunamaalastest. Mia Padrona on iseteadlik, rahulik matroona, kes naljalt oma tasakaalu ei kaota. Suurepärane iseteadlik rahu. „Ema õnn“ — välend beduiinide elust. Ja, see on ainult välend! Ainult mõned tulised jooned, kuid õnn lõkendab ema näol ja silmades. Noor kerge lõunamaa naine lõunamaalase tulega. Õnn, armastus, kirm — kõik on neis mõnes jones väiksel pildil.

Lapsi ei ole mitte kerget pildistada, kuid Laipman on selle tööga võrdlemisi hästi toime saanud. Kunstnik on mitu laste portreed näitusele toonud ja näitab, et ta laste maalimises vilunud on. Laipman häälitseb rohkem joonte kui värvidega ja jääb ikka kaineks. Joovastuseta maalitud on tema maastikud, värvides kahvatud. Kus tuld ei ole, sääli ei sütti tuli. Lõunamaa maastikud ei süüta Laipmani tõlgitsuses.

*) Reproduktsioonid nimetatud N. Triiki piltidest on ilmunud Noor-Eesti V. albumis, 1915.

Teine vanem kunstnik näitusel on Paul Raud. Välja on pandud portreed. Maalimise viis vana kooli järele. Töö hoolikas, kuid vananenud on meie ajal see kool. Meie aeg otsib joovastust joonte jõust ja värvi kärast. Hall täpikäps jätab kaineks. Tööl on väärtus, kuid juba ajaloolise lõhnaga.

Jansen on töid mitmesuguste teemade päale välja pannud, kuid igalpool on niisuguse ande märgid, mis palju kaugemale edenemist ja midagi suuremat ka edespidi loota ei luba. Portreed on portreed, kuid võrrelge neid Triik'i või Laipmani omadega! Neis on ehitusmaterjal, ilma et neile küllalt elavat „hinge õhku“ sisse oleks puhutud. Pilt, mitte elu. Kõige rohkem tööd on portree № 130 kallal tehtud, kuid ikka on paiguti käsitöö ja häämeelega tahaks sinna Gooti ilma kõlasse daamile teist pääd, teisi juukseid, teist frisuuri. Kavand Kalevipojast on huvitav katse rahvuslike teemade kallal töötada, kuid siin on pääle muu poosisid tarvis õppida. Dekoratiivne kavand № 125 — huvitav rühmitus, ehk küll võõra mõju all, aga jällegi anatoomilised puudused mis segavad, muidu hoogsus.

Paul Burmann esineb suure hulga teostega, kuid kvalitatiivne suurus ei vasta kvantitatiivsele. Paul Burmann on meie ainuke loomade maalija, minu teada, ja välja pandud teostes leiame mõnegi õige huvitavalt käsitatud hobuse või koera kuju. On maalitud lilla, maastikka, aga vägise jääb järele tunne, nagu oleks töö ajaviiteks tehtud, ilma suurema huvituseta. Nature morte № 62 on ka, nii ütelda, täie pintsliga lõõdud; kuid see kasvab, ei närtsi. Lille varred ja lehed on paisuli, lõhki puhkemas mahlast, mis juurest üles tõuseb. See meeldib palju enam, on kaugelt elu- ja ilurikkam, kui mõni nii nimetatud korralik teos.

Peet Aren'il on 27 numbrit joonistusi ja maalid. Nende seas on mõned, mis enam või vähem huvitavad. Aren joonistab puhtalt ja väheste joontega. Iseäranis kõlavat keelt tema jooned ei kõnele, kuid nad iseloomustavad maalitud objekti. „Kempteni vangimajas“ № 1. — lihtne väike visand, kuid mehed elavad mängulaua ääres. „Kunstnik O. Krusten“ № 9 — kindlad, selged jooned, julgesti tõmmatud. Joonistus № 12 — daam lameb ja loeb — väike, kerge, gratsiöös. Fetishist hakkaks kindlasti neid jalgu armastama. Välja paistavad veel „Kunstnik P. Burmann“, „Õe portree“, „Pää joonistus“ № 16. Nägudes vähe plastikat, kuid nad peavad siiski tähelepaneku kinni. Maalidest meeldib „Tatari linnaäke“. Iga pintsli tõmme annab sest kultuuri niivoost ja õhkkonnast midagi edasi, mis niisuguses linnas asub. Teised maalid on kõik nõrgemad, iseäranis „Krimm“ № 21. Siin on värvid õige kahvatud, elutud. Intérieuril № 27 on süsheeliig labane, lihtne.

L. Vademan'il on näitusel ainult 4 numbrit: Pilved, Sammal, Rohi ja Külma lilled, kuid ühest pilgust reisse on küllalt äratundmiseks, et neil siin anderkka stiliseerijaga tegemist on. Meie väikesed rohu ja sambla taimed on Vademani käes suurteks lopsakaiks troopika kasvudeks kujunenud. Muinasjutulised väed on neis kõrtes ja nende varjul peidus. Taeva all sõuavad kergelt riputatud pilved. Palju ilu on neist lihtsaist teemadest leitud.

Roman Nyma'n'i teostest meeldivad mulle ikka kõige enam tema kavandid „Hamletile“, mis juba varem näitusel näinud olen. Oma võlvide vägevuse ja kõrgusega ja nende alt salapäraseks saanud videviku, kasvava valguse ja õhuga imponeerib kõige enam l. vaatus pildi kavand. See vastab Hamleti vaimule. Kõik teised teosed ei ole nii võrd kõitvad, kuid Hamleti dekoratsioonid näitavad üksi, et meie Nymanis tugeva dekoratsiooni maalija omame.

Murakini'i mäletan Tartust „Noor-Eesti“ kunstinäituselt ja leiain teda jälle endisena. Väljad, meri, mets ja heinamaa — kõik on samas soojuses ja värvis, kui neid oma ümber näeme, kui linnast välja sõidame. Pehmed värvid, pehmed jooned, lihtne looduse elu, lihtne ja armas, nagu kõik meie kodumaa loodus. Niisugused on suur osa Murakini teostest. Kes armastab vaateid kodumaa pinnalt, neil on siin valida.

Nörk on Herbert Lukk, nörk portrees ja teistes teostes. Näos puudub plastika ja ümber õhk. Jooned ütlevad vähe. Paistab, et Lukk ise selgusel ei ole, mis tema igal üksikul korral teeb, mida ta otsib. Tema teos valmib juhuslikult, tegija otsib teadvusetult, teeb ja vaatab, mis saab, aga

andi on sel noorel. Lihtsad numbrid: Tants I. ja Tants II. on jooned, kuid neis joontes on kirge.

Ka V. Ormison ei suuda palju huvitada. Tema maastik on õhutu, riide küljes kinni, iseloomutu, värvid kahvatud. Portreed on veretud, näit. T. Kääriku portree № 217. „Mustlase tüdrukul“ № 218 puudub mustlase temperament, ta on haige. Parem on Fr. Kuhlbarši portree.

Kõige uuem kool, mis näitusel näha, on edustatud A. Vabbe poolt. Raske on nende asjade kohta midagi ütelda, sest ei ole nemad ju kusagil veel, liiatigi meil, kindlamini kujunenud ega arenenud. Igalpool on nad uudise ja katsumise töö.

Balder Tomasberg joonistab unistusi ja meeolusid, mis loodus esile kutsub. Tema näib teravasti kuulvat metsa hääli ja tundvat soo vaimusid, tema mõistab keelt, mis puud kohisedes räägivad ja näib nõia mütsikese peremees olevat, mille abil looduse saladusi näha võib. Tomasberg on noor algaja, võib olla saame temas aja jooksul jõu omal alal.

A. Tensing on ka algaja, kel andi näib olevat maastikku näha. Rohkem ei või tema kohta praegu ütelda.

Shtsherbakoff teeb ka pilta, kuid nad on hallid, jõuetud, mitte talendi sünnitus.

Karl Burman'! on näitusel interieurid ja mitmesugused arhitektuurkavandid, kuid neis ei ole midagi algupärast, kõik ammu nähtud ülesehitused. Üt ei ole midagi loodud, kõik on vana, kulunud. Neis esineb arhitekt ameti poolest, mitte arhitekt-kunstnik.

Lõpuks tuleb nimetada veel T. Reima'ni keraamika töid. Nende seas on kenu eksemplare, mis elumajale ehteks võivad olla, kuid mitmesuguste meie ajale mitte vastavate piltide asemel neil vaasidel peaks midagi algupärast olema. Madonna keskaja vaimus on meile hoopis võõraks jäänud; ainult orginaalid nimetatud ajast on väärtuslikud, mitte aga enam uued sünnitused seda „laadi“.

See on lühike ülevaade meie viimasest kunstinäitusest, näitusest, mis väärt on, et tema üle rõõmus võiks olla. Teda on vaatamas käidud, ja temast on ostmisega osavõetud rohkem kui varem alal.

Tallinnas, 10. aprillil 1916. a.

J. Kangro-Pool.

Eesti lugemiseraamat. Valitud lugemisepalad Eesti kirjanduse arenemise teelt. Kirjanduse ajalooliste teadetega ja keeleliste märkustega välja annud Gustav Suits. I. Helsingis. Kirjastuseosaühisus Otava. Hind 3 mrk. 50 p. 211 lk.

Lugemiseraamatuid ehk krestomaatiid on meil juba ligi pooltosinat ilmunud. Kuid kuna Malmi, Jakobsoni, Grenzsteini, Petersoni ja Kampmanni omad lastele ja algkoolidele olid määratud, edustab Gustav Suitsi poolt kokku seatud raamat hoopis uut liiki, mis meil senni on puudunud: ajalooline krestomaatia. Sääli ei anta siis mitte läbisegi enam-vähem sisu ja aine järele korraldatud palu, mida pädagoogiliselt kõlblikuks peetakse teatavale eale, vaid kroonoloogilises järjekorras niisuguseid, mis kõige iseloomulisemaid asjaomasille kirjanikuile ja seega kirjanduse arenemiskäiku läbi aastakümnete kujutavad. Iga autori näidete eel on kokkuvõtlik elulugu ja hindamine.

Kokkuseadja on siiski tarviliseks arvanud meie kirjanduse ajajärku eest otsast umbes poolteise aastasaja võrra lühendada: ta ei alusta mitte näidetega meie esimesist trükitud raamatuist, Stahli ja Rossihniuse ja muude 17-nda ning ka 18-nda aastasaja vaimulikkude kirjanikkude kirjatöist, vaid alles 18-nda lõpul ilmunud ilmaliku kirjandusega, nimelt Arveliusega, ja jõuab ses esi-

meses kõites kunni ärkamis-aja kirjanikkudeni — viimsena on Fr. Kuhlbarši luuletused. Seda aine piiramist põhjendab ta oma raamatu pikemas eeskõnes. Säält selgub, et käesolevat ajaloolist krestomaatiat ei ole kavatsatud tekstide koguks meie kirjanduse algusest meie päivini, vaid valikuks kirjanduslikka näiteid sõna „kirjanduse“ kitsamas mõttes, mille all mõeldakse peamiselt kultuuriloolist kirjandust, mil esteetilise arenemise vaatekohalt mingi tähtsus oleks. Ja niisuguse mõõdupuuga mõõdetud langeb kogu eelkäiv vaimulik kirjandus muidugi välja, sest et sel oma vigase ja barbaarse keele ja ka kirjanduslikult ebahuvitava sisu tõttu muud tähtsust ei ole kui keele- ja kultuurajalooliste tekstide oma, millest tuleks oma spetsiaalne krestomaatia kokku seada. Seesugune, teatab G. Suits, ollagi kavatsusel.

Edasi saame eeskõnest teada, et lugemiseraamat kaht otsarvet silmas peaks: kõige päält olla lugemiseraamatuks neile Helsingi ülikooli üliõpilastele, kes Lääne-Soome keeli õpivad, mis kurses ka teatav määr Eesti kirjanduse lugemist sunduslik on; teiseks peab see ka siinpool lahte tarvitamist leidma käsiraamatuna kirjandusajaloo õppimises keskkooli ülemates klassides. See kahekordne eesmärk ongi vahest autorit mõjutanud lugemiseraamatust kõige vanema kirjanduse tekste välja jätma ja temast peamiselt ilukirjanduslike palade kogu tegema: soomlastele on ju keeleõppimise seisukohalt otstarbekohasem enam-vähem õiget ja puhast Eesti keelt lugeda kui Müllerite ja Stahlide barbaarseid evangeeliumite või koraalide tõlkeid veerida. Siiski arvan, et seegi ei oleks pidanud takistama ka eelkäiva kirjandusliku aja järgu valgustamiseks vähemalt paarkümmend lehekülge tekstinäiteid andmast. See ei oleks raamatu kogu ega hinda tunduvalt paisutanud ja krestomaatia oleks täielisuse mõttes seeläbi ainult võitnud, sest kes teab, millal kavatsatud vanema kirjanduse tekstide kogu kord alles saame.

Käesoleva töö kõige õrnem külg, see, millest arvustus kõige kergemini võib kinni haarata, on sinna valitud palade teasti redigeerimise küsimus. Et suur osa selles esimeses osas sisalduvaid palu vanas kirjaviisis on ilmunud ja et neis kõigis õige jämedaidki keelevigu leidub (olid ju mitmed siin edustatud Eesti kirjanikud muulased, kellest mõned alles täiskasvanuina meie keele ära õppisid), siis kergib küsimus, kas need tekstid täitsa puutumata jätta ja nad anda sel kujul ja ses ortograafias, mil nad omal ajal ilmunud, või nad praeguse keele kohaseks parandada. Selle dilemmi raskust on Suits hästi mõistnud, nagu ta „Sissejuhatusest“ näha, kus ta kaunis laialt esitab ja harutab omi vaateid ja põhjuseid, mille järele ta ses suhtes on püüdnud käia. Ta on tahtnud kuldse kesktee valida, see on, osalt parandada, osalt ka parandamata jätta, hoolimata sellest, et ta seega riskib kumbagi poolt mitte rahuldada, nii neid, kes tekstide keelelist puutumattust nõuaksid, kui ka neid, kellele ainuüksi tähtis on palade kirjanduslik külg, mida keelevead ainult segaksid.

Mina omalt poolt, pean tunnistama, oleksin ka meelsamini näinud, et Suits julgemini emmakumma meetodi poole oleks kaldunud. Kui ta oleks tahtnud tekste anda, siis oleks ta pidanud ära trükkida laskma kõigi autoritele omaste keelevigadega, koguni vanas kirjaviisis (vigade õiendused võiksid leiduda joonealustes märkustes); kui aga ta pääasjaline kavatsus oli käsitledud autorite sisulist ja stiililist külge näidata, siis oleks ta võinud veelgi rohkem keelt parandada ja ühtlustada, ilma seeläbi valitud paladelt vähematki võtmata nende omast stiili maiku ja laadi ja nende ajajärgu keele spetsiifilist lõhna. Nii oleks ta Masingi tekstis julgesti võinud ‚odre‘ (lk. 35) asemel lasta trükkida ‚oiri‘ ja veel suurema õigusega Jakobsoni omas ‚ladu‘ asemel ‚lao‘ (lk. 199, käskkõne sõnast ‚laduma‘). Ja mis tarvis niisugusel korral ka sisse jätta seesuguseid passiivseid konstruktsioone kui ‚laud saab kohe kaetud‘ (lk. 8, Arvelius) pro ‚laud kaetakse kohe‘? Väga hästi oleks võidud ka säärased kongruerimata jätmise vead ära parandada kui ‚paha asjust‘ (lk. 125, Jannsen) pro ‚pahust asjust‘. Miks ei ole niisugust ebaeestilist rektiooni parandatud või vähemalt märkuses õiendatud, nagu ‚sa oled mind (pro ‚minult‘) sagedasti küsinud, (lk. 15, Luce). Üsna asjatat pieteeti on kokkuseadja ka mitmete objekti vigade kohta osutanud, näit. ‚ja tema nahka (pro ‚nahk‘) nülitakse, (lk. 85, Körber); ‚kunni saan neid (pro ‚nad‘) võitnud (lk. 111, Kreutzwald); ‚mis uut viisi (pro ‚uue viisi‘) oled sa meie majase toonud (lk. 135, Jannsen); ‚kas Madis meelest ära on, et oma ainust last (pro ‚ainsa lapse‘) Luha Jakobile mehele paneb, (lk. 129, Jannsen). Sel puhul olgu ka tähendatud, et Suits asjata näeb objekti viga järgmises Suve Jaani lauses: ‚kulis ta ü h h e k o l l i n a küines‘ (lk. XXX); algupäraselt oli ka Eesti keeles *verba sentiendi* (nägema, kuulma, tundma jne.) järel täissihitus niisamuti tarvitusel kui praeguses Soome keeles; murdeti esineb seda praegugi veel. Lõppeks tahaksin küsida, miks Suits ise ikka veel kirjutab ‚keelsete, meelsete‘, kuna juba ajalehtedeski hakkab esinema ‚keeliste, meeliste‘?

Mis palade ja katkete valikusse endasse puutub, siis tunnistan, et ma ei ole kompetent selle üle otsustama. Oletan, et kokkuseadja seda oma parema võimise järele on teinud ja alati kõige kohasemad valinud. Mõnelt kirjanikult, näit. Kreutzwaldilt ja Koidulalt, oleks vahest võinud rohkem luulenäiteid olla, kuid mis see lugemiseraamat sellepoolest puudu jätab, seda täiendab sama autori toimetatud „Eesti luule“.

Nagu eeskõnes öeldakse, on „Eesti lugemiseraamat“ kavatsatud 3-osaliseks ja kokku 700 leheküljeliseks teoseks, mis saaks näidetena käsitama kogu Eesti kirjandust kuni uuema ajani. Eesti publikumi seisukohalt kõige tähtsamaks ja tarvilisemaks jääb vist küll esimene osa, mis sisaldab vanemat, vähem tuntud ja nüüd esivaljaannetena raskesti kättesaadavat kirjandust. Selle tundma õppimiseks, esiti meie nooremäs põlves, saab käesolev raamat suuresti kaasa avitama. Paradoksaalsena tundub sääl vahest

praegusele eestlasele leida Eesti ilmaliku kirjanduse alguses niisuguseid Eesti kirjanikke kui von Tiesenhausen, von Willman, von Frey, von Luce, von Roth, krahv Mannteuffel. Ei ole võimatu, et sarnaseid nimesid saja aasta pärast jällegi hakkab esinema Eesti kirjanikkude hulgas . . .

Olgu lõppeks veel nimetatud see tähelepandav asjaolu, et käesolev raamat on trükitud Soome ülikooli toetusraha abil — esimene, nagu kokkuseadja tähendab, niisugune juhtumus Eesti kirjanduse ajaloos.

Kui kord kõik kolm köidet on ilmunud, siis saab see olema ilus ja soliid raamat, mis, et selle banaalseks saanud fraasiga lõpetada, ühelgi haritud eestlasel ei tohiks puududa ta eestikeelsest kodusest raamatukogust (kel see olemas). **Joh. Ravik.**

Toimetusele saadetud kirjandus.

1) Eesti lugemiseraamat. Valitud lugemisepalad Eesti kirjanduse arenemise teelt. Kirjanduseajalooliste teadetega ja keeleliste märkustega välja annud Gustav Suits. I. Helsingis. Kirjastuseühisus Otava. Hind 3 mrk. 50 p. 211 lhk.

2) Jaan Kärner, Talurahva vabastamine Eestimaal. Vabastuse sajaaastaseks mälestusepäevaks. „Teaduse“ kirjastus. Tallinnas, 1916. Hind 75 kop., 94 lhk.

Märkus. Eksijuhtumisel trükikojas on selles numbris J. Semperi kirjutus „Teaater iseseisva kunstialana“ teisest osast esimesse sattunud.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **P. V. Epler**.

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, 10 мая 1916.

Kultuuri loomas.

Ei ole tarvis kuigi tähepanelik olla, et meie kultuuri-elu aladel sihtide udusust, selgusetust, laialipillatust, süsteemi puudust näha. Ei ole ka mitte vähe selle üle kurdetud, iseäranis nooremate poolt. Vanad, tundes end siin vastutavad olevat, on püüdnud siin oma südametunnistuse kergituseks vabandavaid põhjusid leida ehk jälle on kuulutanud selle koguni olematuks. Kuid need seletused, mis iseenesest küll vabandatavad hingeeluliselt, on siiski nii vähe vabandanud, seda olematuks teinud aga ei ole nad kaugeltki mitte.

Mõnelt poolt on püütud süsteemi puudust meie avalikus elus valitsevate seisukohtade mitmekesisusega seletada. Nii on asja näinud ka Joh. Jans omas kirjutuses „Individualism ja meie avalik elu“ („Vaba Sõna,“ nr. 3., s. a.) — Hra Jans leiab, et meil, iseäranis nooremate juures puuduvat harmoonilikkus, sihtide ühtlus, selgus, mille tagajärjel ei olevat ka teokindlust, vaimustust. Iseene ja ümbruse tähelepanemiseks olla meil korraga mitu seisukohta, mis laenatud mitmesugustelt kultuuridelt. Mis ühelt seisukohalt ilus, kaasakiskuv, see teisalt üsna hall. Omandades kultuuri paljudest hallikatest ilma mingisuguse plaani ja sihita, jäädavast meil nii iseendile kui teistele arusaamatuteks. Kuidas võiks siis veel tekkida sihtide ühtlus, selgus, kindel süsteem meie kultuuri-elus? — Ja rohuks soovitab hra Jans, „et meie rahvas ühe kultuuri mõju alla anduks, oma kasvatuse ja kooli ühelt kultuuri-rahvalt laenaks, teised võiks ainult täiendavalt kaasa mõjuda. Domineeriv tohib ainult üks mõju olla. Siis tuleks selgust meisse endisse, meie avalikku elusse.“

Enne kui selgusetust, süsteemi puudust meie kultuuri-elus puudutada, peatame küsimuse käsituse viljakamale alusele seadmiseks natuke pikemalt kultuuri loovate tegurite juures. — Kuid kõige päält olgu tähendatud, mis mõttes me sõna „kultuur“ siin tahame tarvitada. Seni ei ole see sõna veel kahjuks ühesuguses, üleüldistunnustatavas tähenduses tarvitatav. Kord seatakse ta vastandiks poliitikale, ühendades temaga filosoofiat, luulet, kunsti jne. Kuid see ei takista veel teistel juhtumistel teda la-

hutamast usust, kirjandusest jne., ilma et sääli juures täpikäälse-
malt ära määrataks, mis tähendus temale antakse. Teisest küljest
jälle mõtleavad ühed „kultuuri“ all ühiskondliku elu-olu väliseid
külgi (elumaja, riideid, ehtimisviisid, tehnikat, kombeid); teised
aga ühendavad temaga nähtusi vaimutegevuse aladelt (usk,
filosoofia, kirjandus, kunst jne.); kolmandad tarvitavad teda kogu
ühiskondlikkuse sisu äramääramiseks, arvates siia juure ka kõiki
ühiskondlikka nähtusi õiguse, rahva-majanduse, poliitika aladelt.
Võib veel sõna „kultuur“ väga laialises tähenduses tarvitada,
mõistes tema all rahvaste ainelise, vaimlise ja ühiskondliku elu-
olu kõigi vormide hulka. Meie aga tahame siin seda sõna õige
kitsas mõttes võtta, rahva kultuuriga ära tähendades tema vaim-
list, ideelist olemist, ilmavaadete ehitust, mis avaldub usus,
filosoofias, kõlbluses, teaduses, õiguslikuis vaadetes, poliitilistes
traditsioonides jne. Selles kitsamas tähenduses nähtavasti on ka
hra Jans „kultuuri“ võtnud.

Kultuur ei ole kivinenult seisev, paigal püsiv, vaid ta on alalises
liikumises, muutumises, arenemises. — Siin tõuseb küsimus, mis
meile esimese järgu tähtsusega: kes ja kuidas sünnitab muutusi
kultuuris; kas teevad seda üksikud isikud, kes uusi loodud vorme
teistele edasi annavad või sünnivad nad isenesest, tekkides enam-
vähem üheaegselt pea kõigi inimeste juures; teiste sõnadega: kas
on kultuur loodav või on ta isenesest arenev?

XVIII. aastasaja mõtteteadlased uskusid kultuuri loodavusse,
XIX. aastasaja filosoofid eitasid seda ja tõid esile kultuuri isearene-
vuse idee (*évolution spontanée*). XVIII. aastasaja ratsionalism, mis
mõistust kõigevõimuliseks pidas, nii teoreetilise mõtlemise kui prakti-
lise tegevuse alal, arvas, et kultuur teadlikult, kavatsuse
järele inimese loodud on. Pääle Prantsuse revolutsiooni, kui „vana
korraga“ ühes hävinesid ka paljud „filosoofilise aastasaja“ pette-
kujutused, mille tagajärjeks oli pettumus paljuis endistes ideedes,
hakati nägema, et inimene ja kõik, mida ta loob, oleneb ajaloolis-
test tingimistest, teda ümbritsevast elust, mida aga eelmise aasta-
saja mõtlejad pääle mõne erandi, nagu Montesquieu, inimese kunst-
likuks sünnituseks pidasid, mida ta igal ajal oma tahtmise järele
ümber võib teha. Kultuuri ei peetud enam inimese vaba loomise
sünnituseks, vaid isepäraseks loomulikuks saaduseks, nagu näit.
taimegi. Enne anti kultuuri arenemises väga suur tähtsus inim-
likule tujule, vabale loomisele, mida peeti enam-vähem juhuslikuks,
ilma kindla korrata ja sisemise järjekindluseta; nüüd hakati igat
muutust kultuuris, igat uut nähtust temas mitte juhuse ega isik-
liku vahelesegamise sünnituseks pidama, vaid see sai uueks jär-
guks, mida eelmine arenemine ette valmistanud, uueks vormiks,
mis loomulikult ja paratamata endisest vormist tekkinud. Kultuuri
arenemist hakati sarnaseks pidama organismi omaga, leiti see olevat
täiesti orgaanilist laadi. Nii seisavad üksteise vastu kaks põhjali-
kult lahkuminevat vaatekohta: vana teooria, mis kultuuri peab
üksikute isikute tahtmise sünnituseks, mida ei määra ega kitsenda

mingi objektiivne alus, ja uus teooria, mille järele kultuur iseene-
sest areneb, sundides üksikuid isikuid hoolimata nende tahtmisest
ja teadvusest kultuuri arendama ettemääratud sihis. Ainult nende
seisukohtade vahel on valida, kui mitte võimalik ei oleks neid
kõrgemas süntesis ühendada. Vanal teorial, tema puhtal kujul,
on praegusel ajal vähe pooldajaid: isikut ei peeta enam kõikvõivaks
kultuuri teguriks, kuna aga kultuuri isearenevuse idee õige laia-
list tunnustamist leiab. Kuid kas siis tõesti inimene kultuurilisi
mõjusid passiivselt vastu võtab ja neid siis mehaaniliselt edasi an-
nab? Kas siis tõesti muutused kultuuris, mis sünnivad inimese
kaudu, tema tahtmise ja teadvusega mingis ühenduses pole? See
ei ole aga ometi mitte nii. Kui kultuuri arenemises nii palju tek-
kib ja muutub teatavate põhjuste tagajärjel, inimese teadliku
vahelesegamiseta, siis on teisest küljest palju nähtusi, mis on tekki-
nud ja arenenud inimese kindla kavatsuse järele, üles seatud ees-
märkide kohaselt. Inimene ei võta kultuuri mõjusid mitte passiiv-
selt vastu, vaid ta töötab nad eneses ümber, tihti sinna eneselt
uut juure lisades, ja avaldab nii ka omalt poolt mõju kultuuri
muutumise pääle. Kultuuri arenemises ei saa jätta tunnustamata
orgaanilise edenemise, evolutsiooni elemente, kuid siia juure
tuleb veel inimese loometegevus, mis vastand sellele evolutsioo-
nile. Nii saame kõrgeväärtusliku süntesi, mida on arendanud
viimasel ajal terve rida kultuurajaloolasi ja sotsiolooge, nagu Lav-
rov, Mihailovski, Karejev, Tshernov — Venemaal ja Giddings, La-
combe, Tarde, Ward — väljamaal. Sellelt seisukohalt kultuurilist are-
nemist vaadeldes, peame kultuuri pääteguriteks pidama ühelt
poolt seda ühiskondlik-kultuurilist ümbrust, milles inimestel tuleb
liikuda ja tegutseda ja teisest küljest inimest, isikut ennast, kes
muutusi püüab sünnitada olevas kultuuri arenemisjärgus. Siin
seisavad üksteise vastu ümbrus oma traditsioonidega, alalhoidluse
ja inertlusega, mis isikut enesega sarnastada püüab, ja isik, kes,
nende ümbruse sarnastuspüüete vastu võideldes, enesemääramisele
tungib, enese omapärasust püüab maksma panna. Kultuuri tradit-
sioon, selle sõna laialises tähenduses, ja initsiatiiv, algatuspüüded —
need on päätegurid, mille vastastikune tegevus määrab ära kul-
tuuri arenemise.

Traditsioon, jäljendus, harjumus etendab inimeste elus väga
suurt osa. Kogu meie kasvatus, elu ja tegevus hoolitseb selle
eest, et meie teistega võimalikult sarnased oleks, et meie ikka
ja alati tallatud radu käiks. Oma eesmärkide saavutamiseks
ja enese tarviduste rahuldamiseks ei saa me jätta tarvitamata abi-
nõusid, mis valmis olemas, mida teised juba ammu välja töötanud,
oleme sunnitud teiste eeskuju järele käima. Meie jäljendame teisi
pea igal sammul, ilma et sellest endile aru annaks. Kuid sage-
dasti teeme teadlikult teiste eeskuju endi elu juhtnööriks, põhjus-
mõtteks. Selle pääl põhjeneb ka n. n. avaliku arvamise jõud.
See on usk enamuse autoriteedisse. Kui tihti ei omanda ini-
mesed teatavaid ideesid ja vaateid mitte sellepärast, et nad sisemi-

selt nendega nõus oleks, vaid et neid väljastpoolt pääle sunnitakse, alatasa ette korratakse; neid omandatakse, sest et nendega ära harjutakse. Mitte üksi vaimlik ja seltskondlik jõuetus ei tekita sarnast kumardamist enamuse, üleüldsuse autoriteedi ees ja usku tema ilmeksimatusse, vaid sellel on jõudu iseseisvamategi vaimude juures. Nii tihti on mõni toter idee vähem rumal, kui me teame, et see laialiste inimeste hulkade poolt tunnustamist leiab. Teisest küljest aga usume oma mõtete tõsisusse seda kindlamini, mida suuremaks nende pooldajate hulk kasvab. Väga paljud on kindlusega oma arvamistes lihtsalt sellepärast, et need kaasinimeste juures poolehoidmist ei leia, ja paenduvad üleüldiselt valitsevate vaadete alla, millesse neil vähe usku, ainult nende seltskondliku autoriteetlikkuse tõttu.

Inimesel on juba päritud kalduvus kõiges ühiskondliku autoriteedi, üleüldsuse pääle toetada, kalduvus, mida kasvatus omalt poolt arendab ja teisest küljest toetab tarvilikkus tegev olla, ilma et igakord võimalik oleks omas tegevuses enese poolt uusi võtteid leida ehk luua. Enamusel on nii kõlbliselt kui füüsiliselt võimalik rõhumist avaldada isiku pääle, et see kordaks seda, mis juba olemas, omalt poolt midagi uut juure loomata. Enamus püüab isikut enesega sarnastada, seepärast et kõik, mis temal olemas, jäljendavate kordumiste tagajärg on, kuhu juure tuleb veel usk enese ilmeksimatusse, enese õigusse kõike keelda, mis mitte vana kordamine pole. Sellest siis ka põlvest põlve pärandatav alalhoidlus, inertlus, mis iseloomustab kultuuri traditsiooni ja mida õigusega rahva hulkade omaduseks peetakse, vastupidi üksikute isikute liikuvusele ja algatuspüüetele.

Jutustatakse vanameelsest koerast, kes haukus ja väga vihane oli iga uuenduse pääle, mida omas kodukülas nägi, nagu raudtee, uued sõiduriistad, gaas jne. Kuid lõpuks on ju kõik loomad alalhoidlikud, vanameelsed. Teatavasti hauguvad koerad võõraste pääle ainult sellepärast, et need võõrad on; ja on hobuseid, kes oma peremehel endile selga ei lase istuda, kui see ainult oma riided ümber on vahetanud. Samuti on lugu inimesega. Laps nutab, kui ta teisi tuppa viia, kui võõrast nägu näeb; seda sama teeb vaimuhaige. Täisealistele ja tervetele on „nii tegi mu isa“, ja „vana hää kombe“ seda võrd üleüldiseks reegliks, et häda sellele, kes tema vastu astub. Lombroso, kes need ja veel rea samalaadilisi tähelepanekuid teinud, seletab inimese vaenu uuenduse vastu seega, et inimesed tahtmata alalhoidlikud, inertlised on, sest et iga uuendus, muutus ergukava keskkochti väsitab. Ja ta tähendab õieti, et inertlus, alalhoidlus üleüldise seadusena valitseb, kuna muutus, edasiliikumine erandiks on: „*l'inerza è la regola, il progresso è l'eccezione*“.

Kuid kuidas on võimalik see erand, see liikumine, see initsiaatiiv? Mis on see, ning kuidas ta tekib? Ja kuidas ta omakord kultuuri traditsiooniks saab? — Kui inimene omas elus ja tegevuses ainult jäljendaks, ilma et ta omalt poolt midagi uut juure

looks ja kui ta sääli juures kitsas, piiratud kultuuri ringis elaks, siis oleks traditsioon ainumaks teguriks kultuuri-elus, ja kultuur ise jääks igavesti muutumatuks, ainult inimesed oleks teised. Kuid see on võimata; seda takistab pääasjalikult kaks põhjust. Esimene neist on see, et isik sellesse ümbrusse, milles ta sünnib, kasvab ja elab, teatavate eelduste ja omapäraste kalduvustega ilmub, mis mitte alati selle ümbruse iseärsustega ühte ei lähe, selle nõuetele ei vasta, mille tagajärjeks on kõrvalekaldumised neist vormidest, mis selles ümbruskonnas valitsevad. Päritud loomu-omadused, nii füüsilised kui vaimlikud, on tähtsaks teguriks kultuurilisel arenemisel. Ümbrusel on püüd neid kärpida, kuid isik püüab neid hoida ja maksma panna. Ta ei mahu oma iseärsustega olevaisse, teiste isikute loodud kultuuri vormidesse ja ta püüab neid muuta.

Teine tegur, mis isikute iseseisvust kultuuri vormide muutmisel määrataval viisil toetab, on see vahekordade mitmekesisus, mis nende ja ümbruse vahel olemas. Igaühel meist on oma isesugune seisukoht ühiskondlikus korralduses; meid ei ümbritse mitte ühed ja samad inimesed; meie kuulume nii mitmesugustesse rühmadesse, millesse ühiskond jaguneb. Meie oleme mitmesuguste kultuuride mõju all; meie ei omanda ühiskonnalt mitte kõike tema kultuuri sisu, vaid ainult teatavaid osasid. Seltskonnas on päälle üleüldiste kultuuri traditsioonide veel hulk teisi traditsioone, mis vastavad mitmesugustele territoriaalsetele seisuslistele, kutselistele ja muudele rühmadele, millesse ta jaguneb. Ja ühiskonna üksikud liikmed, kes on mitmesuguste kultuuride mõju all, paenduvad ka nende nii ütelda osaliste traditsioonide alla, mis väga mitmekesisist laadi. Seda ühiskondliku elu iseärsust peetakse mõnelt poolt tähtsamaks isiku enesemääramise ja kultuuri traditsiooni mõju alt vabanemise võimaluse põhjuseks. Nii prof. Korkunov, Tarde, Karejev ja teised.

Isik on väga suurel määral ühiskonna sünnitus, kuid siiski hoiab ta alal omad iseärsused, oma iseseisvuse, mis on võimalik sellepärast, et ta päälle korraga mitmed ühiselulised rühmad, mitmed kultuurid mõju avaldavad. Iga üksiku rühma mõju vastu seab isik vastukaaluks mõju teiste rühmade poolt, millesse ta kuulub. Ei riik ega kirik, ei rahvus ega klass suuda isikut täielikult enesesse neelata, sest et need rühmad kõik üheaegselt teda püüavad enese alla paenutada. Olgugi et isik ühiskonnas sünnitus on, ei ole ta siiski mitte paljas kajastus sellest seltskonnast, tema elust ja iselaadist. Iga isik, kuuludes üheaegselt mitmesse ühiselulisse rühma, ühendab, liidab need avaldatud mõjud isesugustes, omapärastes kombinatsioonides ja saab nõnda iseseisvaks teguriks kultuurilises arenemises, olles mitte kunagi täielikus kokkukõlas ühiskonna kultuuri laadiga.

Vaadeldes lühidates joontes kultuuri arenemist, leidsime, et siin pääteguriteks on ühelt poolt ümbrus ehk traditsioon, sõna kõige laiemas tähenduses, oma alalhoidlusega ja edenemist takista-

vate tendentsidega, teisest küljest aga isik oma algatuspüüetega, kes muutusi püüab teha selles ümbruses ja ainumaks loovaks jõuks siin on. Vaatamata sellele, et isik ühiskondliku inertluse mõju all seisab ja seda õige tunduval viisil enesele sisse laheb imbuda, on tal siiski enesemääramise tung, püüd oma iseäraldusi kaitsta ja neid maksma panna, püüd, mis igaühel isesuguse ulatusega, selle järele, kuidas kellegi loomu-omadused. Isik on harilikult väga mitmesuguste kultuuride mõju all, millest igaüks teda enesele püüab võita. Ja just see, üksteisele vastu seades kultuuride mõjusid, annabki isikule võimaluse vabamaks ja iseseisvamaks saada kultuurilises arenemises. Kuid iseseisvamaks saamine tähendab isiku kui ainuma kultuurilooja loomisjõu ja viljakuse tõusmist. Nii olemegi jõudnud küsimuse otsustamisele: kas on kultuuri arenemise huvides anduda ühe haridusmaa mõju alla, mis domineerivaks peaks olema, või peame üheaegselt mõjusid paljudelt kultuuridelt saama ja neid loovas süntesis iseseisvalt sulatama omapärastesse ühendustesse. Teoreetiliselt oleme selle küsimuse otsustanud viimases mõttes. Kuid meil ei puudu ka rahvaste kultuuriloost rohkearvulisi konkreetseid tõendusid selleks.

Iga noore haridusmaa kultuur on harilikult esite mõne üksiku kõrgema kultuuri ainumõju all. Nii on aastasadasid valitsenud Suurvenemaal Byzanti mõju, Soomes — Rootsi, Eestis ja Lätis — Saksa, Leedumaal — Poola, Volga soomlaste juures — Vene jne. Alles hiljem, kui ühiskondliku arenemise ja rahvusvahelise läbikäimise suurenemise tõttu võimalikuks saab laialisemalt ka teiste kultuuridega tutvuneda, omandab ka kultuur võimaluse vabamalt ja iseseisvamalt edeneda. Kuid pahatihti juhtub, et vabanes ühe kultuuri ainuvalitsuse alt, teise kultuuri ainumõju alla satutakse. Hiljem aga sünnib siin siiski mitmete kultuuride mõjudest miski süntes, mis kultuuri avarale edenemise ulgumerele viib. Enne seda süntesi saamist peab aga teatav kultuur paratamata läbi elama laialipillatuse, selgimatus, süsteemi puuduse ajajärgu. Ja niisugusel astmel on ka Eesti kultuur praegu.

Meie uuema aja kultuuri arenemiskäik on alganud Saksa ainumõjuga. Ärkamisaja tegelased olid täielikult selle valitsuse all. See on domineerivana püsinud ka meie praegusaja vanema sugupõlve juures, olgugi et seda mõnelt poolt eitatakse ja selle vastu koguni ägedalt võitlustki peetakse, ei ole raske märgata meie vanemate tegelaste eluvaadete ja hindamisviiside pääl tugevalt vajutatud Saksa kultuuri pitsatit. Nimetatud kultuur oli ainus, mille kaudu meil vaimlikuist väärtustest, mida inimlik loometegevus annud, esite osa võidi saada. Esimeste kultuurilise ärkamise aastate naiivsuses ja teadvusetuses omandati nii palju võõrsilt mehaaniliselt, passiivselt, ilma et omandatu väärtuse ja seisukoha üle selgusel oleks oldud, ilma et seda perspektiivis oleks suudetud näha. Saksa mõju talupoeglikul aluspõhjal, mille juure tihti ühines meie esimeste tegelaste kösterlik ja kooliõpetajaline kutse-vaim, — nii iseloomustus meie ärkamisaja kultuuri laad.

Hiljem aeg tõi Saksa ainumõju kõrvale võistlejaks Vene kultuuri. Olgugi et tema sissetungimine vägivaldsusega ühendatud oli, olgugi et paljud tema esimesed ja ka pärastised pooldajad tihti enam karrikatuuri ainet pakkusid, kui loovatena kultuurikandjatena esinesid, ei puudunud siiski selles mõjus õige viljakaski moment: ta sai juba lihtsalt oma olemasoluga vastukaaluks valitsevale ühekülgsusele, sai teerajajaks pärastistele teiste võõraste kultuurimõjudele. Võitlus nende kahe kultuuri vahel tegi inimesi teadlikumaks, kasvatas neis arusaamist oma iseärsustest ja omapärasust, mõjus vabastavalt isiku pääle, tehes tõkkeid valitseva kultuuri traditsiooni vägivaldsusele, aidates seega luua isikule tarvilikka eeldusi kultuuri loomiseks.

Hoopis uude — hoogsamasse arenemisjärku astub meie kultuur käesoleva aastasaja algusel. Ja seda noorte, suurel osal „Noor-Eesti“ tegevuse tõttu. Seatakse hüüdsõnaks: enam euroopalikku kultuuri! Ei pea enam domineeriv olema Saksa mõju, ei pea enam ühekülgselt Vene kultuuriga liialdatama; vaid kogu Euroopa kultuuride aidad peavad lahti saama, millest varandusi ammutada. Tutvunetakse pääasjalikult Prantsuse, Skandinaavia ja Soome kultuuridega. Mis sest, et siin esite Prantsuse kultuuris esimeses reas Baudelaire'i ja Huysmans'i nähakse, mis sest et Skandinaavia vaimu-titaanide prohvetlikku hinge kuigi sügavalt ei tabata, mis sest et kõige laialisemate kultuuri nõuete juures mõnikord päälaest jala tallani kultuurita ollakse, kuid põhjusemõtte: võideldgem ja tehkem tööd, et võimalikult paljude kultuuride mõjud meile ulataks, on epoohi tegevaks saanud. Vaevalt suudab selle tähtsust meie kultuuriloos ka kõige erapoolikum hindaja maha tõmata. Ja alles tulevikus, kus võimalik on praegusaja lähemat minevikku tarvilises perspektiivis vaadelda, nähakse selgemalt kümne aasta eest üles seatud põhjusemõtte, — enam euroopalikku kultuuri! — tarvilikkust ja tähtsust; öeldakse ehk vahest, et selle teostamine intensiivsemalt oleks võinud sündida.

Enam euroopalikku kultuuri! — Mõned esimestest selle hüüdsõna lausujaist tundsid end hiljem sellest pettunud olevat. Kuid see pettumus, mis nii arusaadav hingeeluliselt, on siiski õnneks sisuliselt ilma mingi objektiivse väärtuseta, on ülekohus enese vastu, ja mis veel halvem, ülekohus põhjusemõtte vastu. — Enam euroopalikku kultuuri! — Oleks võinud ka hüüda: enam tutvust võõraste kultuuridega! — oluliselt oleks see pea sama olnud. Ja ainult selle põhjusemõtte teostamine, ühenduses tarviliste ühiskondlikkude eeldustega on meie kultuuri arenemise viimasel aastakümnel viljakamaks ja hoogsamaks teinud, kui kunagi enne; ja suurem on tema õnnistus kahtlemata veel tulevikus. Sest põllud on veel haljad ja viljad valmimata; oodakem rikkalikumat lõikust töörohkel sügisel.

Meie kultuur on, võõrastelt kultuuridelt elemente omandades, rikkamaks ja värvikamaks saanud. Ja mida rikkam kultuur, seda kergem on isikul välja saada traditsiooni mõju ja vägivald-

suse nõjutud ringist, seda kergem on tal vabaneda, oma iseäral-
susi ja omapärasust ära tunda ja hoogsamalt kultuuri loojana
esineda. See on võit isikule ja kultuurile. Kuid võõraste kultuu-
ride väärtuste omandamisel ei puudunud meil ka omad vääriküljed.
Liig lihtsaks ja kergeks peeti selle kõrge-väärtusliku põhjusemõtte
ja raske ülesande teostamist. Vaevalt suudeti läbi lugeda kolm,
neli raamatud esteetikast, paar publitsistikast, üks poliitikast jne.,
kui juba arvati, et Euroopa vāravatest läbi ollakse. — Kompileeriti
refereeriti, populariseeriti, ehk küll loomine populariseerimisest
kõrgemale kuulutati. Loodi ju ka palju vārtuslikku kunstis, kir-
anduses, luules. Kuid kusagil ei jāādud nii vāetiks ja kahvatuks
kui ilmavaatelise süsteemi ehitamises, selle tähtsama kultuuri ele-
mendi, tema eluhinge, kvintessentsi koondamises. Võõrsilt oman-
dati lõpuks õige palju, kuid kõike seda ei suudetud kindlas ehi-
tuses ühendada, loovas süntesis kokku sulatada. Võeti siit ja
sāält pool-juhuslikult, kindlama korrata, mis meeldivam nāis. Ja
sagedasti leidsid aset ühes ja samas pāās kõige vastakamad ja
ebaühendatavad seisukohad ning vaated. Ilmavaated said kokku-
lapituks, paigatuks, konglomeraadiks; ja meie kultuuri iseloomu-
lisemaks jooneks sai eklektism, selle sõna pahemas tähenduses, —
joon, mida me veel kord pikemalt käsitame. — Cicero ütleb ühes
kirjas sõbra Atticusele oma retooriliste ja poliitiliste kirjutuste kohta:
„Need kõik on ära kirjutatud, kokku seatud pea ilma mingi
vaevata; lisan omalt poolt ainult sõnu juure, millest mul kunagi
puudus pole“. Kas ei võiks neid sõnu suurel määral ka meie
praegusaja kultuuri laadi iseloomustamiseks tarvitada, vahest ehk
märkusega, et meil tihti omalt poolt ka sõnugi pole olnud juure
lisada. Kui palju on meil ära kirjutatud ja kui vāhe oma antud, —
pidagem meeles, et me siin esimeses jones ilmavaatelise
süsteemi loomist mõtleme. Mitte vāikesed pole need tooresainete
virnad, mis meil on sisse veetud, küll idast, küll lāänest, kuid
need on ikkagi tooresained, mis ootavad, et looja neist hoone
ehitaks, süntesi tules need kindlalt, lahutamata ühte sulataks.
Kui see kord sünnib, ja kui see hoone, rajatud graniitilisele
aluspõhjale, ehitatud kõige uuema aja tehnika nõuete järele, kord
valmis on, alles „siis (tarvitame hra Jansi sõnu) tuleks selgust
meisse endisse, meie avalikku elusse. Meie ei oleks enam nii
meeleheitliselt võõrad üksteisele. Meie teaks, mis teha, kuhu
minna. Ühtlust tekiks meie elusse, kokkukõla, juhtiv vaimline
vool.“ Kuid selleks on tarvis veel palju tööd, on tarvis palju eeldusi.

Esimeses jones on vaja isikuid loovate võimetega, suure
süntesi andega. Nende saamine ei olene meist, kuid meil pole
põhjust karta, et nad olematuks jäävad. Mis aga küll meist ole-
neb ja mida meie teha suudame, see on, et tarvilikka eeldusi
loome nende isikute tõusmiseks, meie kultuuri koondajate, süsteemi
loojate ilmumiseks. — On tarvis luua eeltingimisi isiku loomisjõu
suurenemiseks. Me nāgime, et siin võimsamaks abinõuks on nende
kultuuride rohkus ja mitmekesisus, mille mõju all isik kasvab, are-

neb ja küpseb Sellest siis ka meie põhjusmõte ja nõue: saagem tuttavaks võimalikult paljude kultuuridega; omandagem neilt kõike väärtuslikku, kuid mitte passiivselt, mehaaniliselt, vaid sulatagem see ühte ääsilises süntesi tules, rajades oma kultuuri-ehitus omapärasuse aluspõhjale. Hoidkem kõikumata ühe kultuuri a i n u m õ j u eest. Kui see sünnib, mis küll nii paratamata teataval arenemisjärgul, on see siiski ainult halvaks tunnistuseks meile. Ja piinlik olgu, kui me selle ainumõju tarvilikkust koguni põhjusmõtteks tõstame, sest sellega ei tee me muud, kui ainult seda, et loomise kui niisuguse pankrotti kuulutame. Kümne aasta eest nooruse poolt üles seatud hüüdsõna on saanud õnnisturikkaks ja viljakaks meie kultuuri-elus. Ja ta ei ole veel iganenud; vaid ta nõuab veel hoogsamat ja teadlikumat teostamist tulevikus, kui see seni olnud. Ja kavatsegem sõitusi võõraste kultuuride väärtuste järele määratulumail ookeani hiiglastel ja mitmekümne hobusejõuliste mootoriga autodel, mis meie esimestel Kolumbustel on pidanud puuduma. Tooresainete sissevedu võõrsilt ja nende leidmine kodust! — see on esimene elementaar nõue. Kuid pidagem meeles: tähtsamaks jääb — kultuuri koondada, mõjusid loovas süntesi tules ühte sulatada, ilmavaatelisi hooneid rajada, — ja seda kõigi uuema aja ehitusnõuete järele; kõik süsteemi! See saagu ülesandeks järgnevale aastakümnele, võib olla, aastakümnetele! Alles siis loodame suuremat selgust ja sirgejoonelisust meie kultuuri sihtides.

H. Kruus.

Karl Liebknechti kõne Preisi maapäeval 16. märtsil 1916.

Kõne all on mitu ettepanekut kõrgemate koolide asjus. Liebknecht arvustab kogu rahvahariduse poliitikat ja, kus iganes võimalik, kogu riigipoliitikat, seda sõjaga ühendusse seades. Sellepärast on sellel kõnel ka kaugemale ulatav tähtsus. Ta on nagu peegel, ja — mitte ainult Saksamaa olusid peegeldades . . . Lieb-
knecht ütles:

Kapitalistliku ühiskonna klassi-iseloom ilmub iseäranis selgelt klassi-viisilises kasvatuses, mis nagu Preisi kolmeklassi valimise seadusega kokkukõlasse on pandud: rahvakool, kõrgemkool, ülikool. Kasvatust ei saa sotsiaalsetest olukordadest lahutada. Hariduse omandamine nõuab aega ja varandust. Kapitalistlikus ühiskonnas ei ole haridusel mitte iseenese otstarb, vaid kasvatusel on kasusaamise siht. Kõrgemad koolid valmistavad noortsugu kõrgema ametniku-tegevuse vastu ette, kuna rahvakoolil ülesandeks on, rahvast kapitalistlikele ettevõtetele võimalikult tänuulikuks kurnamaterjaliks ette valmistada. Rahvakooli sotsiaalsed vead kalduvad tänapäeval iseäranis selgelt nähtavaks: klassiruumide kitsus, mille tõttu nad ülemäära täis on tuubitud

kooliõpetajate puudus, nende sage vahetamine, laste alatoitlus, nende väsinud olek ja laste töö. Iseäranis alatoitlus on see, mis töörahva tervist rängalt koormab ja sedagi puudulikku koolivõimalust vähendab, mis rahvakool pakub. Aga enam kui kunagi enne on rahvakool nüüd valitsevate klasside tööriistaks alandatud. Noortsugu kasvatatakse plaaniliselt militarismi orjusele. See peab valitsevate klasside jalgealust veel enam kinnitama. Seda meeletulettades saab selgeks, et proletariaat põhjalikku kooliuuendust peab nõudma. Hoolimata kõigist salgamistest jääb tõeasjaks, et noorsugu sõja läbi kõlbliselt koguni hooletuse ohvriks alla on langenud, ja et taevas mitte küllalt vihma tagavara ei ole, et just seda kodanlise ühiskonna pattu ära peita. Siin ei aita salgamine, vaid kibe arvustus. Mis selle kohta ütelda, et Berliini politsei 16—17 aastaste töölis-tütarlastele, keda kinni oli võetud, ähvardades ütelnud: *t e i d p e a k s m ü ü r i ä ä r e s e i s m a p a n d a m a j a p ü s s i d e g a m a h a l a s t a m a ?* Kas see ei tunnista, et meie ühiskonnas kuristiku sarnased klassivahed olemas on, ja et rahva ühemeelsest kokkuhoidmisest juttugi ei ole. Kus on siin kõrgeks kiidetud Saksa õrnatundlus leida?

Soovitav oleks arvustik, mis näitaks, kui palju tööliste lapsi praeguste korralduste juures kõrgema hariduse osalisteks saavad. See näitaks meie armuta karedusega, kuidas rahva suured miljonehulgad elu ülemast varast — kõrgemast haridusest — ilma peavad jääma. Sellekohased ettepanekud, nagu nad praegu otsustamise all seisavad, ei ole muud, kui armetu paikamine, ja kui selle läbi mõned tõesti kõrgemasse kooli pääseksid, siis oleksid need vaesema kodaniku kihid, aga mitte tööliste lapsed. Teie ei näi arusaavat, et see alandav on, kui kõrgema hariduse saamine armuande asjaks tehtakse, kuna see ometi inimlik õigus peaks olema! Rahvahulgad tunnevad seda ja näevad, et neile sellega õigus e asemel aina *k e r j a l e e n t* tahetakse pakkuda. Ja niisugused armuannid võiksid teadagi ainult niisugustele proletaarlaste lastele osaks saada, kelle hing juba murtud, kelle iseseisvus alla surutud ja kelle klassiteadvus maha on tallatud, kellest juba valitsevate klasside toepuid tegema on hakatud. Päälegi pakutakse neid armuandeid seesuguse tagasihoidmata enesekiiduga, et pakkujate ebatõde sellest avalikult näha on. Meie näeme selles aina vaimujõu toorest pillamist, et rahva lastel kõrgema hariduse saamine võimatuks on tehtud ja et nad selle läbi ikka ja ikka töö vesiratast tallama on sunnitud. Nagu raudse seadusega on tööliste noorsugu vaimupimeduse külge seotud ja sunnitud. Põrutav on Dante seletus Vergiliusele, läbi minnes vaimude metsast, kes mitte pattu pole teinud, kes ainult sellepärast peavad kannatama, et nad ristimata on; meie ajal peavad need kannatama, kellel raha pole. Maailmasõja koleduste pääle vaatamata ei ole Teil ega ka selle parlamendi kristlikuil parteidel mitte nõuks, neid õnnetumaid lunastada. Silmapettuseks näidatakse, nagu tahetaks midagi teha. Aga nende ettepanekutega mõeldakse ka selle pääle, et sõjas

langenud ohvitseride asemele uut haritlaste „materjali“ saada, sest sõja-aegiste feldveebel-leitenantide hariduse alaväärtus on ju neil nagu kõrvetatud märk küljes, need pole „täied“ ohvitserid. Osalt tahetakse sellega tööstuse „feldveebel-leitenantisi“ muretseda. Sellepärast on aga ka vaja näidata, kuhu poole nende plaanidega sihitakse. (President annab kõnelejale esimese noomituse).

Herra v. d. Osten ütles: üksusekool ei olla soovitav, hariduse iselaad käia eraldamise teed. Aga kapitalism teeb suured rahvahulga ühesuguseks, eraldab rahva ainult klassidesse ja takistab iga muud eraldi arenemist. Eile lauldi siin suurt kiidulaulu haridusele, teadusele ja ideaalidele. Aga koolis tarvitatakse ajalugu juba ammu selleks, et lastele teatavat poliitilist meelsust sisse tuupida. Iseäranis tuubiti kõrgemates koolides õpilastele v a e n u l n g l i s m a vastu sisse, ja see on nüüd vilja kandmas. Nende koolide laevaväe kihutustöö tunnistab nendes valitsevast vaimust. Maailma ajalugu saab — *ad usum delphini* — poliitiliseks legendiks. Mitte poliitika tõde, mitte teadmise kasvatamine ei seisa õpetuse keskkohas, vaid selle vastand. Missugused ülesanded antakse Saksa keeles päästkirjutuseks? Lastelt nõutakse isamaalikka juhtkirju, sõjavaimustuse löök-sõnu. Sellega külvatakse ebatõe seemet. See — ülemalt poolt ettekirjutatud siht on kogu koolitöö vähjatõbi. Ka kodanliste klasside juures ei saada sellega hääd vilja. Viimaks saate Teie ise selle vale süsteemi tagajärgede all kannatada.

Aeg on nüüd niisugune, et ka kõige kirglikum palvevend sõjale kihutada võib. Proletaarlaste lapsi püütakse nüüd koolis valitsevate klasside ilmavaadet tunnistama, kapitalismi väljakurnamise, maailma sõja poole hoidma.

Ja kuidas edendatakse kõrgemat haridust allaheidetud mail? Pääle esimese kooli avamise Belgradis kirjutas üks säälnu ajaleht, mida Austria poolt välja antakse: Austria vastu olles, olla Serbia rahvas suure patusüü oma pääle tõmmanud ja . . .

President krahv S c h v e r i n — L ö v i t z : Serbia koolid ei puutu siia. Hüüan Teid asja juure

Liebnecht edasi: Kõrgemaid koolisid tarvitatakse nüüd ka sõja abilisteks. Säälnu kogutakse kulda ja tehtakse kihutustööd sõja laenude kasuks. Seda kooli militariseerimist on isegi kodanliselt poolt hädaohtlikuks tunnistatud. Koolis juba hakatakse inimesi tapamasinateks kasvatama.

Koolist on ainult veel sõjakihutuse masin järele jäänud.

Nooresoo kehaliku tubliduse pääle pannakse ainult sõja seisukohalt rõhku, et Molokile uut tapamaterjali saada. Kehaliku tubliduse tõstmise sihiks on inimeste elu hukkamine. Herra Oelze nõudis eile, et militarismi vaim veel sügavamalt kõrgemasse koolidesse juurduks. See vaim pidada kõike läbi hoovama. Tema arvates tähendab militarism distsipliini, mille alla kõik endid vabalt heitku. Meie arvates on see aga kõige väevõimulisemalt päalesurutud distsipliin. Üleüldse on aga meie kool juba seda vaimu

nõnda täis, et aru ei saa, mida hr. Oelze veel soovib. Komisjonis tähendati ka kodanliselt poolt, et ühekülgne kasarmu-kasvatuse koolis nooresoo tooruse teedele viib. Aga mis Teil sellest, kui aga Teie kõige püham asi — militarism — kasu saab. Toorust militarismist lahutada on võimata. — Eile kõneldi siin suuri sõnu vabadusest. Aga egas Teie ometi valitsevaile klassidele vabadust, suurtele rahvahulkadele aga rõhumist taha? Teie vihkate vabaduse vaimu, sest Teie teate, et see valitsevate klasside lõpu algust tähendab. Tänapäevane klassikaline koolitus on tõsise klassika hariduse varjupilt. Klassika hariduse pääairied ei ole ometi võeraste keelte õppimine ja mõnesuguste teadete pähetuupimine! Selle tuum on humanismi vaim, iseseisvus, teiste mõju alt lahtilöömine ja kõige selle arvustus, mida kahjulikuks tunnistatakse. See on tõsine vaimu vabadus. Teie kasvatuses ideaal on aga selle vastand, on pajonettide, granaatide, mürgigaaside ja pommide ideaal, mida rahulikkude linnade pääle alla visatakse, veealuste paatide ideaal — see on hoopis midagi muud. See on tõde, ja seda valgustan ma teie varjamiskatsete kõrval. — Schverini maa-konna-valitsuse president on nõudnud, kõrgemates koolides pandagu selle pääle rõhku, et rahvaste venduse-tunne ja üleilmiline rahuarmastus kaoks. Meie vaenlaste süütegusid ei tohi andeks anda ega vabandada, vaid viha ja vaenu peab nende pärast laste hingedesse istutama. Meie ütleme, et see on kooli kurjastitarvitamine. Aga niisugune on teie inimsuse vaim. Herra v. Campe kõneles siin meelsuse kondi pehmenemise tõbest, mille vastu kool pidada võitlema. Kui aga tõsi on, et kõige kasvatuses ülem eesmärk tõde on, siis ei kõlba küll Teie nõuanded kuhugi. Tõde silmas pidades, tuleks lastele seda õpetada, kuidas ümberõppimisega õieti lugu on, kuidas praegune sõda tekkis, et Serajevo häbemata ja hukkamõistetav mõrtsukatöö mitte sõja põhjus ei ole, vaid et seda kuritegu laialiselt koguni nagu Jumala kingiks kiidetakse, sest et sõda sellega võimalikuks sai. (Paremalt pool tõuseb suur lärm. Hüütakse „pfui“ ja karjutakse „välja — välja!“. Nad lähivad saalist välja. Liebknecht hüüab neile järele: „Minge, minge!“ Põgenege tõe eest. Teie ei malda seda kuulda!)

President krahv Schverin-Lövit (kõlistab kaua kella):

Annan Teile teise noomituse — üteldes, et ma kolmanda noomituse järel koja koosoleku otsust küsin, kas ta Teid kaue-malt kuulata tahab.

Liebnecht: Ma olen ainult seda ütelnud, mis ma ise oma kõrvadega olen kuulnud.

Humanistliku hariduse kõrge siht on vabadus. Ja selles vabaduse vaimus nõudsid suured kasvatusteadlased, nagu Pestalozzi, üht laadi kooli. Praegusel koolil on aga tulususe siht, ka ülikoolil. Ja see tulususe siht närib meie kasvatusesüsteemi aluse ära. Ka kunst ja teadus on kitsa raami sisse surutud . . . (President: Palun kõrgemate koolide juure tulla.) Sedasama näeme ka kõrgemate koolide juures. Kuna rahvakoolil

ülesandeks on, kapitalistlikule ühiskonnale sündsaid tööriistu soetada, peavad kõrgemad koolid valitsevate klasside noortsugu herrasrahva ülesannete tarvis ette valmistama, nagu ühiskond nende poolt pärastises elus nõuab. — Väljamaalaste kooli võtmise küsimuses seletas hr. v. Savigny komisjonis, nende vastuvõtmine sündinud selles sihis, et väljamaal Saksamaa vastu sõbralikka tundeid äratada ja selle läbi kaudselt poliitilisi ja majanduslikka tulusid võita. Eks see ole tore idealism küllalt? Sedasama sihti aetakse nüüd taga, kui kõrgemates koolides Hommikumaa olude pääle suuremat rõhku pannakse. Ka sellega tehtakse kõrgemad koolid majanduslike otstarbete abinõuks. Praegune sõda on paljugi ümber tõuganud ja rusuks peksnud, ta on ka kodanlised kasvatusideaalid maha murdnud, järele jäänud on ainult tulususe juhtmõte. Ka õpetuse tehniline külg on rängalt kannatanud. Nagu 30. aastane sõda kasvatuses pääle laastavalt ja rüüstavalt mõjus, nõnda ka praegune. Ajaloo õpetusele uute sihtjoonte andmine — kõik tunnistab langemisest, surmavõitlusest, mis kodanluse endisel kasvatusideaalil nüüd läbi on elada. Shiller ütles: „Imede ilmale võib sind ainult ime viia.“ Proletariaadi lunastamata hingede kohta pole sellel sõnal mingit tähtsust. Imed ega õnnistus ülevalt ei suuda proletariaati mitte hariduse imede maale viia, kus inimese vaimuvara rikkuse salved leiduvad. Kuid proletariaat ei kannata lootuset, nagu Dante lunastamata hinged. Aga teie poolt ettetoodud plaanidest ei või ta küll midagi oodata. — President manitseb Liebknechti teist korda. Selle pääle kõneleb L. edasi:

Ma kõnelen otsustamisel olevaist ettepanekutest, mille varal vaesematel rahvaliididel kõrgemate koolide ukсед avatud peavad saama. Aga see oleks ilmaaegne lootus. Ainult töölisteklass ise võib enesele ka selle vabaduse võita, ja sellepärast on meie kohus temale ka sel puhul meele-tuletades hüüda: Kõik tööle, niihästi need, kes laskekraavides viibivad, kui ka igalpool maal elajad lasku sõjariistad vajuda ja pööraku nad endid ühise vaenlase vastu, selle vaenlase vastu, kes meilt õhu ja valguse röövib. (Suur rahutus paremal pool.) — President krahv Schverin-Lövitiz:

Annan teile kolmanda noomituse ja küsin koosolekult, kas ta kõnelejat veel edasi kuulata tahab. (Tormiline kiiduavaldus paremal pool. Saadikud ruttavad rüsinal saali. Ainult sotsialdemokraadid on edasikõnelemise poolt. Tormiliste hüüete all astub Liebknecht kõnetoolilt alla. Adolf Hoffman hüüab paremale poole: Karjumises olete meistrid!)

Nagu teada, on ka Preisi maapäeva sd. fraktsioon kaheks jagunenud, 5 hoiavad Liebknechti poole, 4 on Riigipäeva sd. fraktsiooni enamuse poliitika poolehoidjad. Viimased nõudsid hiljem, fraktsiooni esimees peaks nende nimel avalikult suurel maapäeva koosolekul teada andma, et nemad Liebknechti viimast lauset mitte hääks ei kiida ja et ta seda ilma fraktsiooni tead-

mata ja ilma selle nõusolemiseta, seda iseoma vastutusel on ütelnud, nimelt sõjariistade mahapanemist (die Waffen senken) ja ühise vaenlase vastu astumist. Aga enamus — 5 meest olid selle vastu, nõnda avaldasid nad oma vastu-seletuse 20. märtsil „Vorwärtsis.“

Üleüldse oli Liebknechti kõneäegne koosolek väga tormiline, mille sarnast Preisi maapäeval vähe on olnud. — 20. märtsil oli riigi kuluarve päevakorral. Sää! pidi sotsialdemokraatide poolt Stroebel — Liebknechti poolehoidja — fraktsiooni nimel kõnelema. Aga tema ei saanud nõndagi kaua kõnelda. Peagi olid tal presidendi kolm noomitust käes ja talt võeti sõna nõndasama ära, nagu Liebknechtil paar päeva varem. Nõnda palju sai ta siiski ütelda, et kodanline enamus ta kalduvust küllalt hästi tunda sai. Stroebel hakkas rahu vajadusest kõnelema. Seda aga patrioodid kusagil ei salli. Rahust kõnelejate käsi käib nüüd nõnda, nagu vanal ajal Israeli prohvetite käsi käis. Tõde on tänapäeval nõndasama valus, nagu ta Israeligi päivil oli.

23. III. 16.

M. M.

Elukallinemine.

Iga sõda, iseäranis aga praegune oma võrratu ulatuse ja põnevuse tõttu, ei saa jätta sünnitamata määratuid korratusi rahva majanduslikus elus. Iseäranis lüüaliseks nähtuseks siin, mis sõja ajal õige raskelt tunduvaks saanud, on elukallidus. Missuguse kauba juures see küll ei avaldu ja missugusel maal selle üle küll ei kaebata! Igal maal on kaupade hinnad isesuguse kiirusega ja isesuguses suuruses tõusnud, selle järele, missugune teatava maa majanduslik iselaad ja korraldus. Samuti ei ole ka mitte kõik kaubad ühesuguses ulatuses kallinenud. — On terve rida põhjusteid, sõjaga ühenduses olevaid, mis elukallidust iseäranis teravaks on teinud. Need põhjused on suuremalt osalt kõik kohalikku ja ajutist laadi, milledest tähtsamad on veo-olude korratud, mõnede kaupade otsasamine sisseveo lõppemise tõttu, rekvisitsioon, maksude suurenemine, korratud laenu-oludes jne. Iseäranis suurt osa etendab siin angeldamine, spekulatsioon. Abinõudena nende ohtude vastu on siin nii mõndagi soovitatud ja ka tarvitatud, nagu sunduslikkude hinnamääruste maksmapanemist, ühistegevuse õhutamist tarvitajate keskel, omavalitsusliste asutuste müügikorraldust jne. Kõigist neist ohtudest ja rohtudest on ajakirjanduses ja mujal pikalt ning laialt juttu olnud, nii et meie sellest pikemalt peatamata mööda läheme. Tahame siin elukallinemist käsitada ainult kui üleüldist, üleilmist kestvamat nähtust rahvusvahelises majanduses, püüdes tuua pääjoontes tähtsamaid seletusi ja teooriad, mis üles seatud selle huvitavama, teravama ja erutavama majandusliku elu nähtuse kohta.

Kõige päält: mida tuleb elukallinemise all mõista? — Kui kõneldakse elukallinemisest, siis tähendab see, et teatava raha

üksuse vastu vähem kaupa saab osta, kui eelmisel ajal, ehk teiste sõnadega, teatava kauba üksuse ostmiseks on rohkem raha tarvis kui enne. Hinnad tõusevad kõrgemale neist hindadest, mida hari-likuiks peetakse.

Kaupade kallinemine võib kahte laadi olla: eriline (üksikud kaubad) ja üleüldine. Üksikute kaupade hinna tõus on palju silmapaistvam ja teravam nähtus kui üleüldine. Kallineb leib, liha, puuvill, süsi jne. mitmesugustel põhjustel, mis pääasjalikult kohalikku laadi. Eriline kallinemine üksikute kaupade juures on väga sagedane ja tema tähtsus rahva majanduslikus elus võib tihti ülitõsine olla; kuid selle põhjuste leidmine on harilikult õige lihtne, mikspärast see liik kallinemist ka väga vähe teoreetilist huvitust pakub. — Hoopis keerulisem ja huvitavam on üleüldine kallinemine. Tema põhjuste leidmine on sedavõrd raske, et koguni praeguselgi ajal, kus majandusteadus nii määratu rohkearvuliste statistiliste andmetega ja nende analiseerimise juba võrdlemisi kõrgele arenenud võtetega varustatud, veel korda pole läinud põhjalikku ja üleüldistunnustatavat üleüldise hindade tõusu seletust leida.

Vaatamata silmapaistva majandusliku elu tõusu pääle viimastel aastatel enne sõda, hoolimata jõukuse kasvamisest ei saanud see siiski mitte rõõmustavaks inimestele. Ikka endiselt ja veel enam tuli jõudu kulutada, et oma tarvidusi endiselt rahuldada. Ja varsti märgati, et siin tegemist pole mitte mõne üksiku kauba hinna tõusmisega, vaid et kallinemine üleüldiseks sai. Arvustikulised andmed omalt poolt ei jätnud seda kinnitamata. Samuti tõendasid seda muudki nähtused ühiskondlikus elus; siin ja sääl tõusid rahutused ja korratused, mis otsekohehes ühenduses olid elukallidusega, sest et tarbeainete kõrged hinnad kõige päält ja kõige valusamalt alamaid rahva kihte puudutavad.

Ei pea siiski arvama, et elukallinemine viimaste aastate ja aastakümnete sünnitus on. Ta on rahva majanduses juba ammuigi tuntud. Kuid endistel aegadel oli ta hoopis teist laadi. Kui veel iga linn, iga küla, koguni iga talu kinniselt, eraldatult omaette elas, enese tarvidusi ise oma jõuga, ilma teiste abita rahuldades, olid hindade kõikumised palju suuremad ja nende mõju oli palju karmim kui praegu. Külluse aegadele järgnesid tihti häda ja nälja aastad ühes oma kaaslastega, katku ja kuritöödega. Olukord muutus alles siis, kui kogu maakera rohkeharulise teede võrguga kaetud sai, kui kõik maailma rahvad ja maad said ühte majanduslikku ringi tõmmatud. — Kaubanduse ja teede korralduse edennemine tõi järsu pöörde rahva majandusse, mille tõttu ka elukallinemine üleüldiseks, üleilmliseks nähtuseks sai. Kaupade ja tarbeainete pakkumine sai kohandatud nende järelisele tarvidusele, nõudmisele. Kusagil ei tarvitsetud enam suurt puudust karta, kuid samal ajal polnud ka kusagil miskit ainet liig ülemäära palju. See tekitas inimestes tugeva kindlustunde, teadmise, et meil tarbeaineid, eluhoiu abinõusid alati tarvilises külluses on, et homme,

ülehomme mitte tarvis pole nälga jääda, vaatamata kui raskelt kohalikud tarbeainete saamise olud kujunevad.

Kuid sel, et iga majandus teistega lahutamata ühendusse sattus, oli ka omad erutavad tagajärjed. Kui praegusel ajal iga kaugete mägede elanik kindel võib olla, et ta iga päev enesele sama toitu võib muretseda, nagu linnagi kodanik, siis ei jäe teisest küljest tema mäe-ütikeses iga segadus ja ikaldus kauges Argentiinas ehk Kanadas mõjumata. Hindade kõikumine on ilmaturu tekkimisega üleüldiseks, üleilmliseks saanud.

Üleüldine hindade kõikumine tähendab raha ostujõu liikumist. Kui hinnad langevad, tõuseb raha ostujõud. Kui aga ümberpöörduvalt hinnad tõusevad, elu kallineb, siis langeb raha ostujõud. Mis on selle põhjuseks? — Et hindade kõikumine igalpool tähelepanav on, siis otsitakse siin üleüldiseid, universaalseid põhjuseid. Kuid seni ei ole majandusteadlased ses asjas veel kaugeltki ühisele seisukohale jõudnud, kõnelemata muidugi neist lahkuminekutest, mis on valitsemas ses asjas tegelikus elus ühiskondlike rühmade ja erakondade vahel, kus see küsimus harilikult otsustatakse poliitiliste sümpaatiate ja antipaatiate mõjul, kus elukalliduse pahe tekitamises süüdi vastaste pääle püütakse veeretada. Vabrikuomanikud süüdistavad töölisi, pidades elukalliduse põhjuseks nende tööpalka kõrgendamise püüdeid, töölised omalt poolt leiavad siin ettevõtjate ja angeldajate omakasu süüdi olevat; vabakauplemise pooldajad langevad kaitsetollide ja trustide pääle jne.

Kõige vanem ja populaarsem teooriatest, mis elukallinemist püüavad seletada, on n. n. kvantitatiivne (rohkuslik) raha-teooria. See teooria on terve rea muutusi läbi teinud. Praegusel ajal on ta iseäranis laialt tarvitatav Põhja-Ameerika Ühisriikides. —

Juba ammugi hakati tähele panema, et kulla ning hõbeda saagiga ja suurte kõikumistega kauba-hindade ajaloos teatav ühendus, vastavus on. Seda märgati juba keskajal, kuna ta iseäranis tunduvaks sai läinud aastasaja keskpaigas ja uuesti 90-aastatel. Iga kord, kui kullasaagis enam-vähem tõusu oli märgata, — kas uute kulla maade ülesleidmise ehk kulla puhastuse tehnika täienemise tõttu, — algas kõigis kultuura-maades ka hindade tõusmine. Kui aga kulla saak vähenes, siis järgnes sellele mõne aasta pärast üleüldine hindade langemine, iseäranis neil kordadel, kui tööstuse ja kaubanduse kasvamine edasi kestis ja seega maksu-ainete järele suuremat tarvidust sünnitas.

Seda sidet pani juba Jume tähele, kui ta kirjutas, „et kui kaupade hulk suureneb, siis nende hind langeb; kui aga suureneb raha rohkus, siis kaupade hinnad tõusevad.“ Täpikäsemalt formuleeris seda mõtet Montesquieu. Ta kirjutas: „Kõigi kaupade hind oleneb pääasjalikult üleüldise kaupade hulga ja raha-märkide summa vahekorrast. Kui kulla ja hõbeda hulk Lääne-India ülesleidmisega Euroopas kahekümne kordselt kasvas, siis pidi kõigi kaupade hind sama võrra tõusma. Kui aga

teisest küljest ka kaupade hulk kasvas ja kahekordseks sai, siis said hinnad järelikult ainult kümnekordseks tõusta.“

Kõik klassikalise majandusteaduse teoretikud, — Adam Smith, Ricardo, Mill, — olid selle kvantitatiivse raha-teooria pooldajad. Teda arendavad ka rida uuema aja majandusteadlasi. — Iseäranis paistab siin silma andekas Ameerika õpetlane Irving Fischer, kes seda raha-teooriat suurel määral täiendanud ja parandanud, iseäranis omas 1910. aastal ilmunud teoses: „Raha ostujõud“ (*The purchasing power of money*).

Fischer peab üleüldise elukallinemise põhjuseks raha hulga (metalli ja laenu-tähtede) kasvamist ja tema läbikäigu kiirenemist. Seda teist momenti, raha läbikäigu kiirust arvesse võttes ja samuti tshekkide, kui raha pääaseabinõude tarvitamist silmas pidades, läheb Fischeri seletus lanaku endisest klassikalisest kvantitatiivsest teooriast, mis hindade kõrgust ainult kulla ja hõbeda summa ning üleüldise kaupade hulga vahekorraga seletas.

Raha ostujõu ehk raha hinna määrab, nagu iga teiseigi kauba hinna, see, kuidas tema järele nõudmine on ja kuidas see täitmist leiab, missuguses rohkuses teda olemas. Nõudmise raha, kui vahetusabinõu järele, määrab aga see kaupade hulk, mida müüakse, vahetatakse. Kuid nõudmisel, tarvidusel raha järele on omad iseärsused, mida teiste kaupade juures mitte pole. Sel ajal, kui kõigi teiste kaupade järele suurenenud nõudmist ainult vastavalt suurendatud pakkumisega, suurema kauba hulgaga võib täita, ei ole tarvis raha järele suurenenud nõudmise täitmiseks pakkumist suurendada. Teatav raha summa võib ka suurenenud nõudmist täita, võib olla vahetusabinõuks ka suuremale kauba hulga. Sest et raha ei ole mitte tema enese pärast tarvis, vaid selleks, et kaupa müüa ja osta. Kaupade vahetusprotsessis peab raha väärtus olema ühtlane nende vastu vahetatavate ainete väärtusega. Kuid see ei tähenda veel sugugi, et raha järele suurenenud nõudmise täitmiseks ka raha hulk peab tõusma. Kui kaupade hulk kasvab, siis on selle vahetamiseks tarvis mitte suuremat raha hulka, vaid suuremat raha väärtust. Kuid raha väärtus suureneb juba see läbi, et suurenenud kaupade hulka endise raha hulga vastu ümber vahetatakse, see tähendab, et iga raha üksuse vastu rohkem kaupa saab omandada kui enne. Nii määrab raha üksuse ostujõu ära kauba hulga ja tema eest maksetava raha summa vahekord.

Hoopis teisiti on lugu kulla ehk üleüldse iga teise seaduslikuks raha mõõduks oleva metalli hinna kujunemisega. Kui raha, kui vahetusabinõu hinna määrab tema vahekord teiste kaupadega, siis on kulla hinna määrajaks ainult tema saamise kulud. On arusaadav, kui kulla saamise kulud märksa vähemad on raha hinnast, siis ka kõik kuld rahaks lüüakse. Raha hulk, summa kasvab siis vahetpidamata, kuid see kasvamine vähendab raha hinda, kuni see vahetusprotsessis nii madalale langeb, et teda ainult kulla saamise kulude katmiseks jätkub. Raha hinna langemine

tähendab kaupade kallinemist, ja nii olenevad kõigi kaupade hinnad juhustest kulla tööstuses. Läänud aastasaja 90-ndate aastate keskpaigast algades kahanesis kulla saamise kulud uute rikkaste kulla lademetega leidmisega Lõuna-Afrikas ja kulla tööstuse tehnika täienemise tõttu väga suurel viisil, mis suure tõuke andis kulla tööstuse edenemisele. Selle tagajärg oli raha hulga kasvamine, mis raha ostujõudu vähendas, ehk teiste sõnadega, üleüldist kaupade hinda tõstis.

Niisugused on kvantitatiivse raha teooria pääjooned. See seletus on aga rea vastaseid leidnud, kelledest paljud õige tõsiste vastuväidetega esinenud. Ja nende kaaluvust on pidanud ka selle teooria uuendaja ja täiendaja Irving Fischer tunnistama.

Fischer asub seda teooriat parandama. Ta võtab arvesse, tunnustab kõik esitatud vastuväited, kuid jääb siiski sellele teooriale kindlaks. Ta laiendab teda ja selle tõttu läheb tal korda kõik selle vastu sihitud vastuväited seda teooriat kinnitavaiks argumentideks muuta. — Üks pääpuudus, mida vastased kvantitatiivse teooria juures leidsid, oli see, et ta mitte küllalt täielikult kõike meie aja majandusliku elu keerulisust arvesse ei võtvat. Ta olla liig lihtne, primitiivne. Ta kõlbavat ehk veel majanduslikult kõige mahajäänumale maadele, kus valitsemas veel kõige lihtsamad majanduslikud vahekorrad, kus kaupade müümine ja ostmine ainult puhta raha vastu sünnib, kus raha ainumaks vahetusabinõuks on. Ainult säääl võib vahest raha hulga kõikumistel niisugune mõju olla kaubahindade kujunemisel, nagu seda kvantitatiivne teooria seletab. Kuid see teooria olla täiesti kõlbmata meie aegsele rahva majandusele, iseäranis aga ilma majanduses, kus laenu tarvitamine nii määratumalt edenenu, kus raha kaupade vahetusprotsessis kõige tähtsusetumat osa etendab, kus kaugelt suurem osa kaupade müümisi ja ostmisi laenude abil toimetatakse, tarvitades vekslisi, tshekke jne. Kudas võib raha rohkuse suurenemine ja kahanemine mõju avaldada kaupade hinna pääle, kui suurem hulk kaupasi vahetusprotsessis sugugi rahaga kokkugi ei puutugi?

Irving Fischer tunnustab seda vastuväidet ja teeb endises kvantitatiivses teoorias olulise paranduse. Mitte ainult puhta raha rohkus, vaid kõigi vahetusabinõude, nii raha kui laenude hulk määrab ära raha ostujõu ehk kaupade hinna. Laenu-abinõud avaldavad samasugust mõju raha ostujõu ehk kaupade hindade pääle nagu rahagi. Ja sellepärast on laenu abinõude hulga suurenemise tagajärjeks samasugune hindade kõrgenemine, nagu see oleks vastaval raha hulga kasvamisel.

Irving Fischer tegi veel teise tähtsa paranduse kvantitatiivses raha-teoorias. Ta juhtis nimelt tähelepanemist selle asjaolu pääle, et kauba-hindade kõrguse pääle veel raha ehk üleüldse vahetusabinõude läbikäigu kiirus mõju avaldab. Ühe ja sama raha summa võib ju kaupa osta väga mitmesuguses rohkuses, selle järele, kui kiire raha läbikäik on. Mida kiiremini raha liigub, käest kätte

läheb, seda suuremat kauba hulga vahetamist võib siis temaga toimetada. Nii tõuseb kaupade hind vahetusabinõude (raha ja laenu-tähtede) hulga ja nende läbikäigu kiiruse kasvamisega ja ümberpöörduvalt ta langeb nende hulga ja läbikäigu kiiruse kahanemisega.

Kvantitatiivse raha-teooria vastased seletavad elu-kallinemist õige mitmeti, kuid kaugelt suurem osa võtab siin omaks lähtekohaks kaupade rohkuse ja nende järelise nõudmise vahekorra, pidades elukalliduse pääpõhjuseks suurenenud nõudmist üksikute ainete järele, nagu liha, leib, raud, kivisüsi, vask, puuvill jne.

Iga uus väärtus — harutavad nad — tekitab enese järele ka vastava nõudmise. — Kui nõudmine miski aine järele tõuseb, siis tõuseb ka selle hind, mille tagajärjeks on valmistajate sissetuleku suurenemine, ja ümberpöörduvalt, teatava kauba hinna langemisele, mille põhjuseks kahanev nõudmine selle järele, järgneb ka sissetulekute vähenemine. Kui teatavas tööstuses harus kaupade hind tõuseb, siis suurenevad ka nende ettevõtete sissetulekud, mis avaldub kasu, tööpalkade ja kapitali protsentide suurenemises. Kui suureneb kasu, siis asutatakse uusi ettevõtteid, mille tagajärjel kasvab nõudmine kapitali ja tööjõudude järele. Ühes sellega tõusevad ka tööpalgad ja kapitali protsendid, mille tagajärjel kasvab ka nõudmine teiste kaupade järele. Kaupade hinnad tõusevad. Ja ühes sellega ka nende valmistajate sissetulekud. Algab uus ring. Nii laguneb kauba-hindade tõusmine edasi kindlais kontsentriilistes ringides.

Nii on üleüldistes joontes tähtsamad elukallinemise teooriad praegusaja majandusteaduses. Üks neist (kvantitatiivne teooria) võtab oma lähtekohaks raha hulga kõikumise, teine — kaupade järelise nõudmise ja selle täitmise vahekorra. On veel rida teisigi teooriaid, mis suuremalt osalt eklektilist laadi, s. t. niisugused mis mõlemate tegurite, s. o. raha hulga kõikumise ja kaupade järelise nõudmise ning selle täitmise üheaegist mõju tunnustavad. Kuid ükski teooria ei ole seni veel üleüldistunnustatav, sest et ühegi kaitsjad veel tarvilises rohkuses oma seletuse tõestuseks materjali pole suutnud koguda ja seda küllalt täielikult põhjendada, nii et seda küsimust lõpulikult otsustatuks pidada. — On siiski hakatud sinna poole kalduma, et üleüldise elukallinemise põhjuseid maailma majanduse tingimistes leida: vanemate haridusmaade tööstuslikuks muutumine, industrialiseerumine; tööstuses ja temas tegutsevate inimeste juures kasvanud tarvidus ja nõudmine toidu ja tooresainete järele jne.

Üleüldisel elukallinemisel on oma suur ühiskondlik tähendus ja õige tunduvad tagajärjed sotsiaalses elus. Tema puudutab kõigi kihtide huvisid. Kõige päält kannatavad siin need klassid, kellede sissetulek enam-vähem kindlaks määratud: ametnikud, teenijad, paiuki saajad, samuti oma kapitali protsentidest elavad isikud jne. Kahju saavad elukallinemisest alati ka võlausal-

dajad, kellele raha ostujõu vähenemise päale vaatamata laenu tasumiseks mitte suurem summa tagasi ei makseta.

Iseäranis raskeks teeb elukallinemine tööliste ja laiemate rahva-hulkade seisukorra. — Kaupade hinnad ei tõuse igal pool mitte üheaegselt ja ühesuguses ulatuses; vaid kallinemine algab esite teatavas kohas rahva majanduses ja säält tungib ta samm-sammult edasi, kuni ta üleüldiseks saab. See järguline kallinemise tõus tekitab ka rea ühiskondlikka nähtusi. Need ühiskondlikud rühmad, kuhu uus raha juurevool kõige enim algab, saavad kallinemisest kasu; säält aga, kuhu see kõige hiljem ulatab, saadakse kahju. Seni kui raha hinna langemine veel mitte üleüldiseks pole saanud rahva majanduses, võivad need, kelle sissetulekud juba kallinemise tõttu suurenenud, kõiki enesele tarvilikka asju ehk osa neist endise hinna järele osta, kus raha ostujõu vähenemine veel arvesse pole võetud. Teisest küljest peavad aga need, kelle sissetulekud veel mitte tõusnud pole, elu aga siiski kallinenud on, osa tarvilikkude asjade eest kõrgemat hinda maksma ja seega kahju saama. — Töölised ja laialised rahva kihid kuuluvad alati nende hulka, kelle sissetulekud elukallinemise päale vaatamata alles kõige hiljem tõusevad. Sellepärast tundub elukallidus nende juures kõige raskemalt ja teravamalt. — Kasu saavad elukallinemisest võlgnikud, kaupmehed, mitmesugused tööstusettevõtjad, iseäranis need, kelle asutustes valmistatud kaupade hinnad enim tõusevad jne.

Üleüldise elukallinemise vastu, nii palju kui selle põhjuseks üleilmilise rahva majanduse tingimised, on raske võidelda. Tõsi, selle kohta on ju nii mõnedki ettepanekud tehtud ja abinõusid soovitatud. Muude seas on ka Irving Fischer esinenud algupärase kavatsusega meie raha-süsteemi ses sihis uuendada. Kuid vaevalt on loota, et siin nii pea midagi viljakat korda saadetak. Ja suurem osa majandusteadlasi ei tea omalt poolt midagi päale passiivse äraootamise soovitada.

Kuid päale üleüldiste, ilma majanduses peituvate põhjuste on elukallinemisel veel rida teisi põhjuseid, mis kohalikku laadi. Esimeses joones on siin tollipoliitika. Kaitsetollid tõstavad suuremas osas maades õige suurel määral kaupade hinda. Samuti mõjuvad sündikadid ja trustid, mis arenevad ja tugevnevad kaitsetollide varju all. Puudused kaubanduse korralduses, — vaheltkauplejate rohkus ehk teine kord jälle nende vähesus, mis võimaldavad kokkuleppeid ja monopole, teevad paljuil kordadel elukalliduse väga teravaks. Kuigi ei osata ega suudeta praegusel ajal maailma majanduse tingimistes peituvaid kallinemise pääpõhjuseid kõrvaldada, on siiski võimalik elukalliduse kohalikkude põhjuste vastu võidelda. Riik võib elukalliduse teravust õige mitmel teel pehmenada, nii sellekohase tolli kui sotsiaalse poliitikaga. Iseäranis suurt osa võivad etendada omavalitsuslised asutused, olles kaupade ja tarbeainete müümise ning ostmise juures vahetalitajaks. Ka võivad tarvitajad omalt poolt elukalliduse vastu võitle-

mises oma ühissettevõtetega nii paljugi ära teha. — On väärt, iseäranis laialiste rahvahulkade huvides, et rohkem käsitataks küsimusi, mis elukalliduse kohalikkude põhjustega ühenduses ja et rohkem loodaks ja teostataks kavatsusi nende põhjuste kõrvaldamiseks.

A. Normes.

Aleksander I. ja 1816. a.

Riigis, milles maksev ainuvalitseja absoluutne võim, on valitseja isikul suurem tähtsus kui riigis, milles kodanikkude poliitiline vabadus on maksma pääsnud. Kõik enam-vähem tähtsad valitsusse ja rahva elusse puutuvad sündmused on ainuvalitsuslikus riigis valitseja isikuga ühendatud, temalt kinnitust ehk algatust saades. Sellepärast on kohane ka ainuvalitsusest Aleksander I. rääkida, kelle aegu Baltimaa talurahva vabastamine korda saadeti; valitseja isiku paljastamine teeb ka sündmuse enese arusaadavamaks.

Aleksander I. sündis 12 dets. 1777. a. Paul Petrovitshi ja Maria Feodorovna vanema pojana. Kuid mitte vanemad ei hakanud Aleksandri kasvatajaks, vaid kroonikandja vanaema, Katarina II, kes kohe pojapoja Talve paleesse enese juure võttis ja suurvürsti vanematele, kes Gatshinas elasid, ainult harva võimalusi andis poega vaatama tulla. Vanaema hoolitses väga pojapoja eest; ta kirjutas Rootsi kuningale Gustav III-dale: . . . „Tuba on suur, et sääl õhk hää oleks; voodi ase on keset tuba, vastu aknaid, et sääl õhk vabalt liiguks. Voodi ümber on võre, mis takistab inimesi hulgas voodile lähenemast; hulga inimeste toas viibimine on keelatud, ei tohi ka üle kahe küünla põlema süütada, et õhk halvaks ei muutuks; herra Aleksandril on väike raudvoodi, ta ei tunne hälli ega hällitamist; ta magab linaga kaetud nahkmatratsil, tal on väike padi ja kerge Inglise tekk. Väga vaadatakse ka selle järele, et soojamõõtja toas üle 14 ja 15° ei tõuseks. Kui tuba koristatakse, viiakse laps teise tuppa ja magamistoas avatakse aknad; kui tuba soojaks läheb, tuuakse herra Aleksander jälle oma ruumi tagasi . . .“*) Katarina II. soovis oma pojapoega kõige parema kasvatusena osaliseks teha, teda kasvatada Rosseau ja Locke'i kasvatusideaalide järele. Ta valis ise kooliõpetajad, kirjutas instruksioonides neile, kuidas õpetada. Kuid kõige vanaema hoole pääle vaatamata, sai pojapoeg ometi halva kasvatusena.

Suurvürst sattus sündimisest saadik ebaloomulikkusse olekusse ja nii pea kui ta mõistma hakkas, hakkasid ka loomuvastased olud ta pääle mõju avaldama, tema iseloomu rikkudes. Katarina, kes oma poega, troonipärijat Pauli, ei sallinud, sellepärast et see tema poliitilisele tegevusele kaasa ei tundnud, hoidis poja isa juurest eemal, tahtes teda omas vaimus ja vaadetes kasvatada. Aleksander pidi väikesest pääle mõistma kummagile poolele meeldida,

*) Шильдер — Император Александр I, I к.

vanaemale ja isale; sarnane olukord tekitas silmakirjalikkust, ka-valust, salalikkust; need omadused saidki hiljemini Aleksandri tähtsamiks karakteri joonteks.

Katarina nimetas kasvatuse juhatajaks õueametniku Saltõkovi, kes ainult teadis, kuidas õue juures hästi läbi saada, kes Aleksandritki juhatas, kuidas on võimalik vanaema ja isa pailaps olla. Tähtsam kõigist kooliõpetajatest oli Helveetsia vabariigi kodanik Laharpe, kes seitsme aastase suurvürsti juure Prantsuse keele kooliõpetajaks kutsuti, aga peagi Katarina poolt ka üleüldise hariduse õpetajaks ühes Muravjevi, Plassi ja Kraftiga nimetati. „Keegi ei ole minu pääle rohkem mõjunud kui Laharpe, ütles hiljemini Aleksander, ei oleks Laharpe'i olnud, oleks ka Aleksander puudunud.“ Kõik suurvürsti kooliõpetajad kiitsid oma kasvandiku vaimuandeid, tema vastuvõtlikkust, arusaamist, kuid üks neist, vana Protosov, tähendas ka, et Aleksander olnud pääliskaudne, et ta vähe lugenud, et teda rohkem sõjajarjutused huvitanud.*)

Aleksander ühes venna Konstantiniga, kes samuti vanaema õues kasvis, õppisid Laharpe'i juures Ladina ja Greeka keelt ning kirjandust, lugesid tema juhatusel Inglise ja Prantsuse ajalookirjanikka ja kuulasid jutustusi Valgustuse aja mõttetarkusest. Laharpe rääkis õpilastele seltskonna ja riikide tekkimisest, inimeste esialgsest ühesarnasusest, nende loomulikust õigusest, hirmuvalitsusest ja orjapõlvest kui lubamata nähtustest. Kuid kõike seda pakuti suurvürstidele 10—14 a. vanaduses; neile kõlasid need lood kui muinasjutud, nad võtsid selle vaimutoidu passiivselt vastu, ilma et nende mõistus ehk mõtlemine oleks arenenud ehk räägitavast aineist selge ettekujutus tekkinud. Sarnase õpetuse tagajärjel tekkisid varakult Aleksandri fantaasias unistused vabadusest, vabariigist . . . Realsemale alusele suurvürsti kasvatus ei saanudki, sest juba a. 1792. valis Katarina talle pruudi, Badeni printsessi Luise, kellega 15-aastane Aleksander ka abielusse astus. „Aleksander Pavlovitsh on õppimise maha jätnud“, tähendas pääle kihluse oma päevaraamatusse Protosov. Aleksandri õppimisele tuli tõesti nii vara lõpp. A. 1795. lahkus ka tema tähtsam ja armsam kooliõpetaja, Laharpe, Venemaalt. Katariina, kes ei tahtnud trooni pojale anda vaid selle pojapojale määras, soovis, et Laharpe Aleksandrit selleks ette valmistaks, kuid aus helveetslane ei tahtnud poega isa vastu ässitada ja pidi sellepärast lahkuma.

Aga Aleksander jäi oma armsa kooliõpetajaga kauaks ajaks kirjavahetusse. Need kirjad on huvitavad dokumendid, neis ei esine ainult suurvürsti tundmused ja unistused, vaid ka tema vaade koja ringkonna pääle. Nii kirjutab ta: „Arusaamata, mis sünnib; kõik varastavad, ei ole kusagil ausat inimest; see on kole.“ Teises kirjas ütleb ta, et ta hää meelega Peterburist lahkuks, et Helveetsias Laharpe'i naabruses ehk kusagil Rheini ääres vaikselt elada. Realse eluga siin ja sääl kokkupuutudes,

*) Вел. князь Инколай Михайлович — Импер. Александр I,

pettumustest tabatuna, arvas Aleksander, et troon tema jaoks ei ole. „Keisrikoja elu ei ole minule määratud“ . . . kirjutas ta kirjas krahv Kotshubeile a. 1796. „Ma vandusin enesele trooni mitte vastu võtta,“ kirjutas ta hiljemini selle samale isikule. Ka isale, Paulile, töötab Aleksander, et ta temas näeb Venemaa seaduslikku ainuvalitsejat, aga Katarina II-le lubas ta, kui sõna-kuulelik pojapoeg, tema soovi täites, pääle tema surma troonile astuda. Kuid Katarina suri äkki a. 1796 ja troonile sai ikkagi Paul.

Algas teistsugune aeg. „Kõik omandas kohe teise kuju, kannused löid kõlisema, sõjamundris mehed kippusid suure müraga igale poole, nagu linna allaheitmise pühal,“ tähendas Dershavin. Aleksander, kes seni ainult huvitusest asja vastu sõjajarjutustel oli käinud, pidi isa valitsuse päevil alati jalal olema, hulgad manöövrid ja paradid kaasa tegema. 1797 a. kirjutas ta Laharpe'ile : „Te teate, missugused kuriteod kadunud keisrinna aegu juhtusid ; nad suurenesid, kui tema tervis, vaimline ja füüsiline jõud rauges . . . Mu isa tahtis, troonile saades, kõike muuta. Tema esimesed sammud olid hiilgavad, aga järgmised ei vastanud esimestele. Kõik omandas teise kuju ja korralagedus, mis nii kui nii kõigis asjus valitses, läks veel suuremaks . . . Ma ise pean sõjateenistusele elama, pühendades kogu aja alamohvitseri kohuste täitmisele ; ei ole mingisugust võimalust õppimiseks . . . Te teate, et ma kodumaalt tahtsin lahkuda. Praegu ei ole mingisugust võimalust selle mõtte teostamiseks. Mu kodumaa õnetu seisukord annab mu mõttekäigule teise sihi. Ma arvan, et kui minu valitsuseaeg kätte jõuab, et ma siis paremini teen, kui ma troonilt lahkumise asemel riigile vabaduse annan ja sellega võimaluse võtan, et ta edaspidi rumalate mängukannuks saaks“ . . . Pauli valitsuseaeg kestis kõigest neli aastat. Öuringkond tüdines ruttu tema valjust juhatuses, tekkis vandeselts, millel korda läks Aleksandriilt Pauli troonilt kõrvaldamiseks luba saada ja 11 märtsil 1801. a. langes keiser kuriteo ohvriks.

„Aleksandrit hakkas kohe südametunnistus vaevama, kirjutab suurvürst Nikolai Mihailovitsh, ja see hääl ei vaikinud temas hauani.“ De Sanglen ütleb Pauli matuse kirjelduses : „Üus keiser sammus aeglaselt, ta põlved nõrkesid, tal olid juuksed pää pääl sassis, silmad nutetud . . . kõnnak ja keha olek kujutasid teda kui rürest murtud inimest. Aga seltskonnas oli rõõm suur, iseäranis aristokraatia keskel, kellele kadunud keiser vihatud valitseja oli olnud. Viegel kirjutas : „Nelja aasta järele tõuseb Katarina hauast kena nooremehe kujul. Tema südamelaps, tema armastatud pojapoeg kuulutab meile manifestis, et vanad ajad tagasi tulevad.“

Aleksander I. oli ettevalmistamata keisriks saanud ; tema kasvatajad ei olnud teda kodumaa oludega tutvustanud, nad ei olnud teda ka iseseisvalt mõtlema ega tööd tegema harjutanud. Aleksander tundis ainult Katarina lõbusat õueelu ja Gatshina valju kasarmuelu, vaiksed minutid oma unistustele pühendades. Ta

astus hääde soovidega troonile, kuid korralikku valitsejat ei saanud temast. Puuduliku kasvatus ja nõrga aga kergesti ärritatava iseloomu tagajärjel ei saanud troonil Aleksandrist töötegitaj; ta algas vaimustusega palju asju, kuid kõige vähem takistus ärritas teda, käed langesid rüppe, pettumus ja tüdimus asusid hinge. Püsimatuse oli Aleks. karakteri põhijoon.

Palju on Aleksander I. vabameelsusest räägitud. Vabameelne oli Aleks. ainult unistaja nooremehena, kuid troonile saades, elule näkku vaadates, muutus tema liberaalsus peagi tagurluseks. Suurvürst Nikolai Mihailovitsh kirjutab selle kohta: „Räägitakse ja korraldatakse, et kõik uuendused, mille kallal XIX. aastasaja esimestel aastatel nii palju tööd tehti, Aleksandril on alguse saanud. Sellega ühenduses mõistetakse hukka muutus, mis hiljemini Katarina II. vanema pojapoja vaadetes ja kavatsustes ilmsiks tulnud, kuid see ei ole ainult eksitus, vaid suur viga. Kahtlemata ei olnud keiser Aleks. I. troonile saades, paljude asjadega rahul, ta tahtis palju muuta, parandada. Kuid kindel on ka see, et mitte üks tolle aja uuendustest isiklikult Aleksandrist algatust ei saanud, et need kõik olid talle ette dikteeritud ja et vahel tema käest kinnitus suure vaevaga saadi. Keiser Aleksander I. ei ole kunagi uuendaja olnud ja oma valitsuse esimestel aastatel oli ta tagurilisem kui kõik tema nõuandjad“.*)

XIX. aastasaja algul huvitasid valitsust kõige päält kaks probleemi: konstitutsiooni ja talurahva küsimus. Kuid nende küsimuste harutamises puudus süsteem, valitses pääliskõrdsus. Iga tehtud samm kohutas Aleksandrit ennast, vabameelsetele nõuandjatele andis ta kõiges omas liberaalsuses tunda, et ta ainuvalitseja on ja tahab selleks jääda. Vaevalt oli mõni aasta uuendustööd tehtud, kui Aleksander sõdadele andus.

Konstitutsioonilise riigi korra asutamisest ei tulnud midagi välja, samuti omavalitsuse laiendamisest, nagu seda Speranski soovitas; valitsus jäi vanusse rööbastesse. Suured kavatsused, mis Aleksandri valitsuse algul veel nooremehe unistuste järelkajana kostsid ja põhjust andsid hulgale ajaloo teadlastele seda keiserit vabameelseks reformaatoriks pidada, jäid sõnadeks, ilma et midagi suuremat oleks korda saadetud. Ka Aleksandri välises poliitikas puudus alguses süsteem, kuni aegamööda sõjakäik iseenelele sihi löi.

Üks küsimus huvitab meid Aleksandri aja käsitusel iseäranis, nimelt Aleksander I. vaade talurahva pärispõlve pääle.

Talurahva küsimuse avalik puudutamine algas Katarina II. aegu; nagu teada, pani see naisvalitseja ka Baltimaa mõisnikud kõnes olevat küsimust harutama. Katarina ise ei ole kunagi talurahva täielikku orjapõlvest vabastamist soovinud, nagu see tema seadusiandva komisjonile kirjutatud instruksioonist selgub, ta soovib sääl ainult karistuste kergendust ja kõhuste kindlaks mää-

*) Вел. князь Николай Мих. -- Алекс. I., lk. 22.

ramist; oma valitsuse teisel poolel sai ta koguni talurahva kõige halvemaks valitsejaks, lubades mõisnikule isegi viisakuseta ülespidamise eest talupoegi sunnitööle saata. Paul I. kuulutas kolme päevase teoorjuse seaduse välja, mille järele mõisnik ainult kolm päeva nädalas tohtis talupojalt teoorju...t nõuda, kuid seda käsku palju ei täidetud ja valitsus ei valvanud ka tema täitmise järele.

Aleksander I. tegi, troonile saades, talurahva käekäigu tõstmise omaks tähtsamaks ülesandeks. Oli ju Laharpe talle aastate jooksul korranud, et orjapõlv suur ülekohus on, et ta ajalooline nähtus on, mis peab kaduma ja noor Aleksander kordas tema järele, et ta „armastab vabadust, mis kõigile peab omaseks saama“*). Aleksander I. ei kinkinud kõige päält ametnikkudele elatud maid, edasi katsus ta talurahva maata müümist kaotada, mis tal aga korda ei läinud, sest riiginõukogus oli enamus projekti vastu ja keiser rehkendas sellega. Aleksander püüdis ka neid mõisnikka karistada, kes väga valjult talupoegadega ümber käisid. Ainult need sammud tegi keiser isiklikul algatusel talurahva hääks.

1802. a. palus krahv Rumjantsev, et keiser tal lubaks omi talupoegi pärispõlvest vabastada; keiser tegi seda ka järgmisel aastal, ja natuke hiljemini samal aastal kuulutas „vaba põllumeeste seadus“ kõigile mõisnikkudele, et nad tohivad omi talupoegi lahti lasta nii kuidas nad ise hääks arvavad ja talupojad sellega nõus on. „Vaba põllumeeste seadusel“ ei olnud aga suurt tagajärge, sellepärast et ta ei kohustanud mõisnikka vabastama. Tol samal ajal andis ka Friedrich von Sivers Liivimaalt sisemise asjade ministri, Kotshubei, kaudu Aleksandrile paberi palvega, et keiser lubaks maapäeval kokku tulla Liivi talurahva seisukorra parandamiseks samme astuma. Keiser oli nõus, kuid maapäeval tekkisid vaieldused, mis ei lasknud mingisugusele otsusele jõuda. Sellepärast käskis Aleks. maapäeval laiali minna ja nimetas Peterburi komitee, mille liigeteks pääle liivimaalaste, von Anrepi ja Budenbrock'i vabameelsed Vene aristokraadid, Kotshubei, Stroganov ja Kosodavlev, olid. See komitee töötas tuntud Liivi talurahva seadused välja, mis keisri poolt kinnituse leidis. Talupoega ei tohtitud tema enese nõusolekuta maa küljest lahutada, aga ta võis kodu kreisis oma herra teise mõisasse üleviitud saada. Talupoja maata müümine ja pantimine keelati ära, samuti ka peremeeste mõisa õue võtmine. Kirjaliku luba muretsemine talupoja abielusse astumiseks kaotati ära, oli tarvis ainult herrale sellest suusõnal teatada. Nekrutite määramine anti talurahva kohtu hoolde; peremehed vabastati sõjateenistusest, mis muidugi sulastele suureks kahjuks oli. Peremehed said pärandatava õiguse maa pääle, nad võisid ka maad pärisomanduseks osta kui selleks jõudu jatkus. Talupoeg pidi nädalas umbes kaks päeva teol käima. Kodune karistamise õigus jäeti mõisnikule ainult sulaste üle, peremehi karistas talurahva kohus, mille liigeteks üks mõisniku poolt nimetatud,

*) Aleksandri kiri vürst Tshartorõskile 1796. a.

üks peremeeste ja üks sulaste poolt valitud kohtunik olid. Kohtuotsused olid mõisniku kinnitada. 1804. a. seaduse põhjal määrati ka neli revisjoni komisjoni Liivimaale. Peterburi komitee jatkas oma tegevust ka järgmistel aastatel, aga liikmed muutusid; 1808. a. sai komitee esimeheks Kurakin, keda talupoja küsimus vähe huvitas, liigeteks Speranski ja teised, kes samuti külma asja vastu olid. 1809. a. välja töötatud seaduse lisad andsid jällegi võimaluse mõisa sulaseid maata müüa.*)

Ka Eestimaa mõisnikud töötasid oma algatusel 1803 a. Eestimaa talurahva seaduse ja „regulatiivi“ ehk talurahva kohuste määruse välja, mis samuti järgmisel aastal keisri poolt kinnituse leidis. Kuid Eestimaa seadused tõid talupojale vähe kasu; talupoega võis endist viisi maata müüa, ka maaomandamise õigust ei antud talle, kodust karistuse õigust ei kitsendatud nii palju kui Liivimaal ja kohustused ei määratud kindlaks. Peterburis asutati ka Eestimaa talurahva asjus komitee, kes pääle Eestimaa talurahva seaduse ja regulatiiviga tuttavakssaamise soovi avaldas, et nimetatud seadused mõisnikude poolt ümbertöötamisele võetaks ja Liivimaa omade vääriliseks tehtakse. 1810 a. tuli asi maapäeval uuesti harutamisele, kuid otsusele ei jõutud. Mõisnikud ei tahtnud ainelist kahju saada ja otsisid võimalust talurahva küsimust nii otsustada, et ise midagi kaotada. Selle pääsetee leidsid nad talupoja isiklikus vabastamises; 1816 a. leidis nende projekt Aleksander I poolt kinnituse. „Mul on hää meel, et aadel mu ootmistele vastu on tulnud. Teie eeskuju on jälletemgemise väärine. Te toimetasite aja vaimus ja leidsite, et üksi vabameelsed algatused rahvastele õnne töotavad.“

Hiljuti ilmunud G. Viehgrab'i töö mõistab isikliku vabastamise pärast üksi Balti mõisnikka hukka. Valitsus ei olla „isiklikku vabastamist nõudnud“ ja sellepärast ei võivat ka süüdi tema arvesse panna, seletab herra V. Tolle aegsed Vene valitsuse edustajad ei tundnud Baltimaa olusid ja sellepärast, arvab autor, ei mõistnud nad aimata, mis Balti talupojale maata vabastamine tähendas.**)

Vanameelne Balti mõisnik tahtis muidugi isiklikku vabastamist, sellepärast et see talle majanduslikult kasulikum oli, kui maaga vabastamine. Ka vabameelne Balti mõisnik soovitas ainult isiklikku vabastamist, sest ajavaim oli niisugune, et ainult sarnane vabastamine läbiviidav oli. Vene valitsuse edustajad kiitsid Eestimaa 1816 a. maapäeva otsuse hääks, sellepärast et isiklik vabastamine ka nende meelejärele oli. Kogu Venemaa tollaegne vabameelne intelligents soovitas talurahva maata vabastamist; kirjalikult avaldasid neid mõtteid krahv Stroinovski, krahv Speranski, Malinovski, akademikus Storch ja N. I. Turgenev.

*) Семейскій — Крестьянскій воирос в Россіи.

**) Г. И. Виграб — Прибалтійскіе нѣмцы.

Viimane toonitas et ainult isiklik vabastamine mõisnikka vabastama õhutab. Dekabristid arvasid hiljemini niisama, et talurahvale maata vabastamisest esiotsa küllalt saab. Mis Aleksandrisse enesesse puutub, siis nähtavasti oli temagi isikliku vabastamise poolt, sest muidu ei oleks ta Eestimaa mõisnikkude sammu „järeltegemise väärisona“ tervitanud ja vaevalt olekski ta maaga vabastamist kinnitanud. I. Dubrovin jutustab, et Aleksander mõni aasta pääle Eestimaa talurahva vabastamise Araktshejevil käskinud Vene talupoegade vabastamise projekti valmistada. Märgukirjas sellele isikule tähendanud keiser, et vabastamine ei tohtivad mõisnikule kahju tuua ega vägivalla akt iseenesest olla. Nagu Dubrovin kirjutab, olla keiser koguni soovinud, et vabastamine mõisnikule kasu tooks . . .*) Veel mõni näitus selle kohta, et keiser sugugi suur liberaal ei olnud ka talurahva asjus. Kohe pääle 1816 a. Eestimaa talurahva vabastamise, ühines Peterburi aadeli ringkonnas salkkond mõisnikka, kes ka tahtsid omi talupoegi vabastada. I. V. Vasiltschikov läks nende nimel keisri jutule selleks luba paluma, kuid keiser küsinud: „kelle päralt on sinu arvates Venemaal seadusiandev võim?“ „Muidugi Teie Keiserliku Kõrguse, Venemaa isevalitseja päralt,“ vastanud vürst. „Siis luba mul seadusi välja anda,“ hüüdnud Aleksander ja asi lõppis sellega. Tol samal aastal andnud ka P. D. Kiselev keisrile paberi, milles ta talurahva aegamisi vabastamist soovitanud. „Kuid ka see projekt jäi kalevi alla, tähendab suurvürst, selle pääle vaatamata et ta oli hästi ja vaimustusega kirjutatud.“

Kodumaa poliitika ja sotsiaal küsimused huvitasid valitsuse teisel poolel Aleksander I. üleüldse vähe. 1812. aasta oli tema hingeelus tähtsa pööre sünnitanud, temast müstiku teinud. Võitmata Napoleoni võitmine ja taganemine tol aastal paistis talle arusaamatu imeteona; „jumalik saatus, otsustas ta, juhib kõiki asju“.**) Aleksander hakkas igapäev piiblit lugema, sellest rohkem vaimutoitu leides, hoolega kirikus käima ja sagedasti palvetama, selles oma tüdinud hingele troosti otsides. Napoleoni troonilt lükkamisele järgnesid Euroopa kongressid, millest Aleks. kõigist osa võttis, toetades Austria Metternichiga kõige pimedamat üle-euroopalist reaktsiooni. Venemaa juhatus seisis toore vanameelse Pauli aegse sõjamehe krahv Araktshejevi käes, keda Aleksander igas asjas usaldas, kuid keda Venemaal keegi ei sallinud, keda „äraneetud maduks“ hüüti. Araktshejev andis seadusi ja käskusi välja, ta karistas, keda arvas, andis andeks, kellele tahtis, Aleksander aga kirjutas igale tema paberile sõnalausumata alla. Süüdistatakse Araktshejevit, arvates, et tema kavaluse ja alatusega osanud keisri usaldust ja poolehoidmist võita, aga Kiesevetter ja Nikolai Mihailovitsh arvavad, et Aleksander ise Araktshejevina tegev

*) Aleksandri kirjad vürst Golitsõnile.

**) Вел. князь Николай Михайлович — Алекс. I, lhk. 234, 235.

on olnud, et ta oma ametnikku ainult varjuks tarvitanud, et mitte ise rahva poolt hukka mõistetud saada.*) Aleksandri passiivne iseloom ja müstiline meelelaad hoidis teda igapäevasest tegevusest eemal, kuid kindel on et ta enam vähem kõiki Araktshejevi vaateid jagas, tema tegevust hääks kiitis, sest muidu oleks tema sõprus ja usaldus krahvi vastu arusaamatu.

Kõige äärmise tagurluse pääle vaatamata, ometi armastati ja austati Aleksandrit. Meie keiser ei võitnud ainult Venemaal südameid, vaid ka rohkesti väljamaal; väga paljud olid temast otse vaimustatud. Kuid ka selle põhjus on selge: Aleksander võitis oma meeldiva välimuse, lahke naeratuse ja sümpaatliku olekuga; oma kahekeelsuse ja kavalusega oskas ta kõiki nõu- ja abiotsijaid rahuldada. „Kahekeelsuse tõttu, kirjutab suurvürst, võis ta Speranski ja Araktshejeviga ühel ajal töötada, Metternichi ja Kapodistria nõu kuulda võttes, Tilsit'is ja Erfurt'is Napoleonile sõprusest rääkida ja ustavust vanduda, aga samal ajal Peterburi vanaemale kirjutada, kuidas võimalik Prantsuse keisri võimu murda; ühest usksest tuli tema juure sektant, teisest munk ja mitropolit, ühel ja sel samal tunnil võis ta Karamsiniga keisri suurtest kohusetunnetest kodumaa vastu kõnelda, aga ka rahulikult mõnda Magnitskit kuulata. Ja mis kõige imelikum, tähendab edasi Nikolai Mihailovitsh, kõik tulid keisri kabinetist rahuldatuna, vaimustatuna, igäüks uskus, et keiser tema vaateid jagab.**)

1816. a. Eestimaa talurahva isikliku vabastamise tagajärgedest ei taha me siin kohas pikemat juttu teha, teeme seda teine kord, ainult lubatagu mul veel suurvürst Nikolai Mihailovitshi otsus selle kohta avaldada. Ta on järgmine: „Eestlaste isikliku vabastamisega jäi nende maa mõisnikkude omaks; see oli silmaparjalik armu näitamine, mille tagajärjeks oli karjuv ülekoos. Asi kujunes nii, et vabastatud talupoeg rohkem orjastatud oli kui endine ori.***)

E. A.

Mõisnikkude poolt kavatsetud Eestimaa maaomavalitsuse uuenduse kohta

avaldab Riigivolikogu liige vürst Manssõrev Vene ajakirjas „Русская Будущность“****) päälkirja all „Мудрость змия“ (Ussi-tarkus) kirjatüki, mida tähele panna ei oleks asjata ka Eesti ringkondadel. Oletades Balti mõisnikkude järjekindlust nende poliitilistes püüdesihtides, heidab tema õigusega Vene inimesele omast tuiumust ja liikumise raskust ette, mille järelduseks ei ole mitte ainult uniselt edasi roomav Vene seltskondliku elu liikumine, vaid

*) Вел. князь Ник. Мих. lhk. 278 ja 261.

**) lhk. 345.

***) lhk. 233.

****) № 19, s. a.

ka kõigi uuenduste tagajärjeta saatus, olgu mis alal tahes — „iga kord on hiljaks jäämine vähemalt veerand aastasaja pääle, enamalt jaolt aga veelgi rohkem“. Omadust „tasa rutata“ arvatavat harilikult slaavlastele iseloomuliseks, ja kui see ka õige, pidada siiski tunnistama, et ka teised rahvatõud seda omadust slaavlastest vähem ei austa. Näitlikult seletab Manssõrev seda väidet Baltimaa oludega, mille üle Vene seltskond enam vähem tõsiselt alles sõja lahti puhkemisel rääkima hakanud ja kus mõnesugused uuendused juba ammu küpsed olnud.

„Slaavlased ei ole seda maad millalgi juhtinud (vahest ainult 50 a. vältusel XVI aastajal Kura- ja Liivimaa Poola kuningriigi valitsuse all olekul). Mis näeme aga meie sääl, kus valitsev Germaania rahvus annab kohalikule elule tooni? Võtame omavalitsuse uuenduse küsimuse. Juba 52 aastat tagasi sai see põhjusemõtteliselt ära otsustatud ja sammugi ei ole ta kogu selle auväärt pika aja jooksul edasi nihkunud. Samuti seisab valus küsimus kvootemaade asjus, mis mõisnikkude poolt seadusevastaselt ära võeti; neid on ju otsustatud 66 aastat tagasi määrata „nende otsekoheseks otstarbeks“. Aga mõisnikkude eesõigused, agrarseadused, vannutatud meeste kohtud, lõpuks — riigikeel ja asjaajamine seisuslikuis ja seltskondlikkudes asutustes? Kõik need tänini otsustamata jäänud küsimused ulatavad vana halli aja kaugusse. Nende algatajaid ei leidu tänapäev vahest ühtegi enam elavate killas, kuid uuendustetigu see liigub ja liigub ikkagi endisel paigal . . . Tõepoolest, isegi sakslased on rekordi võtnud ja meid, slaavlasti, häbistanud ka niisuguses meile armsaks saanud omaduses, kui mõistlik aeglikkus igasugustes uuendustes.“

Edasi seletab Manssõrev seda vahet, mis mõlematel rahvatõugudel ülemal nimetatud omaduses olemas. „Slaavlased s. o. pääasjalikult meie, venelased, lihtsalt magame ja teatavasti ei suuda magaja mitte kurja teha; tema peab vagane olema, mis tuntud „tuvi vagadusega“ sarnane. Sakslased oskavad aga „tasa ruttamist“ s. o. „tuvi vagadust“ „ussi-tarkusega“ ühendada, mille järelduseks on mõnesugune kokkuleppimine sääl, kus selleks tundub teatav tarvidus.“ Seletuseks on jällegi kohalise omavalitsuse uuenduse asi. Manssõrev tuletab selle iseloomu meelde, mis üleüldiselt meil tuntud.

Teatavasti, seletab tema, kujutab Balti omavalitsuse asjaajamise kord tüüpilist feodaalse aja jätist, mis on kujunenud XVII aastasajal ja niisugusena tänini pääjoontes alal püsinud ja mis võib pakkuda huvitust ajaloo uurijale, aga mitte vastata praeguse aja nõuetele. „Ta mõjub kaasa kohaliku maanurga eraldamiseks tervest Venemaast, annab kogu valitsuse võimu käputäie ultraprivilegeeritud isikute kätte; tagandab 99% kohalikuist elanikkudest igasugusest osavõtmisest maaomavalitsuse asjus, pöörab pahupidi terve maa majandusliku elu, teda juhtides rahva hulkade kahjuks kitsarinnaliste isiklikkude huvide sihis, ja lõpuks on see kord mitmesuguste rahva klasside vastastikuste tülide ja hõõ-

rumiste alaliseks põhjuseks; ja et need klassid mitmesugustest rahvatõugudest pärit, siis õhutab ta ka alaliselt rahvuslikku vaenu.“ Kaua ei ole seda korda tuntud, ta ei ole huvitust äratanud ja tema uuenduse küsimused ei ole ministeeriumite kantseleide müüride vahelt kaugemale ulatanud, kus rahulikult uinunud kohalikkude saksa-magnatide tõenduste saatel, et kohalikus elus kõik on korras ja et mingisugusi uuendusi sääal tarvis ei olla. Sellepärast ei olla ka reformidega rutatud ja see olnud kõik. „Sõda on Vene seltskonna eest tõstnud eesriide Balti asjus; nendest on avalikult räägitud kirjanduses ja Riigivoligus. Korra olla paistnud, et asjast üsna tõsiselt kinni haaratakse ja et „võltsimata ustavate“ (безъ лести преданныхъ) — kuid kellel siiski midagi ühist Venemaa ega Vene rahvaga ei ole — feodaalse aja võimumeeste õnne ajale lõpp on kätte jõudmas. Sai eeskätt kohaliku omavalitsuse uuendus äratähendatud, s. o. üleüldise Vene semstvo maksuma panemise sihis (muidugi mõnesuguse kohaliku erandiga), sest et ilma selleta ei oleks ka teisi uuendusi tegelikult võimalik maksuma panna olnud.“

„Sellel kriitilisel silmapilgul ilmutaski Balti sakslus oma „ussi-tarkust“ selleks, et võrku püüda kiusatustele järelandlikka inimeste südameid. Äratundes, et uuenduste paljal eitamisel tagajärge ei ole, esines Eestimaa mõisniku-seisus ise oma kohaliku omavalitsuse uuenduse projektiga, osavasti välja rehkendades, mis-suguste kohaliku Eesti olluse tunde-elu keelte pääl ta sellega mängida võib. Tema projekt oli lihtne: suurmaapidajate seisuse maaomavalitsuse ainuõigusest vabatahtlik lahtiütlemine ja sellest talupoegade- maaomanikkude osavõtta laskmine, kus juures ühe ja teise kurria häälest arv maapäeval ühesugune on. Nii ütelda — täielik üheõiguslus! Selle nimel tõugatakse aga maa omavalitsusest eemale kuni 80 % tervest rahvast, sest, nagu teada, on Baltimaal talupoja-seisusest isikutel kõigest $\frac{1}{5}$ iseäralik õnn osaks saanud maaomanik olla. Klassi antagonismi keskpunkt sai selle uuenduse kaudu edasi nihutatud: nüüd ei seisa kohalikkude huvide privilegeeritud hoolekandjate vastu võitluse rinnas mitte enam terve talupoja-seisus, vaid ainult osa sellest, maata ollus ja muidugi ka teised, mitte-talupojad — arstid, kooliõpetajad, kaupmehed j. n. e. Mõisniku seisus ei kaota sarnase uuenduse kaudu midagi: tema ei või mitte ainult, vaid ka peab, nagu ennegi, maaomavalitsuses juhatus enese käes, sest küllalt on ainsamast talupoegade häälest selleks, et absoluutset ülekaalu maapäeva otsustes kätte saada. Selles mõttes räägib tema poolt ajalooline kogemus ja asjatundlikkus ja lõpuks — imestamisväärine kokkuvõidlikkus, mis põhjeneb ühiste majanduslikkude huvide pääl. Võitnud on tema aga palju ja pääasjalikult seda, et ta kogu ülejäänud rahvakihi tema huvides lahku ajanud, selle väikest, kuid kõige jõukamat osa enesega ühendades liiduks: divide et impera!“

Selle projekti poolt rääkida järgmised põhjused. Nagu teada, sündida vaidlused kui ka otsused maapäeval salajas ja

neid ei avaldata. Kohalik administratsioon on enamalt jaolt eraldatud igasugusest kontrollist, seaduslikult ja faktiliselt on maapäev täitsa iseseisev, mille otsused kinnitamist ei tarvita — mitte nii kui Vene semstvo, mis kätest ja jalust mõne üleannetu riigiametniku-kuberneri ehk kõrgema — tujudest seotud, kes oma „kangelase tegudega“ teinekord üleüldist tähelepanemist äratanud (nagu näituseks Nabokov ja paljud teised). Kõike seda silmas pidades, oli kohaliku olluse vastus küsimuse pääle: — kas ärarippuv semstvo või iseseisev maapäev — selge.

„Nii sai enam jõukam osa eestlastest kinni püütud ja hoolimata mitmetest lõksu langemise eest hoiatavatest hääldest, sai mõisnikkude projekt paljude seltskondlikkude asutuste poolt hääks kiidetud. Asjata ja paljalt vaidlesid ilma erandita kõik lätlased tema vastu, kellele nähtavasti selgem arusaamine oli parunite häätegevatest uuendustest; asjata seletasid ka üksikud kohalikka olusid tundvad Venelased, et kui ka vene semstvo üheõigusluse kõrgele põhjusemõttele on aja jooksul külge õmmeldud administratsioonilise omavoli inetu lapp, siis tuleks seda kogu vene inimestega ühisel jõul ära püüda kaotada, ja et selle nähtuse ohvriks omavalitsuse kõikseisuslist põhjusemõtet jäädavalt tuua ei või; asjata protesteeris ka Eesti maata proletariaat, teda ei mõeldudki arvesse võtta. Hoolimata kõigist vastuseismistest sai mõisniku-seisuse ringkondade ja ka mõnede seltskondlikkude organisatsioonide (nagu näit. Tallinna linnavolikogu) poolt terve rida sammusid astunud projekti tegelikuks läbiviimiseks. Seadusandliste asutuste kaudu oli see raskendatud, kergem aga oli seda teha seadusandliste kogude vaheajal § 87 põhjal. Esimene sellekohane katse tehti novembris 1915. Selleaegne minister vaatas projekti pääle eitavalt. Ajalehtede teadete järele korratakse nüüd jällegi seda katset, kus juures toonitatakse uuenduse hädapärast kiirenduse tarvilikkust: see pidada läbi viidama tingimata 23. maiks 1916 — Eestimaa talurahva saja-aastaseks pärisorjusest vabastamise juubeli pühaks.“

„Sada aastat tagasi vabastas suuremeelne Balti mõisniku seisus kaugelt suurema hulga kohalikkudest talupoegadest maaomandusest ja nimetas seda ennast ohverdavaks ajakohaseks teenuseks; nüüd mõtleb ta teist korda samat talupoja-seisust sellega õnnestada, et ta teda ka maaomavalitsusest jäädavalt eemale tõukab. Seda nimetatakse — ja üsna õieti — „kultuuri töö“ lõpetamiseks, millega just sada aastat tagasi algust tehti.“

„Järjekindlus ja plaanilikkus tegevuses — see ei ole mitte meie omadus; hindame aga neid omadusi teiste juures ja soovime Eestimaa mõisnikkude algatustel hääd edu.“

Nii Vene riigivolikogu edumeelse saadiku vürst Mansõrevi mõtted Eestimaa maaomavalitsuse uuenduse puhul. Kibedad on tema poolt õieti äratähendatud etteheited Vene seltskonnale kohalikkude uuenduste asjus.

Kuuludes nende Eesti ringkondade kilda, kes nim. mõisnikkude projekti vastu seisnud ja nõus olles põhjusemõtteliselt ülemal käsitatud vaadetega, ei või siiski mitte mõne nende üksikasjalisema väitega leppida. Nii on täitsa ekslik arvamine, nagu oleks lätlased „ilma erandita mõisnikkude projekti vastu“. Kuna kavatsetav uuendus ainult Eestimaa kohta käib, siis ei olnud kõigil Läti erakondadel tarvidust selle kohta seisukohta võtta ja teinud on seda ainult enam radikaalsemad intelligentlikud ringkonnad. Proletariaat ei ole nii hästi lätlaste kui ka eestlaste keskel oma suudki avada võinud, sest Vene bürokraatia on selle ammu vaikseks teinud. Ei ole aga mingit kahtlust, et kui Liivimaa mõisnikud sarnase uuenduse projektiga ka välja astuvad, siis nad tingimata Läti jõukamate talupoegade — maaomanikkude ja nende huvide esitajate avalikkude tegelaste keskel samasugust — kui mitte rohkematki — poolehoidmist leiavad, kui võrdlemisi kehvemal Eestimaal.

Mõisnikud ei ole oma arvetes mitte eksinud.

Oli ju nende eestvõttel sepietud 50-te ja 60-te aastate talurahva seaduste ülesandeks kohaliku talupoja „aristokraatia“ loomine, kelle ülesandeks mitte ei ole nüüd ainult oma 100 aastast sünnipäeva üheskoos oma „sünnitajatega“ juubeldada, vaid kes ka järjest suureneva maata proletariaadi nõude vastu maaomavalitsuse võimu jagamise asjus sõnakuuleliku lapsena oma „isadega“ käsi käes peab käima ja selleks õnnistust mitte muult kelleltki, kui just Vene taguriliselt bürokraatialt lootma ja ka — võib olla — saama. Rahvameelseid ollusid ei peaks see kõik aga mitte kokkuma panema.

P. Ruubel.

Kismet.

Anekdoot.

Ennemuiste elasid kaugel Türgimaa põhjas kaks pashat, Hakim-pasha ja Kassim-pasha. Ja Allah oli mõlemaid suure varaga õnnistanud, ja padishahi arm paistis heledasti kummagi pääle, ja riigiteenistuses olid neil ametid, mida rohke bakshish aitas kullata.

Ja Hakim-pasha ja Kassim-pasha olid üleaedseid, sest nende konakid linnas seisid kõrvuti ja nende mõisad linna värava taga rajasid vastamisi, ja nad jatkasid truult põlist sõprust, mis nende isasid mitu põlve oli ühendanud.

Sääl sündis aga ühel päeval, et Hakim-pasha oma orjad kokku kutsus ja neile seletas:

„Kassim-pasha, minu sennine sõber, on minu vaenlaseks saanud. Ahnus ja kadedus on tema südamesse teed leidnud. Oma lamba- ja kitsekarju söödab ta minu aasadel ja oma pühvli- karjad laseb vilja maha tallata minu nurmedel, valelikult tõenda- des, need aasad ja nurmed meie piiri ääres olevat vanade pabe- rite järgi t e m a päralt. Ka pettis ta mind valge täkuga, kelle ma tema käest vahetasin. Kuna siis vaen valitseb minu ja Kassim- pasha vahel ja mina riualad sherije ja nisamije kätte annan ot- sustada, ei ole teil enam kohust harilikku au anda Kassim-pashale, tema naistele ega lastele, vaid peate jumalat paluma, et targad kaadid mõistaksid õiguse m i n u l e“.

Aga selsamal ajal hüüdis Kassim-pashagi oma kodused ja välised käsualused kokku ja kuulutas neile:

„Hakim-pasha, minu sennine sõber, on minu vaenlaseks saanud. Ahnus ja kadedus on tema südamesse teed leidnud. Minu seedri- ja õlipuumetsadest laseb ta endale puid raiuda, vale- likult ette käändes, need metsad olevat vanade kirjade põhjal t e m a omad. Ka tüssas ta mind musta sõnniga, kelle ma tema käest ostsin. Kuna sellega vaen valitseb minu ja mu üleaedse vahel ja mina temaga kohut hakkam käima ta ülbuste pärast, ei ole teil enam tarvis kombekohast au anda ei Hakim-pashale, tema haremile ega lastele, küll aga peate Allah ja prohveti poole õhkama, et võit kohtutes m i n u l e jääks.“

Kui vaenulikkude pashade orjad kuulsid, et neil enam au ei ole anda üleaedsele isandale ja tema perekonnale, nendele, kelle ees nad senni tolmuni pidanud kumardama nagu omaendigi herraste ees, siis pääsis suur rõõm nende seas valla. Nad naersid, tantsisid ja pildusid mütsa vastu taevast. Siis aga küsisid:

„Kuid kas on sellest küllalt, et meie neile au jätame andmata? Kas meie ei peaks enam tegema, et meie isand näeks, kui ustavad meie temale oleme, ja et ta meile tasu mõistaks selle eest ja meie põlve kergendaks?“

Ja nemad vastasid:

„Ei mitte, meie peame enam tegema! Ja mida enam meie teeme, mida suuremat viha ja põlgtust meie üles näitame oma isanda vaenlaste vastu, seda suurem on ka palk, mida temalt võime loota. Ja ärgu meist ükski jõudemees mosheesse jätku astumata, kui muessini esan minaretilt on kostnud ja püha-päeval nähtagu meid kõiki dshamiis!“

Nõnda otsustasid mõlemate pashade orjad ning läksid ja tegid selle järel. Nad palvetasid võiste kummadki oma isanda võidu eest, ja kui nad teedel ja tänavatel üleaedse või tema omaksed näole said, siis hirvitasid neid ja näitsid neile keelt. Aga nad läksid varsti kaugemalegi, sest eunuhid nende seas, kes neile juhtideks heitsid, mõtlesid ikka uusi virakaid välja. Nad söimasid vastaseid põõsa takka, vinnisid neid peidu-urkest kividega, pildusid naisi, kui need aias jalutasid, üle müüri poriga, viskasid öösi elumaja aknad sisse ja roojastasid ukse-esised ära. Vahel pörkasid mõlemad orjakarjad vastamisi, siis tekkis eunuhide ässitusel kiskumine, ent karvasalgud, mis lendasid, ei olnud mitte eunuhide peast, sest need olid väledad parajal ajal pagema.

Ja kõik see kestis niikaua, kui kohtud nende isandate asju harutasid.

Aga viimaks tuli päev, kus Hakim-pasha omad ja Kassim-pasha omad orjad kokku kutsus ning neile ilmutas:

„Minu tüliasjad üleaedsega on lõpetatud, meid pandi leppima ja meie leppisime. Minu sennine vaenlane on taas minu sõbraks saanud, seepärast olete kohustatud temale ja tema kojale jälle endist au andma.“

„Aga mis on meie palk ülivirga jumalapalumise, üliagara vaenupidamise eest?“ küsisid orjad.

Ja kumbki pasha silitas habet ja kostis:

„Tulus õpetus, paikessed. Meie leppimise tingimistest nõuab nimelt üks, et kumbki meist teile meeletuletab, mida olite unustanud: et ka vaenlik isand on orjale ikkagi isand! Enam tööd, vähem süüa ja nädalas sada kepihoopi vastu jalapõhje — meie loodame, et see teie mälu virge hoiab.“

Eduard Wilde.

Knut Hamsun.

Mets talvel.

Läksin metsa.

Mitte sellepärast, et mulle keegi paha oleks teinud, ka mitte sellepärast, et mind inimeste kurjus kuidagi nõelanud oleks, — ei; kui aga kord mets minu juure ei tule, pean ise metsa minema. Ja nii tegin ka.

Ma võiks selle tõttu suurt kära ja müra tõsta. Ma saan ju siin suuri mõtteid sepitsema ja neid kuni tulipunaseks ajama.

Nietzsche oleks umbes nõnda öelnud: kui ma inimestele oma viimase sõna laususin — olid nad nõus minuga, nad vastasid mulle jaatavalt. — Minu viimane sõna oli aga, et ma metsa läksin. Sest siis sain ma aru, et midagi rumalat või autut olin öelnud.

Mina sarnaselt ennast ei avaldanud, vaid läksin lihtsalt metsa.

* * *

Teie ei pea aga mitte arvama, et siin midagi ei sünni. Lund sajab siin nagu linnaski, kuna linnud ja loomad siin hommikust õhtuni — ka õhtust hommikuni — tegevuses on.

Ma võiks siit teile kirjeldusi hirmsatest lugudest saata, ma ei tee seda aga mitte. Üksinduse ja mu suurte mõtete tõttu igatsesin ma metsa järele, ma tahtsin rahu. Juhtuksin ma kuidagi isast põtra trehvama, hüüaksin ma vististi: taevane isa, ta on ju isane, ta on kuri! Sarnasel korral aga, kui ta mu pääle liiga suurt mõju avaldaks, ütleks ma: see on vasikas, või sulekandja, ning valetaks toredalt iseenese silmad täis.

Siin ei pea midagi sündima! Kord nägin kaht laplast üksteisega trehvat. Nad olid poiss ja tüdruk. Esiti pidasid nad endid üles kui inimesed. Tere, ütlesid nad üksteisele ja naeratasid. Aga kohe pääle selle kukkutasid nad endid lumesse ning olid õige kaua mu silmade eest varjul. Peaks õige minema vaatama, mõtlesin ma, kui juba tubli veerand tundi möödas oli, nad võivad lumes ära lämbuda. Siis tõusid nad aga äkki üles ja läksid igaüks oma teed.

Kunagi pole ma sarnast tervituse viisi näinud.

* * *

Õöd ja päevad elan ma ühes mahajäetud turba ütis, kuhu ma roomates sisse käin. Vististi oli keegi ta millalgi ammu üles ehitanud ja puuduse ning häda puhul seda tarvitanud; teda ehk aeti taga ja vast ehk oli ta siin nii mõnedki sügisesed päevad ja õöd varjul. Meie oleme siin kahekesi, kui ma aga oma daami inimeseks ei pea, siis olen ma päris üks. Mu daam, kellega ma koos elan, on hiir, keda ma austades aga daamiks nimetan.

Nahka paneb ta kõik, mida nurka panen, istub ja vahib mind terved tunnid.

Ütist leidsin ammust ajast järele jäänud vana, õige vana heina; selle jätsin aupaklikult daamile tarvitada. Omale aga raiusin metsast õrnu oksa ja valmistasin neist pehme sängi. Kaasa olin võtnud kirve, sae ja mõned tarvilikumad sööginõud. Veel on mul kaasas isegi lamba nahast magamiskott, villaga sisse poole. Terve öö põleb lõukal tuli; hommikul aga lõhnab mu kuub, mis tule ligidal rippus, magusa vaigu järele. Tahan ma kohvi juua, siis täidan katla lumega ja riputan selle tule pääle üles; nii saan vett.

Ja on see ka elu?

Püüan sind kohe sõnast kinni. See on elu, millest sul vähe- matki ettekujutust pole. Sul on linnas kodu, sa oled ta sisse seadnud kõiksugu kribu-krahu kraamiga, piltidega, raamatutega; sul on sellepärast naine, teenijad ning suured väljaminekud. Ja ilmsi ning unes oled sa sunnitud seda ehk teist taga ajama, ja ilmiski pole sul rahu.

Aga minul on. Jäägu pääle sinule su vaimlised huvid, raamatud, kunst, ajalehed, pea aga enesele omad kohvimajad, viski, millest ma igakord ainult tuska tunnen. Mina aga tahan metsas viibida ning tunnen, et mul hää on. Hakkaks sa mulle vaimlikka huvisid pakkuma ja tahaks mind sellega kotti pista, vastaks ma sulle, näituseks, järgmiselt: Jumal — see on algus, inimesed on aga tööpoolest ainult täpid ja narmad kosmoses. Kaugemale pole ka sina jõudnud. Oled sa aga nüüd nii kaugemale jõudnud, et minult küsid, mis igavus on, siis olen ka mina niisama kaugel ja vastan: igavus on loomata aeg, täiesti kestmata aeg.

Armas sõber, tule siia, ma võtan taskust peegli ning valgustan sind peeglist tuleva päiksekiirega.

* * *

Sa pikutad hommikul kella^{*} 10—11 sängis ja tõused pääle selle siiski veel väsinult üles. Ma näen sind oma silme ees sarnase pilguga uulitsale astuvat, kui oleks hommiku koit liiga vara loitma hakanud. Mina tõusen aga kell viis üles ja tunnen end täiesti välja- puhanud olevat. Väljas on ehk küll veel pime, — siiski nii palju valgust, et kuud, tähti ja pilvi vaadelda ning ilma muutmise mär- ke uurida võib. Ilma ütlen ma mitu tundi ette ära: õhu mü- hina järele; selle järele, mis moodi järvel jää paugub: kas kui- valt ehk kergelt, sügavalt või kaugelt. Ma kuulen vähemat kui häält, ja kui koitma hakkab, ühendan kuuldu nähtavaga ning mu teadus kasvab ikka täielikumaks ja kindlamaks.

Säält ilmub korraga hommiku poolt kitsas ribakene valgust, tähed neelavad iseendid kustudes ning valgus hõiskab. Juba keerleb üle metsa ronk, nüüd hoiatan oma daami ütist välja minemast, muidu söödakse ta ära.

On aga uut lund maha tulnud, puud, põõsad ja kivid on sarnased imelised muinasloomad vormid võtnud, kui oleks nad öö tagant teisest maailmast siia rännanud. Tuule maha murtud ja juurikatega pahupidi pöördud kuusk näib kui vana nõid, kes

sel silmapiigul lonkuriks jäänud, kui just parajasti haruldase poosi võttis.

Siit kargas jänes välja, säält näikse üksiku põdra jälgi. Viin koti välja ja riputan ta kõrgele puu otsa, et daam minu äraolekul mu varandust kurjasti ei tarvitaks; ise sammun aga metsa põdra jälgedele järele. Loom oli, nagu näha, päris rahulikult reisinud, tal oli oma kindel siht, ta sammus otse hommiku poole, päeva tõusule vastu. Seeli jõest, mis nii kiire on, et iialgi kinni ei külmata, oli ta vett joonud, lund künka otsas üles kaapinud, et sammalt leida, vähe puhunud ja siis edasi läinud.

Ja see, mida see põder teinud, oli ainus sündmus, mis sel päeval läbi elas. Mulle näib aga, et seegi juba midagi on. Päevad on lühikesed, ja kella kaheks kõmbin juba päris pimedas koju, mul tarvis tasast, rahulikku õhtut.

Nüüd hakkam süüa valmistama. Kolme hiilgava valge lume künka varjus on mul hää hulk liha peidus, mul on aga veel midagi parematki: 8 tükki rasvast põdra juustu, pääle selle veel võid ja kooka.

Seni kui katal keema läheb, heidan maha, vahin tulde ja tukun vähe. Päälelõunalist puhkeaega pean harilikult enne lõunat. Ärkan üles, katal keeb juba, ütis tundub liha ja vaigu haisu, daam jookseb põrandal pööraselt ümber, kuni viimaks oma osa kätte saab. Siis pean lõunat ja pistan piibu põlema. Päev on möödas. Kõik oli hää, mul polnud mingi rahunusi. Ümbritsevas suurepärases rahu, — mina ainus täiskasvanud inimene, erak — saan nagu suuremaks, täiemaks, — ligemale Jumalale. Suurte mõtetega edeneb asi hästi, sest nendele avab Jumal suuri asju, kes temale lähineda püüavad. Ma laman ja mõtlen põdrast, tee üle, mis mööda ta käinud, mis ta Seeli jõe ääres teinud ja kuidas ta siis oma teed edasi oli läinud. Säält pugest ta mõne oksa alt läbi ja jättis jäljed koore pääle; see soo, säääl pajuga üle kasvanud, sundis teda keeru tegema, aga kohe soo taga parandas ta käänu ära ja läks jälle otse hommiku poole. Kõigest sellest mõtlesin ma.

Aga sina? Oled sa mõnest ajalehest midagi muud lugenud, kui seda, missugune on Norras seltskondlik arvamine elu kinnitamise kohta vanaduse puhul?

* * *

Tormistel ilmadel istun kodus ja lasen end mõtete valda nii mõnegi asja üle. Vähest kirjutan ka selle ehk teise tuttavale kirja, et mul, mu armas, kõik hästi läheb, mis ka sinult loodan kuulda. Ma ei saa aga neid ära saata, ning päev-päevalt jäävad nad ikka vanemaks. Noh, üksta kõik. Sidusin paelaga kirjad kinni ja riputasin nad lakke, et proua neid katki ei näriks.

Kord tuli aga mu juure teekäija. Ta käik oli kiire ja libistav, seljas olid tal viletsad riided ja palja kaelaga — tööline, arvasin. Ta kandis kotti; mis võis aga säääl sees olla? — Tere, ütlesime me üksteisele, metsas on hää ilm.

— Ma ei oodanud ütist kedagi eest leidvat, ütles inimene ja kõik ta olemine avaldas rahulolematust, oli väljakutsuv; ilma vähemagi aupakkumiseta viskas ta koti seljast.

— Nähtavasti, ta midagi vist minust teab, kui ta sarnane on, mõtlesin.

— Kas ammu juba siin asute? — küsis ta, — ja kas pea siit ära lähete?

— Kas see ütt siin ehk vast mitte sinu ei ole? — küsisin ma oma korra vastu.

Siis mõõtis ta mind pilguga.

— Sest, kui ta sinu on, siis ma mõistan; kuid kui ma siit ära peaks minema, ei mõtlegi ma seda kaasa võtta, nagu mõni taskuvaras.

Kõnelesin alandlikult ja nalja toonis, et mitte ennast tabada lasta. Trehvasin aga päris pihta, inimene kaotas julguse. Andsin talle mõista, et mina temast enam tean, kui tema minust.

Kui teda ütti kutsusin, ütles ta tänulikult:

— Tänan. Aga ma toon teile lund sisse.

Hoolega puhastas ta lume saabaste päält ära, võttis oma koti ja puges ütti.

— Kas hakkame kohvi jooma? küsisin ma.

— Teie ei peaks raiskama, vastas ta, selle juures oma nägu pühkides ja tule ääres soojendades, — ma käisin öösel pika tee ära.

— Tuleb sul üle mägede kallata?

— See on kuidas juhtub. Tööd nüüd talvel vist säält poolt mägesid ei leia.

Ta sai kohvi.

— Kas teil ehk vahest midagi süüa on? Häbi on mul küll teilt küsida. Tükk kooki, või? Mul pole midagi kaasas.

— Muidugi, muidugi, kooki, võid, põdra juustu, ole hää.

— Ja, jah, paljudelgi tuleb kitsik talvel, lausus inimene süües.

— Sa vahest lähleks külasse tagasi mõne mu kirjaga? — küsisin, maksaksin sulle selle eest.

Inimene vastas:

Ei, Jumala nimel, seda ma ei või. Tingimata pean üle mägede saama, kuulsin, et Hillingenis tööd olla saada, Hillingeni metsas. Nii et ma kuidagi ei või.

Oot, mõtlesin, küll ma sind veel pingutan, tal pole ju nüüd vähematki ruttu; lõpeb sellega, et ta mult viimaks viiekümnelise küsib. Ma katsusin ta kotti ja ütlesin:

— Aga mida sa siin kannad? raske kah?

— Mis see teie asi peaks olema? vastas ta ja tiris koti oma poole.

— Ma ei mõtelnud säält midagi ära varastada, ega ma mõni vargapoiss pole, — vastasin naljatades.

— Mind see sugugi ei huvita, mis te olete, — pomises ta vastuseks.

Aeg veeres. Et mul võõras oli, ei tahtnud välja metsa minna,

vaid lorasin temaga, panin talle küsimisi sellest ja teisest. See oli kõige harilikum inimene, kõige vähematki ei huvitanud teda minu mõtted, musta kätega, harimata ja igavate kõnedega; asjad, mida ta kotis kandis, olid kahtlemata varastatud. Vast hiljemalt märkasin, et ta kaunis tark oli mitmesugustes peensustes, mida elu talle kätte õpetanud. Ta kaebas, et kannad ära külmetanud ja tõmmas saapad jalast. Polnud ime, et külm neid näpistanud: kandade kohast olid ta sokid päris narmandid. Ta võttis mult noa ja löikas narmandid maha ning pani sokid uuesti jalga, kuid taldadega pahempidi; tõmbas saapad uuesti jalga ja ütles: Nõnda, nüüd on soe ja häa.

Ta ei sünnitanud mulle mingit tüli. Võttis nurgast sae või kirve, et neid vaadata, ning pani nad jälle sinna tagasi. Vaatles kirju, püüdes ehk adressa nende päält ära lugeda, aga riputas nad jälle hoolega lakke tagasi, nõõri ettevaatlikult tasakaalu seades, et nad ei kiiguks. Mul ei olnud põhjust millegi pärast ta pääle pahane olla.

Ta jäi lõunale. Einet võttes, ütles ta:

— Vabandage, teil pole midagi selle vastu, kui ma omale istumiseks oksa lähen murran?

Ta läks ja murdis omale mõned pehmed oksad. Et talle ütis ruumi anda, tuli mul vähe mu daami heinad koomale ajada. Siis lamasime, hoidsime tuld üleval ja lorasime.

Edasi ta pääle lõunat ei läinud, vaid lamas maas, kui tahaks ta aega surnuks lüüa. Kui pimedaks läks, astus ta ukse lävele ja küsis: Kuidas arvate, kas hakkab öösel lund sadama?

— Sa küsid mind, mina aga sind, ehk näib küll, et sadama hakkab, suits libiseb mööda maad.

See, et öösel lund tuleb, tegi ta vähe rahutuks, ta ütles, et tal parem oleks öösel ära minna, kui lund ei sajak. Korraga sai ta aga koledasti äritud: ma lamasin, ennast välja sirutades ning mõtetes lasin kogemata käe tema koti pääle.

— Ma ei suuda aru saada, — kisas ta valjusti, — mis teil ometi minuga tegemist on, — ning tõmbas koti mu juurest ära. — Ma hoiatan teid, et teie mu kotti ei puuduks.

Ma vastasin, et ma seda kogemata tegin ja et ma talt midagi ära varastada ei mõelnud.

— Midagi varastada? ei . . . mispärast seda? Aga igatahes ärge arvake, et ma teid kardan. Ärge püüdke seda, häa inimene, mitte mõteldagi. Säh, vaadake, — ütles ta, — mis mul kotis on ja hakkas säält kõiksugu asju välja laduma: kolm paari uusi kindaid, vähe paksu võitu kalev, üks kott tangu, tükk rasva, 16 pakki tubakut ja mõni suur tükk suhkurt. All põhjas oli täis, pinguli aetud kott kohvi ube.

Kõik see kraam oli arvatavasti mõnest kaupluse kohast, pääle murdunud kookide pakikese, mille ehk mõnest teisest kohast saanud oli.

— Aga sul, nagu näha, on omalgi kooka, ütlesin.

— Kui teie õieti mõistaksite, — vastas ta, — siis te nii ei räägiks. Lähen ju mägedesse ja olen sunnitud ümber kolama, kas ei lähe mul palukest tarvis; millega täidan hädakorral kõhtu? Päris pilge, kui kuulen.

Ja hoolega hakkas ta oma asju kotti tagasi panema. Rasva mahutas ta tubaka alla koti põhja, et kalevi pääle mitte plekkisid sünnitada.

— Aga te võiks mult selle kalevi ära osta, ütles ta; ma müüks ta teile odavalt ära. See on fris . . . ta on mulle päris tülik.

— Mis sa ta eest tahad? — küsisin.

— Teda küünib siin peaaegu terve ülikonna jaoks, võib olla enamgi veel, lausus ta iseeneses ja tõmbas kalevi kotist välja.

Ma ütlesin talle:

-- Nii tõesti, sa tuled metsa ja tood siia enesega maailma kära ja mõnu, vaimlikka huvisid, ajalehta kaasa. Aga räägime vähe; ütle mulle, kas kardad kah, et su jälgi homme hommikul näha võib, kui öösel lund tuleb?

— See olgu juba minu asi. Olen ennegi mägedes käinud, kõiksugu teesid mööda, — ümises ta. — Teie võiksite aga kalevi päris poole hinna eest ära osta.

Ma raputasin pääd ja inimene pani uhkusega kalevi kotti tagasi, just nii, kui oleks see tema oma.

Ta ütles:

— Ma lõikan selle pükste pääle katki; siis ei ole see nii suur ja mul on seda kergem ära müüa.

— Ehk lõikaks sa selle parem pükste, vesti ja kuue pääle, muu järele jääv aga pükste pääle.

— Nii arvate teie? Peaaegu, nõnda ongi see ehk parem. Me rehendasime välja, palju täiskasvanud inimese ülikond nõuab ja paelaga, millega kirjad kinni seotud olivad, mõtsime oma riiete järele ära. Siis käristasime kalevi tükkideks. Pääle täie ülikonna, sai säält veel tubli kahe paari pükste jaoks.

Pärast seda pakkus ta mulle midagi muud müüa. Ma ostsin vähe kohvi ja mõne paki tubakat. Ta pani raha nahast kotti, mille juures ma tähele panin, et see tal päris tühi oli. Nagu hari-likult ikka kõik vaesed inimesed, peitis ta rahakoti hoolega ära ja katsus veel pääle selle omi taskuid.

— Palju ma sinult küll ei ostnud, — ütlesin, — aga mul pole seekord enam vaja.

— Noh, kaup kaubaga, hää et niigi palju ära müüsin.

Ta sai vähe julgemaks.

Sel silmapilgul, kui ta omi asju sisse pakkis, et teele minna ja oma okstest sāngi maha jätta, ei suutnud ma küllalt kahetseda maas lamades selle inimese viletsa varguse üle. Vargus puuduse tõttu; tükk rasva, tükk kalevit, mis ta siinsamas metsas ära müüa püüab.

Ah ja, vargust ju meie ajal ei peeta enam millekski iseäraliseks ja nimelt sellepärast, et ka karistus kõiksugu üleastumiste eest enam midagi iseäraline ei ole. Ta on igavaks ja humaniliseks saanud, usuline element on seadustest ära kaotatud, ning kohtumõistjates pole enam midagi müstilist.

Ma mäletan veel viimast kohtumõistjat, kes vande tähtsust oma moodi seletas, kuidas seda mõistma peab ning kuidas selle mõju ennast avaldama peaks.

Juused tõusid meil püsti sel korral, seda päält kuulates. Üles ärgaku uuesti usk; uuesti peaks hakatama uskuma nõidust, kuuendat Moosese raamatut, pattu püha vaimu vastu ja ristimata laste verrega üleskirjutatud kohusid. Varasta kauplusest koti täis raha ja hõbe-riistu, ning peida see mägedesse nõnda ära, et see kevadistel õhtutel ümberkaudset kohta valgustaks, kui hiilgav tõrvik. Aga ära tule kolme paari kinnaste, singi ja rasvaga.

Inimene oli nüüd korraga kotti pärast julge, ta ronis ütit välja, et ilma uurida. Waheajal panin ma ta kohvi ja tubaka talle kotti tagasi, sest et neid mul vaja ei olnud. Tagasi tulles ütles ta:

— Ma arvan paremaks täna siin öö ära magada, kui ma teid aga ei tülitata.

Õhtul võttis ta kotist oma enese toitu ja ei teinud seda ainult silmakirjaks. Ma keetsin kohvi ja andsin temale selle juure tüki kuiva kooki.

— Teie ei peaks raiskama, — ütles ta. Siis hakkas ta jälle oma kraami kotti pakkima, jändas jälle tükk aega rasvaga, et kalevit mitte ära määrada, võttis viimaks nahast vöö vöölt ja sidus sellega koti ristipidi kinni, nii et sellest midagi ranitsa sarnast sai; nüüd võis teda kergesti seljas kanda.

— Kui ma nüüd selle üle teise öla lasen, — ütles ta, — on see mul hästi kerge kanda.

Ma andsin talle kirju kaasa, et ta neid üle mägede viiks ja nad posti annaks. Ta pani nad hoolega ära ja katsus veel pääle selle oma taskud järele; markide raha mässis paberisse ja pani selle siis kotti.

— Kus sa elad? — küsisin.

— Kus peaks vaene inimene elama? Elan mere ääres. Mul on õnnetuseks naine, lapsed, mis sellest veel rääkida!

— On sul palju lapsi?

— Neli . . . Ühel käsi vigane; teisel — oh, igal ühel midagi puudub. Niisugune see vaese inimese elu on. Mu naine on haige; vast mõni päev veel tagasi arvas, et surm juba lähidal on, — võttis armulauda.

Tema hääles tundus haledust, kuid toon oli võlts. Mõistagi, valetas ta mulle silmad täis. Nüüd, kui teda külast taga otsima peaks tuldama, missugune ristiinimene suudaks teda välja anda. Tal on ju nii suur ja vaevaline pere!

Inimene, oh inimene, sa oled hiirest halvem!

Enam ma talle küsimusi ette ei pannud, kuid palusin teda,

kui meie just koos pidime olema, mõne laulu laulda.

— Praegu ei ole mul selleks tuju, — vastas ta; — ma võiks teile küll ühe koraali laulda.

— Olgu siis koraal.

— Aga mitte praegu; hää meelega tahaks teenida teid, kuid...

Ta läks ikka rahunemaks. Vähe aega päale selle võttis ta oma koti ja läks välja. Ma mõtlesin: ta läks ära, aga ta ei jätnud mind jumalagagi.

Kui hää, et ma metsa läksin, siin on mu päris koht, ning sest päevast saadik ei pea enam ükski elav hing üle mu läve astuma.

Ma tegin nüüd eneses kindlasti maha, et enam inimestega tegemist ei tee.

— Proua, — ütlesin ma, — tule siia: ma austan sind, proua, ja töotan sinuga eluks ajaks ühte jääda.

Poole tunni pärast tuli inimene tagasi, aga seekord ilma kotita.

— Ma arvasin juba, et sa enam ei tule, — ütlesin, — et sa ära läksid.

— Ära läksin? Olen ma koer, — vastas ta. — Olen ka minagi inimeste seltsis üles kasvanud ja ütlen „olge tervitatud,“ kui sisse astun, ning „rahu teiega,“ kui ära lähen. Teie ei peaks ometi mind nii pilkama.

— Mis sa kotiga tegid?

— Ma viisin ta vähe maad edasi.

See teeb ta ettevaatusele au, et ta koti iga juhtumise jaoks ära viis, kui järele peaks tuldama: sedaviisi on palju kergem ära lipsata, kui raskusega seljas. Et ta mulle jälle omast vaesusest midagi valetama ei hakaks, küsisin:

— Mõni aeg tagasi võisid sa isegi ehk suur kangelane olla, vast ehk veel praegugi?

— Ja, kuidas tingimised lubavad, — vastas ta elustatult. — Ma pole näinud, et minust keegi kergemini aami kala rasvaga maast üles tõstnud oleks, ehk jõulu ajal minu vastu keegi tant-sida oleks suutnud. — Oot, keegi tuleb!

Me kuulatasime. Kähku heitis ta pilgu ukse prao ja lae augu poole, ning hädaohuga pörkamiseks valis ukse välja. Ta oli suurepärase omas äritatud olekus, ma nägin, kuidas ta lõualuud värisesid.

— Ei ole kedagi, — rahustasin ma. Julgelt ja kindlalt, kui saatan, puges ta ütist välja ja oli kadunud mõne minuti. Tagasi tulles ütles ta hinge tõmmates: „Pole kedagi“.

Õöseks heitsime maha. — Jeesuse nimel! ütles ta ja sirutas end okste päale välja. Ma langesin kohe unesse ja magasin mõni aeg. Rahutust tundes, kargas inimene kesköö aja! üles ja läbi une kuulsin teda ütlevat: „rahu teiega!“ — ning läks välja.

Hommikul põletasin oksad ära, mille pääl ta maganud ja lasin üti suitsu täis.

Väljas sadas värsket lund.

* * *

Mis võis parem olla, kui ikka üksi metsa jääda ja üksi rahulikult metsas kõndida. Kohvi keeta, piipu tubakaga täita ja selle juures mõtetes viibida, korraga mõtte juure tulla, lähen õige surun kiviga kohvi-oad peeneks; hiljem lähen peksan magamiskotist lume pääl tolmu välja, et vill seestpoolt jälle valgeks saaks. Aga kus siin siis kirjandus, suured roõmaanid ja seltskondlik arvamine on? Sellepärast pole mul tarvis aga kohvi pärast pööraselt ümber jooksta. Kirjandus! Kui Room maailma valitses, oli ta vaevalt Greeka kogelev õpipoiss. Ja siiski valitses ta maailma. Ehk võtame, näituseks, meile tuttava naabrimaa ta pidas vabaduse sõda, mille hiilgus veel tänini pole kustunud, ta andis maailmale kõige vägevamad kunstitööd maal. Aga tal pole kirjandust olnud, ega pole veel täninigi.

Päevast päeva tutvustan end ikka enam ja enam puude, sambla ja lumega väljadel, ning kõige sellega olen sõprusse astunud. Mäni känd seisab sulades päikese käes, — ma tunnen ühendust kännuga ja ta kasvuga; mõnikord ta lähil seistes tunnen omas rinnas ta vastu midagi sooja, ma armastan teda. Koor on ta päält nii halvasti ära kistud, talvel kärbiti ta ära, kui lumi veel sügav oli, sellepärast ta nüüd nii õnnetumalt pikk ja nälpitud välja näeb. Ma kujutan ennast selle kännu asemel seisvat ja tunnen kaastundmust ta vastu. Mu silmadest, võib olla, paistab niisama primitiivne ja loomulik helk, kui kauge mineviku põlve inimestegi omadest.

Siin, muidugi, tabad sa mind sõnast ja tõstad mind naeruks; selle mäni kännu ja minu kohta lood sa kõiksugu naljakaid võrdlusi. Südame põhjas tunnistad aga küll, et mul õigus on; — seda vast aga mulle andeks ei anna, et mul kodaniku mõisted puuduvad, ja et ma üliõpilane ei ole. Sa ei või aga mulle midagi uut õpetada, mis metsa ja põldude kohta käib, siin tunnen ma seda, mida ükski inimene pole tunnud.

Mõnikord juhtub, et ma vale teele lähen ja ära eksin. O, ja, seda juhtub küll. Aga ma ei keerle ega ei hulgu oma üti läve lähil — ei, seda tehku linnalased. Ma lähen paar miili mu elukohast eemale, teisele poole Seeli jõge ja eksin vast sääl ära; aga ainult siis, kui ilm udune ja päikest pole ehk paksu lund sadab, nii et ei põhja ega lõunat näha pole. Siin ongi mu teadus mulle kasuks. Ma uurin mitmesuguseid puid, märke nende pääl, sammalt, mis nende juurte najal kasvas; vaatan oksi puudel, kus poole nad lopsakamalt välja kasvanud on ja tunnen selle järele põhja ja lõuna ära; kuidas kivid samblaga ülekasvanud, kuidas need ehk teised lehed välja näevad; kõige selle teaduse najal läheb mul korda õiget teed üles leida, kui aga veel küllalt valge on.

Jõuab aga õhtu kätte ja näen, et kodu täna enam üles ei leia, siis ütlen enesele: oh, Jumal, mis öö see küll täna

tuleb! — Ja siis hulgun nii kaua ümber, kuni mõne paraja koha leian, — kõige parem mõne mäe külje all, kus tuulest ja tormist kaitstud võiks olla. Siis kannan terve hunniku oksid kokku, panen kuue nõobid hoolega kinni ja hakkan ennast magamisele valmistama. Kes seda läbi elanud pole, sel ei või sellest magusast tundmusest vähematki ettekujutust olla, mis terves kehas voolab, kui sarnasel ööl enesele hää ulualuse oled leidnud. Et midagi teha, pistan piibu põlema, aga et ma väga näljane olen, siis ei kannata ma tubaku haisu välja; sellepärast pistan tüki vaiku suhu ja imen seda ning mõtlen kõiksugu asjust. Väljas aga tuiskab ja tuiskab. On mul korda läinud koha hästi välja valida, see on, kui ta alt tuule on, siis ajab sinna ööga nii palju lund kokku, et mu ulualuse pääle päris katus kasvab; siis olen täiesti kuiv ja päästetud — kas jään magama ehk ei, — külm mind ei võta.

* * *

Kiirete sammudega astusid üti poole kaks inimest; üks neist hõikas minu poole:

— Tere. Kas siit eila mitte üks inimene mööda ei läinud?

Mulle ei meeldinud ta nägu, ma ei olnud ta sulane, ning ta küsimine oli nii rumal.

— Siit, võib olla, on ehk paljud mööda käinud. Teie tahate vististi küsida, kas pole ma inimest näinud, kes siit mööda läks?

— Säh, sulle nüüd! — Ma ütlesin seda, mis ma tahtsin, — vastas ta kurjalt. Ma küsin teilt seda kui seadusetäitja.

Või nii.

Ma ei tahtnud temaga enam edasi rääkida ja pugedin ütti. Mõlemad astusid mulle järele. Lensman ajas näo krimsu ja küsis:

— Noh, kuidas, kas nägite inimest, kes siit eila mööda läks?

— Ei, — vastasin.

Nad vaatasid üksteise otsa, pidasid nõu, ning vähe aja pärast astusid ütist välja ja läksid külasse tagasi.

Ma mõtlesin: kui hoolas see lensman on, ja kui isesugune upsakas oma kohuste täitmises! Iga kinnipüütu ja kinnivõetava eest saab ta pääle hariliku sissetuleku veel eramaksu; ja pääle seda veel see au niisuguse vägitüki eest. O, terve inimessugu peaks teada kui armast poega oma hõlma alla võtma, ta on ju tema nõu järele loodud, tema lihane laps!

Norra keelest E. L.

Teaater iseseisva kunstialana.

Lõpp.

Kõige päält puutume kokku vaatega, mis teatrist, nagu kunstistki üleüldse, elu nõuab, õigemini elu illusiooni. Näitelava pakkugu inimesi, kes sama reaalsed on, kui elus. Näiteseinad olgu võimalikult elutruud, nagu üleüldse kõik stseenil. Midagi ei tohi olla, mis illusioonile augu kaevaks. Vaatleja istub omal toolil, ja ta silmade eest vilksatab tükk elu, ainult vähe enam intensiivist, kui argipäev seda näitab. See on naturalistlik käsitlus.

Teatri ajaloos — pääasjalikult meeninglaste näol Saksamaal — on selle vaate olemasolu õigustatud reaktsiooniga liigtingliku teatri vastu ja ühtlasi ka seotud naturalistliku vooluga kirjanduses. Siiski sel vaatekohal puudub igasugune loogiline alus. Kunst seesugusena ei säe iial endale sihiks võimalikult elu kopeerida. Elu on ainult materjaal kunstitöö jaoks. Kunstitöö sünnib alles loova kunstniku energia läbi ilmale. See võib saada argipäeva elu kujutuseks, sel mõõdul, kuidas seda kunstnik tunneb.

Kunsti ülesanne on ikkagi anda mingi esteetiline ekstrakti elust. Vaadake kas või skulptuuri, kõige elulisemat kunstiharu. Kõik on sääli tinglik, marmori värv, jooned. Tähtis ei ole mitte kuju tõenäitlikkus, vaid joonte ja pindade ilus plastika. Või vaadake moderne kunstitöid: sääli on värvid, mis meie elus niisuguses kombinatsioonis ei näe, siiski me loome kunstitöö kõrgevääriliseks, kui see kunsti enese nõudeid täidab. Stseenil ei ole see teisiti. Stiili ühtlus — on esimene tingimine. Kunstiline tõde — niisamuti.

Mitte sellepärast ei istuta teatris, et näitelava toob, nagu kino, ühe väljalõike elust. Mitte illusiooni ei lähe me otsima, vaid kunstilist tõtt.

Mis materjaalist saab näitekunst? Kõige päält — näitleja mängust. See võib kahesugune olla. Üks vool nõuab läbielamisi näitlejalt. Ei midagi tohi õõnes olla, näitleja peab iga sõna nagu muusikat eneses ümber sulatama ja seda siis avaldama. Ei ühtki kogemata poetud sõna, ühtki liigutust, mida artist siseemiselt ei tunneks, mida ta läbi ei elaks. Moskva Kunsti Teaater on elav näitus sellest artistide mängust. Tõesti eluline on iga nende avaldus, sisemiselt läbi elatud, ja selle läbi ka veendlik.

Kuid sellesama kooli kõrval elutseb teine kool, ettekujutuste mängu poolehoidjad. Äärmine tiib läheb selles nii kaugele, et ta inimest kui näitelavalist materjaali eitab, sest et artist igasse

sõnasse midagi subjektiivist paneb, mis pole seotud tükiga, vaid artisti euga. Näit., näitleja räägib midagi paatoses oma armukesele, järsku tuleb see talle koomiline ette ja tahtmata tuleb temasse ironia, mis näitemängus sugugi tarviline pole: võõras element, mis kunstimulje teisale viib ja ühtluse kaotab. Nii on tulnud kuni esimese eitamiseni näitelaval, jõutud nukkude teatrinii. Maeterlinck on oma draamad just nukkude teatrilile kirjutanud, keda traatide otsast ühte või teist liigutust, plastilist ja tähtist, lastakse teha. Nukul on võimata nii mängida, et ta oma isiklikka meeleolusid vahele segab, kunsti eheda mulje rikkumiseks. Äärmist erapooletust, subjektiivsuse mahasalgamist kunsti-kuju objektiivsuse ohvriks nõutakse artistilt. See on mingi *pendant* või vaste neile kirjanikkudele, kes enesest ühtki vilget ei lase kunstitöösse valguda, kartes objektiivsust rikkuda.

Ei või öelda, et sarnane kujutluste mäng suuri näitekunstnikka poleks lasknud ilmuda, nagu seda on Ristori, Coquelin, Mounet-Sully, Sarrha Bernard, Possart, Sonnenthal ja teised.

Selle kooli kasvandikka leiab igast kroonu teatrist. Kunst on juba iseendast subjektiivne, seda enam veel näitekunst, mis saaliga alalises kontaktis peab olema. Nii on särane arvamine kunsti objektiivsusest ka valel alusel. See vool on veel annus ratsionalismile kunstis, mis igal pool on kõdunemas ja maad andmas intuiitvisele sisseelamisele.

Kui ühelt poolt läbielamiste poolehoidjad näitelaval tihti nõrka tehnikat avaldasid, nõuavad teised peent lavatundmist ja säevad endale ülesande näitleja avalduste tehnikat viia äärmisele tipule. Nii Meyerhold, kes küll aktöörile vabaduse jätab, kuid ainult selleks, et näitleja oma individuaalsuse kunstitöö ühtluse alla painutaks. Omas stuudiumis uurib ta pääasjalikult lava tehnilisi aktööride võtteid, nagu seda on liikumised kolmnurgas, ringis, nelinurgas, õpetab näitelaval ökonoomiat, väheste abinõudega palju avaldama, kuna hingeline osa oma kõrvalist rolli mängib. Nii võrsub teatraalsus ilma nende hingeliste avaldusteta, mis hariliku draama sisuks. Sellepärast ongi nii, et tema kõige paremini suudab lavastada groteski, (mäletan ta Schnitzleri „Colombiina sharfi“ ja Bloki „Balagani“ lavastust), või jälle Maeterlincki draamasid, kus sõnad on lahutud elust ja mingi sümboolideks saanud.

Kuid M. K. Teatri elav ja üle ilma kuulus näitlejate mäng võib küllalt uskuma panev olla, et kunstiline kõrgus ja subjektiivsus teine teist just täiendavad.

Näitleja on õieti ainus element näitelaval, mis elav on ja mis sellepärast ka lavakunstis kõige olulisemat annab. Mis ütelda aga üleüldse dekoratsioonidest, kogu lava seadest või sellest, milles just pääasjalikult lavastus seisab? Siin pörkame jällegi samade vooludega kokku, mis kõigil teistel kunstialadelgi esinevad. Ühel pool naturalism ja teisel pool äärmine tinglikkus.

Naturalism näitelaval on õitsema lõõnud just nn. meining-

laste kaudu. See on ulatanud ka M. K. Teatrini, milles mõned näidendid äärmiselt naturalistlikult on lavastud. Ei ole kahtlust, kui inimene näitelaval elav materjaal on, mida mitte ei saa vabadusega käsitleda, siis on dekoratsioonid ja lavale sead üleüldse maine, mida vabalt saab kunstipäraseks teha, stiliseerida ja objektiivse kunsti stiili alla painutada. Siin on ja saab kõik tinglik olema. See oleneb juba materjaalist.

Koomiliseni on aga läinud iha naturalismi näitelaval dekoratsioonideski tuua. Kas on võimalik näitelava luua, kus mitte midagi tinglik poleks, kus näitleja tunneks ja vaatleja kujutleks end täiesti nagu elus? Ei, juba sellepärast mitte, et näitelaval ikkagi üks sein lahtine on: see ulatab saali. Aga on siiski tõepoolest nii kaugel mindud, et on pooldud illusiooni neljandastki seinast. Vaatlejaid polegi. Kuulus on nn. *dos d' Antoine*. Antoine teater on Pariisi luksus olnud. Aastat 25 tagasi imetles temagi meininglasi. Ja selle tagajärg oli see, et ta lubas näitlejaid selja rahva poole pöörda, kui nad kõnelesid, sest mitte selle publikumi pärast sääl all ei näidelda, vaid näitelaval sünnib nagu elus. Heyermansi „Meremeeste“ jaoks laskis ta Hollandist sääliste meremeeste püksid välja tellida, et loomutruum saaks. Seda Shakespeare'i, kes omal ajal ainult ühe sildikesega dekoratsiooniks leppis, etendasid sakslased kõigi olu atribuutidega! Caesari etendades uuriti selleaegist uulitsa elu, ja näitelavale sigines kogu see arkeoloogiline materjaal, millel kunsti väärtus null on: uulits santide, hulguste, soldatite, rahavahetajate, kauplejate, tantsijate, histrioonide ja atleetidega, kõigis nende detailides.

Või võtke Molière'i lavastus M. K. Teatris. „Ebahaiget“ etendati sääl sama arkeoloogilises stiilis. Tuba oli täis arsti pudelikesi, millel kaasaegsed sildid küljes, pritse, teisi arsti tarbeasju. Kui nii detailid teine teise otsa on kuhjatud, kuhu jääb siis kunsti omapärane stiil, just lihtsuses avalduv? Kuhu jääb vaatleja fantaasia, mille tiivad nii ära kärbitakse? Kuhu jääb publikumi loomine, sest just aimeannete edasitöötuses tunneb ta loomise lõbu? Mitte olude illusiooni ei lähe vaatlejal vaja, vaid kunstilist tõtt, stiili harmoonilist mõju! Näitelava jääb ju oluliselt ikka tinglikuks. Seda teeb juba ainuüksi valgustus, mis mitte päiksest ei tule, vaid elektrilampidelt. Kui palju on ülesaamatumaid tinglikkusi — ja mis tarvis üle saadagi, parem kunstivääriliseks ümber töötada? Ramp kõige päält. Siis alaline valgustus näitelaval, ka kui ööd on tarvis näita. Iga sosin peab publikumile kuulda olema. Monoloogid. Ikka kõneleb rühmas üks kõvasti, kuna loomulikult ju kõik ühe kõvuselt kõnelevad. Teatraalne on tapmine näitelaval, teatraalsed on mõõgad ja täägid.

Mis tarvis korruga siis tagaseinaks tahetakse olulist reaalsust? Tulevad meelega maa näitelavad, millel nii vähe teatri mehaanikat käe pärast, et isegi dekoratsioone pole. Kes neid maa näitelavu on näinud, näeb, kui naiivselt-kunstiliselt võib sarnane lihtsus mõjuda

ja just näitlejaid esimesele plaanile lükata, selle elava hinge, mis näidendi südameks on.

Nii siis peab lahti ütleva dekoratsioonist kui illusiooni sünnitajast. Dekoratsioonid vihjavad ainult, tõstavad nähtavale või kustutavad, sulatavad ühte näitleja, nii kuidas stiil seda nõuab. Mitte aine ei määra seda võrd dekoratsiooni, kui just näidendi stiil. Nagu uuem maalikunst detaile ei joonista, et vaatleja fantaasiale vabadust jätta loomiseks, nii ei tohi ka dekoratsioonid silmapette anda, vaid suggereerida ühtlase meeoleu sellega, mis näitelaval sünnib. Sellepärast on alaväärne dekoratsioon, mis oma torepärasuse alla kõik näitlejad matab. See on kõik muu, aga mitte kunst. Mõned jooned, värvid võivad enam anda, kui terve kosk ristlevaid pilte.

Nii on pea kõigi teatri novaatorite ühine hüüe: võimalikult lihtsaid ja stiililisi dekoratsioone! Marcel Schwob jutustab, kuidas ühel päärepetitsioonil mõõga otsas verine lamba süda sisse toodi. Olla nähtud ainult tompu vastikut verd ja muud midagi. Etendusel toodud mõõga otsas punasest flanellist süda, ja selle mõju olnud mitu korda sügavam ja kunstilisem. Elul on teine loogika ja kunstil teine. Vaadake Rjepini Johann Hirmsa pilti. Ma ei tea, kas palju on neid, kelle pääle see pilt kunstiliselt puhastavat, ülendavat mõju avaldaks! Veri mõjub lihtsalt tülgastavalt. Ja pilt kaotab oma kunstilise väärtuse. Kunst on säääl olemas, kus võib öelda: see oli nii ilus, et ma äritud ei saanud!

Sellepärast pooldan minagi tinglikka dekoratsioone, et kunstiline ühtlane mulje mitte laiali ei laoks illusioone taga otsima. Elava näituse sarnasest teatrist annab meile Moskva „Камерный театр“, mis alles noor on ja kõiki sihte veel pole saavutanud. Siin tehakse väikses maastabis väga huvitavaid katseid. Võib öelda, siin valmib vahest enam sugemeid teatri kriisist ülesaamiseks, kui teoreetilistel vaieldustel, mis nii moes on. See on teater, mis M. K. Teatri traditsioonidele otse risti vastu on oma lihtsa tinglikkusega dekoratsioonides ja üleüldse lavastuses. Siiski ei või ütlemata olla, et siin kõige olulisemat veel pole tabatud, nimelt, siin kõigutakse veel aktööride küsimuses. Kas olla läbielamiste teater või kujutluste? Ühed näitlejad pooldavad üht, teised teist. Ja see pole mitte juhuslik. Sest kõigest stseenilisest materjaalist on kõige vähem välja arendud just kõige tähtsamat — näitlejat. Juba see mõjub halvasti, et näitlejad harilikult annid on, kes liialt endasse usuvad ja kes sellepärast kõik kõrvale jätaavad, mis asjasse ei puutu. Aktöörid on ikkagi suurelt osalt väikese kultuuriga. Võtke kätte näit. mõni artistide perioodiline väljaanne: äärmine kultuuritus, rumalus vahib igast reast. Mõnda teatri lehte võib sama vastikusega lugeda, millega bulvaari lehtegi. Aktöörid on isegi väljaspool esteetilist liikumist olnud. Neil on *terra incognita* uued voolud kirjanduses ja kunstis, või veel enam, nad teevad uutest vooludest endale moe ja külivad oma teadmatusega ainult pääliskaudsust. Selle vastu on teatri deko-

raatorid ikkagi laiema ja sügavama haridusega. Mis ime siis, et just aktööride kultuur kõige enam söödis on! Mis ime siis, kui näitekirjanik neil autoriteet on ja näitelava litteratuuri vangis! Mis ime siis, et see iseseisev kunstiala — näitekunst — on olnud „kirjanduse kõrts“, nagu teda Fuchs ristib!

Aga pöörame mõne näituse poole, mis Kammerteater annab. Kõik 1915/16 repertuaaris olevad näidendid on lavastud enam-vähem lihtsalt, primitiivselt, aga sääl juures kunstipäraselt. Tuleb meele Kammerteatri Goldoni „Lehvik“ ja Kunstiteatri Goldoni „Võõrastemaja perenaine.“ Kui suur vahe! Ei taha äragi tunda, et nende kahe teose autor üks ja seesama on. Esimene on lavale toodud kärarikka, lõunamaalise elavusega, lopsaka koomilisusega, dekoratsioonidega, kui ei eksi Gontsharova omadega, primitiivses stiilis. Maalitud on poodide sildid, kõik muudki attribiidid, peaaegu grotesk stiilis. Nali tuleb siin vaatelejasse vabalt ja otsekohe mõjudes kunstipäraselt. „Võõrastemaja perenaine“ on aga hoopis teisiti lavastud. Esinevad markiisid on üleüldisnimelised. Sisugi on saanud liiginimliseks. Dekoratsioonides on kõige päält loomutruudus. Ükski, mis puust tehtud ja millel loomulik paksus, kääksub lahti tehes. Goldoni võimas nali on diskreedilt kinni nõõritud. Ja naljal on raske, liigtõsine ilme.

Ehk tuleb meele Kammerteatri etendus M. Kusmini pantomiim — Hingede päev Toledos, — mis samuti lihtsate dekoratsioonide foonil üleva kunstiõhtu pakkus. Või Saint-Georges de Boutélier „Carnaval des Enfants“, millest publikum kuidagi aru ei tahtnud saada. Ja tõesti, aine on üsna tavaliku melodraama laadi: sureb naine, kelle elusaladused alles surmavoodil teistele ja muu seas lastele avanevad. Taga näitelava on uulitsa-kisa ja kära, sest on lõbus karnavali aeg. Draamast võib moraali välja lugeda, üksikud kujud on liig järsud, nii paar mustalt riidetud vana tädi, kes kõlbust peavad kehastama ja vahest ka oma õlal seda publikumile jutlustama. Ei ole kahtlust, et aktöörid sarnase moraali kehvust ja ratsionaalsust tundsid, ja et nad siis kogu sellele melodraamale väikese osakese irooniat juure panid. Lavastus üleüldse päästis melodraama banaalsusest selle läbi, et teatav osa groteski juure toodi. Taga näitelava pidutses uulits karnavali joovastuses: lendles konfetti, hüüdsid pillid. Lavastaja lasi ühe lolli häälega pilli just sel minutil kajada, nagu möödaminnes, kui näitelaval korruga liigtõsine silmapilk oli. Sai grotesk, teatri etendus, mis nii tundmata on, kuigi ta nii ilmaliku õuduse jooned lisab kõigele traagilisele. Raske on seda mõistet sõnadega selgitada. Toon ainult paar näitust. Mööda uulitsat kantakse kõrgel kirstu. Viiakse surnut viimsele puhkusele. Tsilindrid ja frakid käivad kirstu järel pühalikul sammul. Korruga lendab tuul ja pühib pääst ühe tsilindri. Selle omanik läheb seda lennult tabama, võtab käed kantavalt kirstult. See libiseb ja langeb porri. Tsilinder veereb poriloikusid mööda ja must frakk palja pääga ajab seda taga. Pühasus on korruga groteskiks murdunud. Siin ei naerda

mitte. Vaid nali avab nagu silmagilguks elusügavuse just selt kohalt, kus see on kõige õudsem, jubedam.

Aastate eest nägin esimest korda üht pantomiimi. See oli Schnitzleri „Colombiina sharf“, Meyer holdi lavastusel. Sisu onharilik Pierrot-Colombiina-Arlekiini triangel. Colombiina armastab kahvatupalgelist Pierrot'd: see teab mis on unistused, kuuvalgus, õrnad suudlused, luule.

Kuid ka Arlekiini, seda vilgast ja elurõõmust, kellega viimaks pulmad tulevad, kuigi Pierrot südame põhjajääb. Laulatusepeolt, mis etendud on grotesk stiilis, kus maskid, suured ja koomilised, võimatult õudse muusika mõjul tantsivad, kaob järsku Colombiina Pierrot katuskambri. Jääb ainult üks tee üle Arlekiini eest: mürk. Pierrot joob. Colombiina kahkleb, ei joo. Tuleb hilja tagasi pulmapeole, kuid ta sharf on Pierrot juure jäänud. Arlekiin aimab paha laulatusloori kadumisest, kui stseenile ilmub surnud Pierrot, kui fantoom, ühes looriga. Arlekiin jookseb üles Pierrot kambri ühes Colombiinaga. Sää! on vein, lilled, Pierrot surnukeha. Tähendab, Colombiina on siin Pierrot-ga pidutse nud. Olgu! Ja tajatab Colombiina sinna, säeb ta Pierrot kõrvale, annab mõlemale kätte klaasid veini ja läheb. Colombiina ei kannata. Kukub Pierrot kõrvale. Hommikul tulevad roidunud ööhulkujad oma armukestega Pierrottuppa. Näevad: paar on sää! diivanil. Ahaa, mõtlevad, siis sellepärast polnud Pierrot sää!l, nüüd magab ta nii õnnelikult. Tapöör asub klavessiini taga. Keerutakse valssi. Küll Pierrot ja Colombiina ärkavad. Üks tantsjaist pörkab kogemata paari külge: — kaks surnut fantoomilangevad koost. Kartlik tapöör saab esimesena aru: ta on ennem uksest väljas, kui teised alles kõigest hakkavad aimama.

Säärane grotesk võte süvendab ainult tragöödiat. Ja nii võib koguni öelda, et balagan, muidugi, kui see on kunstnikkude kätes, on üks sügavamaist, traagilisemaist kujutustest. Elu avab meile järsku oma lõuad, õudsed ja koletult-veidrad.

Oleme lõpul. Nägime, kui rikas ja siiski kui söödis on teater iseseisva kunstialana! Palju kätkeb veel võimalusi, alles vastseid ja ammutamata, eesriide taga. Balett, tants, ooper, operett, musikaalne draama, tragöödia, komöödia, draama, fars, balagan, grotesk, kunstiline miniatüür ja kümmekond teist näidendi laadi avab end meie ees. Kõigis on aga ühendav lüli, plastiline liikumine ja selle abil inimese tundmuste ja sügavamate intuitsioonide avaldamine, ja teiseks ühine helevus, alaline voolu induktsioon näitelava ja publikumi vahel, ilma milleta pole olemas teatrit kui kunsti. Sest nii pea, kui eesriie langeb, elekter põlema lööb, tühjenevad toolid, on ühine loomine lõpnud. Liiguvad veel mundrid ja moed. Artist võtab paruka pääst ja hõõrub näolt grimmi. Publikum pudeneb uksest ja saab jälle selleks, mis ta oli. Kes siis teatri kohta jäädavamat igatsust tunneb, kas ei loo siis see omale fantastilise ideaali: miks on ainult juhuline rendez-vous kunsti ülevate momentide loomiseks? Elu väljaspoolgi näitemaja seinu peab neidsamu kõrge kunsti koosloomise rõõmsaid silmapilke pakkuma!

Johannes Semper.

Отечество. Пути и достиженія національныхъ литературъ Россіи. Національный вопросъ. Подъ редакціей : проф. П. А. Бодуэнъ де Куртенэ, проф. Н. А. Гредескула, Б. А. Гуревича, кн. П. Д. Долгорукова, проф. В. Н. Сперанскаго. Томъ первый. Книгоиздательство бывш. М. В. Попова, Петроградъ. 104 + 481 lhk. Hind 3 r. 75 k.

Rahvusküsimus on sõjaga moodsaks probleemiks saanud. Elavamalt ja hoogsavamalt kui kunagi enne asuti selle küsimuse käsitamisele, mis kestab edasi õige mitmes sihis. Revideeritakse selle probleemi teoreetilisi aluseid ja tegelikus poliitikas hinnatakse ümber endiseid seisukohti. Samuti tuntakse ikka kindlamini rahvuste vastastikuse tutvustamise tarvilikkust, mille tunnustamine küll õieti mitte uus pole, iseäranis pääle 1905—06. aastat, kuid mis siiski kunagi nii intensiivne ja ulatav pole olnud, kui praegusel ajal. See äratunne on viimastel aastatel tekitanud rea ettevõtteid. On ilmunud kaunis suur hulgake kirjutusi ja raamatuid, pääasjalikult küll broshüüre rahvaste elu-olu, vaimliku kultuuri, majandusliku edasi jõudmise, ühiskondliku arenemise ja muu üle. Tunnistades rahvaste vastastikuse tutvustamise tarvilikkust, on ka selle-kohaseid eriajakirju asutatud, mis kahjuks küll kõik õige lühikeseealised on olnud (ainult „Украинская Жизнь“ on kauem püsinud).

Ka arvustatavale koguteosole „Отечество“, millest nüüd esimene köide ilmunud, on ülesandeks seatud Vene seltskonda ja Venemaal elavaid rahvaid üksikute Venemaa rahvaste kultuuriliste saavutustega, pääasjalikult kirjanduslikekudega tutvustada ja neid üksteisele kultuuriliselt ja poliitiliselt lähendada. Selleks on antud rida kirjandusloolisi ülevaateid ühes kirjanduslikekude näidetega raamatu teises ja kehakamas osas. Esimesse jakku on paigutatud neli kirjutust ühiskondlik-poliitiliste ainete üle.

Esimesena on toodud Boris Gurevitshi : „Venemaa — loodava rahvusena“ („Россія — творимая нація“). — Ei ole hulgal ajal midagi hüsteerilisemat ja vastikumat oma tühjakõlaliste sõnadega ja karjuvate fraasidega lugenud, kui see kirjutus. Kuid autoril on ka oma idee, ja seda püüab ta ka algusest lõpuni arendada. See idee, mis oma väärtuse poolest mitte vähem vördjas pole, kui kogu kirjutus, seisab naiivses soovis : Venemaa rahvustest saagu Vene keele ja kultuuri mõjul uus ühine rahvus, nagu see sündis Provence'i, Bretagne'i ja Normandia elanikkudest, nende iseärsuste ja omapärasuse hävinemise läbi.

Parema mulje jätab V. Behterevi artikkel Vene rahvusluse ja slaavluse vahekorra üle („Русскій націонализмъ и славянство“). Autor asub seisukohal, mis juba ammugi Venemaa rahvuste rahvameeliste ringidele oma-seks on saanud : rahvuslikult ühtluseta riigis, nagu Venemaa, on võimalik luua kindlat sidet rahvuste vahel ainult vastastikuse austamisega, üksteise õiguste tunnustamisega, vaimliku edenemise vabadusega, ühiskultuuriliste ülesannetega ja ühiste vastastikku kasulikkude poliitilis-majanduslikekude huvidega. Sellelt seisukohalt mõistab ka V. Behterev hukka Vene ametlikku rahvuspoliitikat, Slaavluse teadusliku ühinemise seltsi tegelasena pääasjalikult peatades Poola küsimuse juures.

Kolmas autor Baudouin-de-Courténais käsitleb küsimust : kas on Venemaal rahvuste rahulik kooselamine võimalik ? Autor astub rahvuslikele liialdajatele ägedusega vastu ja peatab pikemalt nende abinõude juures, millega

võimaldada Venemaa rahvuste rahulikku kooselamist ja võimatuks teha ühe rahvuse vägivaldset üleolekut teistest. Kirjutus on referaadina ette kantud 1905. aastal päälinnas autonomistide kongressil. Ta on õige katkendlik ja vähe pakkuv. Autor ise on temas avaldatud seisukohtadelt loobunud ja avaldab selle, kui „vähenõudliku ajaloolise tunnistuse oma naiivistest eksimistest ja teostamata unistustest“. Courténais eessõna oma kirjutusele jätab õige rõhuva mulje. Elatanud professor algab: „Kui ma kergemeelne olin ja — oh häda! — ka noor enam polnud, andusin ma mõteta unistustele ja tühistele ettevõtetele. Naiivsele lapsel elatanud eas paistsid ahelatest vabanenud orjade veiderdused tõsiste püüetena vabadusele ja õigluseluse“ . . . Ja vanaherra kahetseb, et ta sääli juures omalt poolt palju aega asjata kulutanud tarbetu sõnade tegemise ja paberi määrimise päale. Ta tunneb enese täiesti pettunud olevat „seltskondlikust tegevusest“: „Las' kahejalgsed närvivad ja hävitavad vastastikku üksteist. Kuid sina hoiu kõrval ja püüa kõigi juurtega enesest välja kiskuda „ühiskondliku solidaarsuse“ tunne. Sarnane pettumuse avaldus mõjub üliiraskelt iseäranis niisuguses ettevõttes, nagu „Отчество“ ideeliselt on, mis oma iselaadi poolest pe a k s olema nii noorusvärske, kevadeline.

Ainus tusedam kirjutus koguteose esimeses osas on prof. N. A. Grödeskuli, „Venemaa ja tema rahvad.“ Artikkel langeb kahte pääosasse. Esimeses antakse ülevaade riigi tekkimisest ja tema isamaaks saamise loost; sellest, kuidas riik esite inimeste enesekaitse ja sõjalistel otstarbetel tekib ja seega terve rea halbuste ja vägivaldsusega ühendatud on, kuid millele hiljem juure tuleb hulk positiivseid ülesandeid. Nii peab riik enese olemasolu kindlustuseks, oma sisemise rahu loomiseks õiguslikuks saama. Kuid sellega ei lõpe veel riigi loomistöö. Ta etendab veel suurt osa kultuurilises arenemisprotsessis, olles siin pääasjalikult korraldajaks, kaasaitajaks. Riik saab inimestele suureks sotsiaalseks väärtuseks, nende eluliste huvide kaitsjaks ja tarviduste rahuldajaks. Ta on nende endi loodud, suurte jõupingituste ja ohvrite sünnitus. Riik saab inimestele kalliks, armsaks; saab neile i s a m a a k s, mille külge kodanikud on seotud mitte hirmu-ega kohusetundega, vaid piiritult põleva, mehise, aktiivse ja ohvrimeelse armastusega. — Iga riigi olemisega kindlalt ühenduses on tung kasvada, laieneda. Ja pääabinõuks, olgugi kurvaks ja karmiks, riikide suurenemisel on maadevõitmine. Tekivad rahvuste riigid. Rahvused seavad riigi vastu terve rea nõudeid üles, nõuavad temalt vaba edenemise ja enesemääramise võimalust. Riigil, mille päaloogika alati üks ja sama on, — et väliselt tugev olla, peab riigis rahu valitsema, — ei jäe oma huvide pärast muud üle, kui rahvuste nõudeid igal joonel täita ja nende tarvidusi täiel määral rahuldada. Alles siis võib tekkida suurriik, selle sõna tõsisel mõttes, milles on võimalik suurejooneline edenemine ja kõigi kultuuri-alade igakülgne arendamine.

Oma kirjutuse teises osas harutab N. Grödeskul küsimust, kas võib ka Venemaa sarnases mõttes suurriigiks saada. Olgugi et Venemaa Lääne-Euroopast suurel määral maha on jäänud, ei tähenda see veel sugugi pärisrahva elujõuetust, vaid kurva nähtuse põhjuseks on olnud õnnetud ajaloolised olud. Autor on kõige kindlalt usus, et Venemaa juba lähemas tulevikus oma sisemise seltskondliku edenemisega kultuurilisemaile maadele järele

jõuab ja „suureks“ saab. Kuid üheks „suureks“ saamise tingimiseks, mis paratamata täidetud peab saama, on rahvusküsimuse õige otsustamine. Seni ei ole sellele veel asutud. Ikka endiselt rõhutakse siin rahvaid ja ei anta neile vaba arenemise ja enesemääramise võimalusi. Kuid hoolimata sellest ei avalda ükski Venemaa „muurahvas“ separatistlikka püüdeid, ja seda mitte ka riigi kõige ärevamail tundidel, ei 1905. aastal, ega ka praegusel sõja ajal. Millega seda seletada? Autor tähendab öieti, et siin üheks pääpõhjuseks on muulaste lootus kord võidule pääsva Vene rahva ja demokraatia rahvusliku sallivuse pääle. Autor seab ideaalina üles: Venemaa peab „suureks“ saama, ja selleks peab ta kõige päält oma rahvustele vaba enesemääramise võimaluse andma. Eeskujuks olgu Inglismaa!

Selle prof. Grödeskuli tasakaalulise ja arhitektooniliselt võrdlemisi korraliku kirjutuse kohta ei saa siiski jätta tegemata paari väiksemat märkust. Autor peab kultuurilise arenemise ja riikliku elu pea ainumaks teguriks elanikkude võimeid ja omadusi. Sellelt seisukohalt vaatleb ta ka Venemaa „suureks“ saamise võimalust, opereerides väga vabalt ja kergelt rahvaste võimete ja omadustega, ehk teiste sõnadega rahvusliku iseloomuga. Ta tarvitab seda mõistet, mille kohta suurem osa sotsioloogilistest vooludest igäüks isesugusel seisukohal on, pea samas tähenduses, nagu antroposotsioloogilinegi kool. Kuid see on praegusel ajal juba liig julge. Rahvaste võimete ja omadustega võib ju opereerida, kuid neid nii kategooriliselt ühiskondlikus elus otsustavaiks tunnistada, nagu seda Gobineau ja Lapouge tegid ja nagu seda prof. Grödeskul teeb, seda ei luba praeguse aja sotsioloogia seisukord. Rahvusliku iseloomu küsimus on veel sedavõrd kindlusetu ja määramatu, et teda õige ettevaatlikult tuleb käsitada.

Vaadeldes neid tegurisi, mis Venemaa „muulastest“ separatistlikka püüdeid eemale hoiavad ja neid Vene suurriigi külge liidavad, ei ole prof. Grödeskul ühe väga tähtsa asjaolu pääle tähelepanemist juhtinud, nimelt nende majanduslikkude sidemete pääle, mis üksikuid rahvaid riigiga ühendavad. Nagu teada, on suurtööstusel tarvis suuri rahvarikkaid majanduslikka ringkondi. Väikeriikides ei ole küllalt sündsaid tingimisi kapitalistlikule edenemisele. Sääl saab see kitsendud tolli ja raudtee tariifide, maksupoliitika ja igas riigis valitsevate seaduste iseärsuste läbi. Samuti ei saa tööstusettevõtet väikeriikides nii suurteks ja laialisteks paisuda, kui suuriikides, mille tõttu ka tööviljakus vähemaks jääb. Ja sellest majandusliku edenemise tendentsist saadakse „muulaste“ juures (iseäranis piirimail) ka küllalt laialiselt aru, olgugi et seda statistiliste andmetega igal pool tarviliselt põhjendada pole katsutud, nagu seda näit. Rosa Luxemburg Poolamaa kohta tegi, arvustiku põhjal ära näidates, et Poola tööstuse eluvidid lahutamatu ühendust Venemaaga nõuavad.

Nii lohakas ja korratu, nagu koguteose esimene jagu, on ka tema teine osa, milles on toodud ülevaated ja näited, venekeelses tõlkes, Soome, Eesti, Läti, Leedu, Väikevene, Juudi, Poola ja Grusiini kirjandusest. Ei ole siin mingisugust korda ega juhtivat põhjusemõtet, mille järele oleks käidud, iseäranis kirjanduslikkude näidete valimisel.

Soome osakonnas on toodud ruunolaule ja katkend Kalevalast. Eesti rahvaluulest kuuleme ainult kirjandusloolisest ülevaatest. Samuti on lugu Ukraini kirjandusega, mis algab otse Shevtshenkoga. Poola kirjandusest

püütakse aimu anda kõigist viimastest arenemisjärkudest, Grusiini kirjandusest ei tooda aga rohkem kui kaks lühikest näidet. See süsteemi puudus annab mulje, nagu oleks kusagil rahvaste laadal, kuhu on ilmunud inimesi igast ilmakaarest kõige kirjumais hilpudes, kuid ei tea, milleks nad sinna tulnud.

Täielikus kokkukõlas koguteosega oma korratuse ja lohakuse poolest on ka Eesti osakond. See algab J. Jõgeveri Eesti kirjandusloo ülevaatega. Kõige päält määratakse ära eestlaste tõuline seisukoht, arv ja asukoht. Siis toodakse lühidates joontes tarvilikka ajaloolisi andmeid ja peatatakse pikemalt Eesti rahvaluule juures. Edasi kõneldakse lühidalt Eesti kirjandusest, tema tekkimisest meie päivini.

„Postimehe“ arvustaja A. J., kes omas kiidu-agaruses koguteose väga „tubli“ leidis olevat, arvas ka hra Jõgeveri kirjutuse kohta, et see „oma ülesandega üsna hästi valmis on saanud, kui seda seisukohta silmas pidada, et ülevaade võõrastele on kirjutatud, mitte eestlastele. Siin, kus Eesti kirjandusest midagi ei teata, ei ole võimalik üksikasjaliselt üksikuid kirjanikke arvustada — kirjanikud peavad proovides ise oma eest kõnelema — vaid pääasi on siin, seda pinda kujutada ja neid olusid, mille pääl meie kirjandus on tekkinud ja kasvanud“. Ei ole muidugi mitte õige, et võõrastele kirjutades „pääasjaks“ peab jääma pinna ja olude kujutamine, ehk vähemalt võib selle vastu tõsiselt vaielda. Kui kirjanduslikus ülevaates ikka ja ainult pinda ja olusid, tagaseina, ekraani kujutatakse, kui sinna kindlmaid kujusid ei ilmu, siis on ka võimata sellest värvikamat ilmet saada. Kuid hra Jõgeveri kirjutust ka selleltki A. J. vabandavalt seisukohalt vaadates, peab seda täiesti ebaõnnestanuks pidama. Kus kujutatakse siin olusid ja pinda, „mille pääl meie kirjandus tekkinud ja kasvanud“? Kas neis väikestes märkustes, et esimesed Eesti keeles kirjutajad sakslased olid, et hiljem ka eestlased hakkasid kirjutama ja et lõpuks enam sakslasi Eesti kirjanikkude hulgas polnudki, või jälle tähenduses, et Kalevipoeg Eesti rahva muutunud elutingimiste tagajärjel ilmus? Ehk jälle meie viimaste aastate majandusliku edenemise konstateerimises? Kuid see viimane on pääleegi jäänud rippuma: teda ei ole osatud mingisugusse ühendusse seada Eesti kirjanduse arenemisega. Ei, kirjandusliku edenemise tagaseina ja aluspinda me hra Jõgeveri kirjutusest küll ei leia. Koguni selle vastu, liig paljugi on üksikasjusse tungitud — ja seda vanema ajajärgu ülevaates — liig paljugi on üles otsitud tolmunud aastaarvusid ja surnud nimesid. Uuemast ajajärgust aga ja uuemast kirjanduslikust liikumisest, mis võõrale lugejale vahest kõige huvitavam oleks olnud, on hra Jõgever, ei tea mikspärast, kõige vähem tahtnud kõnelda. — Autor ütleb, Jakob Tamme, Sõoti, Anna Haavat ja Juhan Liivi nimetades, et ta need nimed juhuslikult võetuina toob. Ja lõpuks mis küll ei sünni selles ülevaates juhuslikult? Juhuse läbi on jäänud nimetamata E. Peterson, samuti A. H. Tammsaare, kelle „Tähtjas päev“ pääleegi on tõlgitud kirjanduslikkude näidete hulgas ja kelle kohta nüüd võõras lugeja nõutuses on, teda ei tea mitmenda aastasaja Eesti kirjanikuks pidada. Võib olla, on ka juhuse läbi Juhan Liivist ainult seda öeldud, et ta andekas novellist oli (Liivist luuletajana ei ole sõnagi), kelle pessimism hiljem vaimuhaiguseks muutunud. (Ja kas ei oleks võinud Liivi saatuse pääl ka lühidaltki peatades, kujutada seda pinda ja olusid, milles meie kirjandus kasvama on pidanud.) Vist

on ka see juhus, et Gustav Suitsist ja V. Ridalast rohkem ei ole öeldud, kui et need luuletajad on, kes ainult haritud lugejale kirjutavad. — Ja nii tahab see juhuslikkuse ja korralageduse pääle rajatud kirjutus olla Eesti kirjandusloo ülevaateks võõraile lugejatele.

Eesti kirjandusloo ülevaade lõpeb Vene isamaalsuse avaldusega. Kuid jääb arusaamatuks, missuguses ühenduses see hurraa-patriotism Eesti kirjanduslooga on. — Meie rahvuslased lõpetasid ennem oma kirjutusi ikka väga rahvuslikult. Kõneldi kas või lehmakasvatusest, ehk jälle harutati kanapidamist, — ikka hinnati lõpuks kõike rahvuslikult seisukohalt. Nüüd on meie rahvusluses ajutiselt mõned jooned erilisel tugenenud. Hra Jõgever on selles vaimus oma kirjutuse lõpetanud. Ja miks mitte rohkem niisuguseid lõppusid! Ka põllumajanduse ja kunsti artiklites! Ja miks mitte rohkem hoolimatust lugejate närvide ja maitse vastu!

Ainus õige juhtnõör, mille järele käia võõrastele esitatavate kirjanduslikkude näidete valikul, on nende iseloomulikkus. Alles siis, kui see põhjusemõte teostatud, on võimalik kindlajoonelist pilti saada teatavast kirjandusest. Tõsi, raskusi sünnitab siin, iseäranis koguteoses esinemisel, ruumi nappus, mille tõttu tihti lühemaid ja sagedasti vähem iseloomulisi ja halvemaid tuleb võtta. Kuid neist raskustest saab osalt seega üle, et paremaid ja iseloomulisemaid töödest osavalt valitud katkendisi antakse. — Kas on „Отечество“ Eesti osakonnas need nõuded täidetud? Kaugeltki mitte. Ei või ju iseloomuliseks pidada A. H. Tammsaare toodangu kohta valitud „Tähtsat päeva“, samuti pole seda „Kubja Kaarli adjustaadid“ E. Wilde kohta. — Üleüldist Eesti kirjanduse õiget ilmet toodud näidete põhjal saada on täiesti võimata. Kõige paremal juhtumisel esineb ta miski alles külarealism järgus olevana. Ja on tunne, nagu oleks tahetudki niisugust pilti meie kirjandusest anda, nagu oleks teadlikult ainult niisuguseid näiteid valitud, milles külaelu puudutakse, — toodud juttude ja Kitzbergi draama katkendi iselaad kinnitab seda. Kuid nii vildak ja väeti, kui see põhjusemõte siin iseenesest ka on, ei saa siiski aru, miks sarnasel korral, kui selle järele on käidud, välja on jäetud E. Peterson ja F. Tuglas, kuna ju kummalgi vastava sisuga novelle ei puudu. Ja on huvitav, miks nimetatud kirjanikud, samuti V. Ridala üleüldse edustamata on jäetud. Vist tuleb see kõik lohakuse arvesse panna. Tõlgete hulgas on mõned üsna hääd, nagu A. H. Tammsaare „Tähtsa päeva“ tõlge, mille Ed. Laaman teinud; kuid on ka väga halbu. Iseäranis raskelt kannatanud on G. Suitsi „Valge käsi“, millest labane, pea kahemõtteline vemmelvärss on saanud.

Eesti Kirjanduse Selts on „Отечество“ Eesti osakonna korraldajana kogu meie kirjanduse, iseäranis aga meie luuletajate ja kirjanikkude vastu väga ebakorrekst ja lohakas olnud: autoritelt ei ole nõu küsitud tööde valiku asjus, valik ise on sündinud nii plaanita ja põhjusemõteteta, nagu see ehk ainult selle korratu koguteose väärine on, tõlgete eest ei ole tarviliselt hoolt kantud. Ja on veel väikene õnn, et see nii halvast raamatust on juhtunud, nagu „Отечество“ I, kus need puudused kesk üleüldist korralagedust ka vähem silma paistavad, raamatust, mis vaatamata oma kauni idee pääle enese väärtusetuse tõttu siiski vist küllalt laialist tähelepanemist ei leia Venemaa kirjandusliku publikumi poolt.

H. Kruus.

Toimetusele tulnud kirjad.

Avalik kiri Eesti Kirjanduse Seltsile.

Hiljuti ilmus koguteos „Отечество“ esim. anne, mis püüab tutvustada Vene publikumi teiste Venemaa rahvuste kirjanduste hulgas ka Eesti omaga.

„Отечество“ esim. anne algab Boris Gurevitschi kirjutusega „Россия — творимая нация“ (Venemaa loodavana rahvusena), milles Venemaa üksikutele rahvustele idealina ülesseatakse kokkusulamine Suurvene rahvusega.

Pöörame avaliku küsimisega Eesti Kirjanduse Seltsi kui „Отечество“ Eesti osakonna korraldaja poole, kas tema „Отечество“ toimetaja Boris Gurevitschi seisukohaga ühineb?

Kuna Eesti osakonna korraldus omade puudustega terve rea küsimisi tekitab, esitame neist Eesti Kirjanduse Seltsile lahkeks vastamiseks järgmised:

- 1) Missuguste põhjasmõtete järele sündis tõlgitavate tööde valik?
- 2) Mispärast ei ole Отечество's omade töödega edustatud rida üleüldis-tunnistatud Eesti kirjanikka?
- 3) Kas on Eesti Kirjanduse Selts kõik tõlked, millest mõned oma puudulikkusega otse haavavad on, läbi vaadanud ja hääks kiitnud?
- 4) Missuguses ühenduses on Eesti Kirjanduse Seltsi arvamise järele J. Jõgeveri Eesti kirjanduse ülevaate Vene hurraa-patriootiline lõpp Eesti kirjanduse looga?

Kõige austusega

Eesti Kirjanikkude Seltsi „Noor-Eesti“ eestseisus.

P. S. Eelolev avalik kiri on saadetud kõigi Eesti ajalehtede toimetustele.

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **P. V. Epler**.

Põhjusmõtte eluline väärtus.

Kõige viimati olid need, nende ridade kirjutaja kuuldes, Tallinna haritlaste esitajad, kes meie omavalitsuse uuenduse üle juttu ajades julgusega kinnitasid: põhjusmõtteliselt oleme nõus, kuid see ei ole läbi viidav, sellepärast teeme teisiti, kui meie põhjusmõte ütleb. Jutt oli nimelt meie mõeldava uue omavalitsuse valimiseõigusest. Tuntud projekti autorid tahavad maata inimesi pääasjalikult sellepärast valimiseõigusest ilma jätta, et muidu uuendus seaduseandlistest kogudest arvatavasti läbi ei lähe. Ainult Konstantin Päts seletas otsekoheselt, et valimiseõigust varanduseta inimestele sellepärast anda ei tohi, et nad meie tulevase semstvo asutustes enamust saades varandusega inimesed suurte maksude abil paljaks rööviks. Hra Pätsile sai säälsamas mitmelt poolt vastatud, et nii lihtsalt paljaksröövimine (tema omad sõnad) ka mitte ei lähe, kuna ometi kusagil ilmas omavalitsuse asutustele niipalju voli pole antud, et nad maksusi piiramata suuruses maksualustele päale panna võiksid. Omavalitsuse asutuste tegevuse järele valvab ju riikline võim. Ka hra Teemantile, kes nimetatud jutuaajamisel üks teravamatest põhjusmõtte ja teo lahkumineku tarviduse toonitajatest oli, vastas adv. Vilms, et põhjusmõte, mis tegude päale mõju ei avalda, põhjusmõte ei olegi. Kuna hra Teemanti seisukohal olevaid mehi mitte vähe ei leidu, siis ei ole ülearune ligemalt vaadata, mis ülesanded põhjusmõtetel inimese elus õige peaks olema. On neil üleüldse tegelist väärtust, või ei!

Mõtlemise võime, üleüldiselt wõetud, on inimese sõjariist, abinõu võitluses olemise eest üle saada. Küll võivad ka teised elavad olevused mõtelda, kuid võrreldes inimesega on nad selle poolest õige madalal järjel, ka kõige arukamad loomad, näituseks elevant, kes ennast tähtsal määral oma suure jõuga ilmast läbi aitab. Inimesel ei ole suurt jõudu, ta ei suuda väga kiiresti jooksta, tal pole tiivu lendamiseks; ta oskab aga mõtelda. Iga mõte, mis meie pääs tekib, on selleks hää, et meie olemist kindlustada. Mõttel on seega täiesti utilitaarne otstarbe. Ta ei ole mänguasi, see tähendab, asjatu nähtus meie käekäigu seisukohalt. On muidugi ka nurja läinud mõtteid. Loodus pillab üle-

üldse oma andisid. Kui palju nurjaläinut, poolelti kordaläinut ei pea enne olema, kui midagi ilusat, suurepäralist tekkib. Maailma arenemise lugu tähelepanes peame tunnistama, et ta nii mõneski tükis, ütleme, tislari õpipoisi tööskuse arenemist meele tuletab. Näituseks olid esite loomariigis abitud, üksluised olevused, kellest lõpeks inimene väljaarenenud. Nii ka mõtte vallas.

Asjatu mõte on inetu ja rumal. On mõtteid, mis kui mängu- asjad välja näevad, lõbusad, ajaviiteks tekkinud, kirjude lendavate liblikate taolised, mis aga siiski rumalad ei ole, vaid tihti vaimu- rikkusest sätendavad. Nendel on oma eluline otstarbe, oma vää- tus, nagu mängudelgi. Lõbus seltskondline jutuaajamine on kõr- gema kultuura tundemärk, kõrgele seltskondlise arenemise astmele jõudnud rahvaste omadus. Vajadus inimesi ligemalt üksteisega siduda, nende vahel vastastikust arusaamist luua ja selle taga- järjel neid võimsaks kollektiivseks üksuseks muuta on tema arene- mise otstarve. Seltskondlise jutuaajamise teatud piireni vastand- line nähtus, tõsine, teaduslises alusel seisv mõtlemine saab sama otstarbe teisel teel kätte. Ta seob inimesi, ühinemise vajadust selgesti arusaamisesse tuues ja ühinemiseks teesid näidates.

Kuid ka teadusline mõtlemine on ainult kaugele arenenud päade eriala. Suurem hulk inimesi ajab oma asju „loomuliku mõistuse“ piiredes, mis muud ei ole, kui külatänava loogika, see mõtlemise arenemise aste, milleni kellegi inimese ligem ümbrus jõudnud, ja mis siis ka tema võimise piired ära määrab.

Nõndanimetatud loomuliku mõistuse otstarbe ei ole mitte mõtetega opereerida, mis olemise kaugemate sihtidega ühenduses, vaid mõtted, mis igapäevaste inimeste päädes tekivad, on kõige päält mõtleva pää omaniku otsekoheste teenistuses. Hariline oma ette elav inimene kavatab oma mõistuse abil ainult seda, mis silmanähtavalt tema ja ta perekonna kasuks tuleb. Nagu tähenda- tud, on mõtetel üleüldse otstarbeks elu alles hoida. Niiviisi ei saa nende vahel vahet teha põhjusemõtte järel, nagu oleks üks osa nendest kõrgemast, suurtsugusemast hallikast pärit. Iga mõtte juured on, nõnda ütelda, maa mullas kinni. Eralduvad mõtted üksteisest selle järele, missugusid teesid nad elu alleshoidmiseks tarvitama õpetavad. Alamal arenemise astmel seisv olevus ajab omad katsumise sarved välja ja haarab juhusliselt möödamineva saagi kinni. Inimene, selle vastu, läheb esite ja külvab, et kuude ja aastate järele alles lõigata.

Ka inimeste ja inimeste vahel on sellepoolet vahe. Ühed, vähe arenenud, katsumad varandusi enese kätte saada, peaaegu samuti, nagu algelajas oma juhuslist saaki. Mis silma ja käppa ulatab, see haaratakse kätte ja suurelt osalt selleks, et silmapilk- lisi tahtmisi rahuldada. Hoopis teine on inimene, kes oma tege- vuse juures ka selle peale mõtleb, mis tulevikus tema kohta üteldakse, missugusena ta ajaloo kohtu eest ära tuleb.

Nii siis on mõtte ja põhjusemõtte vahe kummagi ajalises ulatuses, ka ruumilises.

Mõte, lihtne, igapäine mõte tekib, et tema kandja seisukohta tema ligemas ümbruses teatud korraks ära määrata. Näituseks, inimene ärkab hommikul üles ja arvab oma päevast tegevusekava järele, ehk koguni seda, millega ta ülestõustes pääle peab hakkama. Filosoofiline, usuline mõte, selle vastu, vaatab igavikku ja katsub inimese seisukohta üleüldse looduses ära määrata, s. o. juhtnööri leida, kuidas inimene oma kaasinimeste vastu peab olema ja mis-sugune tema vahekord muude loodasjadega on. Näituseks, meie võime k õ i k i inimesi sündimise poolest üheväärilisteks arvata, olgu, et meie neid jumalalasteks, vendadeks Kristuses peame, ehk neid jälle modern loodusteadlise filosoofia seisukohalt nende tõuulise arenemise loo põhjal sündimisepoolest üheõiguslisteks loeme. Viimaselt seisukohalt on ka loomad ja taimed samast kannust pärit, kui inimene, kuna usuline mõte ainult inimestel suremata hinge ütleb olevat.

Usuline, filosoofiline mõte annab meile i l m a v a a t e l i s e seisukoha. Ilmavaade on aga meie igapäisest olemisest nagu kaugel, teatud pühapäevalikkus on temale omane, nii et ärgipäisete toimetuste juures ilmavaateline mõte enam-vähem varju tõrjutud saab. Selle tagajärg on, et inimene vahest tegusi toime paneb, mis tema ilmavaatega kokkukõlas ei seisa.

Hoopis elulisem on ilmavaatest tekkinud põhjusemõte. Põhjusemõte on mõte, mis teiste mõtetele põhjaks peab olema, nagu juba nimetus ütleb. Põhjusemõte peab olema nagu teljeks, mille ümber igapäevaste mõtete hulk keerleb. Põhjusemõte, juhtmõte peab olema püsivam, kui teised mõtted. Ta peab laiemas teadmiste hulga, sügavama järelemõtlemise produkt olema, sest ta määrab inimese tegevuse sihi pikema aja peale ja laiemas piirkonnas ära. Sellest järgneb, et mitte igal inimesel ajakohaseid põhjusemõtteid ei või olla. Ettenägemine on kõrgema arenemisejärgu nähtus. Alamat liiki olevused ei näe üleüldse midagi ette vaid elavad, nõnda ütelda, juhusest. Mida kõrgemal arenemiseastmel elav loodus, seda suurem tema võime sündmusi tuleva aja peale ette arvata. Kuulus matemaatiker ja täheteadlane Laplace pidas teoreetiliselt võimalikuks inimest, kellel sarnane vormel käes, mis temale võimalikuks teeb igat sündmust ette ära näha*).

Põhjusemõte ei ole, nagu tähendatud, mitte esimese järgu nähtus, ei tohiks seda olla. Põhjusemõtted peavad olema abinõuud ilmavaate teostamiseks. Ilmavaade näitab meile üleüldise elusihhi kätte, põhjusemõte, mis selle elusihhi kättesaamiseks loodud, annab näpunäiteid, kuidas tegelises elus olema peab, et kättenäidatud sihile jõuda. On, näituseks, meie elu ülem eesmärk õndsaks saada, siis ei tohi meil teisi jumalaid olla ainu Jumala kõrval, ei tohi meie tappa, valetada, varastada, võerast vara himustada. Ehk jälle: meie tahame maa pääl hästi elada, sest et elu teisel pool surma meie meelest vähe usutav on. On meil laiemat arusaamist, siis

*J *Essai philosophique sur la theorie des probabilités.*

ei lähe meie niisugust vaadet omandades mitte üle pää kaela üleelamisi otsima, vaid teeme kainelt kindlaks, missugusel viisil meie elu kõige rohkem õnnelikku silmapilkusi võib anda. Meie konstateerime oma ärarippuvust inimlisest seltskonnast, milles elame, oma ümber olevast loodusest, õpime tundma seaduseid, millest meie kehaline ja vaimline olemine ära ripub ja seame selle järele enestele eeskirjad kokku, millede juhil oma elu ülesandeid valime ja neid täitma hakkame.

Nagu arusaada, ei ole ajakohase ilmavaate ja põhjusemõtete omandamine sugugi kerge asi. Tuleb tööd teha ja vaeva näha, et niikaugele saada, kus meil ilmast ja olemisest ligikaudu tõenäoline, teaduslikul alusel seisev ettekujutus on. Veel raskem on ilmavaate alusel põhjusemõtete süsteem luua, millel tõesti meie elutegevuse pääle mõju oleks. Kui ilmavaate ja põhjusemõtete omandamine igaühe isiklikeks asjaks jätta, ütleme kas või sel viisil, et kasvatajad ja kooliõpetajad meile ainult tõeasju kätte juhatavad, meid, nõnda ütelda erapooletult mõtlema õpetavad, järelduste tegemise tõeasjadest õpilaste hooleks jättes, siis on tihti, enne, kui ilmavaadet olla saab, aeg mööda läinud, mil ilmavaade meie iseloomu arenemise pääle otsustavat mõju võib avaldada.

Ilmavaade ja põhjusemõtted ei ole üksi mõistuse asi. Iga mõte, millel eluline väärtus, peab enne tundmuseks muutuma, kui ta elus realiseeritud saab. On palju mõtteid, mille inimene õigeks tunnistab, kuid mis teda ometi liikuma panna ei suuda. Niisugustel mõtetel ei ole tegelist väärtust ja nad jäävad abstraktsedeks, kehata ideedeks. Inimese kasvatamine faktilise materjali kätteõpetamise abil, ilma et kooliõpetaja omalt poolt seda materjali teatud filosoofiliseks süsteemiks ühendaks, temast järeldusi teeks, on kardetav ettevõte, juba sellepärast, et igal õpilasel küllalt vaimlist iseseisvust el ole antud andmetest järeldusi teha, mõistustulist materjali sünteseerida, temast ilmavaadet luua. Ilmavaade ja põhjusemõtted ei ole, suurelt oselt, ka sugugi inimese isikline asi, vaid vanemate pärandus tõulise arenemise kasuks kujunenud ja edasi antud. Ilmavaates selgub meile meie ärarippuvus meie ümber olevast loodusest, inimesed mite välja arvatud. Ilmavaade peab meid soojaks tegema, meid õnne tundes teistega ühendusesse viima. Ei ole seda, siis muutub iga ilmavaade meile õnnetuseks ja põhjusemõtted tunduvad koormana, võera, ülearuse asjana meie olemises. Sellepärast on tarvis, et meid varakult juba kujunenud ilmavaadetega tutvustataks, et vanemad, kooliõpetajad, seltsimehed mõttevoolude vastu mitte ainult ükskõiksust, (mida vahest erapooletuseks, arvustavaks seisukohaks nimetada armastatakse) nähtavale ei tooks, vaid endid mõnest mõttesüsteemist vaimustada laseks, et õpilasi eeskujuga kaasakiskuda. Siis vis amari, ama — kui tahad, et sind armastatakse, armasta ise ka; kooliõpetaja hingeline soojus teeb õpilasi soojaks eluks ajaks. Muidugi ei tohi selle juures nii kaugele minna, et iseäraliste kasvatusesihtide kättesaamiseks tõeasju võltsima hakatakse, mis

hariliselt nii sünnib, et faktilisest teadmise materjalist ainult teatud osa ette kantakse, et ilma nähtusi soovitud küljest valgustada, kunas teied küljed varju jäetakse. Niisugusel alusel on jesuiitline kasvatus, üleüldse iga fanaatilise ilmast arusaamise loomine. Kuna ilmas alati kõik saamas on ja mitte midagi kindlat, siis peab seda igale õpilasele silma ette seadma, et kooliõpetaja vaated veel sugugi ainuõiged ei pruugi olla ja õpilane hoolega kõike ise järele katsuda peab püüdma ja ainult seda, mis hää, pidama.

Ilmavaatelistel alustel põhjasmõtete omandamine on ideaalne seisukord, kui see niiviisi võimalik, et ilmavaate omandaja ise oma läbikaalutud teadmise põhjal seda teeb. Kuid kuigi veel tarviliste teadmiste omandamine ja nendest õigel ajal õigete järelduste tegemine suure mõttejõuga inimeste juures mõeldav on, siis läheb kõige selle juurde ometi veel ka muud tarvis, kui mõistuslist ilma teadmist. On tarvis veel ilma tundelisest küljest katsuda, enne kui temaga õigesse vahekorda saab astuda. Ja sellest küljest ei ole iseseisev arenemine mitte ilma hädaohuta võimalik. Siin peab tahes ehk tahtmata kasvatus meile appi tulema, nii mõndagi eeskuju, meelituse ehk karistuse abil meile niiviisi külge pookima, et ta meile teiseks iseloomuks saab. Nagu kärner aias metsapuudest viljapuud väljaarendab, niiviisi vormib ka kasvataja inimest.

Õnneks tuleb arvata osavate kasvatajate ja õpetajate juhatusel meheks sirguda. Kellele see osaks antud, omandab tihti märkamata mitte ainult palju väärtuslisi iseloomu omadusi, välise kuju ja ülesastumise viisi, vaid ka hulga teadmisi. Ja mis pääasi, kõik see varandus on nii üksteisega seotud, et ta inimesele võimaluse annab kõige oma olemisega valitud elusihptide kättepüüdmisele anduda. Inimesesse kogutud mitmekujuline energia: teadmised, teritatud tahtevõim, elu eesmärki äramääravad soovid, kõik nad võivad tarvilisel korral ühe punkti päälle koondatud saada takistusest läbimurdmiseks, nagu, ütleme, korraliselt valmistatud kirve lõikav tera ja tema raskuse läbi äratingitud löögijõud raiumise juures ühendatult töötavad.

Kõike ülemaltoodud kokku võttes peaks meile selge olema: põhjasmõte on taim, mis mitte igal pinnal ei kasva. On ta aga kujunenud, siis avaldab ta paratamata oma mõju, on sihimäärajaks inimese tegevusele. Inimene, kellel põhjasmõte ainult püüa-päewase jutuaajamise tarvis on, ei ole põhjasmõtteliselt olemisest arusaamiseni kasvanud.

Põhjasmõtteta inimese teguviis on harilikult kõlbliselt lubamata, inetu, tihti päälle rumal, sest põhjasmõtete, juhtivate mõtete puudumine tunnistab kõige päält vähesest ilmast arusaamisest. Ta on ka ümberolejatele kardetav, kuna tal piirid puuduvad lubatud ja lubamata äratähendamiseks. Iseäranis hädaohtlik on põhjasmõtteta poliitika.

Tallinna mehed, kes praegusel ajal hoogu võtavad Eesti juhtiva poliitika rühma osa etendamiseks, sünnitavad täiesti

põhjusemõtteta salga. Nende kokkuseatud omavalitsuse projekt ei tunnista mingisuguse põhjusemõtte olemas olemisest pääle selle, et tarvis on teatud rühma eestlasi pukile aidata, s. o. õieti projekti esitajaid endid. Ja Konstantin Päts, keda Tallinna praeguse poliitika juhiks ja vaimliseks isaks peetakse, tähendas ülemalnimetatud jutuajamisel: Dr. Ramot olevat lubamata sammu astunud, kui ta Tallinna projekti asemel lätlaste omale allakirjutanud, ta olla oma valijateringkonna enamuse, s. o. jõukate talunikkude jne. kasude vastu astunud. Hra Päts'i arusaamise järele ei oleks hra Ramot siis mitte tohtinud oma parema arusaamise järele käia ja terve Eesti rahva tuleviku silmaspidades temale muud soovitada, kui mis teatud ringkonna otsekohestele kasudele vastab. Igatahes teeb hra Päts'i etteheide Dr. Ramotile ainult au.

See mida hra Päts soovitab, ei ole ju muud, kui demogoogiline spekulatsioon, mis ainult rahvamehe isikule hää.

Mingisuguseid laiemaid tuleviku vaateid tema argumendid paljaksröövimisest ja valijate kasude silmaspidamisest ei ava. Nii ideeliselt alasti aetakse poliitikat harva.

Joh. Jans.

Venemaa ja tema liitlased.*)

Sõjaga otsustatakse majanduslikku kokkupõrget kapitalistlikult kõrgele arenenud Lääne maade vahel. Inglise ja Prantsuse kapital on ennast sõjariistega kaitsmas Saksamaa tormilise majandusliku tõusu, tema „rahuliku“ imperialismi vastu. Inglise ja Prantsuse juhtivad ringid tundsid juba aastakümneid ette, et võitlus Saksamaaga paratamata on. Kuid ühes sellega oli ka päevaselge, et oma, ka ühendatud, jõududega võimata on vägevast vaenlasest võitu saada.

Inglisemaal asutati juba 1852. a. parlamentlik komisjon, mille ülesandeks oli Saksa majandusliku ülivõimu suurust ja põhjuseid uurida. See komisjon jõudis Inglise rahvamajanduse kohta hoopis kurbadele otsustele. — Palju teravam oli küsimus Prantsusmaal. 1867. a. ilmanäitus rõi päevavalgele, et ilmaturul teisel kohal Inglismaa järele mitte enam Prantsusmaa ei seisa, vaid Saksa noor tööstus. 1871. a. õnnetu sõda ei jätnud enam kahtlust, et Prantsusmaa majanduslik ülemvalitsus täideminematuks unistuseks jääb, ja et Prantsusmaa oma endise majandusliku seisukorra täiesti kaotanud on. Viiemiljardiline sõjamaks, mis vaenlase tööstuse sigivamaks tegemiseks maalt välja pumbati, riisus Prantsuse imperialismilt rasvanemise lootused; hää veel, kui elu suudeti sees hoida. Tuli otsida „vastusaaki“ igalt poolt, kus vastupanek nõrgem oli. Ja Prantsusmaa saab esimeseks kütiks asumaade muretsemise palavikus, mis varsti ka maailma lõpuliku jagamisega lõpeb.

*) Eeloleva Nik. Suhanovi kirjutuse, mis Vene ajakirja „Лѣтописи“ maikuu numbris ilmunud, peame ruumi puudusel vähe lühendatult tooma.

Asumaade politika aga andis Prantsuse kapitalile vähe loodetud viija. Üksteise järele said temale luhtaminekud osaks. Nii Tunise'is, Madagaskaris, Tonkinis. Oli tarvis uusi „võimalusi“ leida rahvuslikule kapitalile.

Kuid Prantsuse-Preisi sõjal oli veel teisigi tagajärgi, mis mitte vähem tähtsad polnud, kui majanduslikud. Elsass-Lothringi kaotuse tõttu sai Prantsusmaa strateegiline seisukord mitmekordselt halvemaks kui tema ida naabril. Tema kaitsevõime oli suurel määral murtud. Teda ähvardas saatus, kui mitte samasugune, nagu Hispania, siis ometi, nagu Belgia oma, ja see tõmbas kriipsu läbi tema aktiivsest suurriiklisest poliitikast. Kuid mitte niisuguses vaimus ei olnud ajalugu Prantsuse kodanlust kasvatanud.

Väljapääse teeks oli ainuke: uue „Euroopa tasakaalu“, ehk lihtsalt kasuliku ühenduse loomine. Ja Prantsuse juhtivate ringide silmad hakkasid kord-korralt Euroopa idamaale, Venemaa poole pöörduma, mis oli nii vaene oma loovate jõudude poolest, kuid milles oli nii rikkalik inimeste tagavara. Niisugust tugevat jõudu Saksamaa selja taga enese toetuseks saada, sai Prantsuse kodanluse eluliseks vajaduseks. See ei andnud Prantsusmaale mitte üksi kaitsejõudu, vaid ka sõjalise ülekaalu.

Kuid pääle selle omandas Prantsusmaa, Venemaaga ühendusse astudes, ka määratuma kaubaturu. Siin võis Prantsuse kapital, millel asumaade politikas nii palju luhtaminekuid oli olnud, vabalt kosuda ja jõudu võtta. Prantsusmaal oli tarvis maksku mis maksab, iga hinna eest Venemaaga ühendusse astuda. Ja tõepoolest, abinõude valikus ei oldud siin kuigi tagasihoidlik. Väga iseloomuline on selle poolest Vene-Prantsuse ühenduse ajalugu. Kodanlis-demokraatlik vabariik tegi omalt poolt palju rohkem, kui see temale kui niisugusele sünnis oli, et piiramata isevalitsusriiki enese poole tõmmata.

Prantsusmaal kõneldi Venemaaga lähinemise poolt juba 1871. a. Kuid alles 1887. a. pandi selleks esimene „tähis“. Venemaa omalt poolt aga ei avaldanud selleks mingit vastutulekut. Pääpiduriteks olid siin sisepoliitilised ärakaalumised. Noor vabariik, vaatamata oma „bonapartliku“ laadi pääle, pidi siiski ida isevalitsusriigi ees enesele ustavuse tunnistuse muretsema. — Ja Prantsusmaa tegi omalt poolt kõik, et seda saada. Kui Pariisis 1887. a. kõre-meelne kabinet asutati Floquet'ga eesotsas, mälestas Vene saadik ühte Floquet sündmata ütelistest Vene keisri kohta selle Pariisis käigu puhul, millest hulka aastaid mööda oli. Tagajärg oli see, et Prantsuse pääminister oma kohalt lahkuma pidi. Neil samul põhjustel ei saanud Floquet ka 1889. a. väliste asjade ministri kohale pääseda. Raskem oli prantsuse valitsusel oma uue sõbra nõudmisi täita, mis enam seltskondlikust arvamisest ära olenesid, — nagu poliitika-vangide lahtilaskmine ja amnestia. Kuid seda kindlamini tasus Prantsuse valitsus oma võiad ida sõbrale 1890. aastal. Suure osavuse ja plaanilikkusega tegi ta Pariisis asuvaile Vene nihilistidele võimalikuks vandeseltsi asutada,

et hiljem sellest suurt kõmulist protsessi teha. Seega saadi Gambetta lubadust täita, et revolutsionäride vastu võitlemiseks kõik abinõud, mis Vene valitsus nõuab, tarvitusele võetakse.

On täiesti selge, et vabariigi energilist kaastegevust Vene demokraatliku liikumise vastu võitlemises mingil tingimisel väikseks lahkuseks Vene valitsuse vastu, abinõuks, millega tema poolehoidmist võita, ei saa pidada. Prantsuse kapitali enda huvid olid ka selles võitluses riivatud. Kõik tema lootused ja kavatsused oleks jäänud täideminematuiks, kui Vene sisemisel liikumisel mõnesuguseid kindlaimaid tagajärgi oleks olnud. Ühenduse saatus oli lahutamata Venemaa vana korraga seotud. Ja Prantsusmaal tuli omalt poolt kõik teha, et seda alal hoida.

Et sidemeid Venemaaga kõvendada, oli tarvis mõlemate maade vahel kuldsilda ehitada. Prantsuse kapitalile oli see määratu tähtis looma püüdmiseks, kuid ka loom ise jooksis küti pääle: Venemaal oli raha tarvis. Tema endisel rahaturul, Saksamaal, olid asjad juba halvad. Saksa kapitalid tungisid tööstuseettevõtetesse, mis nii tormise hooga kasvasid, teiseks meelitasid „asumaade“ ettevõtteid ja paberid rohkem kui Venemaa omad. Ja lõpuks sündis poliitilise „jahenemise“ tõttu õhkkond, mille mõjul Saksa rahamehed Vene väärtusi hakkasid boikoteerima. Kõige selle tagajärg oli see, et 1888. a. pääle pikki ettevalmistusi sündmus juhtus, mis Venemaa tuleviku meie päivini ära määras: Prantsusmaal tehti esimene Vene laen. Esimesele (poole miljardi suuruses) järgnes rida teisi. 1889. a. tehakse kaks laenu — 700 ja 1200 miljoni frangi suuruses; 1891. a. — laenatakse 320 ja 500 miljoni franki. Ja sama aasta augustil kuul kohustasid mõlemad riigid lepinguga üksteist aidata, kui keegi kolmas riik neile pääle peaks tungima.

Kõik need laenud läksid pääasjalikult riigi kätte, kuid mitte rahvamajanduse teenistusse, mille viljakust nad väga väiksel määral tõstsid. Prantsuse kapital toetas seda, mida tal tarvis oli, — meie riiklikku ja poliitilist apparaati. Ta ei jäänud tasuta, ja 1894. a. kirjutati lõpulikult Vene-Prantsuse kaitseliidu lepingule alla. Prantsuse kapital oli enesele uue turu ja rahvusliku julgeoleku kindlustanud.

Arvamane, et Prantsusmaa Vene sõjaväevõimu korraldamisel ja tarvitamisel mõjuvalt kaasa tohib rääkida, sai Prantslaste keskel nagu iseenesest mõistetavaks asjaks. Isegi üks sotsialistide juht päris kord saadikutekogus sõjaministrilt aru: „Kuidas võis ministeerium lubada, et Venemaa Euroopa rahu hädaohtu saates oma Saksamaa piiril olevaid vägesid kahe korpuse võrra vähendas?“ Ka ei sallitud Venemaa iseseisvamaid diplomaatilisi samme. Kui suurt müra tõsteti näituseks Prantsuse ajakirjanduses, parlamendis, ja salongides pääle 1911. a. Potsdami läbirääkimisi Saksamaaga. Mitte vähem ärevust ei sünnitanud Prantsusmaal Vene ja Saksa keisrite kokkusaamine Baltiskis 1912. a. Umbes samal ajal võttis Vene riigivolikogu n. n. „väikese laevaehituse programmi“ vastu. Selle

saatus ei erutanud mitte vähe Saksa ja Prantsusmaa juhtivaid ringisid — kummagi maa omasid vastakas mõttes. Kohe Vilhelm II. külaskäigu järele ruttas Venemaale Prantsuse pääminister Poincare. Ta ei tulnud tühjade kätega, vaid tõi enesega kaasa „tarvilise lisa“ 1892. a. Vene-Prantsuse lepingule, — 1912. a. mere lepingu. Varsti päale selle teatas Pariisi ajakirjandus, et veel ühele Vene-Prantsuse lepingule olla alla kirjutatud. Selle lepingu järele kohustavat Venemaa kõigi Euroopa poliitika küsimustesse puutuvate läbirääkimiste eel Saksamaaga enne sellest Prantsusmaale teatama.

Ülemaalöeldust on ehk küllalt selleks, et aru saada, millega Venemaa osavõtmine praegusest sõjast tingitud on, missugused jõud teda Euroopa tulekahjusse tõmbasid, ilma et tal eneselt selles konfliktis mingisuguseid ainelisi kasusid oleks olnud. Kui sõdib Prantsusmaa, siis ei saa tema külje all ka Venemaa rahu jalale jääda. — Kuid praegune sõda on ju pääasjalikult Inglis-Saksa kokkupõrge. Saksamaa sõjaväelises ja majanduslikus maharõhumises on kõige päält ja kõige rohkem Inglismaa huvitatud. Ja siin ei tohi mitte varju jätta seda osa, mida viimane praeguse Saksamaa vastu võitleva liidu loomises etendas.

Inglismaa viimaste aastakümnete välispoliitika kujunes teisiti, kui Prantsusmaa oma. Kõik sündis nii, et võitlus Saksamaaga, mis Inglismaale kõige paremaid tagajärgi tootas anda, temalt siiski kõige vähem ohvrid nõudis. Inglismaa oli endiselt „merevalitseja.“ Ta võis oodata ja enesele liitlasi valida mitte häda sunnil, vaid nii kuidas see talle parem näis olevat. Oma vana tuntud osavusega tarvitas ta enese kasuks kõiki kokkupõrkeid, mis mannermaa riikide vahel ette tulid. Koguni praeguseski sõjas oli Inglismaal lootusi Saksamaa päälerõhumist murda, ilma et ise sellest osa võtta. Inglismaa ei tahtnud sõdida. — Ja isegi siis, kui kogu mannermaa sõjatulekahjus põlema läi, jäi „Inglismaa vahelesegamise“ küsimus esialgu lahtiseks.

Saksamaa oli Inglismaale vaenlane. Kuid see ei tähendanud veel, et teised mannermaa riigid sõbrad olid. — Prantsusmaa oli talle põline vastane. Siin ja sääl pörkasid nende maade kapitalid üksteisele risti vastu. Mitte palju parem polnud lugu Venemaaga. Kui viimasel kusagil Euroopas alalisem vaenlane oli, siis oli see Inglismaa. Vene ja Prantsuse kapitalid olid vastastikku igal pool riius — Türgimaal, Persias, Kesk-Aasias. Inglismaa juhtnööriks oli Vene imperialismi vaenlasi igal sammul toetada. Inglismaa ei lähenenud ei Prantsuse ega ka Venemaale seni, kui tal selleks hädalist tarvidust polnud. Kuid see aeg jõudis. „Ühke üksildus“ tuli maha jätta. Ja tugevama vaenlase ees tuli viha endiste vastu armuks muuta.

Asjalugu on selles, et Inglismaa oma „rahvusliku kaitse“ alal n. n. „kaheriigi poliitikat“ (*Two-Power-Standard*) ajas, mis selles seisib, et ta oma mere jõudude minimumi määramisel kahe kõige tugevama mereriigi laevastikkude suurusega rehkendas: tema

enese laevastik pidi sama suur olema, kui nende kahe oma kokku ja pääle selle veel 10% lisa. Kui Inglismaa neil tingimistel võitluses oma kõige tugevama vaenlasega viimase laevastiku hävitamiseks oma merejõududest sama suure osa oleks kaotanud, siis oleks ta veel ikkagi kõige tugevamaks mereriigiks jäänud ja oma iseseisvuse täielikult alal hoidnud.

Sarnasesse seisukorda jäi Inglismaa õige kaua. Kuid asjalugu muutus, kui üks kolmiklepingu liige, Austria, mereriikide ritta astus. Oma jõududest oli Inglismaal enese seisukorra kindlustamiseks vähe. Ta hakkab liitlasi otsima. 1904. aastal sirutab ta käe oma põlisele vaenlasele Prantsusmaale; teeb lepingu Jaapaniga. Ja lõpuks 1907. a. astub ta ühendusse Venemaaga. Tulevases sõjas Saksamaa vastu oli Inglismaale tarvilik, et Ameerika erapooletuks jääks ja Venemaa kaasvõitlejana ühes tuleks. Ja et see sünniks, oli Inglismaal oma kindel abinõu: ühendus Jaapaniga. Ähvardades viimasega oli kerge sundida Ameerikat erapooletu olema ja Venemaad võitluses kaasa tulema. Kuid Venemaa ühestõmbamiseks oli Inglismaal veel teine mõjuv abinõu, nimelt ühendus Prantsusmaaga. Viimasega ühendusse astudes, sai Inglismaa ka Venemaa enese poole, sest et see Prantsusmaaga nii lahutamata oli ühendatud. Inglismaa püüdis õige suurel määral Prantsuse-Vene vahekorda reguleerida; ja paljude Prantsusmaa diplomaatiliste sammude tagant tuleb Inglismaa varju otsida. Iseäranis selgesti ilmub see Vene-Prantsuse merelepingus, mis 1912. a. tehti.

Itaalia mereriigiks saamine tegi Inglismaa seisukorra veel ärevamaks. Tõusis koguni paanika: Euroopa „mere tasakaal“ oli rikutud! Cercil pidas ühes parlamendi kõnes tarvilikuks selle pääle „otsekohe reageerida“. Ja reageeritigi Wene-Prantsuse merelepinguga. Kui suur siin Inglismaa surve oli Prantsusmaa pääle, selgub sellest, et lepingu järele Vene laevastik, mis oma tegevust Baltimeres teatud tingimistega piirama pidi, Wahemeres vabaduse sai, kuna aga Prantsusmaa ise alati kõige kindlamini venelastele Dardanellide avamise vastu oli. Nii sidus Inglis diplomaatia Venemaa enese külge, ilma et ta omalt poolt mingid ohvrid oleks toonud.

Kõigel oli ülesandeks neid tegurisi valgustada, mis Venemaa osavõtmise praegusest sõjast ära määrasid, hoolimata ülemalõeldul sellest, kas saame võidust mingisugust ainelist kasu või mitte. Kuid see kõik, mis öeldud, ei anna kaugeltki veel täielikku pilti sõja vastu valmistamisest. Ilma et me siin seda tahakski anda, ei saa siiski jätta tähendamata, et harilikud, kulunud arvamised, nagu ei oleks meie liitlased sõja vastu küllalt ettevalmistatud olnud, faktiliselt täiesti põhjendamata on.

Võtame näituseks ametlikud teated mereministri aruandest 1902. ja 1907. a.

Wäljaminekud miljonites rublades.

Maaväe ja laevastiku pääle:

	1892. a.	1902. a.	1906. a.
Venemaa	293	421	529
Prantsusmaa	349	383	392
Wene-Prantsuse ühendus.	642	804	921
Saksamaa	223	303	478
Austria-Ungari	133	175	122
Italia	122	143	156
Kolmik-leping	478	621	756

Wene-Prantsuse ühenduse sündimise päivil oli Euroopa militarismi eesotsas, nagu näeme, Prantsusmaa. Oma maaväe, iseäranis aga laevastiku pääle väljaantud kulude suuruse poolest oli ta Saksa- ja Venemaast kaugelt ees. XX aastasaja algusel jäi aga Prantsusmaa selle poolest oma liitlasest, Venemaast, küll maha, kuid oma vaenulikust naabrist oli ta ikkagi ees. Viimastel aastatel aga jõudis see siiski kaugemale ette. Kuid Venemaa hoolitses selle eest, et liitude jõudude vahekord ikka endiseks jäi. Kaksikühendus (siis ilma Inglismaata) valmistab ennast palju paremini rahvusliku enesekaitse vastu, kui Kolmikleping.

Kuid paljud arvud ei kõnele veel sugugi neist ohvritest, mida elanikud isamaa kaitseks kannavad. Et sellest selgemat pilti saada, on tarvis sõjaväe pääle antavaid summasid üleüldiste riigi väljaminekutega võrrelda.

Kogu riigi väljaminek miljonites rublades,	Riigikaitse pääle väljaminekute protsent üleüldisest väljaminekust			
	1901. a.	1906. a.	1901. a.	1906. a.
Venemaa	1166	1434	39	37
Prantsusmaa	1284	1339	30	29
Prantsus-Wene leping	2450	2773	34	33
Saksamaa	2061	2341	22	20
Austria-Ungari	511	564	23	21
Itaalia	642	707	23	22
Kolmik-leping	3214	3612	22	20

Nagu neist arvudest näha, on Wene- ja Prantsusmaa endid oma „sõjaväeliste väljaminekutega“ palju rohkem pidanud pingutama, kui vastane pool. Meie pidime sõjaväeliseks otsustamiseks terve kolmandiku riigi üleüldisest väljaminekust andma, kuna aga meie vaenlased selleks kõigest ühe viiendiku kulutasid. Kuid veel huvitavam on militarismi raskuse pääle teisest küljest vaadata. „Revue de la paix“ on välja arvanud, kui raskelt sõjaväe pääle minevad kulud iga üksiku elaniku pääle lasuvad:

Prantsusmaal	25,2 franki.
Inglismaal	24,2 „
Saksamaal	16,5 „
Itaalias	15,0 „
Wenemaal	8 „
Belgias	7 „
Shveitsis	7 „

Mis puutub Inglismaasse, siis kõneldakse siin tihti, et tema omas rahuarmastuses visalt sundusliku väeteenistuse vastu võidelnud. Kuid see väide on koguni vildak. See Inglismaa, kellest ülemal juttu oli, võitles alati sundusliku väeteenistuse poolt; kuid temal oli raske võitu saada teisest demokraatlikust Inglismaast. Ja oma õnneliku geograafilise seisukorra tõttu elas Inglismaa kuni meie päivini palgatud sõjaväega. Kuid see ei tähenda veel sugugi, et ta vähema hooga enese riigikaitse eest hoolitses, kui teised riigid. Koguni ümberpöördu, tema väljaminekud olid palju rohkem militariseerunud. Inglismaa kulutas sõjaväelisteks otstarbeteks kogu väljaminekute summast 1897.-98. a. a. 39⁰/₀, 1909.-10. a. a. aga juba 42,4⁰/₀, 1901. a., kui Prantsusmaa maa-vaie ja laevastiku pääle 383 milj. rubla välja andis, Saksamaa — 454, Venemaa 452, kulutas Inglismaa selleks 499 miljoni rubla, mis aga kümne aasta pärast juba 648 milj. rubla pääle tõusis.

Kõigest sellest on küllalt, et ümber lükata meie parempooliste süüdistust, nagu oleks sõda meie liitlastele täiesti ootamata tulnud, ja nagu poleks Prantsus- ja Inglismaa omalt poolt „sõja tarvis“ küllalt teinud, ehk küll praeguse katastroofi pääraskus Venemaa pääle langeb, sest et meie liitlased, kelle praeguses sõjas palju rohkem huvisid kaalu pääl, kui Venemaal, siiski palju vähem ohvrid toovad, kui viimane, kelle saatuse nad enese omaga osanud ühendada, ja kellele praegune sõda pea mingisuguseid ainelisi kasusid ei tööta.

Nik. Suhanow.

Adu Grenzstein.

Saadud teadete järele on Mentonis, Lõune Prantsusemaal, juuli algusel Eesti koolimees, luuletaja ja ajakirjanik-poliitikamees Adu Grenzstein surnud. Sellest on mööda ainult poolteist aastakümnet, kui ta meie avaliku elu tegevuseväljalt lahkus. Vara ehk on selle pärast kadunud tegelase teenuseid hindama hakata. Selleks puutub ajalooline perspektiive. Kõik, mis meie praegu teha võime, on katsuda materjali lahkunud suguvenna isiku ja tegevuse õieti mõistmiseks kokku kanda, seda enam, et Grenzsteinist arusaada — tähendab teatud piireni ka meist enestest arusaada.

Adu Grenzstein oli kehvade vanemate laps. See asjaolu on tema isiku kujunemiseloois tähtis tegur. Mitmelt poolt on tähendatud, et ta oma elu jooksul üksinda on oskanud jääda. Ja tema parem luuletuski (Üksinda, üksinda, pean võersil rändama) räägib üksildusest, mis tunnistab, et Grenzstein ka ise oma üksiolekut tundis ja selle all kannatas. Vaesel inimesel on raske sõpru leida, see on tuntud tõeasi. Tal ei ole selleks ka aega. Iseäranis meie talurahva lastel seisavad sellepolest suured raskused teel: nemad kasvavad tihti teistest eemal üles, nagu ju meie talud üksikult seisavad. Kui veel vara tööorjaks peab hakkama, siis eraldab veel töö oma korda. Kui niisugune olevus ka

hiljem suure jõupingutuse tõttu parema olude ja hariduseni rabeleda jõuab, siis on suurt hingelist soojust ja arusaamist tarvis, et selle poolest parandada, mis varajases nooruses puudu jäänud. Paljud ei suuda seda ja Grenzstein ei ole nähtavasti seda ka suutnud.

A. Grenzstein oli üleüldse väliste mõjude vastu väga tundelik. Vististe on selle tõttu ka nooruse kehvus ja üksildus temasse sügavaid jälgi jätnud, ta eluks ajaks üksiklaseks teinud. Hiljem tegi rahvuslase ärkamise aja vaimustus temast avaliku tegelase. Koolimehed Zimse ja Dittes on temast pädagogi kasvatanud. Esimene oli peale selle veel muusikamehena tegev ja on ka Grenzsteinile muusikatundmist ja armastust päranduseks jätnud, nagu paljudele endise Valga kösterkooliõpetajate seminari kasvandikudele, kes meie muusikalises arenemiseloos õige tähtsat osa on etendanud. Mida aga Grenzsteinile keegi pole õpetanud, see on ühiselulistest küsimustest põhjalikumat arusaamist. Ja käsikaudu kobaja politikamees on ta olnud. Iseseisvalt on ta nähtavasti vähe tõsisemat omandada suutnud.

Herra Kampmann tähendab oma raamatus „Eesti kirjanduseloo peajooned“, et Grenzsteinil tüse haridus olnud. Ka mitmed teised, kes viimasel ajal Grenzsteinist juttu teinud, usuvad, et ta õige haritud mees olnud. Tõepoolest pole aga Grenzsteinil tusedat haridust olnud, pääle selle, mis tema erialasse, kasvatusteadusesse, puutus. Pääliskaudne on kõik see, mis Grenzstein teinud. Meie ei tohi mitte endid Grenzsteini õpetajate ja õpeasutuste, kus ta õppinud, kuulsatest nimedest eksiteele viia lasta. Zimse ja Dittes on auuväärt nimed. Tartu ja Vieni ülikoolide meeletuletamine võib ka imponeerida. Kuid see kõik on välimus. Peaks eesriide taha vaadata võima, seda teadma, kuidas Grenzstein õppis ja mida ta õppis. Iseloomulise näitusena olgu järgmine juhtumine toodud.

Ühe viimase Grenzsteini kodumaal käigu puhul küsis keegi tema tuttav ta käest, miks ta ometi omal ajal Olevikus sotsialismi üle niisuguseid rumalusi kirjutada laskis, nagu säääl seisab, kuna tal võimalik oli väljamaal (Vienis) õppides ennast sotsialismiga tutvustada. Kadunud tegelane vastas, et Pädagogiumis (Dittes'e juhatusel olev õpeasutus) olnud küll ka üks sotsialist, kuid kõik teised hoidnud ennast temast kui pidalitõbisest eemale, nii et temagi selle kardetava olevusele võeraks jäänud. Väljaspool kooli pole temal aga võimalik olnud ei sotsialistide ega nende õpetusega tuttavaks saada. Niviisi on Grenzsteinist nähtavasti palju asju mööda läinud, ilma et tal nende vastuvõtmiseks ja mõistmiseks meelt oleks olnud. Ühiseluliste vooludega tutvustamine oleks temale aga väga tarvilik olnud, et mitte rumalusi teha. Grenzsteini elu lõpul juudivastalsuse küüsi langemine, kuni lapsikuseni, näitab, kui vähe temal seesmist vastupidavust oli. Nii ühekülgse ilmastarusaamise kätte võib ainult see langeda, kelle teadmiste tagavaras midagi vastukaaluks ei leidu. Mul on Zimse ja Dittes'e ees suur auukartus, kuid vägisi tuleb etteheitev mõte pähe, et nad

oma õpilase liig vagaks on kasvatanud. Sõnakuulelikult pole ta nähtavasti ettenäidatud piiridest üle astunud tundmata asju tundma õppima. Kes ülikoolides Grenzsteini õpetajad olnud ja mis ta säääl õppinud, ma ei tea. Oleks väga huvitav teada saada. Kas ta säääl mitte usuteaduse ettelugemistel ei käinud? See oleks kokkukõlas ka selle pastorlise ringkonna mõjuga, kus Grenzstein oma tegevuse hiilge aastatel liikus, niisama ka tema luuletuste ja kalduvuste abstrakt metafüüsilise tagapinnaga.

Noortele, kes kaheksakümnendates aastates oma murdeaega läbi elasivad, oli Greinzstein eksiva tulukesena mitte teenäitajaks, vaid romantilise nooruseaja muutuvate sihtide kehastuseks. Tema luuletustes, stiilis, mitmesugustes vaidluse kirjutustes, lõpeks Spielhageni, Nietzsche ja teiste selleloomuliste autorite tõlgetes oli ilu, võitlusetuld. See jättis ilusaid mälestusi. Avaliku tegevuse tarvis kadunud suguvenna käest sai vähe kaasa. See kaasaandmine ei olnud temale antud oludes võimalikgi. Pinnata oli ühiselulise mõtte alal meie terve selleaegne kandev poliitiline rühm, kelle esitajana Grenzstein elas ja võitles.

Joh. Jans.

Sir Villiam Ramsay.

11. juulil s. a. suri üks praeguse aja kuulsamatest keemikutest — Sir V. Ramsay. Ta sündis Shotimaal, Glasgow'is 1852. a., inseneri pojana. Peale keskkooli lõpetamist astus ta kodulinna ülikooli, kus ta 1868—1871. a. ettelugemisi kuulas. 1871. a. sõitis Ramsay Saksamaale ja töötas kaks aastat Tübingeni ülikoolis prof. Fittigi juhatusel. Säälsamas kaitses ta ka oma doktori väitekirja. Glasgovi tagasi jõudes, täitis R. kaheksa aasta jooksul assistendi kohusid: esiteks Andersoni College'is ja pärast, kuus aastat, ülikooli-laboratooriumis. 1880. a. sai ta Bristol ülikooli keemia õpetoolile professoriks valitud, kus ta 1887. a. Londoni University College'i sama õpetoolile üle läks. Säääl täitis ta 1912. a. professori kohuseid, s. o. kuni 60. eluaastani. Professori ametist lahkudes kavatsenud Ramsay, nagu ta seda prof. L. Tschugajevile 1913. a. Brüsselis ärapeatud keemia seltside rahvusvahelise assotsiatsiooni kongressil tähendanud (kus kadunu muu seas eesistujaks oli), end täitsa teaduslisele uurimistööle pühendada. Kuid ootamata lõkkele löönud sõda kiskus Ramsay, ühes mitme teise õpetlasega, puhast teadusliselt tööalalt ära ja juhtis praktilisele tööpõllule. 1914. a. sügisel ilmus tema sulest loodusteadlises kuukirjas „Nature“ suur artikkel, kus ta praegust Saksa kuhturi arvustab ning rahvast üleskutsus Saksa hädaohu vastu võitlema. Nii astus Ramsay esimeste seas isamaa kasude eest välja, ses võitluses tabasgi teda ootamata surm.

Pilku kadunu tööde päale heites, näeme, et need suuremalt osalt füüsilise keemia valda kuuluvad; ainult tema noore ea tööd käsivad orgaanilise keemia aineid (nii näit. orto-tolluil happe ja pikolini üle). Õige suurt tähelepanemist äratas tema vedelikude

molekular-kaalu määramise meetod („Zeitschr. phys. Chem. 12,433“). Sellele järgnes terve rida huvitavaid uurimise töid õhus leiduvate kaaside üle, mis ülesleidja nime ka laiemate rahva hulkade sekka kandsid. Esimene neist on argoni ülesleidmine 1895. a. (v. „Chem. Nevs“, II. 1895.). Juba varemalt tuli Lord Raleigh selle mõtte pääle, et õhus üks tundmata gaas peab olema, mis „õhu-lämmastiku“ tiheduse (плотность) suuremaks teeb (nimelt, leiti, et lämmastik, mis õhus hapniku eraldamise teel saadi, „tihedam“ on, kui puhas lämmastik orgaanilistest ainetest), kuid selle gaasi ülesleidmise ja tema omanduste uurimise au jääb ikkagi Ramsay'le. Pääle seile leidis Ramsay (sagedaste teistega koostöötades) õhus veel teisa liht-gaasa üles, millel üks ühine omadus, nimelt: nad ei astu ühegi teise lihtainega ühendusse, nad on täitsa indifferent. Nende gaaside hulka, mis õhus õige väiksel hulgal eattetulevad, kuuluvad: Helium, Neon, Argon, Krypton ja Xenon. Õhu kokkuseade uurimise tagajärjena ilmus 1896. a. pikem kirjatöö „Gases of the atmosphere“.

Eelnimetatud gaasidest on kõige huvitavam küll heelium. Es-malt pandi teda päikese*) pääl tähele; nimelt leiti päikese spek-trumis üks iseloomuline liin (joon) üles, mis meie maapinnal lei-duvate liht ainete spektrumis puudus. Ramsay läks korda seda gaasi ka maapinnal leida (õhus ja mõnes mineraalis). Uuemal ajal on teda ka mõne sooja vee allika vees leitud. Heeliumi oma-duste ning tema ja radioaktiivsete ainete vahekorra uurimine tõi paljugi huvitavaid nähtusi ilmsiks. Selle uurimise alaga on Sir Villiam Ramsay nimi jäädvalt seotud. Viimasel ajal pühendas ta oma jõu elementide transmutatsiooninähtuste**) uurimisele ja jõudis sel alal õige paljugi ära teha. Suur õpetlane uskus, et „siin ilmas midagi ära ei kao, vaid ainult välimust muudab ja uuendab,“ ning tsiteeris sagedaste Ovidiuse lauset:

*„Nec perit in toto quicquam, mihi credite, mundo
Sed variat faciemque novat.“*

Usume, et need sõnad ka tema enese elutöö kohta maksvad on, et tema ideed, arenedes, tulevatele põlvedele nii mõndagi uut ilmutavad!

P. K.

Tallinnas, 24. VII. 16.

*) Helios — päike.

**) Lähemalt selle kohta vaata: Vaba Sõna nr. 12, 1915. a. „Olluse ehitusest“.

G. de Maupassant.

Hunt.

Vaat mis meile vana marquis d'Arville jutustas, St. Huberte päeva lõunasöögi lõpul Ravelsi paruni juures.

Sel päeval oldi koertega üks põder kätte saadud. Marquis oli ainuke lauasistujatest, kes sellest tagaajamisest ei olnud osa võtnud, sest et ta ilmaski jahis ei käinud.

Kõige selle pika söömise jooksul ei kõneldud muust kui loomade tapmistest. Naisedki said huvitatud veristest ja sagedasti ebatõe näitlikkudest juttudest ja jutustajad näitasid miimikaga inimeste kallaletungimist ja võitlemist loomadega, tõstsid käed üles, jutustasid müriseval häälel.

Marquis d'Arville kõneles hästi, teatava luulega, mis küll natuke ülespuhutud, aga täis iseloomulikkust oli. Arvatavasti oli ta sagedasti pidanud seda lugu jutustama, sest ta jutustas soravalt, mitte viiyitades sõnade juures, mis osavusega valitud olid, et asja elavaks teha.

Herrad, ma ei ole kunagi jahis käinud, niisama nagu mu isa, mu vanaisa, ja ka mu vana vanaisa. See viimane oli ühe mehe poeg, kes rohkem jahti pidas kui teie kõik. Ta suri 1764. Te saate kuulda, kuid moodi.

Tal oli Jean nimi, oli abielus, selle lapse isa, kes mu vana vanaisa oli ja ta elas oma noorema venna François d'Arville'iga meie lossis Lotringias, kesk metsasid. François d'Arville oli jahi armastusest poismeheks jäänud.

Nad pidasid kahekesi jahti aasta ühest otsast teiseni, ilma puhkamiseta, ilma vaheta, ilma väsimuseta. Nad ei armastanud muud kui seda, ei saanud aru muist asjust, ei kõneldud muust kui sellest, ei elanud muule kui sellele.

Neil oli südames see hirmus järelandmata kirg.

See põletas neid, oli neid terveniste oma võimu alla võtnud, mitte millegi muu jaoks ruumi jättes.

Nad olid ära keelnud, et neid jahi pääl mingi asjaga segada ei tohita. Mu vana vanaisa sündis ajal, mil ta isa üht rebast taga ajas ja Jean d'Arville ei jätnud oma tagaajamist katki vaid ta vandus: „Kuradi päralt, see sandi poeg oleks võinud jahi lõpuni oodata!“

Ta vend François oli veel kirglicsem jahimees kui tema. Vara hommikul läks ta koeri vaatama, siis hobuseid, sellejärele laskis ta ümber lossi linde, senni kui mõnd suurt looma koertega tagaajama mindi.

Ümbruses kutsuti neid herra Marquis ja herra Noorem, sest selle aja mõisnikud ei teinud nii, nagu juhusline meie aegne mõisniku seisus, kes aunimesedes alanevat korda tahab sisseseada, sest marquisi poeg on niisama palju krahv ja vicomte'i poeg niisama palju parun, nagu kindrali poeg sündimisest polkovnik on. Aga meie aja väiklane auahnus leiab niisuguse korra kasuliku olevat.

Ma tulen tagasi oma esivanemate juure.

Nad olid vist, nii näib, määratu suured, kondised ja karvased, vägivaldsed ja kõvad. Nooremal, kes veel pikem oli, kui vanem oli nii kõva hääl, et ühe legendi järele, mille üle ta uhke oli, kõik metsa lehed värisema hakkasid, kui ta kisendas.

Ja kui nad mõlemad sadulasse istusid, et jahti sõita, siis pidi see uhke pilt olema — need kaks hiiglast oma suurte hobuste seljas.

1764. aasta süda talvel oli pakane väga käre ja hundid said õige verejäänulisteks ja julgeteks.

Nad tulid kallale isegi hiljaks jäänud talumeestele, nuuskisid ööse ümber majade, hulused päikese loojaminekust ta tõusuni ja laastasid loomalaute.

Ja pea käis ringi kohutav kuulujutt. Kõneldi ühest määratumast hundist, halli peaaegu valget karva, kes kaks last ära oli söönud, ühe naise käe ära õginud, kõik ümbruskonna koerad ära kägistanud ja kes ilma hirmuta õue aeda tungis ja uksi nuusutas. Kõik elanikud kinnitasid et nad tema hingamist on tunnud, mis tule heljuma pani. Ja pea lagunes kogu maal üldine meeletu hirm laiali. Keegi ei julgenud enam õhtul välja minna. Öö pimeduses uskusid kõik seda koledat hunti nägevat.

D'Arville'i vennad otsustasid teda üles leida ja ära tappa, ja nad kutsusid kõik ümbruse mõisnikud jahile.

See oli asjata. Kui palju metsades ka ei otsitud ja põõsastes ei nuhitud, ei leitud teda siiski kätte. Tapeti hulk hunte, aga mitte seda. Ja igal ööl, mis jahile järgnes, tungis loom jälle mõnele koduloomale kallale, just nagu kättemaksmiseks ja alati kaugel sest kohast, kus teda otsiti.

Ühel ööl viimaks tungis ta d'Arville'i mõisa sealauta ja murdis ära kaks kõige paremat kasu siga.

Mõlemad vennad said hirmus vihaseks, lugesid seda tegu nagu väljakutseks, enda haavamiseks, kahevõitluseks. Nad võtsid ühes omad paremad jahikoerad, kes hirmsid loome olid harjunud tagaajama ja nad läksid jahti, süda täis tulist viha.

Koidust kuni tunnini kus purpuri karva päike suurte paljaste puude taha alla läks, otsisid nad tihnikutes ilma midagi leidmata.

Nad sõitsid mõlemad viimaks koju, sammu sõidul puiesteen mööda, millel mõlemal pool põõsad kasvasid; vennad olid ärritatud ja tusased, ja imestasid selle üle et nad oma teadmise ja osavusega hunti kätte ei saanud. Äkki võttis neis võimust salapärane hirm.

Vanem ütles:

— See loom ei ole mitte harilik. Võiks arvata et ta niisama mõtleb nagu inimene.

Noorem vastas:

— Peaks, kes teab, paluma me lallepoega piiskoppi, et ta kuuli ära pühitseks, või jälle mõnel preestril lasta tarvilisi sõnu ütelda.

Siis jäid nad wait.

Jean ütles uuesti:

— Vaata kui punane päike on. Suur hunt teeb täna ööse jälle midagi kurja.

Ta ei olnud veel lõpetanud, kui ta hobune kahejala pääle püsti kargas. François oma hakkas norskama. Üks suur surnud lehtedega kaetud põõsas avanes nende ees ja määratu suur loom, üleni hall, ilmus nähtavale ja pani läbi metsa ruttu jooksmas.

Mõlemad lasksid kuulda nagu mingit rõõmu mõiramist, ja oma raskete hobuste kaelte kummardunud, viskasid nad neid edasi terve oma keha lükkamisega, kiskusid nad niisugusele jooksule, ärritasid ja ergutasid neid hääle, liigutuste ja kannustega, et tugevad ratsanikud näisid raskeid loome oma kintsude vahel kandvat ja neid üles tõstvat nagu oleks nad lennus.

Nii tormasid nad kõigest hingest, põõsastest läbi tungides, kuristikudest üle hüpates, küngastele ronides, kuristikudesse alla lastes ja kõigest kõrist sarve puhkudes, et omi inimesi ja koeri kokkukutsuda.

Ja äkki, selle hirmsa ajamise pääl, lõi mu vana vanaisa oma otsa vastu suurt oksa, mis ta päälui lõhki lõi; ta kukkus kohe surnuna maha, kunas aga ta hulluks läinud hobune edasi jooksis, metsa ämarusesse kadudes.

Noorem d'Arville jäi silmapilk seisma, hüppas maha, haaras venna sülle ja nägi et ta haavast pääaju ühes verega välja jooksis.

Siis istus ta keha kõrvale maha, pani oma põlvile selle lõhutud ja punase pää ja ootas, vanema venna liikumata nagu vaadeldes. Vähehaavalt võttis tas hirm võimust, iseäralik hirm, missugust ta senni kunagi ei olnud tunnud, ämaruse hirm, üksilduse hirm, tühja metsa hirm ja ka selle fantastilise hundi hirm, kes ta venna praegu ära oli tapnud, et neile kätte maksa.

Ämarus tihenes, kõva külm pani puud praksuma. François tõusis püsti, värisedes, võimatu tundes sinna kauem jääda, tundes end peaaegu nõrkevat. Ei kuulnud enam midagi, ei koerte hääli, ei sarve helisid, kõik oli vaikne nägemata silmapiiril; ja sel tumedal ja tusasel külma õhtu vaikusel oli juures midagi hirmutavat ja võõrastavat.

Ta võttis Jeani hiigla keha oma sülle, tõstis ta üles ja seadis sadulale, et teda lossi viia; läks siis tasa teele, mõistus segane nagu oleks ta joobnud, tagaäetud hirmsatest ja iseäralistest nägemistest.

Ja äkki vilksatas jalgteel, mis ämarusesse uppus, midagi suurt. See oli hunt. Koleduse värin raputas kütti; mingi külm asi, nagu veetilk libises tal üle selja ja ta heitis risti tähe ette, nagu munk kes kuradit näeb, selle hirmsa hulguse järsk tagasitulek oli ta meeled õige segi ajanud. Aga ta silmad kukkusid eluta kehale, mis ta ees oli ja äkki, kuna ta kartus vihaks oli muutunud, värises ta tulisest vihast.

Siis kannustas ta hobust ja kihutas hundile järele.

Ta kihutas talle järele raiesmikka, kuristikka ja kasumetsasid mööda, läks läbi metsadest, mida ta enam et tunnud, mitte silmast kaotades valged täppi, mis kätte jõudnud öö sees ta eest põgenes.

Ta hobune näis ka nagu enneolematu jõudu ja tulisust täis olevat. Ta jooksis tuhat nelja, pää otse ette sirutatud, risti sadulale visatud surnu pääd ja jalgu vastu puid ja kaljusid lüües. Okkad kiskusid ta juukseid, ots mis vastu jämedaid tüvesid peksis, jooksis verd, kannused kiskusid puudelt koore tükkisid ära.

Ja äkki tulid ratsanik ja loom metsast välja ja jooksid orgu just silmapilgul, mil kuu mägede kohal nähtavale ilmus. See org oli kivine, sulutud määratutest kaljudest, ilma võimaliku väljapääsuteeta; ja lõksu aetud hunt pööras enda ümber.

François laskis rõõmu hulumise kuulda, mida vastukajad nagu pikse mürinat kordasid ja ta hüppas hobuselt maha, suur jahinuga käes.

Loom selg küürus ja karvad püsti, ootas teda; ta silmad kiirgasid nagu kaks tähte. Aga enne kui lahingut alata, haaras tugev kütt oma venna ja seadis ta kaljule, seadis kivid ta pää alla, mis muud ei olnud kui üksainus veretükk ja karjus talle kõrva, nagu oleks ta kurdile kõnelnud: „Vaata, Jean, vaata seda!“

Siis viskas ta enda kole-eluka kellale. Ta tundis enda kõva et mägesid ümberpaisata, kivisid oma käte vahel peeneks purustada. Loom tahtis teda hammustada, püüdes hambaid talle kõhtu litsuda, aga Jean haaras ta kaelast kinni, ilma et oma sõjariis-tagi oleks tarvitanud, ja ta kägistas teda aegamööda kuulates, kuus hingamine kõris ja löögid südames seisma jäävad. Ja ta naeris kõvaste ja rõõmsalt, ikka kõvemine ja hirmsamine pitsitades ja rõõmu joovastuses kisendades: „Vaata, Jean, vaata!“ Jga vastupanek oli lõpnud; hundi keha oli nõrgaks jäänud. Ta oli surnud.

Siis võttis François ta kätevahele, tõstis ta üles ja viskas ta vanema venna jalge ette, liigutatud ja õrna häälega korrates: „Siin ta on, siin ta on, mu väike Jean, vaat siin!“

Siis pani ta sadulale kaks surnukeha üksteise pääle ja läks teele.

Ta astus mõisasse sisse, nuttes ja naerdes ühel hoobil nagu Gargantua Pautagrueeli sündimise ajal, võidurõõmu hüüdeid kisendades ja jalgu trampides, kui ta looma surmast jutustas ja ohatas ja oma habet kiskudes, kui ta venna surmast kõneles.

Ja hiljemgi sagedaste, kui ta sest päevast kõneles, ütles ta läbi pisarate: „Kui vaene Jean ainult näinud oleks, kuidas ma ta ära kägistasin, ta oleks rahulisena ära surnud, ma olen selles kindel!“

Mu vana vanaisa lesk proua istutas oma vaesest lapsest pojale jahi põlguse sisse, mis isalt pojale edasi on antud — kuni minuni.

Marquis d'Arville jäi vait. Keegi küsis:

— See lugu on mõni legend, kas pole tõsi?

Ja jutustaja vastas:

— Ma vannun teile, et see algusest lõpuni tõsi on.

Siis avaldas üks naisterahvas oma arvamise väikse õrna häälega öeldes:

— See on ükstapuha, see on ilus kui kellelgi niisugused kired on.

Prantsuse keelest: **K. Martinson.**

Cantus sublimis ad jaunandum.

Ülemlaul jaunarditele.

Oh häda! Vastu jürí kuud
meil tõusís hirmus jaun.
Üks jaunajaist ei pidand suud,
vaíd: koduks olnud teisel saun.
Sest teine ärdaks saí:
aí—aí—aí—aí—aí—aí!
või tema pää üks talupoja paun.

Oh, võtaks pagan edelt,
viib metsa keele teedelt:
et kas on edel jaunís
ja kas on jaunís kaunis.
Et on, níi keelik sunnib,
kuíd võhík vastu punnib.

Ah—ah—ah—ah—ah—haa!
Las mõlematel jaunata;
see üle naerab faun;
sest kuí on kauna, k a u n a s, kaun
eks síis ka jauna, j a u n a s, jaun;
ja jõuna, j õ u n a s, jõun,
kuí õuna, õ u n a s, õun.
Míks síis on võhík j a u n í s
ja keelik jälle jõunis.
Ah—ah—ah—ah—ah—haa!

Keeb üle keelesousti pann
ja kaasa aitab Wiedemann.
Las jõunajatel jaunata.

Kuid nalja teeb see faunil
nüüd kevadkuul nii kaunil,
sest riimib: jaun, saun, paun, kaun, faun,
raun . . . mis küll olla võib see r a u n ?
sümbool nii raudne, raske
kui kiri taotud vaske ?

Ei tea, ega mäleta!
kuid võtku font! hүү, vilista!
Nüüd olen õigeil teedel,
sest raun? see on ju edel.
Raun edel peab olema,
kas peaksin või surema,
sest meeldib mulle raun.

Oh, häda! Vastu jürikuud
meil tõusis hirmus jaun.
Üks jaunajaist ei pidand suud.
kuid pääle suure jaunangu
ja võhikufe zaunangu
raun peab edel olema,
sest mina olen

Faun.

Skandali ja Naeru tähe all

ehk

ued „rõõmustavad sõnumed“ meie rahvuskultuuri are-
nemisest.

Omal ajal teatati „Vaba Sõna“ 1/2 s. a. numbris Eesti „Naeru-
vääriste Teadmiste Ühisuse“ asutamisest. Ühtlasi avaldati teise
koosoleku sisu. Nüüd on jälle üks koosolek „maha peetud“ . . .
All pool toome täielikuma pildi ta sisust.

Juhataja teatab, et Eesti „Naeruvääriste Teadmiste Ühisuses“
on uus fraktsioon tekkinud. Nimelt skandalistide ja kohvimajade
austajate osakond. Osakonna asutamise lugu on juhataja sõnade
järele järgmine: osa Eesti radikaalsest, intelligentsist on olemise
mõttega kimpu sattunud. Mehed leidnud korraga, et nende olemas-
olu mõte, raison d'être on jäljeta kadunud. Et kuidagi moodu
ilma sarnase mõteta läbi ei saa, on mehed hakanud „plehku
pannud“ raison d'être agarasti taga otsima, kuid kõik katsed on
tagajärjetuiks jäänud. Siis on mehed kokku tulnud ja hakanud
nõupidama — kust uut elumõtet saada. Pikemate läbirääkimiste
ja vaidluste järele on otsustud, et endine raison d'être nii kui nii
on ajavaimust maha jäänud, ja et järelikult tuleb uut olemismõtet
luua ajavaimu „näo järele ja tema sarnaseks“. Lõpeks on otsusele

jõutud, et raison d'être seisab lõbusas ajaviites ja skandalides. Selle elumõtte täielikule realiseerimisele aitavad kaasa tähtsal mõõdul kohvimajad. Järelkult on uuest elumõttest arusaamiseks väga tarvilik sääl aega mööda saata. Selle vastu aga tuletati teiselt poolt meele, et mineviku käremeelsust nii ruttu unustada ei tohiks. Kuid õigusega vastati „skandalistide“ poolt, et mitte nemad ei ole maha jätnud endise elumõtte, vaid ta on ise plehku pannud, „jalga lasknud“ nagu üks skandalist teravmeelselt ütles. Ja, teiseks, on skandalide toimepanekuks väga tõsist aktiivsust ja käremeelsust tarvis. Selle argumendi ees pidid pääletungijad silmad maha lööma, sest nad said aru, et skandalist kindlasti väga käremeelne, päris „tõsi-käremeelne“ peab olema.

Teiselt poolt aga juhiti tähelepanekud selle pääle, et praegune ajavaim rahvusluse tähe all esineb, kuna aga skandalistid selle tähelepanemata jätavad. Skandalistid vastust võlgu ei jätnud. Kindla enesetundega vastasid nad, et just „skandalismi“ (oskussõna) võib ja tuleb rahvuslusega ühendada. Tarvis ainult skandalidele „rahvuslik nägu“ anda. Sellega lõpesid vastuvaidlused ja ühel häälel otsustati skandalistide ühendus asutada. Ja et üleüldine tegevuse koordineerimine rahvusliku naer- ja skandal kultuuri arendamiseks väga tarvilik asi on, siis otsustati ühel häälel „Naeruvääraste Teadmiste Ühisuse“ liikmeiks astuda, et sääl edasi töötada fraktsioonina.

Kokkutulnud Ühisuse liikmed võtavad selle teadaande tormiliste kiiduavaldustega vastu.

Juhataja juhib tähelepanekut selle sündmuse rahvusnaerukultuurilise tähenduse pääle ja soovib uuele fraktsioonile tugevat tööjõudu ja tagajärjekast tegevust. (Kiiduavaldused).

Edasi avaldab ta uue fraktsiooni töö esimesed tagajärjed ja tuleviku töö projektid.

1. Kavatsus „skandalistide manifesti“ väljaanda, milles kujutellakse skandaalide ja naeru rahvuskultuurilist tähendust sündmuse tõsidusele vastavas toonis ja kutsutakse meie noorsugu „uue lipu alla“.

2. On otsustatud „uus lipp“ ruttu valmistada, sest Eesti teguhimulik ja vastutulelik noorus arvatavasti, nagu usaldusväärilisist hallik aist kuulub, hüüdjä hääle vastu kurdiks ei jäe ja rüsinäl uue lipu alla tormab. Lipu projekt on juba valmis. Ta on kolmevärviline. Pääl p u n a n e teatava aastanumbriga, keskel s i n i k a s - l i l l a ja all m u s t - h a l l jälle aastanumbriga. Lipp otsustatakse balsameerida, et ta „ajahambale“ vastu seisaks. Lähemalt räägitakse veel spetsialistidega. Alalhoide kohaks määratakse „Naeruvääraste Teadmiste Ühisuse“ museum.

3. Otsustatakse kohvimajade hümni avaldada, näidata kõigile arusaadavas vormis nende sidet rahvuslike skandaalidega ja naeruga. Kohvimajade rahvuskultuurilise tähtsuse detailsemale käsitusele ja selle probleemi täielikule lahendusele kutsuti fraktsiooni paremad jõud.

4. Otsustati rahvusliku kohvimaja modell „Naeruvääraste Teadmiste Ühisuse“ museumile kinkida. (Kiiduavaldused).

5. On otsustud veel kinkida samale museumile „Eesti rahvahinge tuhatesimene keel“. See on üliväärtuslik number. Kui ta museumis ülesseatakse, lisatakse lühike seletus juure, mis järgmiselt käib: Eesti rahva hinge parem tundja ja alter ego Jaan Tõnnisson on siiani rahva hinge tuhandakeeliseks lugenud (Sirvilauad 1915). Kuid naeru ja skandali keelt ei ole ta ometi mitte arvesse võtnud. See selgub sellest, et ta 1905. a. pidas „meie rahva“ iseloomu keelteks just „r a h u l i s t i arupidamist“ jne. Eesti „Naeruvääraste Teadmiste Ühisuse“ Skandalistide fraktsioon leiab aga, et Eesti rahvusel on olemas naeru ja skandali keel. Tähendab, Eesti rahva hingel on vähemalt tuhat üks keelt. (Koosolek võtab seda teadaannet kiiduavalduste tormiga vastu).

Juhataja: See uus leidus on meile väga tähtis. Ta loob meie olemasolule reaalse, objektiivse aluse, nii ütelda rahvusliku raison d'être. Meie uuel fraktsioonil on rahvuskultuurilise naeru arendamisloos selle leidusega suur teene olemas. (Kiiduavaldused).

Kui käteplagin vaikinud, paneb juhataja ette rahva hinge uut keelt muuseumis aukohale asetada.

Ettepanek võetakse ühel häälel vastu.

Edasi kavatakse fraktsioon kohast vanavara koguda, et, nagu koosolekul üteldi, minevikku projitseeruda, tulevikku kindlustada tahtes, asub fraktsioon noorsoos kihutustööle.

Koosolek läheb päevkorra teiste punktide harutamisele üle. Võetakse vastu hulk otsusi, milledest mõne avaldame.

1. Otsustatakse K. A. H., kui kompetent spetsialistilt, mu-retseda kirjalik tunnistus „Vaba Sõna“ ja „Üliõpilaste Lehe“ leetrihaiguse üle. (Läbirääkimistel avaldati kartust, et sarnased haiged võivad Eesti rahvuse tervist rikkuda ja soovitati tungivalt haiguse laiali lagunemise vastu abinõusid tarvitusele võtta kas eraldamise või mõne hirurgilise operatsiooni teel).

2. Otsustati tellida K. A. H. ja Hoiu Rongalt Eesti naeru ja naljaretseptid.

3. Muuseumi seinale arvatakse ilustuseks kaks pilti ülesseada:

a) K. A. H. paiskab tugeva käega Joh. Aaviku „keeleuuenduse sündmata sadulast“ . . .

b) Isa Saal annab poja J. Aaviku isamaa kase urva-plaastri ta ülekatte läinud upsakuse eest.

Kui need küsimused põhjusemõttelikult otsustud, võtab juhataja sõna. Ta paneb ette K. A. H. ja Hoiu Rongale, nende tähelepanemisväärt teenete eest Eesti naerukultuuri arendamises, annetada ühes sellekohase adressiga „Eesti naljahamba“ aunimi. Ettepanek võetakse ühel häälel kestvate kiiduavaldustega vastu.

Adressi kokkusäädmiseks valitakse komisjon.

Niisama otsustatakse P. K.-le „Põllutöölehes“ saata kaastundmuse telegramm ta naerukultuuri edendavale, „r õ õ m s a t e naistepidamise artiklile“ kallalekippumise puhul.

J. T.

See oli.

See oli nagu formav laine-voog,
 Mis võimsalt, julgelt minust üle käis . . .
 Ma nõder paendusin, kui pilliroog
 Ta armu ees . . . Rind õndsust oli täis.
 Ma siis ka seltsimeestest maha jäin,
 Kes murdsid inimsuse poole teed —
 Nüüd aga neile järele ma käin —
 Sest põrmuks langesid mu õnne-keed.
 Teed näitab mulle verine maamuld,
 Kus võites formasid kord üle nad.
 Ma kaugel eel näen virvendama tuld,
 Kus nende rasked mõegad välguvad.
 „Teel edasi!“ on ühine meil soov.
 „Eest maha varemед!“ on sõja hüüd . . .
 „Uus aeg on käes, uus töö on meil ka loov!“
 Jah, edasi, on minulgi nüüd püüd.

August Hönning.

Nocturne. **Marya Konopnicka.**

(1894).

Õid ihkan, varjundite hõbeloori,
 mis palavikus silmi varjaks läikest —
 poolunes andu unistuste koori.

Õid ihkan neid ja nean päikest,
 miks puistes mulle helki ime,
 me lahutajat näitab äikest . . .

Ma tean: asjata õõ peflik pime
 toob vaikist und, mis valdab mind
 ja kordab sosinal mul sinu nime.

Ma tean: iialgi ei leia sind —
 kaht sarnast hinge, kaht sarnast teed
 ei juhi kokku ükski pind!

Ma tean: une veeflik aprad keed
 kõik pudenevad hommiku eel valges,
 ja surmani me saatus raske need . . .

Ja lahus hanad mullas kalges . . .

Poola keelest: **Aug. Alie.**

Mitmesugustel põhjustel on selle numbri ilmumine wiibinud, mida
 austatud tellijaid lahkesti vabandata palume. **Toimetus.**

Vastutav toimetaja: **K. Tüür.** Vastutav väljaandja: **M. Kurs-Olesk.**

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, 19 ноября 1916.

Sündmused ja mõtted.

I.

Sotsialism militarismi üle.

Klassivõitlus on 1848 aastast reaalse sotsialismi taktika põhjusemõtteks. Sotsialistliku lõppideaali teostavad eksploateeritavad rühmad, võitluses „vana korra“ vastu ikka enam ja enam ühinedes, tegevust koordineerides, ikka tugevamaks ja kaaluvamaks jõuks muutudes. Klassivõitluse kaudu läheb tee „tuleviku riigini“, see on aga seda tagajärjerrikkam, mida tugevam, organiseeritum võitlustpidav rühm on, mida enam ta tegevus ühtlasem. Tegevuse täieliku koordinatsiooni, selle — „Kommunistliku Manifesti“ järele — „ühe esimese proletariaadi vabastustingimuse“ eelduseks on aga tööliste rahvusvaheline solidaarsus. Nendest kahest taktilisest põhjusemõttest väljamineks jõudsid sotsialistid paratamata sõjavastasele seisukohale. Tahtes „võidule aidata proletariaadi üleüldiseid, rahvusest mitteolenevaid huvisid“ (Komm Man.), pidid nad rahu eest võitlema. Seda nad tegid. Iga samm sotsialistliku liikumise ajaloos on selle võitluse elav illustratsioon. Teooria kui ka praktika. Esimese Internatsionaali Lausanne kongressist kuni teise Internatsionaali Baaseli kongressini on 11 resolutsiooni sõja kohta vastu võetud, on otsitud sõja põhjusid, katsutud leida praktilisi abinõusid sõja vastu võitlemiseks.

Mäletame, kuidas 1904 a. rahvusvahelisel sotsialistlikul kongressil Amsterdamis Plehanov ja Katajaama käsikäes seistes kongressi tormiliste kiiduavalduste all vene-jaapani sõja vastu protesti avaldasid, mäletame Stuttgardi kongressil öeldud Vandervelde sõnu: „Meie ühendame . . . lipu all kollaseid, musti ja valgeid (inimesi), sakslasi ja prantslasi, venelasi ja jaapanlasi, Aafrika ja Aasia elanikke. Meie ideaal mahutab terve ilma. Sotsialism — see on rahu“. Ja siis „Baaseli päevad“ . . . Bebeli sõnade järele kuldtähtedega internatsionaali ajaloo veergudele kirjutud silmapilgud. Mitmetuhandelised demonstrandide hulgad lehvivate lippudega, rahvusvahelise hümnid võimsad helid, lapsed valgeis riietes, palmi okstega ehitud, — kas see ei olnud elav

rahu sümbool! „Sõda sõjale!“ — kujutas iga silmapilk, muljus unustamatuid mälestusi kõigi hingisse, kes oli üks väike osa suures, võimsalt paisuvas voolus. Sää! Baaseli kiriku põliste võlvide all kajas kuulajate hingis tuhatkordist vastukaja leides, Jaurès'i kirglik rahu hümn, ta „luige laulu“ viimised akordid: „Mul näitas, et tornikellade pühalikus helinais kuulen rahu hüdni, ja tuli meele uhke sümboolne päälkiri geniaalse Schilleri „kella“: „Vivos voco! Mortuos plango! Fulgura frango!“ Vivos voco — elavaid kutsun, et nad kaitseks endid horitsondil ilmuva eluka eest. Mortuos plango — surnuid leinan, neid paljuid, kes katnud on võitlusvälja sää! Idas. Fulgura frango — murrin välke, pilvedes sähvivaid sõjavälke . . .

„Nagu tüürija ei või etteütelda, missugusel minutil ta teeb selle või teise manöövri, kui pilved hakkavad tihenema, lained tõusma, nii ka ei või etteütelda tööliste Internatsionaal oma tegevuse silmapilku; kuid tal on õigus ütelda et ta saab valmis olema igal tunnil, et mitte ühtegi juhtumist mööda lasta, kuita peab oma tegevust avaldama sõja ärahoidmiseks . . . Ja ma tuletan meele — lõpetas Jaurès — ühe saksa võitleja sõnu: „Meie ei lähe oma vendade vastu, meie ei hakka nendega sõdima“ . . . Ja teisel päeval ütles ta rahvakoosolekul: „Täna tunnistame tervele ilmale, et proletariaadi huvid ühte liituvad inimkonna ja kultuuri huvidega . . . Ja mitte suurte sõnade, vaid südametunnistuse ja mõistuse käskude nimel kuulutame, et kriitilisel silmapilgul kõigi ohvrite pääle valmis oleme . . .“*) Samal toonil, samadest tunnetest vaimustud, rääkisid teised rahvusvahelise demokraatia esitajad. Ja kas nii ei rääkinud alati, igal silmapilgul ka rahvusvaheline demokraatia ise, mitte ainult need, keda hüüti ironiliselt „kindraliteks“, — veel enam, kas ta ei teinud ka nii?

Ja kui mäletada demokraatliku liikumise ajalugu — siis, näib, kahte vastust sellele küsimusele ei või olla. Kas iga aasta esimesel mail ei demonstreerinud proletariaat rahu hääks, — ikka julgemalt, ikka võimsamalt? Kas, kui ärevad silmapilgud olid, ei arendanud rahvusvaheline demokraatia kõige jõuga oma tegevust, et ähvardavaid sündmusi ära hoida. Näitusena olgu toodud sotsialistlikude parteide tegevus 1911 a. augusti kuul: ainult Saksamaal panti lühikese aja jooksul kuni 350 rahvakoosolekut toime, Berlinis tõusis osavõtjate arv 300 tuhandani, niisama Prantsusmaal, Inglismaal, Austria-Ungaris j. n. e.

Ja kui 1914 a. juuli kuul need ammu oodatud, kartusega oodatud päevad siiski ootamatult kätte jõudsid, — siis esimesel silmapilgul ei osanud aimatagi, et rahvusvaheline demokraatia endiselt teelt lahkub, endised, nii kaua, visalt propageeritud, mineviku tõekspidamised korruga unustab. Ei, esiotsa näis kõik vana, kat-

*) Harvendused minu.

сутud teed mööda edasi minevat. Tulid sõnumid suurtest rahva koosolekutest protestidega sõja vastu Saksa-, Prantsus- ja Inglismaal, — ja siis, kui sõda alanud, ilmusid — seekord juba kuuljutud — teated Liebkechti mahalaskmisest, saksa sotsiaaldemokraatia organisatsioonide purustamisest, varanduste konfiskeerimisest j. n. e.

Tähendab, endine tee, ikka ägedamaks minevate võitlustega, ja isegi teatud häämeel valdas rinda, — ilma demokraatia suurem, kõige paremini organiseeritum osa on astunud aktiivsele teele . . .

Kuid siis algas „kõigi väärtuste ümberhindamine“ . . .

Ilmusid teated saksa sotsiaaldemokraatia schovinistlikust meeleolust, patriotismi tuhinast, saksa s.-d. fraktsiooni sõjakrediitide poolt hääletamisest, siis prantsuse sotsialistide taktikast, inglise demokraatia „uuest joonest“ ja vene demokraatliku publitsistika manöövrast: „ кругомъ — направо!“ Ja mõne aja pärast olid järele jäänud endistest iseenesest arusaadavaist aktsioomest, tõekspidamistest — mälestused. Nagu läbi une — ilmusid endised vaated, deklaratsioonid: „meie ei lähe oma vendade vastu“ . . . rahvusvaheline solidaarsus . . . klassivõitlus . . . rahu . . .

Üks vene anderikkamaist publitsistidest on katsunud seda „pöoret“ seletada „sündmuste võimusega“ (власть событий)*). Muidugi, kahtlemata mängis demokraatia psühholoogia, taktika, päält näha, silmapilklikus muutuses ka „sündmuste võimus“ suurt osa. — Kuid siiski kõiki sellega ometi mitte seletada ei saa. Päälegi, et sõja ajal endine teooria teatavas mõttes on muutunud ja ka uus „taktika“ teoreetilist kaitsmist on leidnud. Pidid juba mineviku teoorias ja praktikas valmima idud, mis parajal pinnal ja ajal lopsakalt kasvama hakkasid.

Tõepoolest vaatame demokraatliku liikumise minevikku. Võtame militarismi ja sellega ühendatud sõja küsimuse. Esimese Internatsionaali ajal oli sotsialismi taktika ses küsimuses väga otsekohene, õigejooneline. Brüsseli kongressil 1868 vastu võetud resolutsioonis konstateerib Internatsionaal, et „sõja põhjuseks on majandusliku tasakaalu (ignilibre economique, oekonomische gleichgewicht) puudus; et sõda ainult valitsevatele klassidele tulu võib tuua, kuna ta töötavaid klasse ikka raskema surve alla viib; selle pääle toetades, seab üles kongress praktilise tegevusnormi: üleüldine streik sõja lahtipääsemisel.

Teise Internatsiooni kolmandal kongressil Zürichis 1893 tuli sõja küsimus jälle harutusele. Võeti vastu Liebkechti — Vaillant'i resolutsioon, milles otsekoheselt määrati ära, et sõja põhjuseks on kapitalistlik kord, töötavate klasside eksploatatsioon, — ja sellest tehti praktiline järeldus, et „sotsialismi triumf . . . on ilmasõja hirmsa katastroofi ärahoidmise ainuke abinõu“, s. o.

*) Современникъ. Январь 1916. Н. Сухановъ. Мысли и дѣла. Власть событий.

ei tehtud õieti mingisugust praktilist järeldust jaatavas mõttes. Sest ei antud praktilise tegevuse juhtnööri. Ja endine 1868 a. otsus? Seda ei tunnistatud enam õigeks. Samal kongressil nõudis Helveetsia anarhistlike kalduvustega sotsialist Domela-Nieuwenhuis üldise streigi, kui sõja vastu võitlemise abinõu tunnistamist. Tema resolutsioon lükati aga suure häälteenamusega tagasi. Esimese Internatsiooni poolt tunnustatud abinõu kuulutati „utopistlikuks“. See oli teoorias. Praktikas kuulutasid saksa sotsiaaldemokraadid Elsass-Lotringi Saksamaaga ühendamise „sündinud faktiks“, kuulutasid Aueri sõnadega „kõige kategoorilisemal viisil“, et nad „tunnistavad seaduslikuks praeguse olukorra“ ja Liebknechtiga lubasid „isamaa kaitses välise vaenlase eest mitte ühestgi parteist taha jääda“.

Nii teoreetilise leppimata ortodoksaalsuse ja ikka enam ja enam edeneva praktilise opportunisti tähe all elas ja arenes, suurenes teine Internatsioon.

1907 aastal Prantsuse sotsialistliku partei kongressil oli jälle see nii mitu kord otsustud ja ikka veel otsustamata küsimus harutusel. Kongressil tulid kolm voolu nähtavale. Esiteks, tuntud Hervé, kes omast, rahvusest midagi teada ei tahtnud, sõja kindlasti sotsialistlikku liikumist ja proletariaati hävitavaks nähtuseks luges ja selle kohaselt kõige radikaalsemaid võitlusabinõusid (üldist streiki ja revolutsiooni) soovitas. Hervé vastu seisis praegune sotsialist-minister J. Guesde. Tema vaated ses küsimuses on nii iseloomulikud, et nende juures pikemalt peatame. Välja minnes kõige radikaalsemast seisukohast, et sotsialistliku partei otsekohene ja kõige suurem ülesanne on proletariaadi organiseerimine võitluseks kapitalistliku korra vastu „ekspropriaatorite ekspropriatsiooni“ sihiga, tunnustas J. Guesde, et sotsialistlik partei ei või militarismi vastu võidelda, sest see teda otsekohese ülesande teostusest kõrvale viiks. Tema poolt ettepanud resolutsioonis esineb see väga kujukalt. „Täheiepannes, et militarism on loomulik ja tarvilik klassi huvide antagonismil põhjendatav kapitalistliku korra järeldus, nagu seda kõik rahvusvahelised kongressid on tunnustanud ja kuulutanud; edasi täheiepannes, et tööliste kõiki jõupingutusi koondades militarismi hävitamise pääle praeguses ühiskonnas meie, volens-nolens, ajame sotsiaalse konservatismi asju, sest kutsume ära tööliste klassi tema ainukese ülesande juurest: poliitilise võimu omandamisest kapitalistide ja valmistusabinõude ekspropriatsiooni sihiga; teiselt poolt arvesse võttes, et selle antimilitarismi poolt soovitatud abinõud ainult sotsialistliku propaganda keerulisemaks ja raskemaks teevad . . . niiviisi momenti kaugendades, mil proletariaat küllalt tugev ja organiseeritud oleks, et sotsiaalse revolutsiooni abil igasugust militarismi ja sõda hävitada; kongress kuulutab, et ainukeseks utoopiata ja hädaohuta võitlusviisiks militarismi vastu

rahu hääks on sotsialistlik võitlusviis, mis terve ilma töölisi organiseerib kapitalismi hävitamiseks, ja et niikaua rahvusvahelised kokkupõrked võivad ära hoitud saada ainult teenimisaja lühendamise . . . sõjaväeliste kulude eelarve vastuhäaletamise ja üleüldise rahvamiilitsa abil“ . . .

Nii siis — harilik tagasihoidlik parlamentaarne tegevus. Aktiivsemad väljaastumised, nagu üleüldine streik — utopistlikud abinõud, mis „sotsialistliku propaganda keerulisamaks ja raske-
maks teevad“. Гора родила мышь . . . Suure, tuleviku tumeduses vaevalt paistva lõppsihi rutema realiseerimisvõimaluste loomise nimel tunnustatakse aktiivsemad sammud „hädaohtlikeuks“. Kõik jõud lõppsihi realiseerimisele! Küll korra, kui „tund tuleb“ ka militarismi hävitame! Ja parem abinõu on „sotsialistlik propaganda“ mida Guesde vastu seab vähem rahulikuile abinõudele. Ta unustab ainult, et veel kahtluse all on selle „tunni“ tulek ise, sest kust siis „tuleviku tunnil“ seda jõudu, aktiivsust, julgust võetakse, kui olevikus süstemaatiliselt õpitakse „välja ootama“, kui olevikus „rahuliku propaganda“ tähe all töötades kõik otsustavad sammud edasi lükatakse — ad calendas orthodoxiae. Selle tee valib Guesde. Nüüd organiseerime — ja siis, kui „tund tuleb“, astume a k t i i v s e l e tegevusele, improviseerime „sotsiaalse pöörde“. Ja asi on lihtne. Nii lihtne, et problemaatilise tuleviku „improvisatsiooni“ pääle lootusi pannes võitlust militarismi vastu asjatuks, „hädaohtlikuks“ kuulutada, isegi J. Guesde'i seisukohast ülearune on. J. Guesde tunnustab, et militarism on kapitalismi paratamata järelsus. Tal on muidugi õigus. Ma ütleks veel enam: militarism on teatud arenemisastmele jõudnud kapitalismi j a o t a m a t a o s a, see, nii ütelda, „sõjaline“ vorm, milles kapitalism avaldub. Ja seepärast on iga võitlus militarismi vastu eo ipso võitlus kapitalismi vastu. Milleks siis neid lahutada, vastu seada võitlust ühe vastu võitlusele teise vastu? Guesde'il ei võiks ju midagi selle vastu olla. Ja muidugi ei ole ka. On teine põhjus, miks ta üles astub „antimilitarismi“ vastu: ta ei ole õieti nõus nende v õ i t l u s v i i s i d e g a, mida „antimilitaristid“ soovivad — ja katsub teoreetilise revolutsioonilikkuse lipu all praktilist tagasihoidlikkust läbi viia, tulevikku projetteerides aktiivseid võitlusmetode . . .

Samal kongressil astusid selle vastu üles Jaurès ja Vaillant. Nende resolutsioon kõlab järgmiselt: „Kongress kinnitab uuesti eelmiste rahvusvaheliste kongresside otsused ja a) peab soovitatavaks tegevust militarismi ja imperialismi vastu, mis ei ole muud, kui riigi poolt organiseeritud sõjaväelus tööliste klassi hoidmiseks kapitalistide majandusliku ja poliitilise ikke all, b) tuleb meele kõigi maade tööliste klassile, et ükski valitsus ei või võõra rahvuse iseseisvust ähvardada, ilma et ta ähvardaks tema tööliste klassi, ja niiviisi rahvusvahelist tööliste klassi; et hädaohu ähvardatud rahvuse ja tööliste klassi käskiv kohus on oma iseseisvust niisuguste päaletungimiste vastu kaitseda ja et neil on

õigus terve ilma tööliste klassi abi päale loota; et sotsialistliku partei antimilitarism ja ainult kaitsev poliitika kirjutavad talle ette nõuda selles sihis burshuaasialt sõjariistade äravõtmist ja tööliste rahvaväe sisseseadmist“.

Edasi soovitab resolutsioon iga aasta esimesel mail rahvusvahelise rahu hääks meelevaaldusi toime panna ja loeb „kõigi maade sotsialistide ja proletariaadi rahvusvahelise solidaarsuse nende esimeseks kohuseks“. Lõpuks kutsub kongress kõigi maade sotsialistlikka parteisid „neid otsusi täielisteks muutma rahvusvahelise ja rahvusliku tööliste sotsialistliku organisatsiooni abil, ettevalmistud, harmoniseeritud ja organiseeritud tegevuse teel, mis pingutaks igal maal . . . kõik tööliste klassi ja sotsialistliku partei energia sõja ärahoidmiseks ja takistuseks kõigi abinõudega, alates parlamendilisest vahelastumisest, avalikust agitatsioonist, rahva meelavaaldustest ja lõpetades üleüldise streigi ja revolutsiooniga“.

Kui lähemalt vaadata seda resolutsiooni, siis selgub, et temas kaks Guesde'i resolutsioonist lahkumisevat punkti on. Nimelt sõja vastu võitlusviiside aktiivsem, radikaalsem iseloom ja kujukalt esinev rahvuste enesemääramisõiguse tunnustamine. Sellest seisukohast väljaminek tunnustab resolutsioon kaitseõda ja nõuab rahvaväe sisseseadmist.“) Päält näha väga otsekohene, selge. Tõesti, kui teatava riigi valitsevad klassid võera rahvuse iseseisvuse kallale tungivad, siis tungivad nad ka tema tööliste klassi kallale, sellega aga ka rahvusvahelise sotsialistliku liikumise kallale. Ja et nii hästi rahvuslik iseseisvus, enesemääramisõigus, kui ka sotsialistliku liikumise iseseisvus on jaatavad väärtused, mida kaitsma peab, siis peab sotsialism sarnasel juhtumisel sõjast osa võtma. Nii. Kuid siiski, mil tingimisel sotsialism seda „käskivat kohust“ täitma peab? Küsimus ei ole ülearune, sest lähemal vaatlusel paistab silmi et resolutsioonis puudub konkreetne sellekohane norm. „Tööliste klassi käskiv kohus on oma iseseisvust niisuguste päätetungimiste vastu kaitsta“ . . . Aga kuna tema iseseisvuse kallale tungitakse?

Resolutsioonist järeidub, et on olemas kahte iseloomu sõdu. Esimene päätetungiv, teine kaitsev; selle vastavalt on sotsialistide taktika ka kahesugune: esimesel korral — „sõja ärahoidmine ja takistamine kõigi abinõudega“, võitlus ta vastu ka kõigi abinõudega, alates parlamendilisest vahelastumisest ja lõpetades üleüldise streigiga. Tähendab, peab olemas olema konkreetne kriteerium, mis määrab sõja iseloomu ja määrab kahtlemata kindlalt ja selgelt. Resolutsioonis puudub täiesti sarnane kriteerium, ja ilma selleta kaotab see punkt hää osa omast väärtusest, andes laiu võimalusi omavolilisteks teoreetilisteks „seletusteks“ ja praktilise opportunismi õigustuseks. Kas

*) Sel seisukohal jäi Jaurès püsima kunni oma surmani. Rahvamiilitsa küsimuse detailsele käsitusele pühendas ta oma viimse hiigla töö: L'armée nouvelle.

peame pääletungijaks seda pidama, kes sõda algab? Kas peab pääletungiva ja kaitsesõja äramääramiseks territoriaalist põhjusmõtet tarvitama? *) Missuguseid tingimusi peab täitma riik, kui sotsialistid ühes teiste klassidega sõjast osa võtta võivad?

Kas nad peavad omast klassivõitlusviisidest tol korral lahti ütlema või ei? Missugusel demokratsisatsiooni astmel peab riik olema, kui ta rahvusliku enesemääramisõiguse kaitsjaks saab! Ülepää, missuguses vahekorras on demokratsisatsiooni aste rahvuste vabadusega, kultuuriga, et sotsialistid võiksid sõjast osa võtta? Siis kui need küsimused oleks konkreetsetel läbi harutatud, kindlad vastused nende päale antud, — siis oleks pärastistel igasugustel „seletustel“ põhi alt ära võetud, siis oleks sotsialistide taktika kindlama ilme omandanud kaitsesõja ja militarismi küsimuses. Seda ei tehtud — ja see punkt muutus abstraktses vormiks, millesse igaüks oma reaalse sisu võis valada. Nancy kongressil võeti see Jaurès'i ja Vaillant'i poolt ette pandud resolutsioon vastu — ja temaga läksid prantsuse sotsialistid Stuttgardi rahvusvahelisele kongressile.

Ülesti seisid sääl üksteise vastu kolm seisukohta.

Hervé üksinda oma rahvust eitava radikalismiga, terava saksa s.d. arvustusega ja üleüldise streigi soovitusel, saksa s.d. oma tagasihoidliku taktikaga, rahvusliku kultuuri kõrgeväärtuslikuks tunnustamisega, ja prantsuse sotsialistide enamus Jaurès'iga eesotsas, kelle vaateid nägime juba. Siin ei puudu meie kokkupõrkamist Hervé ja Bebeli, Vollmari vahel. Katsun ainult võimalikult lühidalt üle anda vaidluste tagajärgi meid huvitava küsimuse üle. Saksa sotsiaaldemokraatia astus Bebeli ja Vollmari isikutes ägedasti üles radikaalste militarismi ja sõja vastaste võitlusabinõude vastu, iseäranis aga üleüldise streigi vastu. Huvitav on, nende radikaalste abinõude vastaste argumentatsioon. Bebel tähendas Hervé'le vastates, et kui nemad „tahaksid valjut erapooletust sõjaväe vastu rikkuda, siis . . . langeksid nende kaela kõik nuhtlus-seaduse paragrafid“. „Meie võitleme niiviisi militarismiga iga päev igas kohas, kuid meie ei või teha ja ei tee ialgi samme, mis üle seile sihi ulataksid, samme, mis väga hädaohtlikeks võiksid muutuda partei kõigile instantsidele, hädaohtlikeks isegi partei olemasolule. Meie hääletame eelarve vastu, meie seame valitsuse sõjakaile plaanele vastu kolme miljoonilise vaivate hulga moraalise jõu. Ja kui tekiks konflikt, siis näitaks meie, et võime vastu panna“. Argumentatsioon täiesti praktilist laadi. Kui saksa s.d. „üle piiri“ astub — siis langevad ta kaela nuhtlus-seaduse paragrafid. Partei varanduste alalhoidmine — vaadake, Bebeli argumentatsiooni ultima ratio! Ja edasi, kas ei ole iseloomulik, et Bebel, et sotsiaaldemokraatia, ajaloolise

*) Selle põhjusemõtte järele on pääletungiv pool see, kelle väed teise riigi piirides.

materialismi tulised poolhoidjad ja apolegeeedid korraga moraalse jõu ettetoovad, teda juba valitsuse füüsilisele jõule vastu seades. Oma füüsilist jõudu aga tarvitada — ja, aga see kulub tähtsal mõdul parlamendi kõnetoolil ja kuluaarides, valimistel saadud hääle lugemiseks läheb ka teda ohtralt tarvis, — lõpuks võib valitsus vihaseks saada ja siis „langevad kõik nuhtlus-seaduste paragrafid“ sots.-dem. kaela. Liig riskant mäng! Pajju parem — moraalse jõuga opereerida.

Kuid siiski eksime meie, kui arvame, et nende ultima ratio on hirm olemasolu eest! Ei, saksa sotsiaaldemokraatial on tagavaraks ka põhjusemõttelised deklaratsioonid. Kuulake Vollmari. See „Baieri kroonimata kuningas“ tähendas Internatsionaali pahempoolist tiiva pilgates, et „lapselikud konspiratsioonid kasarmuis on need abinõud, mida soovitab Jaurès-Vaillant'i resolutsioon. Meie loeme antimilitarismi propaganda mitte ainult taktiliselt ettevaatamatuks, vaid põhjusemõtteliselt ekslikuks“.

Ja selle väite tõendused? neist kuuleme pärastpoole, praegu aga konstateerime fakti. Ja fakt on niisugune, et antimilitarism põhjusemõtteliselt eitavaks tunnustati, — tunnustati kõige enam arenenud, kõige tugevama, kõige eeskujulikuma Internatsionaali sektsiooni esitajate poolt.

Ja mis pidi rahvusvaheline kongress tegema? Muud midagi, kui katsuma lepitada vastaseid pooli. Valiti selle tarvis komisjon, kus juba kompromiss välja töötati. Kompromiss võeti siis ka ühelhäälel vastu — ja sotsialistid olid piinlikust seisukorrast pääsenud. Meid ei huvita see resolutsioon tervena. Ta on pikk, laialivajunud, mahutab kõik ja midagi, — kuid meid huvitavad, loomulikult, need praktilised juhtnõõrid, tegevusnormid, mis resolutsioon ettekirjutab. Kahjuks, neid ei ole. Sest konkreetselt ei soovitata sääl midagi, vaid ainult loetakse minevikus tarvitatud abinõud üles. Ja siis „kui sõda ähvardab lahti puhkeda, on huvitatud maade tööliste klassi ja ta esitajate kohus Rahvusvahelise Büroo — tegevuse koordineerimise organi — abil kõiki pingutusi teha, et sõda takistada kõigi abinõudega, mis neil paremini sihile viivad ning olevat, ja mis muidugi muutuvad klassivõitluse teravusastme ja üldise poliitilise seisukorra vastavalt. Juhtumisel, kui sõda ikkagi lahti pääseks, peavad nad vahele astuma, et seda rutemini lõpetada ja sõjast tekitatud poliitilist ja majanduslist kriisi kõigest jõust utiliseerida, et oma agitatsiooniga liikuma panna kõige sügavamad rahvakihid ja kiirendada kapitalistliku korra langemist“. Olgu kuidas on, kuid praktilisest, konkreetseist juhtnõõrest on resolutsioon „lage“. Carte blanche. Täielik tegavusvabadus! Seda omalt kohalt „kallihinnalist“ joont nägi otsekohe saksa sotsiaaldemokraatia ja ruttas ka fikseerima*). Nii siis tagajärjed olid päris rahuloldavad; tee, kuidas ise pare-

*) V a a t a „Sozialistische Monatshefte“. September 1907.

maks arvad! Täielik „enesemääramisvabadus“! Ja täiel mõõdul saame aru saksa seltsimeeste rõõmust, kes võidurikaste nägudega kuulutasid, et „selles küsimuses (militarismi küsimuses J. T.) ei annud saksa partei vähematki resolutsioonilisele fraasile järale. Ta jäi oma vaatepunktile, mida arendasid ülihais ja otsustavais kõnedes seltsimehed Bebel ja Vollmar: antimilitarismist ei taha nad midagi teada“ . . .*)

„Antimilitarismist ei taha nad midagi teada“ . . . See oli siis see pika arenemiskäigu „loomulik lõpp“! Kui seda võrreldi Esimese Internatsionaali õigejooneliste ja konkreetiste väidetega! Quantum mutatus ab illo! Ja edaspidigi. Koppenhaageni kongressil tuli see „neetud küsimus“ uuesti harutusele. Jälle esinesid „radikaalid“ üleüldise streigi ja teiste konkreetiste abinõude soovistega, rohkem, nõuetega, ja jälle vastas saksa sotsiaaldemokraatia esitaja, pahempoolseist pahempoolne Ledebour kindlalt ja järelandmatalt: meie ei või praktilistel (meie aga nägime, et mitte ainult praktilistel) põhjustel sarnaste „käreemee-liste“ abinõude poolt hääletada, — ja jälle pidi vana lepitaja Vandervelde kõnetooli astuma, et ette panna küsimuse otsustamist järgmise kongressini edasi lükata. Ettepanek läks läbi. Järgmine kongress oli Baaselis — erakorraline, küsimust otsustada ei saadud. Lõpuks pidi see augustil 1914 otsustusele tulema. Kokkutuleku, rahumuusika sümfoonia asemel nägid sotsialistid üksteist laskekraavides hoopis teisetoonse muusika kõrvu (o! mitte ainult kõrvu!) lukustavail „akkordel“. Võtame kokku. Meie näeme, et teoreetiliselt sotsialism on alati tunnistanud militarismi paratamata kapitalismi järeltuleks, kuid praktiliselt ei suutnud ta seda küsimust kuidagi otsustada. Kunni viimase ajani arenesid ikka enam ja enam opportunistlikud elemendid sotsialistlikus liikumises, hakates mängima ikka enam ja enam domineerivat osa. Endised otsekohesed, konkreetsed ja radikaalsed otsused muutusid põiklevaiks, sisutuiks ehk, — mis veel halvem, otse diameetraalselt neile esimestele vastukäivaiks. Ja lõpuks küsimust ei saadudgi otsustada . . . sest „oodati välja“ . . . „Välja ootamine“, — see on Teise Internatsionaali taktika iseloomulisem joon, mis ikka enam edenes, ja mille ühte elementi siin nägime. Sest sotsialismi taktika militarismi küsimuses ei ole mitte erand üleüldises sotsialistlikus taktikas, ei, vaid ainult üks külg. Sarnase taktika õigustusvõimalusi andis ohtralt see sotsialismi kontseptsioon, mida tuunustus enam oma credo'ks — ortodoksaalne marksism ja „revisisionism“. „Oodati välja“ kunni „sotsiaalse pöörde“ võimalused fataalselt „kätte jõuaksid, et siis kõike tarvisminevat revolutsioonilikkust „improviseerida“ ja hoieti ettevaatlikult kapitalistliku korra aluste „õõnestamisest“. Lühidalt, fatalistlikud elemendid marksismis andsid tagasihoidliku „ülespidamise“ õigustuseks laiu võimalusi. „Oodati välja“ — ka meid huvitavas küsimuses, kunni

*) Ibid.

sõda vahele tuli ja Vienis kavatsetud rahu sümfoonia helidel olema pidav „jällenägemise“ asemel nägid sotsialistid üksteist laskekraavidest hoopis teistsuguse muusika kõrvulukustavail „akkordel“.

J. T.

Victor Tschernov.

Surma aastapäev.

Jaurès'i surma aastapäev libises tumeda varjuna üle Prantsusmaa. Hoolimata sellest, et niisugustest inimestest „ei pea kurtvalt kõnelema — neid ei ole, vaid tänuhulka — nad olid“, tundus, et veel liig värske on see haav, liig selgesti meeles tasumata kaotus . . .

Jaurès'i isiklised sõbrad tunnevad ikka veel haigutavat tühjust kohal, kus neil alati oli kindel kõlbline tugi. Lahkus elust veetlik isik, kelle elavat, loomulikku mitmekülgsust täiendas vaimlise kultuuri rikkus. Lahkus inimene, kelle loomulikku pehmust täiendasid peen takt ja häätahtlikkus inimeste vastu, mis saavutakse võime läbi üle vaadata elu väiklustest ja isiklistest arvetest, olles neist lõpmata kõrgemal. Lahkus inimene, kelle hingeline suursugusus ja elus väljatöötud omadus unustada ja andeks anda temaga kergesti lepitasi eilseid vastaseid ja neid muutsid ustavateks sõpradeks. Ühe sõnaga, lahkus inimene, kelle isiklised omadused, mitte vähem kui ühiskondlikud ja poliitilised, nähtavasti olid määratud selleks, et teda teha kõlbliseks tsentriks ja toetuspunktiks ümbrusele.

Tema erakonna seltsimeestele, pärit mitmesugustest fraktsioonidest, milleks veel hiljuti jagunes Prantsuse sotsialism, on see kaotus seda enam tunduv, et Jaurès'i nimega lahutamata ühenduses on sotsialismi tõus kõrgemale astmele, muut mine tõsiseks poliitiliseks erakonnaks väikestest sipelgapesataouistest sektitest. Selle muutuseni tundis iga sekt ainult „omi“ jluhte, neid ülistes prohvetiteks ja tähtsateks isikuteks ja pidas tühisteks „võõraid“; hoidis fanaatiliselt kinni oma erakonna käsulaudade igast kirjatähest ja pööras tüliotsiva kantlusega pahurpidi sõprade ja vaenlaste iga juhuslise sõna. Ja kõik, kellele on vastikud need sotsialismi „laste haiguste“ väiklased avaldused, mälestavad kaua laialist sallivust, millega Jaurès kohtles teise mõttelisi; järeloomtlikkust, millega ta sagedasti sõjariistad võttis ideelistelt vastastelt, püüdes leida väliste lahkuminekute all ühiste vaimliste otsimiste ja püüete järeldusi ja formelisi; viimaks, enesevalitsust ja distsipliini, millega ta omad isiklised sümpaatiad ohverdas kogu erakonna ehk rahvusvahelise sotsialistilise distsipliini huvidele.

Teised — rahva hulgast — mälestavad kaua miitingute, koosolekute ja uulitsaliikumiste Jaurès'i; tulist agitaatori ja rahvatribuuni, kes kuulajaid tõstis liikumise ääretute perspektiivide ja eesmärkide nägemiseni. Kõige nõudlikumad neist häratavad

omas mälestuses tema võrratu osavuse pää külma hoida, kui tuliselt ka süda ei kõneleks, kajastes seda joont isegi kõne vormis, alati laitmata puhtas, hoolimata sellest, missuguse tormava kosena mässas temas vaimustud tundmuse algjõud. Ja inimesed kõrgelt arenud esteetilise tundega imetlevad veel kaua selle iseloomu harmoonilist täielikkust, tema sügavat ja peent sisemist ilu.

Kõik see on õigustud ja seaduslik. Aga sel traagilisel momendil, mida praegu üle elab Jaurès'ile hingeliselt lähedane liikumine, terava kriisi momendil, mille järel tuleb teede järsk lahkumine, on kõige tähtsam see kõrgem ülesanne, mida Jaurès eneses kandis, mis pidi olema tema teene praeguse sotsialismi poliitilise arenemise loogikas.

Daatumite huigas, millega on märgitud praeguse „töö ilma-vaate“ tähtsamad arenemisjärgud, on Amsterdam'i kongress oma „kahevõitlusega Bebeli ja Jaurès'i vahel“, nagu siis kirjutasid kodanlised ajalehed Öieti ei või seda sugugi nimetada „kahevõitluseks“. Sest Bebeli pool oli kogu ehk pea kogu rahvusvaheline sotsialism. Jaurès'i pool — väike salk poolehoidjaid, kellest ta sagedasti võis öelda: päästa mind, Issand, sõpradest, siis on mul kergem toime saada vaenlastega. See oli enne kohus, olgugi ainult vahekohus — Jaurès'i ja tema poolehoidjate üle, Guesde'i rühma süüdistuse järele kõrvalekaldumises sotsialistliku taktika elementaaristest põhjusemõtetest.

Nende ridade kirjutajal tuli osavõtta tormilistest koosolekutest, kus harutati seda küsimust, — ja kõige vaimustuse juures Jaurès'i isiku kohta, tema taktika vastu hääletada. Teisiti ei võinudgi olla. Need, omast kohast väga julged eksperimendid, mille pääle läks see haruldane tegelane, olid liikumisele, mida ta edustas, enam kui riskeeritud. Tuletame silmapilguks meele tema selleaegse taktika mitmesuguseid faase. Esiteks — sotsialisti astumine ministeriumi, ja järjekult, vastutuse jagamine ühes kodanliste erakondadega kogu nende poliitika eest. Siis — katse alles hoida oma erakonna mõjuvat seisukohta, vabastes teda vastutuse raskusest: ministeriumis nagu ajutisel „puhkusel“ olev sotsialist tunnistati väljaspool kontrolli — ja, sellega ühes, ka väljaspool iga vastutust oma tegude eest — erakonna poolt. Pärast, kui niisuguse „puhkusel oleva sotsialisti“ kahemõtteline seisukord oma mürgist vilja kandis, terve rea poliitiliste langemiste juure viis ja terve erakonna pääle ebaotsekohesuse ja puiklevuse märgi surus, hakati otsima teist kohasemat vormi, milles sotsialistlik vähemus oleks võinud lähemale pääseda valitsusele. Leiti kuulus „bloki“ poliitika oma organiga — saadikutekogu pahempooliste rühmade delegatsiooniga. Offitsiaalse, nähtava valitsuse kõrval tekkis teine mitteoffitsiaalne, näiteseintetagune.

„Proletariaadi hukkad! Poliitilised tõusikud! Sotsialismist taganejad! Karjeristid ministri mappide jahil!“ — kostsid valjud hääled sotsialismi põhjusemõtete puhtuse ja puutumatusse ortodoksaalsete kaitsjate laagrist. Sisemiselt puhas Jaurès ei tunnud enese võidetud olevat nende karedate otsustega. Ja siiski, Jaures'i

uus võitlusviis tegi tema ajutisteks liitlasteks terve rea tnevasi taganejaid ja karjeriste. Millérand'i ja Briand'i nimed iseloomustavad küllalt selgesti seda rühma. Nende edaspidised juhtumised õigustasid hiilgava illustratsioonina ortodoksaalist vaaatepunkti selle küsimuse kohta, mida see pidas täiesti personaalseks nähtuseks — üksikute isikute rahutuks auahnuseks. Kuid kõrvalise personaalse küsimuse taga ei märganud nad teist, sügavamat, sotsiaalpoliitilist. Ja mis puutub selle liikumise õhutajasse ja hingesse, mille Millérand'id ja Briand'id viisid võimatuseni, mis puutub Jean Jaurès'isse, — siis ei saanud sotsialistliku leppimatus dogmaatilised kaitsjad sugugi aru sellest „marust pääluu katte all“, mis temale dikteeris selle teguviisi, selle — õieti öelda — meelegeitliku katse sotsialismi väljakiskuda poliitilise tarretuse ja jõuetuse nõiutud ringist.

Ja, tarretusest ja jõuetusest . . . See oli iseäranis silmapaistev Prantsusmaal, kus sotsialism pea tõusis lühikeseks ajaks poliitilise elu pinnale kära ja ilutulestusega, pea uuesti langes halvatus seisukorda; kus sisuka, uusi perspektiive avava võitluse „väliste vaenlastega“ korvasid sisemise võitluse „tormid veeklaasis“: ägedate ja fanaatiliste omavaheliste tülide väiklased avaldused.

Jaurès'il läks nähtavasti korda Prantsuse sotsialismi välja kiskuda sellest poliitiliselt isoleeritud seisukorrast. Vabariigi väljasuremine autoritaarseks oligarhiaks presidendi Kasimir Perrier, selle plutokraatliku enesega rahulolemise elava kehatuse ajal, andis talle võimaluse alata oma kuulust sõjakäiku selie piiratud ja toreda auahne isiku vastu. Selle sõjakäigu hiilgav kordaminek, mis Kasimir Perrier haavatud ja ülekohtuselt tagakiusatud inimese naeruväärse shestiga presidendi tooliit lahkuma sundis, oli ainult proloogiks uuele ajajärgule — ajajärgule, mil sotsialism Prantsusmaal asus faktiliselt kõigi tõsiselt demokraatlikkude elementide ette otsa ja nad enese järele viis võitlusse, ikka ägedamaks muutuvasse võitlusse plutokraatiaga ja tema liitlastega — militarismiga ja klerikalismiga.

Võimuka presidendi näol parandamata hoopi andes plutokraatia autoritaaristele omakasupüüetele, tema unistustele „kindla võimu“ jalaleseadmisest, valis Jaurès, mitte vähema poliitilise instinktiga, uue kallaletungimise objekti. See oli kõigi tulevikus selles sihis või alikkude katsete tähtsam füüsiline tugi. See oli mõjukas ja uhke, ennast kodanlisest seadusest kõrgamaks pidav kast, — keisririigi elav vare, mille kaotus 1870 a. talle tundus kogu Prantsusmaa alandusena, mis unistas kättemaksmisest ja selleks tahtis kas monarhistlist ehk vabariiklist, kuid kindlat ja auahnet valitsust Dreyfusi protsess, sõjakas antisemitism ja kõige külgselt avalduv kohtu karrikatur, seisusline õigus — need olid punktid, mille pääle olid sihitud tulise rahvatribuuni uued tagasilöömata hoobid, uus äge ja titaanlik „sõjakäik“. Piiratud vaimud ei mõistnud Jaurès'i ka siin. Minki niikaugale, et talle etteheideti liialdadud kära ühele inimesele tehtud ülekohtu puhul ainult selle-

pärast, et see oli hiilgav ohvitser ja pärit rikkast juudi perekonnast, kuna tähelepanemata jääb lõpmata rida samasugust ülekohtu tarvitamist lihtsate, halli tööliste massi liigete kallal. Ei saadud aru, et antud konkreetne juhtumine iseenesest ei olnud nii tähtis, kui selle sügava sotsiaalpoliitilise sümbolismi poolest, mis temale andsid kõik asjaolud. Ei saadud aru, et Dreyfusi isikus pidi kaitsma õiguse, inimsuse ja õigluse huvisid, aga vandeseltslastes tema au vastu paljastama sõjaka antisemitismi, seisuslise kõrkuse, aristokraatliste omakasupüüete ja võimsa vägivalla kogu alatuse. Ei saadud aru, et sel põhjusemõtete personitseerimisel, millele kallale tungiti ühelt ja mida kaitsti teiselt poolt, oli oma positiivne külg, tehes laiematele hulkadele terve kokkupõrkamise paremini arusaadavaks, värvikamaks, kergemini vastuvõetavaks. Sündmuste edaspidine käik näitas, et Jaurès'il oli õigus, ja et dogmaatikute vastuvaidlemised tõendasid neil iga poliitilise instinkti puudumist. Kus, mitte vähem hiilgav kordaminek, millega lõppes Jaurès'i sõjakäik, näitas kogu tema otstarbekohasust, tema ühiskondliste vahekordade sügavusse tungivat mõju. Ta tõi välja ja saatis „juhtumiste otsimisele“ Boisdeffre'ide ja Mercier'de ilmas peituvad „pretoriaanlikud“ elemendid, mis valmis olid esimesel parajal juhtumisel saama riigipöörde tööriistuks. Need elemendid said täielikult lüüa ja sõjavägi pooleldi neist puhastud. Aristokraatia ja klerikalism kaotasid sel kombel oma kõige mõjukama liitlase. Teisest küljest, sellega oli antud tugev tõuge Prantsuse ühiskondliku südametunnistuse härkamisele ja tema intelligentsi evolutsioonile tööliste masside, demokraatia ja sotsiaalsete ideede poole. Selles võitluses kõvenes tööliste klassi poliitiline jõud, kõvenes ja valmis, kui poliitiline suurus, ka Jaurès ise. Alguses pidi ta terve tormi väljakannatama, pidi kaua järelandmata ja mehiselt vastu voolu sõudma. Kuid tugevad iseloomud igatsevad niisugust võitlust, neid ainult õhutab oma õlgadele võetud ülesande nägiv lootusetus, ja lahingusse lähevad nad kui pidule . . .

Militarismi järel oli kord klerikalismi käes. Võitluses antisemitismiga ja kastivaimuga selgus ennenägemata valguses, missuguseks liitlaseks oli neile katoliku „must sõjavägi“, mille reaktsiooni õhutav mõju samuti tundus „anti-dreyfusismi“ marionettide taga. Selgesti tuli nähtavale ka vaimulikkude ordude ja kongregatsioonide aineiline jõud, mis valmis olid, ühes endise aristokraatia jäänustega, rahaliselt toetama iga antidemokraatlikku liikumist. Tuli nähtavale viimaks määratu võim, mis vaimulikkudel oli naiste ja noorsoo — paatrite ja jesuiitide käes olevate õpeasutuste kasvandikkude — südametunnistuse üle. Pääle selle ei olnud raske kõiki tõsiseid vabariiklasi tegevusse kutsuda kiriku lahutamiseks riigist, vaimulikkude ordude ja kongregatsioonide painutamiseks riiklise korra alla ja vaba, ilmaliku karakteri andmiseks koolidele.

Julgustud nende kolme „sõjakäigu“ kordaminekutega, mis Prantsuse sotsialismist esimest korda tegid suure ja mõjuva jõu, endise jõuetuses ja enesega rahulolemises elutsevate sektide kaosi asemele, tungis Jaurès revolutsiooniliku kindlusega ja hoolimatu-

sega edasi temale avaneval, uuel, avaral sotsialismi poliitilise tõusu teel — mitte revolutsioonilisel teel, nagu kinnitasid need, kes temaga võistlesid Prantsuse sotsialismi vägede juhatusel pärast. Kahtlemata kavatses ta tulevikus uue järjekindla rea julgeid, läbimõeldud, üksteisele teed tasandavaid sõjakäike. Esimesena pidi tulema sõjakäik rahu eest. Selle külge pidi liituma, temast järgnedes ja teda täiendes, sõjakäik imperialistliku maade võtmise poliitika vastu asumaades; siis — sõjakäik Prantsuse rahvuslist iseteadvust mürgitava kättemaksmise idee vastu. Võidud oleks tee aarid uuele sõjakäigule üleeuroopalise sõjariistade mahapaneku ja riikide vahekohtu eest. Sisemise poliitika vabastamine klerikaalistest, militaristlistest, antisemitistlistest, schovinistlistest ja autoritaarisreaktsioonilistest mõjudest, ühes riigi eelarve vabastamisega üleliigiste sõjakulude koormast, oleks tema silmis toetuspunktiks olnud uuele sõjakäigule laialise sotsiaalse seaduseandlise süsteemi ning julgete eksperimentide hääks võitluses suurkapitalistlikkude osatõhusustega ja terve rea rahvamajanduslikkude funktsioonide „üleüldistamises“ — natsionaliseerimises ja munitsipaliseerimises. Ja see oleks juba otsekohene proloog olnud võitlusele praeguse ühiskonna radikaalse reformeerimise eest „tuleviku ühiskonnaks“.

Need olid Jaurès'ile järjekindlad, üksteist loogiliselt eeldavad ühe tee jaamavahed. See oli sotsialismi poliitilise varjusurma lõpp, tema tegeva elu ja võidult võidule mineku ajajärgu algus, mis saavutati vahva ja järelandmata võitluse hinnaga, millele pidi anduma kogu hingega, koondudes järge mööda terves ägedate sõjakäikude reas, et igal korral ühendud jõududega „lüüa ühte punkti“. Selle tee pidi ka valima, otsides igaks sõjakäiguks liitlasi ja „teeseltsilisi“, vastu võttes iga situatsiooni tagajärgi, hoolimata nende nägivast vasturääkivusest endise „usu sümbolli“ mõnele osale . . . Niisuguste tagajärgedena esinesid Jaurès'ile „klasside ühistöö“, „bloki poliitika“ ja ministeeriumi astumine . . . See oli, Jaurès'i arvates „uus võitlusviis“, juba valminud sotsialismi kauaaegistes vaevlemistes. Ennast ei pidanud ta mitte mingisuguse uue taktika „leidjaks“, vaid kogu mineviku valmistud tendentsi avaldajaks, kelles kajastus sotsialismi astumine poliitilise küpsuse ajajärku.

Mis oli õige Jaurès'i „uues võitlusviisis“? Ja mis ekslik? Õige, ja otstarbekohane oli püü ühendada sotsialismi jõude, lõpetada väiklaste, kangekaeliste sektide ajajärku, kirjatähe järel käimist ja dogmatismi. Õige ja otstarbekohane oli püü terve rea ajaloo pulsi löökidele vastavate sõjakäikudega suurendada sotsialistliku liikumise intensiivsust, talle anda enam koondud iseloomu. Õige ja otstarbekohane oli püü igal korral enesega kaasakiskuda maksimumi mittesotsialistlikka jõude, sotsialism seada demokraatia eelväkke, temale võita teatav ideeline ja kõlbline hegemoonia kõige üle, mis riigis on elavat ja progressiivist. Õige

oli — sotsialismi muutmine kitsast, kinnisest, alati oma programmilise puhtuse eest värisevast liikumisest — riigi elavaks südame-tunnistuseks, laialiselt humanitaarseks, idealistlikult tiivustud jõuks.

Ekslik oli — kodanlise demokraatia, olgugi tema paremate osade, võime sotsialismiga „sammu pidada“ hindamine, olgugi ainult pinna puhastamise eeltöö jooksul. Ekslik oli sellepärast ka järelalus temale lähenemise võimalusest, mis oleks ulatanud kunni vastutuse jagamiseni riigi laeva juhtimise eest.

Jaurès'i jõud — tema personaalsete ressursside küllus ja tema isiku veetikkus — oli tema nõrkuse põhjus. Tema isikliku mõju laialised võimalused kodanliste erakondade üksikute edustajate pääle esinesid talle tööliste klassi sotsiaalse mõju võimalustena mitte sotsialistliku demokraatia pääle. Poliitilis-moraalsete hoopide tagasilöömatu, mis sotsialistlik erakond tema juhatusel andis kodanlise reshiimi halvemate külgedele elavatele kehastustele — kõigile neile Kasimir Perrier'ele, Henri'ele, Mercier'ele ja Boisdeffre'idele, sai tema silmis palju laiema tähenduse: praeguse ühiskonna vabastamise, tema enese jõudude osavõtmisel, takistustest tema uuestisündimisel tuleviku ühiskonnaks.

Amsterdami kongress tõstis oma hoiatava hääle illusioonide ja enesepetuste vastu, millel rasked tagajärjed oleks võinud olla Prantsuse sotsialismi edaspidisele saatusele ja mis õnneliku alguse järele oleks häkitselt võinud tuua kurva lõpu. Jaurès kaitses oma positsiooni haruldase kindlusega ja jõuga. Vähemusse jäädes tegi ta enese üle jõupingutuse — ja heitis alla rahvusvahelisele sotsialistlikule distsipliinile. „Ja täiesti ilmaaegu“, — kõnelevad mõned: „ta oleks paremini teinud, kui ta ei oleks järele annud“. Ja ei saada aru sellest, et kui ta millegist hoolimata oleks kangekaelseks jäänud, siis ta lõhkunud oleks oma enese töö — Prantsuse sotsialismi ühendamise. Ta oleks, pääle selle, muutunud blokkide poliitika kitsarinnaliseks ja fanaatiliseks doktrinääriks. Mis uuristas lahti viimase juured? Mis häratas tema vastu mõjuva osa sotsialistide ja laialiste tööliste hulkade lepitamata opositsiooni? Kõige päält see, et proletariaadile päätähtsusega küsimuses — küsimuses õigusest abi otsida tööseisakutelt, mitte kokkupõrgates riigi sõjaväelise võimu kapitalistide teenistusse jätmisega valitsuse poolt — et selles küsimuses burshuaasia oli „intraitable“, et siin mingisuguse kõnekunstiga, mingisuguste isikliste mõjudega midagi ei olnud teha. Sõjaväelise võimu tarvitamine streikivate tööliste vastu oli kodanlise demokraatia poliitika lahutamata osaks, kunni kõige kindlamate radikaalideni ja isegi kunni „radikaalsotsialistide“ rõhuva enamuseni. Et ühes nendega blokkide poliitikat toetada — kas ministeeriumi astumisega ehk osavõtmisega näitesointe tagusest ülevalitsusest, pahempoolsete rühmade delegatsioonist — oli vaja sellega leppida . . . Mõned sotsialistid tegid seda, ja Briand, näituseks, sai pärastpoole väga hästi korda posti- ja telegrafiasutuste teenijate ja raudteeametnikkude streigi vaigista-

misega. Kuid see tähendas purustada kõiki sidemeid tööliste liikumisega. Seda võisid kerge südamega teha ministeeriumis olevad sotsialistid — kuid mitte Jaurès . . .

Ja nii oli kõiges. Kodanlise demokraatia järelandlikkus, mis suur oli vabariiki monarhistide ja natsionalistide poolt ähvardava hädaohu silmapilkudel, haihtus väga kiiresti, kui hädaoht möödus. Ja üleüldse olid tal omad piirid, — palju kitsamad, kui seda arvata võis bloki poliitika mesinädalatel. Prantsuse burshuaasia võis äraanda Kasimir Perrier, võis temast taganeda (võidetust on kerge taganeda isegi sellel, keda ta mõistmata hoolega teenib); kuid „kindla võimu“ poliitikat võis ja mõistis ta häratada igal momendil, otsides selleks inimesi kust tahes, olgu kunagi anarhis-miga kokateeriva Clémenceau, ehk üleüldise tööseisaku äärmis-pahempoolse prohveti Briand'i näol. Prantsuse burshuaasia võis ohverdada — mitte ilma jõupingutuseta enese üle — osa reaktsioonilisest generaliteedist; kuid ainult selleks, et saada enam sõnakuulelikumat, kuid mitte vähemal moodsul sõjaväelise kasti-võimuga läbiimibunud generaliteeti. Veel kergemini võis ta nõus olla „Musta Internatsionaali“ munga kongregatsioonide likvideerimisega: liig rikkad raha ja mõju poolest, võisid viimased olla hädaohtlikkudeks konkurentideks, nendega tuli kas võidelda, ehk võimu jagada. Kuid nüüd, kui sõda lahti pääsis, ei takistanud see teda lubamast kõige ägedamat seljataguse ja osalt isegi frondi „klerikaliseerimist“. Ühe sõnaga, kõigis neis küsimustes esines burshuaasia kahenäolise Jaanusena ehk evangeeliumi „kahel teel käiva patusena“.

Meie nägime, et ministerialism tähtsamaid hoope mitte Amsterdami kongressi saalides ei saanud, ja ka mitte sellega, et Saksa sotsiaaldemokraatia Dresdeni resolutsioon reformismi vastu internatsionaalseks muudeti. Need andis elu ise, Prantsuse proletaarlaste ja sotsialistide ning eraldi Jaurès'i äratundmises, Verised streikide maha surumised, — mille pääle tarviliku jõuga ja väärtusetundega reageerida võimalik oli, ainult purustes kõiki sidemeid valitsusega — olid esimeseks vealuseks kaljuks, mille otsa jooksis bloki poliitika. Jaurès ei annud kohe alla, ta püüdis vabastada kinni joosnud laeva. Kuid kõigi nende katsete tagajärjel ainult suurenes lõhe laeva põhjas ja vool kasvis. Kodanline ajakirjandus, mis esiotsa „kiitis“ Jaurès'i riigimehelist osavust ja teda eeskujuks seadis „revolutsioonilistele fanaatikutele“, muutis kiiresti tooni, arusaades, et kunagi kellegile ei lähe korda Jaurès'i „kiita“ taganemiseni Millérand'i ehk Briand'i mõttes. Jaurès muutus tema silmis tüütavaks ja hädaohtlikuks „despoodiks“, kes oma kätte püüdis „diktatuuri“ pahempoolis-demokraatliku enamuse üle. Ja ikka sagedamini ja sagedamini pörkas Jaurès valitsevas radikaalses erakonnas kokku kodanlise kangekaelusega, mida kuidagi ei saanud painutada. Ta pörkas kokku sellega igal korral, kui küsimus puutus kodanlise seltskonna olulistesse huvidesse.

Patsifismiga edvistada armastav burshuaasia aplodeeris röömuga Jaurès'i agitatsioonile rahu hääks. Kui aga Jaurès talle ettepani, mitte vastusetta, platooniliste aplodimentidega leppida, vaid teha kõik möödapääsemata praktilised järeldused teoreetilistest põhjusemõtetest; kui ta väljaastus maadevõtmise poliitika hukkmõistmisega Marokkos, mis ähvardas vahekorda Saksamaaga teravamaks teha ja sellega „kättemaksmise ideed“ elustada, — leidis siin „terav kirves kivi“. Kui väsimata Jaurès ka uuendas omi kallalitungimisi Marokko poliitiliste ja rahaasjandusliste „geschäft'ide“ vastu, kui kaaluvateks ka muutusid päevpäevalt tema põhjendused, kui prohvetlikkudeks tema ettekuulutused — ta leidis ikka enam ja enam tumma, koondatud vastupanekut. Rahusooviva skeptitsismiga võttis Prantsuse burshuaasia vastu tema agitatsiooni Saksamaaga lähenemise ja leppimise hääks, samuti tema sõidu Berni saadikute konferentsile. Hüüdjaks hääleks kõrbes jäi ka tema võitlus sõjateenistuse kolmeaastase kestvuse vastu ja tema „uue sõjaväe“ idee hiilgav kaitse. Kõik see erines Prantsuse burshuaasia poliitika üleüldisest sihist. Kuid selle ja teisel pool Rheini temale vastava poliitika resultaadina avanes juba tee haigutavale kuristikule — Euroopa sõjale.

Nüüd, kui Jaurès'i enam ei ole, kui isegi poliitilised vastased tahtmata seisatavad suure rahvatribuuni värske haua ees, — unustakse kergesti, kui palju vihkamist oli kogunud tema vastu kodanlikes seltskonnas. Kohati, muidugi ainult siin ja sääl, ilmus see vihkamine isegi esimese teate juures tema surmast. Nende ridade kirjutaja oli sel ajal Nizzas, kodanlis-aristokraatlikes Nizzas, kus võitluse ajal sõjaväelise reformi eest kära ja vilistamisega Jaurès'i kõnelede ei lastud ja teda varjava maja akende all vaenulikku meelevaldusi korraldati. Mõlemate ajalehtede (Le Petit Niçois ja L'Éclairneur de Nice) toimetustes olid telegrammid välja riputud, ärevate sündmuste puhul; ahnelt ootas ja luges neid kogu päeva akende all kihav kirju, muutuv rahvahulk. Ilmub ootamata teade — Jaurès assassiné! Kivinemise silmapilk . . . ja häkitselt, kiiduavaldused kodanliste nizzalaste salga poolt! Teise ajalehetoiinnetuse akna all ei olnud kiiduavaldusi. Kuid keegi rahva hulgast — nagu selgus, venelane — julges sääl hüüda „vive Jaurès!“ — ja kohe sai ta tunduvalt rõhuda omades paramates tundmustes haavatud nizzalaste poolt . . .

See vihkamine sundis, lõppude lõpuks, alatu fanaatiku — degenerandi käe ühe revolvi pauguga kustutama mõtte ja tundmuse heledat tõrvikut, mis teed näitava tuletornina oleks lõkendanud Prantsusmaa kohal tihenevas kurja kuulutavas pimeduses. Ja mitmed eilsed vaenlased, väliselt tahtmata ühinedes hirmsa kurbuse otsekohese hooga, mis epideemiliselt üle ujutas kogu mõtleva Prantsusmaa, leidsid iseeneses väga hää olevat, et sarnasei momendil Prantsuse burshuaasia pääsnud on sellest ebasoovitavast ja rahutust isikust, kes isegi osalistesse uuendustesse tõi mingisuguse „revolutsioonilise despotismi vaimu“ ja kes sõja ajal

oleks võinud elustada „ebakohaseid“ mälestusi 1793. a. revolutsiooniliste sõdade ehk Pariisi Kommuuna traditsioonidest . . .

Sellepärast ei ole kaugeltgi mitte juhuslik, et nimelt küsimuses seisukoha võtmisest sõja vastu Jaurès ise likvideeris blokkide poliitika, ise tõi esile vastupidise põhjusemõtte — otsustavuse, kõigest hoolimata, sõuda vastu voolu, kartmata äritada enese vastu kõiki kodanlisi erakonde, väljakutset heita kõige hädaohtlikumatele rahvuslistele eelarvamistele ja sõgedustele. Blokkide poliitikat lõpetades ei heitnud Jaurès sugugi passiivselt vastu tahtmist alla väljaspoolt päälle sunnitud Amsterdami kongressi direktiivile, nagu arvasid mõned pääliskaudsed vaatlejad. Oleks asi nii olnud, siis oleks Jaurès mänginud passiivist, sisemiselt võõrast poliitikat kannatava inimese osa. Aga Jaurès arendas tegevalt Amsterdami revolutsioonile vastavat poliitikat, ja isegi veel enam kaugemale minevat „aktivismi“. Sellepärast sundisgi järgmine rahvusvaheline sotsialistlik kongress Amsterdami kongressil tülitsevaid pooli osasid vahetama. Kui Amsterdamis Bebel Jaurès'i tagasi juhtis revolutsioonilistele rööbastele, siis tõendas Stuttgardis Jaurès Bebelile, et vaja on edasi liikuda neil rööbastel, kuid mitte paigal seista; et vaja ei ole mitte gümnaastilist jooksuharjutust, vaid tõsist sõjamarssi imperialismi ja schovinismi vastu. Ootamatuseks oli see ainult neile, kes ei märganud, et Jaurès'i tormilises „reformismis“ oli palju iseteadvuseta revolutsioonilikust. Võib öelda, et suure rahvatribuuni „evolutsioonilis-reformistlikud vaimustused“ olid ainult irratsionaalseks avaldusvormiks sellele tõsiselt revolutsioonilikele kindlusele ja vaimustusele, millega ta täielikult andus parlamendi ja ministeeriumi kombinatsioonidele. Võitluses rahu eest leidis viimaks see revolutsioonilikus enesele esimest korda mitte võõra ja irratsionaalse, vaid temale orgaaniliselt vastava vormi. Jaurès-reformist oli ainult eelkäija Jaurès-„aktivistile“. Iga terav kõrv leidis tähenduse selle pääle juba Jaurès'i kõnes Amsterdami kongressil . . .

„Kui midagi — kõneles ta — käesoleval momendil lasub raske koormana Euroopa ja terve ilma edenemise, sotsialismi ja tööliste klassi edaspidise kallaletungiva liikumise pääl, — siis ei ole need mitte Prantsuse sotsialistide nägivad kompromissid ja riskeeritud katsed ühineda demokraatiaga vabaduse ja rahu päästmiseks, vaid Saksa sotsiaaldemokraatia poliitiline jõuetus!“

Niisuguse ootamata ja julge tormijooksuga, niisuguse vastukallaletungimisega kostis Jaurès süüdistusaktile, mis oli kokku seatud tema blokkide poliitika vastu. See oli „vastu kaebus“ patriootilis-marksistlikule „kaebusele“. — „Osav diversioon, muud midagi!“ — kõnelesid vastased. Kuid Jaurès'ile ei olnud küsimus sugugi mitte õnnelikus käigus, mitte diversioonis, mis võib vastase kitsikusse panna oma ootamatusega! Ei! Teises Internatsionaalis kahtlemata ideeliselt valitseva Saksa sotsiaaldemo-

kraatia „poliitiline jõuetus“ oli Jaurès'i silmis ainult tipuks sotsialistliku liikumise üleüldisele kriisile, kriisile, mida varjas liikumise väline edu. „Saksa sotsiaaldemokraatia poliitiline jõuetus“ oli kogu sotsialismi seisukorra sümbooliks. Tõesti, hoolimata omast arvulisest suurenemisest, seisis ta mingisuguses surnud punktis. Tema jõud ei kasvanud sugugi proportsionaalselt tema arvule. Ta oli nagu kivinud lepitamata, kuid passiivselt ootavas opositsioonis kodanlisele ühiskonnale. Ja see neitsilik kivistus ähvardas lõppeda vanatüdrukulise sigimatusega. Jõudude kogumine, organisatsiooni, ajakirjanduse ja mitmesuguste proletaarliste asutuste laiendamine ähvardas, teatud tingimistel, muutuda „surnud ankruks“. Nüüd, kui ilmasõja katastroofi momendil see ka sündis ja kui Saksa sotsiaaldemokraatia eilsed ebajumalakummardajad talle järele saatsid süüdistusi pettuses ja äraandmises, ei mõju Jaurès'i Amsterdami kongressi kõned enam sugugi nii „ketserlikult“. Kuid omal ajal olid need sõnad suureks julguseks. Nende ridade kirjutaja mälestab, kui meeldivalt üllatasid nad teda ja tema seltsimehi sel korral, kongressi istumistel. Ja meie hindasime ja tervitasime seda julgust; meie, kes me küsimuses ministerialismist ja blokkide poliitikast Jaurès'iga lahku läksime, võtsime vastu selle osa tema kõnest paljudele — ja, nagu pärast selgus, ka temale enesele — ootamata kiiduavaldustega . . .

„Muidugi — jätkas ta, pöördes Saksa seltsimeeste poole, — muidugi, teie olete suur, teie olete imetluse väärt erakond . . . Teie andsite rahvusvahelisele sotsialismile järjekindla ja süstematiseeritud tegevuse eeskuju, hästi jaotud ja tugeva organisatsiooni eeskuju, mis ennast kohutada ei lase vastaste kallaletungimistega ega temale toodavate ohvritega. Teie olete suur erakond, nimelt teis on Saksamaa tulevik, teie olete üks mõtleja ja tsiviliseeritud ilma kõige kuulsamatest erakondadest. Aga . . .“ Siin algas hädaohtlik „aga“, milles seisis kogu Saksa sotsiaaldemokraatia seisukorra teadvuseta traagilikkus.

Selle „aga“ taga oli järgmine põhjendav fakt. Erakonna nähtava poliitilise tugevuse, mis kõige selgemine avaldus tema poolt antud häälte ja tema saadikute arvu suurenemises — ja tema tõsise tugevuse vahel, mis avaldus tegevusevõimus ja mõjus riigi sündmuste käigu pääle, oli kohutav lahkuminek. Veel enam, erakonna edaspidise suurenemisega ei kahanud see lahkuminek, vaid kasvis. Kus, milles oli selle nähtuse põhjus? Selles, et Saksa sotsiaaldemokraatia, loobudes revolutsioonilisest tegevusest, veel ei omanud parlamentliku tegevuse võimalusi.

Tuletage meele Jaurès'i teravat kriitikat Prantsuse Guesde'i järelejäijate rühma — selle Saksa eeskuju orjaliku jäljenduse — positsioonide kohta hävitavas fraasis: „ei reformi ega revolutsiooni“.

Nad loobusid, ühest küljest, „massi“ printsiibi nimel kõigist revolutsiooniliste konspiratsioonide ajajärgu meetodidest, tunnistades, et massilise võitluse meetodid võivad olla ainult avalikud, seaduslikud. Ühes Engelsiga tunnistasid nad, et barrikaadi võitlused

on vananud. Viimaks heitsid nad kõrvale ka üleüldise tööseisaku, kui „anarhilis-südikalistliku utoopia“. Teiste sõnadega, nad vabastasid endid järgimööda kõigist revolutsioonilistest kammitsatest.

Teisest küljest olid nad ka äärmiselt skeptilisel seisukohal praeguse riigikorra reformeerimise vastu. Kõik omad lootused panid nad määramata tulevikus oodatava kapitalistliku korra järsu langemise momendi pääle, mida ettevalmistas selle dialektilise „eneseitamise“ stüühiline protsess. Fikseerides proletariaadi lootusi sellel momendil, kuulatasid nad asjatuks ja jõuetuks kõik reformid praeguse korra piirides. Nad õonestasid sellega proletariaadi reformaatorliku tegevuse energia, ilma et talle pääseteed oleks annud revolutsioonilises tegevuses.

Ootav poliitika oma sügavama loomu poolest! Sotsialistik „defensive“! Kuid Jaurès unistas uuest ajajärgust sotsialismis, elavast, energilisest „offensive’ist“ kogu joonel . . .

Jaurès’i kriitikale vastab Bebel lihtsalt ja rahulikult: ärge rutake! Meil on praegu nii ja nii mitu miljonit valijaid, nii ja nii mitu organiseeritud ja makse maksvaid erakonna liikmeid, nii ja nii mitu häälekandjat ajakirjanduses, nii ja nii palju põhjuskapitali. Oodake, kunni meil on kaks korda rohkem! Kuid Jaurès’ile ei olnud ja ei võinud see olla rahuldavaks vastuseks. Esiteks sellepärast et ootavas taktikas süstemaatiliselt kasvatud erakond kunagi ei improviseeriks „suurt vabastavat lööki“, ja teiseks sellepärast, et burshuaasia, iseenesestgi mõista, ei jääks kannatlikult ootama oma loomuliku surma müütilist „momenti“ kahekordse päälesurumise all — ökonoomilise evolutsiooni „valmimise“ ja sotsiaaldemokraatliku erakonna määratu kasvamise poolt. Seda mõistis Jaurès selgesti.

Internatsionaalis ideeliselt valitsev Saksa sotsiaaldemokraatia ja tema teaduslik „teooria“ ei märganud ise, et nad oma õpetuse põhjendajate aegadest pääle järk-järgult ümber sündisid kunni tundmatuseni. Ei märganud, sest et see „ümbersündimine“ ühtlasi oli „arenemine“ ja arenemine täiesti kindlas, muutmata ühes sihis. Formaalne truuus doktriinile hoidus alal. Kõik revolutsioonilikkus kontsentreerus samas „tuleviku projektsioonis“, momendil, mil kapitalistliku korra sisemised vastolud ühes tema välise võimuga oma tipule jõuavad ja näitavad et tema „valitsus“ on lõppenud. Selle momendini peeti kinni taktikast: mitte takistada kapitalismi loomulikku kasvu („ootav“ moment). Vahe oli selles, et marksismi põhjendajatele see „ootava kaitsetaktika“ valitsuse aeg esines kiireltvoolava elu lühikese „episoodina“, kuna kapitalismi langesmise perspektiiv oli homse päeva perspektiiv, ajaloolises mõttes. Sündis teisiti. Kaitseva ootamise relatiivne passiivsus venis ikka pikema ja pikema aja pääle, kuna „lõpuliku momendi“ absoluutne revolutsioonilikkus, nagu õhukujutus, sel mõõdul kaugenenes, kui temale läheneda püüti. Hävitav oli see, et siin „kvantiteet“ liig pikkamisi üle läks „kvaliteediks“.

Tulles järeldusele, et vana taktika ei garanteeri „ei reformi ega revolutsiooni“, ja igatsedes uut taktikat, mis tee avaks „reformile ja revolutsioonile“, toonitas Jaurès oma sotsialistliku tegevuse esimesel poolel — ligikaudu Amsterdami kongressini — pääasjalikult formeli esimest osa — „reformistlikku“. Teisel poolel — Stuttgardi kongressist saadik — toonitab ta teist osa — „revolutsioonilikkude“. Ja otsib kogu aja igatsetud sünteesi. Kui ta rahvusvaheliselt proletariaadilt nõudis „sõjaks sõja vastu“ massilise heroismi ühemeelset avaldust taktikas, nimetasid kivinud vaimud teda illusionistiks ja utopistiks. Tema illusiooni hallikaks tunnistati ühel häälel püüde sõja vastu eraldud võitlust pidada, lahutes teda võitlusest kapitalistliku korra tugede vastu.

„Lahutada“ ei ole siin tõesti mitte otstarbekohane ega hää. Aga kuidas siin „mitte lahutada, vaid ühendada“? Oh kaks vastu-pidist teed. Üks on — kõik edasi lükata ad calendas . . . orthodoxiae. Kuulutada lootusetaks võitlus sõja vastu, jääda tema mitte-tunnustamise ja „meid rõhuvale võimule“ faktilise allaheitmise passiivsesse poosi. Anda lohutust paljulubava perspektiivi kujul, et kord käte jõuab töötud kapitalismi „langemine“ ja otsustab kõik küsimused. Ja teine — kuulutada energilist võitlust kõigi nende üksikute viletsustega ja katastroofidega, mida sünnitab kapitalistlik kord, parandada kogu taktikat, muutes teda kaitsevast ja ootavast pääletungivaks kapitalismi vastu.

Ja sellele teisele teele astus juba käsikaudu Jean Jaurès. Kus on siin utopia? Kus lahkumine sotsialismi elementaaristest põhjusemõtetest? Kus loobumine tõsisest klassivõitlusest? — küsis ta . . .

„Kapitalism ei ole jumal, mis on hoolega luku taha pandud omas templis. Peab mõistma teda puudutada kõigis tema organides ja funktsioonides, kõigis tema avaldustes. Kui jätkame oma antimilitaristlikku tegevust, samuti siis, kui julgeme alata sügavat ja tõsist reformistlikku poliitikat — sihime otse kapitalismi südamesse!“

Nii kõlas tema vastus. Kuuldes neid sõnu, pidasime Jaurès'i juba pooleldi omaks. Jah, isegi „reformistlikku“ tegevust, isegi võitlust minimaalse programmi eest elustada aktivismi vaimuga, muuta seda minimaalist programmi nii, et ta suudaks purustavaid pragusid lüüa bursuaaslikku õigusse ja tema rüppe uue, ühiskondliku, töö õiguse idusid istutada — see peaks saama sotsialismi hüüdsõnaks . . . Siin on ülesande otsustus, millena esineb sotsialismi praegune kriis, mida mitte sõda ei loonud, vaid ta ainult täiesti nähtavale tõi.

Jean Jaurès'i vaimlist pärandust välja anda oleks seda huvitavam ja tähtsam, et ta tõesti suri enneaegu. Ta lahkus näitelaval, ilma et oleks öelnud oma viimist sõna.

Miks? Kas sellepärast, et ta poliitilisele areenile astus võrdlemisi hilja, täiesti võõrana sotsialistlikule liikumisele, ja et ta tarvitses suurt sisemist evolutsiooni, et mitte ainult sotsialismil lasta vallata

ennast, vaid ka ise vallata sotsialismi? Kas sellepärast, et sotsialism ise elas üle kriisi, mil vanad, traditsiooniliselt mõistuse üle valitsevad teed lõppesid umbkäikudega, aga uued olid alles leidmata ja vaevalt aimatavad? Kas, viimaks, sellepärast, et Jaurès, kaugeltki mitte korruga „ennast leides“, ilmutas määratu tagavara loovat jõudu, ja mitte ainult ära ei tarvitanud oma isiku kõiki ressursse, vaid alles hakkas neid tarvitama kõiges nende täiuses? Võimalik, et kõigil neil põhjustel . . .

Kindel on see, et tema elu oli palju enam otsimine, kui lõpuleviimine, enam geniaalne algus, kui lõpuni öeldud sõna.

Tal olid tõesti haruldased andmed selleks, et teha kaugelt rohkem kui ta juba tegi. Ta oli nende hulgest, kes käesolevale sarnasel langemise, segaduse ja demoralisatsiooni ajajärgul ennast ei kaota ja mõistavad leida õige tee. Tema terav silm oleks kohe märganud, et see kriis ainult paljastas eelkäiva faktilise jõuetuse . . . Ja sotsialismi uus orienteerimine oleks otsekohe olnud dikteeritud päevasündmustest ja ühtlasi — loogiline järeldus kogu tema eelminevast evolutsioonist.

Jaurès andus fanaatiliselt kahele ideele: esiteks — võtta kõik, mis võimalik, tänase päeva voolavalt, ordinaarselt töölt; tööliste klassi saatuse otsekoheseks paranduseks kasuta tarvitamata jätta ühtegi teed, olgu see lai ehk kitsas; heita kõrvale kõik, mis segab sel teel kõndimise paenduvust, liikuvust, mitmekülgust. Teiseks — väljakutsuda kõiki vaenulikku jõude, ujuda vastu kõige kangemat voolu, olles valmis „hävinema suures ja võimatumas“, kui elu ajuti halastamata valjusega nõuab üliinimlikku jõupingutusi, — nõuab, et sotsialism oma tulevase uuestisündimise nimel, nagu Fööniks omast tuhast, suudaks tuua kõige heroilisemaid ohvrid.

Mõista ettekavatseda. „Ja mõista ohverdada“. Ohverdes ja surres, surra mitte ainult julgesti, vaid ka teadlikult. Kavatsedes ja ettearvates silmas pidada mitte ainult momenti, vaid ka kaugemaid tagajärgi. Arve viia niisuguse ulatuseni, et ta kaotaks kõik selle väiklase ja kodanlise, mis mõttes tahtmata assotsieerub selle mõistega. Teha need kaks ideed ühe idee külgedeks, ja see idee teha kogu sotsialistliku taktika hingeks, teda uuendes ja välja viies seisakust.

Missugune oleks olnud Jaurès'i tegevus käesoleval momendil, kui surm teda ei oleks sõja eel ära viinud? . . .

Kui meie hindamine on õiglane, kui Jaurès tõesti oli pääjagu kõrgem oma suguvendadest, kui ta tõesti oli temas valmiva ideelise väärtuse andmise eel rahvusvahelise sotsialismi varakambrisse, — siis oleks Jaurès'i tegevus, kes oma jõudu avaldas kõige hiilgavamalt improvisatsioonides, ka sõja ajal olnud geniaalsem kogu tema elu improvisatsioonidest — improvisatsioon, mida tema leiama jäänud seltsimehed nii vähe võivad ettekujutada, — seltsimehed, kes nüüd jõuetult kinni hoiavad oma suure juhi mälestusest, ennem segaselt aimates, kui täiesti mõistes selle kaotuse kolossaalist suurust . . .

Jaurès ei jõudnud lõpuni läbi mõelda, põhjendada ega järjekindlasse süsteemi arendada oma sotsialismi taktilise ülesande otsustust. Teel selle poole langes ta. Kustus tõrvik, mis töötas heita uusi ja heledaid kiirte vihke ülemineku ajajärgu hämarusse. Ja meie mälestusse ei jäänud ta mitte rahulise ülesehitajana, vaid mässulise otsijana, mitte uue ajajärgu loojana sotsialismis, vaid selle eelkäijana.

„Съверия Записки“ 1915, октябрь. Vene keelest

A. P.

Vabadusest.

Jälle kord räägitakse palju vabadusest, seekord rahvaste vabadusest, rahvaste kodanikuõigusest rahvusvahelises läbikäimises. Võitlevad riigid ütlevad endid just selle põhjusemõtte pärast verd valavat. Tegelikult ei ole põhjusemõtte läbiviimiseks peaaegu midagi tehtud, kui mitte Poola riigi jalalalseadmise katset arvata. Selle vastu aga ütlevad Keskriigid, s. o. Saksamaa ja Austria, oma rahuettepanekus: neli riiki oleme arahävitatud. Ja liitlasd nõuavad omalt poolt türklaste Euroopast välja ajamist, ilma türklaste eneste käest küsimata. Tulevast rahulepingut lugedes näeme, mis suure tulekahju tuhas tõuseb. Kui tõesti ka väikerahvastele avaramaid õigusi saab nende iseolemise mõttes, siis oleks see ajaloolises arenemises suur samm.

Suur Prantsuse revolutsioon andis tõuke inimese vabaduse põhjusemõtte teostamiseks: igasuguse kujulised orjapõlved hakkasid ruttu hävinema. Kuid vabaduse küsimus ei ole iseenesest sugugi lihtne. Kütkeid on ilmas nii palju, et ühede katkestamine veel sugugi vabanemist ei pruugi tähendada. Võib koguni juhtuda, et see vabastatava seisukorra ainult pahemaks teeb.

Vabadus inimliku olemise mõttes tähendab piiride puudumist midagi teha. Absoluutne, piiramata vabadus oleks meil siis, kui meil mingisuguseid takistusi ees ei oleks meie tahtmiste täitmisel. Niisugune vabadus on ainult ettekujutatav ja sedagi ainult tingimisel, et meie materiaalse olemisega üleüldse seotud ei oleks, nii et isegi aeg ja ruum meie kohta oma tähenduse kaotaks. Sarnane on metafüüsiline vabadus, õigem olemata olevuse vabadus, olemata vähemalt sel mõttel, at keegi sarnast nähtust looduses senini tähelepanna pole suutnud. Tuleme reaalse olemise juure, võtame lihast ja verest koosseisva olevuse, siis on vaatepilt hoopis teine. Katsume ruumis niikaugale ümbervaadata, kui meie meeled ulatavad.

Meie nägemismeel ulatab peaaegu ääretusse. Kuid temagi võimisel on piirid. Kuna aga ainult see meile reaalne, tõesti olemas on, mille kohta meie meeled meile sõnumid toovad, siis on praeguse aja füüsikud oma teaduse aluslauseks võtnud, et

ainult piiratud maailmast rääkida võib: niikaugemale kui silm ulatab, on see ja see olemas. Ja mis konstateerida võime, see on kõige vastastikust ärarippuvust. Ilmaruumis on laiu võimalusi: suured ilmakedad, millede suurust määravad arvud meie oma suuruse pärast midagi ei ütle, liiguvad peaaegu ääretus ruumis, ääretus sel mõttel, et meie oma mõõtmise resultaate ettekujutada ei saa, niisama piiramata aja jooksul, kuid midagi ei ole kindlam, kui et nad üksteise olemasoleku läbi seotud on ja vastastikuste kitsenduste läbi kindlaks määratud teed lähevad. Seda siimanähtavalt piiratud on olemine meie maakera pinnal.

Loodusteadlased teavad, et loomariik ilma taimeriigita ei võiks olla, sest et loomad anorgaanilisi oliuseid oma toiduks senini ümbertöötada pole võinud. Kujutame enestele, näit., ette, mis meiega siis oleks, kui vilja ei kasvaks, kui puud ei oleks. Kivisüsi, nafta jne. on ka taimeriigi tooted. Edasi, loomade ja inimeste vahekord. Missugused oleks meie olnud, kui, näit., koduloomad oleks puudunud? Lõpeks rahvaste ja üksikute inimeste vahekord.

Ligem side on nõndanimetatud ajalooliste rahvaste vahel kindlaks tehtud, see on rahvaste vahel, kes Euroopa kultuuriringkonna sünnitavad, kes ajaloolise kontinuiteedi läbi seotud. Vanad Aasia kultuurrahvad, hiinlased ja hindud, seisavad teatud piirini kõrval, võiks arvata, ajaloolise selguse puudusel. Meie ei tea, kuipalju nemad Euroopa kultuuri salve on kannud. Et nad aga mitte vähe pole annud, see saab ikka selgemaks. Võiksim nõndanimetatud Araabia numbrid meeletuleta, peale selle filosoofiast, näit. Schopenhaueri süsteemi, mis täitsa bramanistikul alusel, mõnes tükis ainult rohkem väljaarendatud (tuntud äralunastamise õpetus).

Mis Euroopa rahvastesse puutub, siis tuletame ainult tuntud fakte meele. Venelased said Konstantinoopoli s. o. Ida-Rooma riigi kaudu oma usu ja hariduse alguse, Öhtu-Euroopa rahvad on vanade roomlaste järeltulijad, vere ja keelte suguluse tõttu. Raske on ettekujutada, mis meie haridusest järele jääks, kui Vana-Greeka ja Rooma kultuurivara temast välja heidaksime. Uuemal ajal on peaaegu terve maakera üheks kultuur-perekonnaks saanud, ehk saamas. Kuid meie teame, et mitte ainult kultuuriline ärarippuvus olemas ei ole. Mis tähendab, näituseks, Saksamaa blokeerimine inglaste poolt ja Saksa veealune sõda inglaste vastu? Mitte midagi muud, kui vägivaldset rahvusvahelise läbikäimise lõpetamist, mis rahvustele elukardetav, siis neid otse füüsiliselt rusub, muudest huvidest rääkimata.

Mis üksikutesse inimestesse puutub, siis on see igale selge, et meie ainult üksteise toetusel, teineteisega ligidas läbikäimises need inimesed oleme, missugustena praegu päikese valgust näeme.

Kõike, mis eespool öeldud, silmas pidades, teame, et meie vabadus täiesti tingitud nähtus on. Loomusunniliselt püüame sinna poole, et oma tarviduste täitmiseks võimalusi luua. Need tarvidused ise on loodusliste ja ühiseluliste tingimiste tagajärg.

Kui kaugele see tarviduste täitmine võib minna, missuguste piiride kaotamine ühiselulises vallas kasulik on, seda meie igakord tõesti õieti äraarvata ei suuda, sest saatuslikud arenemistingimised loovad enam meid, kui meie neid muuta suudame.

Elavate olevuste vahel valitseb ilmas alaline võitlus olemise eest, sest et neid rohkem on, kui maakera pind mahutada suudab. Kuid võtame võimaluse, et ruumi küllalt oleks. Niisugusel korral, nii näib, oleks võimalik rahulik üksteise kõrval elamine. Kuid see on nähtavasti loomusunniliselt võimata. Salajane hirm, kui nii öelda võib, sunnib igat üht isegi teadvuseta katsuma teisest tugevam olla. Sellest järgneb võistlus ja võitlus. Võrdlemisi on rahu majas ja maal senni, kui vastastikune jõudude tasakaal olemas, olgu see või niisugusel kujul, et kangem nõrgemat oma kasuks kurnab. Jõuab viimane nii kaugele, et oma seisukorrast aru saab ja talle võimalused avanevad teist oma kukilt maha lükata, siis teeb ta seda ka.

Ajaloost teame, et on olnud vabaid ja orje, rõhujaid ja rõhuvavaid. Mida rohkem ühedel oma isikliste soovide täitmiseks vabadust oli, seda vähem said teised enese kasuks liikuda ja teha. Millest see igakord olenes, selle üle võib vaielda. Ligemaks nähtavamaks põhjuseks oli igakordne majanduslik arenemisaste. Kui palju tulevikus üksikutel inimestel ja rahvastel omavahelist vabadust saab olema, see ripub nimelt praeguse aja majanduslikust korraldusest ära. Kui palju ta sõja järele muutub, on raske ütelda. Et aga nii mõndagi muutub, on kindel.

Sõjaaegne korraldamise töö ei jää tagajärjeta. Hädapärane sotsialism, jõudude koondamine ja seltskondlik ühesarnaseks-tegemine (näit. Saksamaal tarvitamise reguleerimine ja töösunduse siseseadmine) jätab jälgi, jätab jälgi mõtlemises, jätab jälgi tegelises elus. Kui hirmsas võitluses teatud korraldus hää leiti olevat, et rahvastele võimalikuks teha paika püsima jääda, siis peab ta, nii arvab igaüks, ka tulevikus võitluses olemise eest hää olema. Ja see võitlus kestab edasi, üks kõik mis kujul.

Kui meie ligema tuleviku pääle oletusi teha tahame, siis võiks umbes järgmist öelda. Isikuvabadus kasvab laiuses. Hulgad saavad rohkem vabadusi, kuid selle eest väheneb vabaduse amplituud. Vabaduste võimalused vähenevad sügavuses, sest ühiskondliku vabadusega on lugu niisugune, nagu juba ülemal tähendatud, et inimesed üksteist vabaduste tarvitamises piiravad, sest et nad pinda ja ruumi, kus liikuda võib, täidavad. Teisest küljest teevad nad küll vastastikku üksteise olemise sügavamaks, meie kehalist, niisama ka hingelist ja vaimlist arenemist võimaldades. Elu saab aga siiski mõnes tükis vähem huvitav, vähem külgetõmbav. Kui, näituseks, valitseja ja valitsetava vahel ühiskondlik vahe väheneb, siis kaotab ülespoole tungimine palju oma luulelikkusest. Teaduslikul alal sünnib sedasama. Demokraatlikul õpetlasel ei saa iial seda oreooli hulkade silmis olema, mis näit. vanadel Egiptuse preestritel ehk Gallia druiididel oli. Müstikat saab ilmas vähem

olema. Liig arusaadavaks saab maailm. Võib olla, on sellest kahju, võib olla ka mitte. Vabamaks inimestesugu aga ei saa, see on, inimlike vabaduste summa jääb selleks samaks, mis ennegi, ainult ühetasasemalt on ta jaotatud üksikute vahel. Kuid seegi kui rahvastel jälle rahuline elu võimalik, langeb mehi kui rohtu, kuna nad sõjavägedena, otsekoheselt öeldud, omamoodi päris-orjuse ajajärku üleelavad. Ja õnnetust kuulutavaid kõlab lause: neli riiki oleme ärahävitatud. . . .

Joh. Jans.

Demokraatia välispoliitikast.

Viimasel ajal on päevakorrale tulnud küsimus demokraatia välispoliitikast. Muidugi, ühes kõigi teiste küsimustega, ühes kõigi vanade väärtuste ümberhindamisega. Tarvis olevat ka „ümberhinnata“ sotsialismi välispoliitika eelsõjaaegseid seisukohti, mis pole kohased uuele ajale. Nimelt, nagu P. Krapotkin sõja algusel leidis, loob „suur sõda täitsa uue ajaloo“ (ja E. L. kinnitas ja populariseeris kadunud „Tartu Päevalehes“ suure hoolega seda väidet meie „kõva pääga“ „kõigepunasamatele“), loomulikult tuleb uue aja kohaselt uus välispoliitika luua. Seda enam, et enne sõda, nagu korraga selgub, sotsialismil õieti välispoliitika puudus. Sest ega ometi ükskõiksust „kapitalistide eneste vahelise saagijagamise“ vastu ei või tõsiseks, „rahvus-isamaalise häälemurdmise“ läbi teinud meeste välispoliitikaks pidada. Eestis on sel seisukohal h-ra Ed. Laaman. Ta leiab, et „erapooletust mis nii vähe asjasse süveneb, tuleks palju õigemini ükskõiksuseks nimetada. See on sotsialismi harilik vaatekoht välispoliitikas — ükskõiksus.“*) Et aga nüüd on uus „välispoliitika esile tungimas“, — siis järgneb sellest loomulikult, et sotsialism peaks sääl otsustava sõna kaasa rääkima (isegi „tahes ehk tahtmata“ h-ra Laamani arvamise järele). Võib olla, et tõepoolest tuleb ses küsimuses paljugi ümberhinnata, paljuil vanult seisukohilt lahkuda, uutele asuda, — kuid enne, kui kõike seda teha, on tarvis kindlaks teha, missugused olid need vanad seisukohad, mis nüüd arvustuse ja, võib olla, muutmise alla tulevad. Kas oli minevikus sotsialismi välispoliitika põhiprintsiip — ükskõiksus? Vaatame ajaloosse. Reaalne, „teaduslik sotsialism“ sündis 1848. a., — selle aja tormide keerus sündisid ka ta välispoliitika esimesed jooned, sündisid loomulikult, sest sündmuste kõik nõudis seda. „Tegelik tarvidus sündis enda järele ka ideoloogiad arena“, — ütleme h-ra Laamani sõnadega. „Rahvahulkade üleskihutamine, rahvuslik sõjariistade valmistamine, rahapaberite väljandmine revolutsioonilise valitsuse poolt . . . permanentse revolutsiooni väljakuulutamise, — lühidalt, kõik kuulsa 1793. a. põhijooned leiame uuesti . . . Ungaris“, — rääkis Engels**). Missugune pidi

*) Vaba Sõna, nr. 3. 1916. Ed. Laaman. Välispoliitika esile tungimas.

sarnasei juhtumisel demokraatia taktika olema, selle demokraatia taktika, kelle ees seisis „Neue Rheinische Zeitung“? Kas oli tarvis sel juhtumisel ülepää mingisugust välispoliitikat? Oli, — vastasid Marx ja Engels. Sest nende järele väline sõda pidi võimule viima revolutsioonilise demokraatia, ja sellepärast nad isegi soovisid sel ajal sõda, üleilmist sõda. See sõda pidi olema demokraatlikude maade sõda reaktsiooniliste maade vastu. „Vive la guerre, — kui prantslased ja venelased meile ühel ajal pääle tungivad“, — hüüdis kirglikult F. Engels. Haritud, progressiivne „Lääne“ pidi võitluses hävitama harimata, barbaarse, reaktsioonilise „Ida“. Selle „Ida“ kehataja oli loomulikult Venemaa. „Ainult sõda Venemaaga on revolutsioonilise Saksamaa tõsine sõda, sõda, milles ta end puhtaks peseb mineviku pattudest, milles ta võib võita enese autokraate, milles ta, nagu see kauase . . . orjuse ahelaid maha raputava rahva kohane, ostab enese laste verega kultuuri laialilaotamisõiguse ja v a b a n e b s i s e m i s e l t n i i p a l j u , k u i p a l j u t o i m i b v a b a s t a v a l t — v ä l i s e l t“.*) Edasi. „Mis on sõda Venemaaga? Sõda Venemaaga, — see on täielik, avalik ja tõsine lahtiütlemine meie häbistavast minevikust, Saksamaa tõeline vabanemine ja ühinemine (**). „Sõda Venemaaga! Sõda, mis — nagu seda igaüks teab — oleks saksa ja prantsuse burshuaasia langemine (***)! Nagu näha ei ole siin sisepoliitika monopolist mitte jälgegi. Vastupidi, just välispoliitika pidi otsustama sisepoliitika küsimusi, väline sõda, sõda Venemaa vastu, pidi kukutama saksa ja prantsuse burshuaasia, aidates võidule demokraatia. Ja Engels kuulutab „Russenhassi“ sakslaste „esimeseks revolutsiooniliseks kireks“. „Sentimentaalistele lausetele rahvustevabadusest, milledega pööratakse meie poole kontr-revolutsiooniliste rahvuste nimel, vastame meie — et põlgus venelaste vastu oli ja on sakslaste esimene revolutsiooniline kirk“. Sarnase ultra-eitava seisukoha omandasid Marx ja Engels mitte ainult venelaste, vaid ülepää slaavlaste vastu, poolakad vahest maha arvatud. Isegi veel enam. Nad jaotasid terve Euroopa rahvused kahte osasse: revolutsioonilised ja reaktsioonilised rahvused. „Vaidlejad on jagunenud kahte vaenulikku laagrisse: ühel pool sakslaste, poolakate ja madjaaride revolutsioon; teisel pool teiste rahvuste kontr-revolutsioon“ . . . ****) Ja edasi leiab Engels, et see jaotus on vastav tervele eelmisele ajaloole, mille vältusel esimesed on mänginud ikka progressiivist, teised reaktsioonilist osa. Need teised rahvused peavad, Engelse arvamise ja soovi järele, „kaduma re-

*) Викторъ Чериовъ. Марксизмъ и славянство (къ вопросу о ви́шней политикѣ социализма). Русскія Записки. № 11, 1916, стр. 114).
Harvendus minu.

**) „Aus dem literarischen Nachlass von K. Marx, F. Engels und F. Lassale. Stuttgart, B. III. s. 233.

**) Ibid.

***) Ibid.

****) Aus d. lit. Nachlass III. S. 236.

volutsioonilises ilmatormis“. Neist põhjusemõttest väljamineks hindasid Engels ja Marx igat nähtust tol — nähtustest ja sündmustest nii rikkal — ajal. Lähemalt meie seda ainet käsitama ei hakka*). Mis paistab kõiges selles silma? Esiteks, muidugi, et tol ajal välispoliitikal liig suur, ülekaaluv ülesanne täita oli sotsialismi doktriinis. Ja teiseks, et tolleaegse sotsialismi välispoliitika oli rahvuslik. Kujukalt tuleb see nähtavale rahvuste jaotamises revolutsioonilisteks ja reaktsioonilisteks. Iseäranis huvitav, et seda teevad „ajaloolised materialistid“, kihiõpetuse põhjendajad, mille järele on võimalikud revolutsioonilikuse ja reaktsioonilikuse kategooriad ainult klassides. Teoreetiliselt olles internatsionalistid, olid nad omas praktilises poliitikas rahvuslased.

Sest ei või nimetada internatsionalismiks Engelsi soovi, et väikesed rahvad kaoksid suurrahvuste *ad maiorem gloriam*, sest puudus igasugune internatsionalism nende tegevuses, kui nad rahvuste kokkupõrkes paremat seisukohta ei suutnud leida, kui tugevama poole astuda. Kust saadik on muutunud teatav rahvus rahvusvahelike kehtastuseks?

See oli 1848. a. tormilises keerus. Kuid ka pärastpoole ei ole asi paranenud. Niipalju, kui ei ole olnud 19. aastasaja teisel poolel sõdu, — iialgi ei ole sotsialistid ükskõiksiks jäänud, vaid alati on nad ühe ehk teise poole hoidnud, alati on nad pidanud „Partei ergreifen“, nagu Kautsky tähendab omas sõja ajal ilmunud töös. Kas siis nüüdsed lahkumineked demokraatia keskel on mõni „Neuorientierung“? Ei. Ainult vanade lahkuminekute ilmsiks tulek veidi akuutsemal kujul, ainult üks päätükk demokraatia ajaloost, mille lõpus arvatavasti saab seisma „järg tuleb“. „Järg tuleb“ seisab senni pea iga demokraatia välispoliitika ajaloo päätüki taga . . . Krimmi sõda. Marx ja Engels näevad Venemaal demokraatia vastast ja sümpatiseerivad sõjale, mis venemaa reaktsiooni hävitama pidi, Lassale aga loeb päävastaseks mitte Venemaa, vaid Austria. 1859. a. austria-italia-prantsuse sõja ajal uuesti hõõrumised küsimuses, kelle poole hoida. Engels ja Marx hoidsid Austria poole, vaatamata, et Itaalia oma iseseisvuse eest võitles ja Prantsusmaa (muidugi „õiglase tasu“ eest) teda toetas. Kuid nad ohverdasid seekord Itaalia iseseisvuse Austria ülivõimule, sest et viimane võitles ka Napoleoni vastu, kes jällegi Venemaaga käsikäes talitas. Austria valitsemisel Itaalia üle oleks aga, Marxi ja Engelsi arvates, lühikene iga. Parem siis juba valida vähem pahe. Lassale arvas jällegi teisiti. Venemaa valitsus püüab, — uskus Lassale — oma barbaarist maad jõudu mööda „tsiviliseerida“, Austria aga mitte. Austria on reaktsiooni põhjusemõtte enese elav kehtastus, järjelikult „vabaduse ideede kõige hädaohtlikum vaenlane“. Loomulik, et Lassale'i arvamise järele „Preisi ülesanded“ olid — rahu alal hoida

*) Juhin lugejate tähelepanekut ülemal tsiteeritud В. Черновъ'i töö pääle. Русскія Записки № 11, 12, 1916.

„itaalia sõjas“.) 1866. a. kaitsis Schweitzer Preisi poliitikat Austria vastu, kuna Bebel ja Liebknecht olid Bismarcki poliitika kategoorilised vastased.

Järg tuli 1870. a. Bebeli ja Liebknechti taktika oli sõjavastane. Riigipäeval ei võtnud nad sõjakrediitide hääletusest osa. Poolt ei hääletanud sellepärast, et nad Preisi taktika hukkamõistid, kuid niisama ei võinud nad ka krediitide vastu hääletada, sest see oleks tähendanud Napoleoni poliitika õigustust. Sarnane taktika sünnitas partei juhatuses palju paksu verd. Juhatus oli täiesti sõja poolt, arvates, et sõja protsessis vabaneb prantsuse demokraatia ja ühineb, lõpuks, Saksamaa. Ühinemine ise pidi aga sündima „rahva osavõtmisel“ ja „sotsiaaldemokraatlikkude tööliste mõju all“ . . . Vastolu omandas terava kaju. Bebel süüdistas juhatus „rahvuslikku paroksüsmis“ ja Liebknecht pidi isegi emigreerima Ameerikasse: nii intensiivne oli tema vastikuse tunne „rahvusliku patriotismi“ vastu.

Tõsi, pääle Sedani võidu muutus partei meeleolu. Avaldati suure rutuga manifest, milles nõuti rahu prantsuse vabariigiga ja protesteeriti Elsass-Lotringi anneksiooni vastu. Kuid silmapilk võeti juhatus kinni ja anti kohtu kätte.

Samati olid Marx ja Engels sõja esimesel poolel Saksamaa poolt. Oma seisukohta argumenteerisid nad väga iseäralikult. Nii kirjutas Marx: „Kui võidavad preislased, siis saab riigivalitsuse tsentralisatsioon kasulik olema saksa tööliste klassile. Edasi viib Saksamaa üleolek (Übergezicht) Lääne-Euroopa tööliste liikumise raskuse tsentri Prantsusmaalt Saksamaale. Tarvis ainult võrrelda mõlemate maade liikumist 1866. aastast kunni siiani (1870. a. J. T.), et näha, etsaksa tööliste klass seisab kõrgemal teoreetiliselt ja organisatsiooniliselt prantsuse omast“. Niisama rääkis (õieti kirjutas) Engels, et prantsuse võidu puhul ei võivat rääkidagi iseseisvast saksa tööliste liikumisest, paremal juhtumisel oleks saksa proletaariat prantsuse oma sabarakk. Saksa võidu puhul, muidugi, ei ähvardaks prantsuse proletaariaati sarnane saatus — ei!**) .

Järg ei jäänud tulemata 1878. a. vene-türgi sõja ajal. Jälle jagunesid sotsialistid kahte laagrisse: ühed türklaste, teised slaavlaste poolehoidjad. Esimeste hulgas paistis välja oma ägedusega V. Liebknecht, kes välja andis broschüüri kõlava päälkirja all: „Zur orientalischen Frage oder: Soll Europa kosakisch werden. Ein Mahnvort an das deutsche Volk“. Isegi türklaste metsikusi

*) Muidugi mitte „maksu mis maksab“. Ta kartis ainult „populaarist“ sõda prantslaste vastu . . . „Meie valitsused peavad järjekult sõda algama, meie seda depopulariseerima“, nii määras Lassale demokraatia ülesande võimalikus sõjas Preisi ja Prantsusmaa vahel. Kui sõda propulaarseks ei peaks muutuma, siis, leiab Lassale, on selles „suur õnn meie liikumisele“.

**) See periood on väga iseloomulik ja tähtis. Tast võib terve rida hiigla tähendusega järeldusi teha sotsialistliku teooria ja praktika kohta, kui vaadata ta pääle põhjusemõtteliselt. Kautsky katsub („Die Internationalität und der Krieg“) seda pareerida, kuid tal on ainult osalt õigus. Järeldused on aga teinud sotsiaal-imperialistid.

eitas ta. Liebknechtiga ühel nõul olid Marx, Engels, kes kõik nägid demokraatia pää hädadohtu Venemaal. Slaavlastele sümpatiseerisid Kautsky, Bernstein, Rosa Luxemburg. Nende arvamise järele; ei tähendanud slaavlaste poolehoidmine sugugi Venemaa poolehoidmist. Ei, nad arvasid, et kui mõni demokraatlikum riik vahele astub, siis Balkani rõhutatud rahvuste sümpaatid kahtlemata tema poole pöörduvad, — sellepärast tuli asjasse vahele astuda, Venemaa mõju hävitada. Balkani rahvuste iseseisvuse püüe on kahtlemata progressiivne, — ja iseseisvad riigid Balkani poolsaarel oleksid paremaks vastukaaluks Venemaa mõjule*).

Järg tuli 1914. a.

Sellest lühikesest ülevaatest paistab „selgelt, liig selgelt“, et ükskõiksus pole olnud sotsialismi „vaatekoht välispoliitikas“. Vastupidi, liig palju on olnud ühe ehk teise poolehoidmist ja seda iga tähtsama kokkupõrke ajal.

Kui sõda algas, Internatsionaal varemisses langes, demokraatia ühes teistega „tulejoonele“ kaevikutesse tormas, kui igasugune internatsionalism nagu käega ära võetud sai, — siis astus välja Kautsky ja küsis rahuliku häälega: mis katki? Ja nagu kaks kord kaks on neli, näitas ta, et see kõik vana tuttav asi, mis kordunud iga sõja ajal. Sellepärast pole aga, usutas ta, keegi veel kahelnud sotsialistide rahvusvahelikkuse juures. Mis puutub faktide konstataatsiooni, siis on tal täielik õigus. Kuid sellest ei järgne veel sugugi, et praegu demokraatia taktikal midagi viga ei ole. Võib olla, et minevikuski asjad ses suhtes korras ei seisnud. Sel arvamisel sesame meie. Igatahes on kindel üks: erapooletust on vähe, isegi liig vähe olnud ka sel ajal kui — Laamaní sõnade järele — „sotsialismil nii kui nii välispoliitikas peaaegu midagi ütelda ei olnud“. Nüüd aga peab asi muutuma. „Praegune sõda on rahvaste sõda“, — dekreeteerib Laaman. „Praegune välispoliitika peab ka rahvaste**) välispoliitika olema“, — teeb ta sellest järelduse. Tema arvamise järele on „uus välispoliitika esile tungimas, kus pahempoolsed voolud tahes ehk tahtmata otsustava sõna peavad kaasa rääkima“. Millest seda järeldada. Sellest, et sõja ajal on nõrgenenud igalpool demokraatia, et isegi tegevusvabadused ja võimalused on temalt võetud. Millest järeldada, et uus välispoliitika on esile tungimas? Mõnest hääst sõnast, mida igal ajal ja igal pool ohtral käel paremale ja pahemale poole külvatakse. Vahest on sõnust siiski vähe. Tegusid — neist aga nagu ei kuule siia maani midagi. Millest järeldada, et selles hüpoteetlikus uues välispoliitikas pahempoolsed saavad kaasa rääkima „otsustava sõna“ — ja veel päälegi tahes ehk tahtmata. Kelle hää ja armulisel tahtmisel kõike seda? Kas see kõik mitte ei ole romantika (kui ka mitte „plesiosauruse“)

*) Liebknecht broschüüri vastu ilmus anonüümne broschüür mitte vähem kõlava pealkirja all: Zur orientalischen Frage oder: Soll Europa türkisch werden. Ein Mahnvort an die deutsche Sozialdemokratie. Ta autor oli, nagu pärast selgus, Levy.

**) Tekstis on „rasvaste“. See on, muidugi, trükiviga?

või ilmaasjade ettekujutus F. Cooperi järele“. Vahest on asi lihtsam (ja ka muidugi eo ipso keerulisem). Tulevane välispoliitika saab vist olema „rasvaste“ välispoliitika (vähemalt ajaloo „homsel päeval“), demokraatia taktika saab ka, loodame, teist teed minema, kui minevikus, — ta saab „loobuma“ neist rahvuslikuist ja opportunistlikuist elemendest, mis praeguseski patulangemises süüdi on. Siis paneme demokraatia senise välispoliitika ajaloo taha: lõpp! Praegu aga on internatsionalism — lõpetan sm. V. Tschernovi sõnadega — mitte minevikus, vaid — tulevikus. **J. T.**

A. H. Tammsaare toodangu piirjooned.

Osa pikemast kirjutusest.

Arvustaja, kes ühe kirjaniku isiklikust elust, tema edenemisest ja esimestest kirjanduslikkudest katsetest midagi ei tea, peab kogu oma käsituse temast ainult ta küpsema ea tööde põhjal looma. Minule aga on Tammsaare sarnane kirjanik. Mul ei ole temast muid isiklikka mälestusi, kui need, mis on jäänud ta raamatuid või mõnd ta käsikirja avades. Mäletan teda „Kiirte“, „Postimehe“ „Sõnumite“ ja „Päevalehe“ ajult. Näen veelgi unustamatult pikki, kitsaid paberilehti kaetud äärest ääreni imepeene ja selge käekirjaga, esimese ülaserval kaks sõna: „Pikad sammud“. Ja veel neil päivil olen lugenud läbi teise niisamasuguse käsikirja, päälkirjaga „Varjundid“. Tammsaare on mulle jäänud puhtalt kirjanduslikuks nähtuseks, mille piirid on paberi piiridega määratud. Isegi ta teoste väärtused ja nõrkused pole iial nii suured olnud, et neis ta isiklik naiiv noorus ja tõsine mehisus oleks paljastunud.

Kui Tammsaare meie kirjandusse ilmus, ei olnud see ometi mitte nii vaene, kui meile vast praegu näib, igatahes mitte sarnane kõrb, kui kümnekond aastat varem. Üleüldine kirjanduslik pind oli küll madal, kuid Vilde oli juba mõne aasta eest „Külmale maale“ kirjutanud, Petersoni „Paised“ ilmusid, samuti Kitzbergi „Veli Henn“ ja Henu veli“ ning Mändmetsa külajutud. Kõigil neil teostel oli suur tähtsus meie maaelu kujutamise kohta. Ja ometi ei saavutanud ükski neist realistliku kunstikirjanduse kõrgeimat tasapinda. Sest nende autorid nägid siin ikka oma ülesannet eestkätt ühiselulise õpi või mõne idealistliku sihi avalduses ja mitte kõige päält esteetilises loomises. Tarvitseti uut põlve, et kirjandust kasulikust ja õpetlikust kõrvalmaitsest vabastada ning selle tõsist otstarvet kuulutada.

On huvitav tähelepanna, kui loomusunnil teadlik Tammsaare otse omis esimesis trükisilmunud tõis oli kirjandusliku sihi kohta. Ja ometi ei olnud ta aastasaja alguse kirjanduses sugugi miski teravalt isikuline kirjanik. Mulle näib, et ta otse meie realismi kõige tüüpilisema ja puhasverisema edustaja, Ernst Petersoni maailmast võrsus;

kuid ta omandas sellest ainult rahvapärase naturalismi vere ja liha, mitte aga selle idealistlikku ning romantilist ilmavaadet. Jutustuste kogu „Vanad ja noored“ näib tihti otsekui miski paralleel olevat „Paisetele“. Võrrelge ainult Petersoni „Ühe härja elulugu“, „Marjad silmas“ või „Tulge appi!“ Tammsaare „Kahe paari ja üheainsaga“. Seesama võltsimatu elutõde karmi naturalismi vormis, ainult ilma Petersoni sihilise otstarbeta.

Kui ma ei eksi, on tööd, mis hiljem kogus „Vanad ja noorod“ avaldatud, alguses teises järjekorras ilmunud. „Kuresaare vanad“ on nendest vahest kõige varem kirjutatud. See on väike maa-idüll, mille loomisel, võib olla, Gogoli „Muistsed mõisnikud“ miskisuguseks eeskujuks on olnud. See on nii siis osalt veel õpilase töö, kuid ometi õnnestanud ja võltsimatu. Nii algeline ja õre kui teos ka on, ometi võidab ta Juhan Liivi sellelaadilised jutud. Ühtlasi on see vist ka ainus Tammsaare töödest, milles Liivi ja Kitzbergi romantilised ning idealistlikud löimed ei puudu. Siin vilksatab veel seda optimismi, mis peatselt nii Tammsaarel kui kõigil ta kaaslastel täiesti lahtus. Siin leiame veel päikesepaistelist rahvahuumori: „Ei ole aega!“ sõnas Kuresaare Mats oma eidele, kes teda käskis paaridega minna vett tooma, ja ronis vommile“. Ja eks kajastu siin veel meie rahvuslike romantikute magusat paatost: „Varsti on tuli kustunud, ja eit ja taat puhkavad põhukoti pääl, pehmed kasukad pääl all, kunni neid taeva serval mängitades helendav koit häratab. Nõnda läheb päev päeva järele, nõnda on juba ligi kolm aastakümnet ajamerde veerenud, tasakesti veerenud“. Kuid see hingeeluline ja ühiskondlik muretus oli paratamatult hävimisele määratud. Iialgi enam ei lähenenud Tammsaare elule selle elurõõmsa võttega, ja läbi kõigi ta hilisemate juttude kostab kasvav kibeduse toon.

„Kahes paaris ja ühesainsas“ on ta juba Petersoni „Tulge appi!“ õhkkonnas. „Tulge appi!“ — see hüüd hakkas ajajärgu kirjanduses ikka enam ja enam läbi kostma. Ainult Tammsaare vähesõjaline temperament võimaldas tema kunstilise tasakaalu ja elutruuduse. Ta mõistis, et miski nii põrutavalt ei räägi kui elu ise, kuid et miski kõne ka nii sihitu pole kui elu kõne. „Kahes paaris“ on Tammsaare protokolliline esitusviis tipule viidud, ja ühtlasi esitab see teos ka Eesti naturalismi iseloomulisemat saavutust. See on juhuslikult haaratud tükk „kahe paari“ elust, mida igaveseni võiks jätkata, kuid niisama ka ükskõik kus kohal lõpetada. Kui meelesöõbuvalt mõjub kujutus kantnikunaisest, kes kuuma suvepäeval üksi kodus sünnitusekrampides õlgedel lamab, kuna naabrinaine teda lahtise akna taga haugutab. Siis sünnib uus orjalaps, ema paneb ta vanale kasukale ja läheb omi talitusi jätkama. Sääli istub ta kartuliaias vaoharjal, vana ja väsinud, ainult silmapilguks töös peatades, kui pää ümber käib, et siis jälle rohtu edasi kitkuda. Või see „üksainus“ — missugune viletsuse, nalja, üksinduse ja haiguse ilmne kehastus! Missugune sümbol igavesti kodutu ja üksiku inimese kohta! Selle töö lugemist lõpetades ei

tunne meie sedagi kurvameelist rahustust, et need kaduvad, hääbuvad hinged miski aate hääks sureks, tuleviku altari ees langeks. Need on tummad, sõnatud morituri'd. Nende pää kohal ei ole miskisugust taevast, milleks vähemalt kannatus ja igatsus miski parema järele võiks saada.

Niisamasuguse halli pilvestikuga on peidetud „Vanade ja noorte“ ähmane taevast. See on jutustus „Kuresaare vanadest“, kellel oli tütar ja koduväi majas. Kuis on selle eemalt tulnud inimese juuresolu nende hääde inimeste vahekorrad seganud, nii et need alles võõra surmaga uuesti võivad selguda! See on lugematuil korral esinenud talukurbmäng väikese novelli kitsastes raamides. Kõik on jutustatud lihtsalt, ilma pingutuseta, ilma kireta. Sarnast kirepuudust võimaldab ainult suur vahemaa ainest või jälle äärminé ühtesulamine sellega, ja käesoleval korral arvan viimast nägevat. Näib, et autor pole seda maailma kõrvalt tundma õppinud, vaid sellega ühes kasvanud. Siin ei ole otsimise hoogu ega leidmise kirge. Teose toon tõuseb ja laskub ainult sedavõrd, et aine koomilist või traagilist meeleolu vastata. Mõni koht, nagu vanapaari härjavärsi püüdmine, on rahvaliku huumori poolest võrratu. Tuletage ühtlasi meelde ka tulekahjueelse õhtu idüllist kirjeldust, mis nii lihtsate abinõudega südant pigistavat õnnetuse aimust häratab. Teose protokollilisest naturalismist hoolimata ei puudu sel ometi oma filosoofiline sisaldus, kunstiliselt tagasihoidlik, äärmiselt rõhutamatu põhitoon. See sureb, kelle osa on elu; see jääb elama, kes peaks kaduma. Võideldes loovad noored uusi elumaju — uusi eluvorme. Kui need valmis, surevad nad ise. Kunni nende järeltulejad aga kasvavad, on toad jälle pehkinud. Nõnda ei saa elu ilalgi valmis. See on isiku ja ühiskonna kurbloomus.

Nõnda näeme, kuis Tammsaare selles teoses ühtlasi järjekindla, viimseni tipuni viidud naturalismi ahelaid hakkas tundma. Kõigest mõttetu elu kopeerimisest hoolimata, ehk, võib olla, just sellepärast, hakkasid läbi hallide naturalistlikkude protokollide ometi miskisugused ideelised väljavaated avanema. Sest inimene on juba ükskord mõtleval olevus, ta ei suuda ka kõige parema tahtmisega täiesti juhuslikka, ilma millegi põhjendusega väljavalkut inimeste ja elunähtuste hulgas teha. Kuid iga isikulise temperamendi juhul tehtud valik on iseenesest juba miski idee. Seda näeme ka Tammsaare puhul. Siit pääle katsub ta oma jutustusele juba piiratud ainet, sündmustikku, kokkupõrget ja selle arendust leida, mis varem talle hoopis tähtsuseta näis olevat. Kuid see asetab ülesandeid, mida äärmise naturalismi vaimus kasvanud kirjanik otsekohe ei suutnud täita. Tammsaare oli harjunud ainult pilte pakkuma, nüüd pidi ta jutustama. Ta tundis ainult animaalist, ääretu aeglaselt liikuvat elu; nüüd pidi ta loogilist hingeelu arenemist ja psühholoogilisi murranguid kujutama. Sellest vastolust järgnevat meetodi nõrkust ja stiilide segunemist paneme ta järgnevates jutustustes tähele. Selle all kannatab novell „Kes

oli koolmeister ?“ („Kiired“ II) ja pikemad jutustused „Raha-auk“ ning „Üurimisel“.

„Kas sa ikka alles kaevad ?“ Selle küsimusega algab „Raha-auk“. Jah, inimene kaevab, puurib, uuristab ikka veel. Et ta kord ära ei väsi ! Et ta kord igavesti puhkama ei heida !

See on otsekui jätk „Kahele paarile ja üheleainsale“. Kuid kuna Tammsaare enne vaevalt veeteerivat elu esitas, on selles nüüd kirge ja vere lainetust. See on seesama kantnikupaar, kelle poeg linnast koju tuleb. Kuid kuna vana kantnik enne päevast päeva elas, ilma vähemagi tuleviku lootusega, siis kannab Liivamäe Marti idee: raha-auk. Ja kui vana kantniku naine ainult alalõpmata lapsi sünnitas ja tööd tegi, siis peab Liivamäe Liisut usuvaimustus üleval. Ning kuna kantniku poeg ainult vanemaid laste rohkuse pärast tuli noomima, siis tahtis Liivamäe Hans kogu oma ümbrust ühiselulise ülekohtu tundmisele häratada. Kõigil neil inimestel on ideed, mis nende elu endises roopas edasi ei lase veereda. Kuid ideed sarnastes tingimustes on hädaohtlikud.

Nad on seda nii autori tegelastele kui ka temale enesele. Tammsaare on sellesse jutusse tahtnud koguda kõik, millest aja-järgu süda tuksus. Ta on esitanud usuhullustust, tööliste liikumist linnas ja maal ning karistussalkade tegevust. Kuid kõigest sellest saame haruldaselt ebatõelise, kunstlikult komponeeritud kogupildi, ebausutava maailma ebamaitsetavas valgustuses. Teisel ei ole nii ainelist kui ideelist selgroogu. Aine on küll väga huvitavalt valitud, kuid ometi ei kerki see raha-auk teost koospidavaks sümboliks, vaid kõik vajub laiali. Suur punaste aastate eepos on meil veel ikkagi kirjutamata. Selle ülesande kallale pole õieti veel asutudki.

Kuid siitpääle näib idee ja hingeeluline probleem ikka enam ja enam Tammsaart enese poole tõmbavat, — ja kahtlemata paremate järelustega. Tema uue novelli „Üurimisel“ toon on kargemaks ja lihtsamaks muutunud. See on igavam, värvivaiem, kuid ühtlasi ka vähenõudlikum ning maitsetavam teos. Targutavaid kõrvalekaldumisi on vähe, liiategi on need siin juba osalt raamatu ainst tingitud. Juba kolmas kord leiame Tammsaarel samasugused tegelased samasugustes tingimustes eest. Ja ometi kui erilistele järelustele juhatavad need ühesugused eeldused. Oldi veel patriarhaalse maaelu kujutamise ajajärgus, — ja „Kahes paaris“ tuleb poeg linnast koju, et omi vanemaid perekondlikudel põhjustel noomida. Meeli täitis ühiselulise käärmise lõõsk, — ja „Raha-augus“ tuleb noormees sünnikohta, et seda lõket ka säääl süüdata. Ja kui isikuprobleemi aimust õhus võis tunda, — tuleb jutus „Üurimisel“ haige soldat oma saladusega koju, et siin inimese hinge varjatumas maailmas tormi tõsta. „Üurimisel“ on õieti esimene Tammsaare teos, mis huvitab, ja seda mitte oma „kriminaalsuse“, vaid hingeelulise usaldatavusega. Ja ühtlasi paneme siin esimene kord tähele Tammsaare püüet, oma

ülesannet piirata, selles ainult üht probleemi näha, kuna kõik muu, näit. ühiselulised vahekordad sel juhusel, täiesti kõrvalise tähendusega on.

Jutus „Ürimitel“ peitub ühtlasi „Pikkade sammude“ algidu : noor tüdruk armastab samal ajal kaht meest, ja seda aimates tapab üks mees teise armukadeduse pärast. Teatud pisukesed detailid kanduvad ühest teosest teise: kui eelmises jutustuses vana perenaine sureva poja voodi ees jutustab, et ta „juba kolm ööd ja päeva suure paja sooja vett täis“ hoiab surnu pesuveeks, siis tuleb meil kohe järgneva novelli emand Martin ja selle surev mees meelde. Kuid kuis on vahekordade aineeline ja hingeeluline tasakaal muutunud! „Pikkade sammude“ päätegelaste hinged on mitu korda peenemad, komplitseeritumad, neis on lugematu arv kõige vastupoolsemaid sugemeid, mis nende tegevusiha paraliseerivad ja neid igast järsumast ning otsustavamast sammust tagasi hoiavad. Siin on armukadedust, võistluse tungi, piinamise rõõmu ja haiglast uudishimu isegi enese hingeliigutuste kohta. Siin on kõige raskemalt sõnastatavaid algitudmusi, mõistuse ja südame enesearmastusest dikteeritud, mille hulgas isegi rõõm oma armsama languse üle ei puudu. On hirmus mehe egoismi ääretus! Kuid, võib olla, oleks see palju väiksem, kui mees küllalt väärtuslikku põhjust leiaks oma egoismi ohverdamiseks? On masendav naise tühimeelsus ja pääliskaudsus! Nii mehe kui naise nõrkused on nõnda valdavad, et ka autor nende eritlusel miskisugusele järeldusele ei jõua. Ta ei tea enam isegi, mis oma tegelastega pääle hakata. Mõni teine kirjanik oleks vahest optimistlikuma lõpu leidnud. Võimalusi selleks oleks, ja ka naistegelane loodab seda. Mõlemad on eksinud, mõlemad on „langenud“, nad teavad, kui nõrgad, egoistlikud ja inimlikud nad on, — kas ei võiks nad neil eeldusil lõpulikult ühte leppida, — muidugi juba ilma miskisuguste illusioonideta? Kuid Tammsaarel pole niigi palju optimismi. Liiategi oleks see vahest midagi liig kavandlikku ja loogilist olnud. Ta lõpeteb oma jutustuse parema meelega tühja. Ja see on tema muidu haruldase järjekindluse ja taktiga juhitud novelli ainus suurem nõrkus. Selles teoses valis Tammsaare esimene kord oma tegelased haritlaste hulgast. Kuid ühtlasi andis ta siin ka Eesti kirjandusele esimese artistiliselt haritud teose. On liig palju selle raamatu üle juba kirjutatud; selles on nähtud, nagu meil ikka, pääasjalikult söödamaad kõlbliseks ja ühiseluliseks targutuseks. Kuid vaadelgem seda ometi kõige päält nagu ilukirjanduslikku teost, väikest oma kuju ja vähenõudlikku vaimu poolest, — seda suuremaks kasvavad ta teened Eesti kirjanduse ajaloos.

„Pikkades sammudes“ ütleb naistegelane nooremehele, et ta tema poolt iial neid tundmusi pole oodanud, mis teiste meeste poolt. Ta oli arvanud teda ainult inimest otsivat, ja viis sellepärast siis selle, mis „üle jäi“, kellegi teisele. Sedasama kordab ka „Noorte hingede“ naistegelane. Nii riivab uus teos ühe kül-

jega jälle eelmist probleemi: isiku kiindumuse tarbe mitmekülg-
sust ja egoismi ühekülg-
sust. Kuid teose kunstiline saavutus on see-
kord kahtlemata märksa vähem. Olen mitmesugusel põhjusel ja
juhusel „Noored hinged“ mõne aasta jooksul, mis raamatuilmumisest
kulunud, neli kunni viis korda läbi lugenud. Alles viimase lugemise
järele arvan, et ma teose sisust enesele miskisugust ülevaadet suudan
kujutada, seda üleüldse tervena näha. Kuid selleski, mis näen,
ei leia ma teose õiget *raison d'être'i*, olemasolu õigustust. Vae-
valt vilksatab, ja juba kaob jälle idee punane lõng vesiste epi-
soodide hallis rätgas. On üleüldse parem, olla rääkimata selle
raamatu jutustavast sisust. Tema meeleoluline maailm aga pakub
ometi mõnesuguseid huvitavaid momente.

Enese ja teise piinamine, meelega kannatus, psühholoogiline
sadism, — kõike seda leidsime juba „Pikkades sammudes“. Nüüd
on neid omadusi mitmekordselt rõhutatud. Missugune Sisyphose
ülesanne on neil „nooril hingil“: saavutada oma hinge väljendu-
ses sarnast ulatust, et teine seda u s u k s! Sõna on selleks lõp-
mata kerge, suudlus, kallistus liig nõrk. Peaks andma kõik, et
teine usuks. Kuid isegi naise „kõik“ on mehele liig vähe. Jutus-
tuses „Üle piiri“ ei pörka naistegelane ka selle eest tagasi. Kuid
sellegagi saavutatakse usaldust ainult silmapilguks. Mehe egoism
on liig suur, et naine seda millegagi lõpulikult võiks võita. Võib
astuda „üle piiri“ füüsilises, kuid mitte vaimlises mõttes. Hinge
kahklusel ei ole piire. Üksi laste kombel ebateadlikud võivad
olla õnnelikud, kuid nende õnn on ka laste õnne kombel ebateadlik.

„Üle piiri“ on Tammsaare psühholoogiliste teoste hulgas kõige
otsejoonelisem oma ehituse poolest. Selle raamatu küüniline
vaimurikkus on nii suur, et meie publikum ehmatusest tummaks
jäi ja arvustus ta poolenisti surnuks vaikis. Tõsi, sarnane raamat
ei näi kirjandust edasi viivat ega üleüldse sellesse kuuldvatki,
sest ta on oma olemuse poolest otsekui miski pamflett või paroo-
dia. Kuid mis sellest! See on nii vaimurikas raamat, et seda
koguni piinlik on tõsiselt võtta. A. Jürgenstein süüdistas Tammsa-
saart selle puhul peaaegu Bernard Shaw' plagiaadis. Kõne plagi-
aadist võib muidugi jätta, kuid küünilise iirlase nime on tõepoo-
lest õigel'kohal meele tuletatud. Ja „seltskonnal“ on põhjust nina
kärtsutada: on ta ju ise üksainus suur doktor Kalamaa. Tammsa-
saarel on ikka olnud tugev kalduvus *épater les bourgeois*, õritada
kodanlast.

Üks uus väärtuslik omadus tuleb ses teoses Tammsaarel
nähtavale: pärast isikulisi mina-juurdlusi näeb ta jälle ühiskonda,
kui mitte nii palju majanduslikuna, siis moraalsena nähtusena.
Näeme ta tegelasi algusest pääle nende reaalistes vahekordades.
On vana tõusik-kaupmees, sel on tütar, tütrele tuttavad. Nende
inimeste elu riivavad veel mõned kõrvalised isikud, nii palju kui
päätegelaste vahekorra mõistmiseks tarvis. Ja see kõik on esi-
tatud hoo ning kergusega. Esimene kord jutustab Tammsaare
pika aja järele jälle vabalt ja voolavalt. Tal on siin hoopis sar-

naseid hingeeluliselt õieti aimatud üksikasju nagu neid leidub Eesti kirjanduses ainult Vildel. Mõtlen näit. episoodi, kus Hedvig kõige suuremas hingepeinas Roberti juukseid esiti sõrmitseb ja siis kisub ning rebib, kõike valu ja mõrudust sellesse liigutusse sulgudes. Hoolimata teose mõnest stiililisest nõrkusest ja, kõige päält jälle haruldaselt tühisest lõpust, on „Üle piiri“ ometi see raamat, mis Tammsaare kirjandusliku isiku arenemist ja endise kitsa raja võitmist markeerib.

Meie praeguste kirjantuslike oludega on seletav, et siin ka sarnasest teosest pean kirjutama, mis veel trükist pole ilmunudki. Kuid lohutagem end sellega, et kirjanduse ja trükipaberi mõiste mitte just üks ja seesama ei ole. Sellepärast alamal mõned read ka Tammsaare käsikirjalise pikema novelli „Varjundite“ puhul.

Tema novellide päälkirjus on nähtud alati miskisuguseid tunnuslauseid. Nii on päälkirjad „Pikad sammud“, „Noored hinged“ ja „Üle piiri“ pakkunud kõige päält ühiselulistele moralistidele häid lähtekohti. Jatkagem siis nende meetodi. Tammsaare viimase trükitud novelli nimi oli „Üle piiri“. Nüüd on ta tõesti väliselt astunud üle oma endiste ainete ja tegelaste piiri. On kõrvale jäänud tema harilikud mees- ja naisüliõpilased Tartu või Tallinna väikekodanlikus ümbruses. Kuid niisama nagu endisest ainelisest maailmast meid on viidud Kaukaasuse mägestiku dekoratsioonide vahele, nii on ka vaimliselt endise pool-simuleeritud ilmamure ja elujõuetuse asemel tõsine kannatus ning tiisikushaige kurb elujanu. Ah, autor on vaheajal nii palju elanud ja kogunud! Kui tema uue novelli päälkirjast miskisugust allegoorilist sisu tahaksime otsida, siis oleks see vahest ainult kunsti-tehnilises mõttes võimalik. Selles päälkirjas peitub tema impressionismi iseloomu kokkuvõte. Sest kui keegi meie kirjanduses nii stiililist kui psühholoogilist impressionismi on edustanud, siis Tammsaare omal hilisemal tegevusjärgul.

„Varjundite“ aine on ühe Kaukaasuse tiisikushaigete sanatooriumi eluga väliselt piiratud. See on väsinud, palaviku-rauge maailm, kus kahe tiisikushaige kurb armastus mööda kulub. Sarnases maailmas ei ole üldse maksivad harilikud hingeelulised seadused. Siin elatakse miskisugust unistuslikku ja ometi nii saamatut elu. Palavikuline vaimupingutus tõuseb nii kõrgele, et päätegelane isegi tõelise ja ettekujutatud vahel vahet ei suuda teha. Kõik ilmub omal valgustusel: kangelase armastus ja kannatus, kõik on peidetud rauge ning lapseliku looriga. Ka Tammsaare ironia ja paradoksi vaim on siin looritud. Kuid ometi on kõik paiguti jälle endine: egoism, eneseimetlus, võistluse iha, kui mitte muuga, siis oma haigustega. Endine on ka flirt, tahtmine meeldida ja iha armastada. Sest kirk haarab ka inimese, kel on „ametiks haigused ja elukutseks laiskus“. Kuid see on tõsine tundmus, mitte poos, ja õieti esimene kord usume Tammsaart täielikult. Kui kurb ja liigutav on selle noore tiisikushaige tüdruku alasti keha, mida tema armsam, niisama haigusest palavi-

kus, kirjeldab. Kõik sensuaalne on hävinud, on jäänud ainult vaim — selles armastuseavalduses päev enne surma. Ja ometi ei lõpe jutustus noore naise surmaga. Mees jääb ellu, ja veel pool teosest vestab mehe mõtteist ning kannatusist, kes pooltervena jälle tagasi põhjamaale tuleb. On varane, seda teost lõpuliikult hindama hakata, kuid usun, see on igatahes sügavam ja isikulisem kõigest Tammsaare teostest. Neid omadusi aga oleme tihti puudu leidnud tema toodangus, puudu vähemalt sarnasel kujul, et meie ka omapoolt neid tunda ning maitseada võiksime.

Olen jätnud viimaseks Tammsaare kõige kunstiväärtuslikuma raamatu, tema „Poisi ja libliku“. Raske on sellele raamatule tema teoste nimestikus õiget kohta leida. See on sündinud kogu ta kirjandusliku tegevuse kestes. Siin on mõned jutustused pärit, võib olla, ta kõige varasemast küla-naturalismi ajajärgust: kolm esimest novelli. Siin tuletavad mõned miniatüürid meeide „Noorte hingede“ paradoksiküllast ajajärku: „Balaganis“, „Ühele noorele naisele“. Ja siis on allegooriaid, mis „Varjundite“ elu ja surma vaikset resignatsiooni hõõguvad: „Süüta armastus“, „Poiss ja liblik“. Kuid niisama on kindel, et neile teostele nende praeguse unistusliku õrnuse ja sümbolistliku valgustuse, mis neid pehmena sinipilvena ümbritseb, alles kirjaniku hilisem elu- ja kunsti-kogemus on annud. Võrreldgem ainult tema esimisi külajutte „Poisi ja libliku“ alguses avaldatud kolme novelliga, — missugune vahe! Ühel pool kuiv naturalistlik protokoll, teisel pool väliselt realistlik, kuid sisemiselt ometi nii erk ja tundeküllane proosa. Kuhu on jäänud Tammsaare indigneeriv paradoksivaim, kuhu tema küüniline ironia! Niisuguse rahu ja vaigse muigamisega võib kirjutada inimene, kes juba palju on kogenud ja asjade ning ideede relatiivsust mõistnud. On, nagu oleks see Tammsaare enese südamest, kui ta ühes jutus ütleb: „Elage minu päivini, kannatage niisama palju kui mina olen kannatanud, siis saavad kõik sõnad ja arvamised nii tähtsusetaks, et nad vastuvaidlemise vaeva ei tasu“.

On ajajärke ja on põlvi, mil isik ju noorena sellest kannatuse ning resignatsiooni lätest on sunnitud jooma. See on vanaduse traagika, mis „kesk elu vaevarikast rada“ südame jäätava liinikuga ümbritseb. Ja see vanaduse traagika näib nii tihti viirastavat Tammsaarele. See näib talle hirksam kui isegi surm, mille kohta tal veel mõni lohutav sõna leidub. Sest see hävitab isegi teadvuse enese traagikast. See on kõige liikuva ja võrsuva jäine kangistus, mis võib vastikust häratab, ja mida Tammsaare Kulno „unenäos“ püüab väljendada. Rutakem elamisega, rutakem maitsemisega, kunni veel suudame! Kuid elu kiirustab mööda. Mida enam maitsemisega ruttame ja selles teadlikud tahame olla, seda vähem õnnestame. Elu „tähtis päev“ läheb mööda, ilma et seda õieti oskaksime tarvitada. Rabeldes pää kohal heljuva libliku järele tallame puruks viimsedki lilled. Ja siis tuleb pettumuse suur mõrudus. Ainult veel vaimline supe-

rioriteet, mõttekujutuslik üleolek aitab seda valu kergemini kanda. See muudab isikliku kannatuse kunstiliseks resignatsiooniks. See on ööpik vangikoja ees sanglepas, keda pime kuningas kuulab, unustades nälja ja janu, unustades aastate vaikse veeremise.

Friedebert Tuglas.

Ühe romaani algus.

Kolm päätükki.

Herra Strindbergi restoranis.

Pilukil silmil sohval pikutades ning sigarit suitsetades otsustasin vaigistada teie uudishimu: täna sõidan väljamaale. Jätan jumalaga kodulinna tolmused uulitsad, pimedad café'd, käärikad ajalehed ning teid, aulikud daamid, kes rikkunud küllalt mu närve. Igavaks jäid teie hall-kollased näod, teie alaline kordumine armumängus, teie talumehelik mõtlemisviis. Kuid ärgem rääkigem sellest . . .

Pole mõtet varjata tõtt: olin minagi sügishalli päevana igav, kohmetu ja arg, kelle pääle maksis pahandada. Kuid luban tagasi sõita armsa noormehena, kes juba teab, mis teiega teha. Räägin siis Pariisi naistest ja Neaapoli öist, et jääks teil ainult kuulata mu soravat juttu. Kuidas kõndisin Rooma pimedail uulitsail, vaadeldes bronkspõskedega daame, kes hääne silmiga suutsid joovastada mind. Kuidas unistasin kiiktoolil, sõites Mustamere vetes ning tundes juustes naise pehmeid paitavaid sõrmi. Kuidas sõitsin Pikello mägestiku poole, mis paistis väljasirutud käe kaugusel, kuid milleni sõita kulus igavik. Kuid ärgem rääkigem sellest . . .

Tõuskem parem sohvalt ning kõlistagem tüdrukut. Ta on üks niisugune edev eit, kellega tegemist teha raske ning kes mind oma arusaamatusega ikka pahandanud. Kunagi ei tea ta, narriku, kunas mul tuju juua õlut, kunas theed, kunas konjakit. Rõõmustan tast lahkudes ning olen nõus talle kirjutama parema atestaadi, et ta võiks rikkuda teistegi närve.

Läinud vist minutit viis, kui uks avatakse ning tüdruku punane nägu ilmub ukse praole.

„On rongini palju aega?“ küsin mujale vaadates.

„Neli, viis tundi, seda ikka kindlasti,“ vastab unine hääl.

Soo, siis nelja, viie tunni pärast sõidan minema — ilusate unistuste maale. Kõik on selleks valmis: suured reisikorvid seisavad keset tuba, kirjud paberid taskus ning laual kaart üksikasjalisemate tähendustega. Ainult seltsimeest ootan veel, kunstnikku, kellega ühest kausist kapsaid süies kui vennaga harjunud. Ta on küll veidi iseäralik poiss, kes valmis käima talvelgi ölemüt-siga, kuid kust neid häid poisse ikka võtta.

Ootan teda täna siia, sest ta avaldas nõusolemist enne paa-riaastalist lahkumist minna minuga herra Strindbergi restorani, mis kuskil kõrvalises linnajaos ja kus meie algajate kunstnikkude

väike ringkond armastab unistada. Sää! haudume omi romaane, maale, kompositsioone. Sää! neame oma kunsti, kes meid petnud armukesena. Sää! sünnivad meie pisi-tillukesed ideed ning meeleolud. Sinna lähen tänagi, et jätta jumalaga boheemi-elu, herra Strindbergi ning seltsimehi.

Rõivisse pannes langeb pilk seinale, kus rippub mu seltsimehe koopia Järnefeldi maalist „Metsapõletajad“, mis mulle Soomet kõige paremini kujutab. Mõtted võtavad teise pöörde. Meele tulevad need lõpmata Eesti perekonnad, kes korralikult paar korda aastas Viola, Baltica või Concordiaga Soome sõidavad, kontrabandina sealt kuubede alla pesu kaasa toovad ning enne maale-tulemist Tallinnas Soome saapad jalga panevad, et siis teha süütu näod ning lausuda tolliametnikkude tähenduste pääle: „Need saapad käes äripäevaks, jalas pühapäevaks, aga need — need samuti, nagu juhtub“. Meele tulevad proudad ja preilid, kes Soome tuulutama sõidavad, mis neil geenuste asukohaks, väljamaaks ning kõigi asjade ideaalseks keskkohaks. Igal juhtumisel kõnelevad nad sulle sellest sõidust, et sa häbelikult silmi peites võid punastada ehk igavuses magama jääda. Sää! näitab ta sulle uhket panamat, sää! aluspesu, sää! kõneleb Runebergi bulvarist, Maksimi kinost, Lõnnroti ausambast, sää! loomaaiast kusagil saarel Helsingi läheduses, kus karud puuris, tantsides tagumistel jalgadel, teinud prouale silmi . . . Ah, missugused kirjanikud sää!, missugused luuletajad, missugused kunstnikud! Ühel preilil olnud õnn juua tass kohvi Jaapani kafés kellegi noore luuletajaga, kes lausunud talle: „Aulik preili, julgen teha tähendust, et kingapaelad Teil lahti“. Ning see kõlanud nõnda ilusasti, armsasti, et preili punastanud õnnest. Kes oskab meil ütelda midagi sarnast!

Oodates seltsimeest, viidan lobisedes teiega aega. Oleksin peaaegu unustanud nimetada oodatava nime. Bruno Erms on tema nimi, Bruno Erms. Loodan, et olete kuulnud seda nime, sest kes küll ei tunneks Bruno Ermsi! Lühikesed kasvuga noormees, põetud vurrud, ammu moest läinud kuub, lühikesed ruudulised püksid, käies pillub pikki käsi. Suvel kannab vahel nahkmütsi, talvel õlekübarat, — nõnda kuidas lubavad olud ning tujud. Nõnda kuidas käimisi Püha Antooniuse lombardi, millega tal ligidane ärihine ühendus. Sügisõhtu videvikul, kui pori katab uulitsaid ning vihma pisardub lõpmata, kes pole näinud herra Ermsi kõndivat tõstetud pääga ja naervate silmiga! Ilusail päikese päevil istub ta kodus ning sirutab laisalt konte, tundes igavust ja tühjust.

Kuid oodake, see oligi Erms, kes praegu eestuppa astus. Kuulen lõbusat jutuajamist tüdrukuga. Noh, sedaviisi teeb ta ikka! Kõneleb tüdrukuga pika jutu maha, saab talt värskemaid linna uudiseid teada ning alles siis astub tuppä. Olen teda noominud, olen palunud, olen rääkinud, et sarnane sõbrustamine teenijaga rikub mu autoriteeti. Aga Ermsil nii vähe arusaamist autoriteetlikkusest ning klassivahest. Naerdes vabandab armsasti, kuid järgmine kord ei ole piiskagi parem. Nagu tuleks talust juurdunud i. aditsi-

oonidega, talumeheliku naiivsuse ning lihtsusega. Kuna meie noored kunstnikud, linnas tehes võlga, otsime taskust raha ning vabandame selle kodu unustamisega, vaatab Erms võlauskujale lapselikult silmi ning lausub süütumalt: „Ei, armas inimene, raha mul küll pole. Ajad on sandid ning iga päevaga jääb seda ikka vähemaks, mida kõlbaks pista suhu“. Kõigil veel meeles vahejuhtumine Ermsiga, kui meie seltskonna daamid panid tema auks pidusöögi toime. Erms oli akadeemia stipendiumiga väljamaal käinud, säält suurte lootustega tagasi tulnud ning oli röömus kodumaalaste auavalduse pärast. Purjus ilmus banketile, näpistas daami põsist ning näis olevat endaga üsna rahul. Sest ajast on nii mitmed uksed Ermsile kinni, mis aga seltsimeest kurvastab vähe. Prouade rumalad kriukad, ütleb ta naerdes ning lööb käega.

On vist pool tundi mööda läinud, kui koputamist kuulen.

„Noh, tere ka, vana sõber“, lausub Erms talumeheliku lihtsusega. „Sa vist unistad juba oma reisist ning tunned end seitsmendas taevas. Ära unista midagi, vennas, Pariisi naised ei hooli sinu sarnasist karupoegest“.

Oled vist möödaminnes juba käinud herra Strindbergi juures“.

„Kahjuks pole saanud selleks aega ning lubasime ju minna ühes koos. Uidelsin ringi ning olen jälle poole targem“.

„On midagi uudist?“

„Jalustrabavat midagi, väljaarvates ehk seda, et ka mina otsustasin väljamaale sõita. Tunnen pagana janu hää õlle ning whiski järele“.

„Sina sõidad väljamaale? See on ju üsna röömustav, kui aga sina minu taskute raskust oma kasuks ei hinda“.

Erms istub ning muigab. Tema lai suu tõmbab viltu ning silmad välguvad.

„Rumal“, lausub ta, vaadeldes mind kahjatsevalt, „ilmas on veel rahasid pääle sinu omade, tarvis ainult hääd ideed, et nad oma taskusse hakaksid voolama. Ning mul on sarnane idee“.

„Midagi utoopilist või kriminaalist?“

„Koguni mitte. Meil tundub janu rahvuskunsti ning kirjanuse järele. Kui maaliksin mõnda abjakat keset laenetavat rukkipõldu ehk mõnda taluete lehma lüpsmas, arvad, et pangaherjad keelaksid mulle laenu? Ehk kui sa kirjutaksid isamaalikka reisikirjeldusi kodumaalt, arvad, et su näljase krediit ei tõuseks meie pankades?“

„Seega tahad öelda . . .“

„ . . . et meie suve kodumaal mööda saatma peame. Üsna õieti arvatud. Kes sõidab suveks väljamaale? Üksi sinu sarnased puupääd, kel vähe arusaamist ilma asjust. Sinna sõidame sügisel“.

„Sinu idee võib olla hää, aga ta ei kõlba mulle“.

„Miks, kui küsida lubad? Ah seepärast, et Sul juba mõned rublad taskus? Oota, asjal on veel teine külg. Kodumaal uideldes õpime tundma ka Eestit, süveneme selle poeesias ning mee-

olus, mis meie mõlemile tarvilik. Kõigist maist tunneme Eestit siiski kõige vähem ning see pole kiituseks meie“.

Erms süütab energilise liigutusega sigari põlema, lugedes asja otsustatuks. Tõepoolest, mu sõbral võib õigus olla, sest mis teen ma suvel väljamaal, kunsti-elu vaheajal. Selle asemel võiks natuke ringi kolada, metsis hulkuda ning taludes elada romaane.

„Kuule, Erms“, lausun kahevahel, „võib aga juhtuda, et su maalid küllalt isamaalikud ei saa ning seega ka rahameestele ei imponeeri, mis siis? Ehk kui minu kirjutused küllalt tõutervendusele ei vasta?“

Erms vaatab minu otsa sarnase pilguga, et kohe kahtlustuse tagasi võtan.

„Meie reis algab homme“, ütleb ta kindlasti, „nüüd aga oleks aeg minna Strindbergi juure, kus asja üksikasjalisemalt võib läbi harutada“.

Võtame mütsid ning astume välja. Kevade kergemeelne elevus vastutulejais, mureta uitavas nooruses. Igatsus tunda kaisutusi, kuulata õhtu videvikul sosistavat häält, vaadelda pilvi ning kuuhelki virvendavas vees. Vaadelda silmi, kuhu võiks uppuda, kaotades mõistust. Süda hõiskab noore hirvena, kes tunnud kevade lõhna, mis teinud ta edevaks ning rõõmsaks.

Herra Strindberg seisab restorani uksele ning teretab meid juba kaugelt. Ta aetud nägu on hall, kitsad silmad unised ning käed rippuvad lodevil. Õigust üteldes, ta nimi pole küll Strindberg, vaid Adam Sikk, aga võib siis viisakas herra kanda sarnast proosalist nime! Kord laenas keegi noor kunstnik Adam Sikkilt rubla, jättes panti August Strindbergi raamatu „Punane tuba“. Varsti pääle selle kurva loo suri kunstnik ning võlg jäi tasumata. See oli meie restoranipidajale niisuguseks lõõgiks, et terve nädal käis mõirgavana ringi, panti pandud raamatut vihaselt pildudes laualt lauale. Katsus teda müüa küll ühele, küll teisele, laenatud summale protsente ning ärituse raha juure arvates, kuid meil polnud lusti raamatut osta sarnase hinna eest. Siis sülitas vanamees oma restorani nurgad täis ning katsus katta kahju seega, et hakkas raamatut lugema. Luges korra, luges ka teise, kuni sisu talle pähe jäi. Ning siis arvas enese olevat targa, meiega igal pool ja juhtumisel rääkides Strindbergist ning ta „Punasest toast“. Siis ristisime teda ka selle nimega, mis vanamehele hästi näis meeldivat. Ta oskas hinnata meie lugupidamist ja lahkust, mis avaldus huvituses meie vastu.

„Tere, herra Strindberg“, lausub Erms sõbralikult, „pean teile teatama kurba uudist“.

„Mis on siis juhtunud?“ küsib vanamees huvitatud.

„Võite homme oma kõrtsi ukseid kinni panna, sest meie, paremad külalised, lahkume siit. Väga kahju, et teil see õnnetus langenud osaks, kuid avaldame oma tõsisemat kaastundmust. Ning see kergendab loodetavasti teie südant.“

„Kuhu siis mõtlete minna?“ küsib Strindberg muigates.

„Üitama, herra, ikka uitama. Raputame linna tolmu jalgelt ning katsume mujal õne. Nüüd aga jooime selle kurbliku lahku-
mise pääle klaas õlut, katsudes leppida olukorraga“.

Herra Strindbergi tagumises toas arendame reisiplaani. Erms tõmbas taskust Eestimaa kaardi, kirjutades selle servale Ferdinand Karlsoni sõnad: „Neile, kel veel usku on Eestisse“. Herra Strindberg vaatab ning raputab pääd, olgugi et meie tujudega harjunud ning näinud meid igasuguses meeleolus. Ta imestab meie asjalikkust, sest on ju pidanud meid lasteks, suurteks lasteks, kes räägivad palju, unistavad hästi, aga midagi ei tee. Midagi, millele oleks tema silmis mõni väärtus. Maalida pilti, kirjutada romaani, see võib olla lõbusaks ajaviiteks, mitte aga tööks. Lõbusad poisid, aga suured logelejad, — nõnda iseloomustab meid isalikult koputades õlale ning ulatades klaas õlut.

Üks ning teine seltsimeestest astub sisse, istub lauda ning tunneb huvitust meie ettevõttest. Talve raskemeelsus on kadunud nende nägudelt, silmis kevade soojus ning unistus. Möödaks pikad talveõhtud, kui kella haiglane tiksumine pimedas toas sünnitas mõtteid surmast ja tühjusest. Puudel rippuvad haljad kroonid ning kallistades pillub päike säravat kulda. Kadunud on lumi mustest hoovest, kadunud nukrus ja raskemeelsus. Ning mitmed meist astuvad uueste ärilisse ühendusse Püha Antooniuse lombardiga, katsudes rahaks teha kõike, mis võtmalik.

„Austatud herra Strindberg“, lausub Erms, „ära kanna õlut pudeli kaupa, mis läinud mul surmani igavaks. Too korv laua alla ning istu ka ise meie juure. Räägid meile „Punase toa“ kurvameelset tegelasist, et meil oleks lõbu ning naeru. Kahju, et oled poissmees: su naist austaksime prouaks, su tütreid preilideks. Sul oleks kaks kenakest tütart, valgepõselist, sinisilmalist tütart ning meie armastaksime neid.“

Hilja öösel lahkub seltskond herra Strindbergi restoranist.

Küla tänavil.

Juba mitmendat päeva rändame talust tallu läbi metsade ning soode. Kusagile ei malda jääda kauemaks konte sirutama, sest siin on moeks saanud pidada kurje koeri, kel pole sallivust võeraste vastu. Inimeste silmad kaastundmata hallid, mis tunduvad sügisilmana kollaslehelises metsas. Talude ümber õitsevad sirelid, kus all pikutades oleks kenake vaadelda pilvi ning unistuse suikel kuulata lehmade lüpsmist lautades. Aga peretütred, ilmudes pääle mitmetunnilise ehtimise lävele, peidavad häbelikult silmi ning ei malda meid kutsuda tuppa. Nende silmad veesinised ning põsed pronkspruunid, aga missugune nende süda, seda võib otsustada nende kurjest pennest hoovel.

Tüsedad peremehed valgeis pükstes, popsitades kustunud piipu, räägivad ilmast ning raskeist ajust, kuna olla meistertükk saada ots otsaga kokku. Bruno Erms näib teadvat neid asju pa-

remini, sest ta nikutab kaastundvalt pääd ning ohkab päris südamliselt. Mulle on võerad need kõnekäänud ning ma ei saa sellest kuidagi aru, mispärast otsaga tingimata kokku peab saama.

Kuhu ka ei ilmu, pakutakse piima ja mett, piima ja mett. Süda närbub sellest toidust ning pead piinliku teravusega ümbrust tähele panema. Kes teab, mis su'ga siin võersil võib juhtuda. Ainult Erms ei näi hoolivat midagi, ta on lõbus ning sööb noore jumalana. Kui aga süda närbub, näpistab peretütart põsest ning lausub kelmikalt :

„Aga preili seda küll ei tea, mida tahan. Tahan raasuke liha, või silku, või midagi soolast, mis teeks südame kindlaks“.

„Toon teile kohe“, vastab peretütar, puhkenud moomina punane.

„Üksi minule, üksi minule, sest mu sõber ei hooli soolasest. Ta on harjunud piima ja meega ning ta suu ei kannata soolast“.

Ning herra Ermsile tuuakse liha, kuna mina võin neelata sülg. See Erms on nähtavasti ikka suur võrukael, kellega pole sugugi lõbus hulkuda. Ta on kõigea rahul ning ütleb mind olevat herra, kel võimatu süveneda maa poeesiasse. Kusagil metsas magades, kuulan vaikust, tundes külma ning õudust. Ning nähes Ermsi rahuliselt hingavat, tulen otsusele, et sarnane hulkumine võib pakkuda lõbu üksi tema sarnastele herradele. Mul tunduks parem magades laias voodis, kuulates kilki ahju praos, kes talumeheliku usinusega saeb ja saeb, küsimata tänust ning palgast. Vaa hommikul läheksid aknast mööda sead, kes karjapoiis piitsa hoopidel armsalt vingusid. Päike oleks kõrgel, kui peretütar uksele ilmuks, lausudes häbelikuna: „Kas herra ei jooks klaas piima?“ Nüüd aga ei sünni midagi sarnast. Tihti tuleb öö tulekul heinaküüni ronida ning kerasse tõmmanud kudagi viita aega.

Säh sulle nüüd väljamaa, Pariisi naised ning Neaapoli ööd! Säh sulle, armas sõber, Alpide lumised harjad ning kiiktool Mustamere sõidul. Ääretu soo krogistab mädanevat kurku, kattes mudase samblaga pinda. Inimesed elavad oma väikest elu, läbi imbutunud soo igapäisusest ning hallusest. Nende näod on kurblikult kollased ning kaastundmatud. Nendele ei sünnita rõõmu võtta vastu kunstnikka ning tunda au, et sarnased mehed viibivad nende katuse all. Kes tüdruk vaatab sind kaastundmusega, armsalt pilgutades silmi, ning paludes aita! Kes perenaine koputab sulle hääsüdamlikult õlale, lubades viita päevi ta katuse all! Kes peremees paneb silmapilguks piibu kõrvale, ulatades toobiga koduõlut ning vabandades, et tal paremad pakkuda pole! Nad on uppunud oma väiklusesse, süvenud igapäeva hallusse. Kevade vilistab lepike, aga nad ei kuule seda, jõgi vuliseb kui meelest ära, aga nad ei näe seda. Nad räägivad mingisugusist otsest, mis tingimata kokku peavad saama. Tõsiste nägudega meisterdavad vist nende otsade juures ning on rõõmsad, kui keeruline asi nendele õnnestab. Jumal küll, oskad sellest aru saada!

Sammume vaikides kumbgi oma tee äärel, mõteldes omi mõtteid. Rohelise siidina laenetab teeäärel rukis ning kaugemal paistavad talude sammeldanud õlgkatused. Vesistel niitudel õitsevad kuldkollased lilled ning konnad krogistavad päris armsalt. Päike vajub tulekahjuna alla, süüdates põlema raskeid pilvi.

Poiss sammub vilistades mööda põllu rada. Ta on särgi väel ning valgeis aluspükstes, õlekaabu sügaval silmil. Ta läheb naabri tallu, kus lakas ootab teda sinisilmaline piiga. Poiss heidab tüdruku kõrvale, näpistades teda rinnast ning naerdes väsinud inimese naeru. Ta paneb käe ümber tüdruku piha ning tahab suudelda ta huuli. „Oota“, lausub tüdruk unistavalt, „kuuled ööpiku laksutamist aias?“ Poiss kuulatab silmapilgu ning tõmbab siis tüdruku uuesti rinnale. „Oota, Priidik, sa kuuled ometi ööpikut?“ küsib tüdruk uuesti. „Noh kuulen, mis sellest?“ lausub poiss rahulolematalt. Aga tüdruk ei tahagi muud: magada hinge hoides poisi läheduses ning kuulata ööpiku laksutamist aias. Mitte sõrmekestki liigutada, olla surnuna, kuulates kevade öö häält. Poisile arusaamata naise imelikud tujud: narri linnu pärast viita aega! Ta tõuseb laisalt ning virutab kõik kaga aia puhmisse. Nüüd ei laksuta sa enam, mõtleb ta tüdruku kõrvale heites.

Videvik süütab põlema tähti. Kuu peegeldub jõe vulisevas vees, rippudes nikelrattana metsa kohal. Lärmitsedes sõidavad mehed kõrtsist, lauldes karjuvalt: „Vaata, kurat, vihmaussi!“

Teeme teeäärde tule, et puhata väsimust ning selili lamades vaadelda tähti.

Ermsi nägu on kuuläikest kahvatu ning sügavjooneline. Pikad juuksed ripuvad korratult silmle, mis kitsad ja unised. Ta paneb maalikasti pääd alla, tule juure heites selili.

„Oled sa armastanud?“ küsin vaadeldes tähti.

„Ei sel inimesel muud meeles seisa, kui rumalused!“ lausub Erms ohatel ning konte sirutades. „Oleks nagu mõisliku inimese jaoks vana küllalt“.

„On see siis rumalus?“

„Minule küll, minule oli ta niisugune rumalus, et armid praeguigi veel mu säärtes“.

„Jutusta siis!“

Erms kõhatab ja vaikib. Siis tõstab pääd, vaadates ringi ning lausudes kurvalt: „Naise süda on uulits, kus keegi kauemaks ei jää peatama. Läheb üks ja läheb teine, aga kõik on ainult minejad“.

Siis vaikib ta jälle, nagu lugedes asja lõpetatuks. Kuid mõne silmapilgu pärast hakkab jutustama, kurvalt vaadates tulle.

„Olin väljamaalt tagasi sõitnud ning ülejäänud akadeemia stipendiumiga isale urtsiku ostnud. Tahtsin puhata pärast pikki aastaid, lamada selili heinas, kuulates putukate pirisemist. Oli nii kena viita laiseldes päevi, midagi mõtelda, midagi teha. Kaugel elust, kunstist ning naistest värvitud põskedega, kaugel elu karmus-

test ning hellitustest. Sää! nägin seda naist. Tuletan praegu meele ta nägu, pean imestama omi kalduvuisi ja maitset. Lihtsam küla tüdruk vesiste silmiga, rippuvate põskedega, rasvaste juustega.

Nooruses olin temaga mänginud, hullanud, unistanud. Nooruses oli ta mitu hääd nahatäit mu turjale veeretanud. Nüüd aga joovastas ta mind humalatenä. Videvikul litsusin mütsi sügavamale silmle ning läksin ta juure kui varas, kartes inimesi ning ennast. Ähkides pigistas ta mind oma rinnale, sosistades rumalaid sõnu ning naerdes oma tasast vastikut naeru. Sa küsid muigates, kus oli minu ilutunnne? Oh Jumal, olen nälgunud ja tuhandeid pildunud, olen ärisilte maalinud ja kunstitöödega hakkama saanud, olen daamide armualune olnud, olen ka seda küla tüdrukut armastanud. Noorus ei tunnud piire, võimatusi. Ei mäleta õieti kui kaua tüüris mu kurbloolik romaan. Mäletan selle lõppu, mitte just rõõmustavat minule. Kui ühel õhtul aita hiilisin, tõmbas mind tugev käsi põrandale, millele järgnesid hoovid. Siis visati laastuna hoovile, et kurjad koerad võiksid katsuda oma hammaste tugevust mu säärtes. Naene aga naeris oma tasast vastikut naeru, olles ükskõikne sündmuse vastu“.

„Ja siis?“ küsin huvitusega, kui Erms vaikima jäänud.

„Mis siis veel juhtuma pidi? Kolisin uuesti linna, et elada kunstile, värvitud põskedega naistele, boheemile ning neile, kes tunnevad kuidagi lõbu mu olemisest. Vahel päiksepäeval lamades voodis tuletan meele naist, kes ähkis ja puhkles vana reheahjuna, kui teda pärast pikka vaheaega jälle kord köetakse“.

„Ning siis jääd nukraks, deklameerides seda Verlaine'i luuletust, kus jutt naisest, kes toob ilmale õnne ning õnnetust. Ehk mäletad:

„Beaute des femmes, leur faiblesse, et ces maine pâles
Qui font souvent le bien et peuvent tout le mal“.

Olen kuulnud väljamaa kafédes seda tihti deklameeritavat“.

„Ei, mina ei armasta uppuda sentimentalsusse ning unistada asjust, mis närivad vaimu. Meele tuletades seda kurba juhtumist, olen tänulik mehele, kes murdis mu konte. Jumal teab, mis vastasel korral oleks juhtunud“.

Hommikupoolsel taeva äärel märkan õrna kahvatust. Ligidal metsas vilistab öökull teravalt, kui teatades hommikust. Tuli on kustunud, tuha all hõõguvad sädemed, vahete vahel lennates praginal laiali. Ermsi nägu on päris tahmaseks suitsunud. Laman selili, tundes une pehmet suudlust. Ümberkaudsis taludes hauguvad koerad; kuskil sõidetakse kivisel teel.

Unes näen kitsaste silmiga tüdrukut mind pigistamas ning mina ähin ja puhun vana reheahjuna, kui teda pärast pikka vaheaega jälle kord köetakse. Sedaviisi vaevlen kogu aeg, kunni lõpuks ärkan, nähes imestusega, et Erms mind tarvitanud padjaks.

„See ei ole sinust sugugi ilus, armas mees!“ hüüan vihaselt.

„Mis see ei ole ilus?“ küsib Erms silmi avades.

„Et mind padjaks oled tarvitanud“.

„Ikka räägib ta niisuguseid tühje asju, et häbi kuulata teda“, lausub Erms kurvvalt, õerudes uniseid silmi.

* * *

Jälle on õhtu vilu ja vihmane halli rangastusega taevas. Männa all istudes oleme norus ja nukrad, mõteldes elu raskeist päevist. Sedaviisi hulkudes võib jääda vanaks, omandada kortse näole, reumatismi kontidesse. Ei taha uskuda, et sarnane hulkumine tooks kasu meile, et võiksime süveneda kodumaa poeesiasse. Kui mitukorda parem oleks istuda praegu herra Strindbergi juures, kuulates ta naljakat juttu. Kui mitukorda parem oleks kuskil väljamaa cafés, silmitsedes naise ning kuulates nutvat viiuli triood.

Mööda teed läheb tütarlaps, mässinud rätisse. Pikk seelik vedeleb mudas, vist laenatud vanemalt inimeselt. Kүүrus ruttab vihmas väikesil sammel, kui kunagi laps.

„Tere õhtust, preili“, lausun sõbralikult, „ehk teate kohta, kuhu minna öömajasse?“

Tütarlaps seisatab, vaadates suuril silmil mulle otsa. Märkan ta kartust, ta lapselikku kartust.

„Ei tea“, vastab ta pikalt ning kogeledes.

„Ehk tulete istute meie kõrvale, kuni vihm läheb mööda?“

„Olen aus tütarlaps“, lausub ta punastades ning ruttab kiiresti minema.

„Ta on aus tütarlaps“, ohkab Bruno Erms, vaadates kurvvalt minejale järele. „Sa peaksid ometi teadma, kellega tegemist“.

Tütarlapse suured saapad vajuvad porisse, jättes järele sügavaid vesisid jälgi. Nүүd läheb ta märke, vastu halli taevast paistes tumeda koguna. Tuules lehvivad räti ääred kui kaks laia tiiba. Kes on siis kahelnud ta aususes, kui tal võib olla polegi veel kümnet aastat! Silmad alles lapselikult udused, täis magusat und ning naiivsust.

Bruno Erms tukub rinnale vajunud pääga, juuksed silmil. Jalad sirutanud laiali, käed litsunud sügavasti taskuisse. Ta on rahul endaga ja ilmaga, tänades jumalat, et see seda märjukest ei keela. Temal on lõbus vaadata tekkivaid veelompe teel, kuulata vihma sahinat lehis, tõmmanud karupojana kүүru. Nүүd teeb ta uinakut, kui aga vihm möödas, jookseb vilistades metsas, hoolimata ööst ning märjast.

Puulaane.

Vanad kõrtsid ristteil.

Kүүrus eitedena seisavad nukralt sügavate kortsudega näol, elanud oma elu. Kui vananenud näitlejanna, kes pannud kord kihama ilma, nүүd aga unustuses põdemas reumatismi. Missugused hõisked ning kära täitsid seda ümbrust, millega imbinud hallid müürid ning punane katus! Missuguse kuningana tuli siia elust vintsutud moonakas, pastaldes pops, hallis kuues sulane, tant-

sides kõrtsi kivisel põrandal ning hõisates metsalisena — säravate hallide silmiga. Ning naiste nutetud silmad vaatasid tahmastest ruutudest sisse, lõdisedes külmast ning hirmust. Hobused hirnusid, lõhkudes maad, aga lapsed istusid külmetades vankrites ning silmapilgud tundusid igavikuna.

Ei enam tüsedat kõrtsmikku kauplemas leti taga, uhkemat vallavanemast ning mõisa kubjast. Lihtsa talumehena elab nüüd lagunud kõrtsis, rentinud mõisnikult mõned tiinud maad, et põllupidajana hoida hinge sees. Keegi ei tule enam paluma teda, keegi ei loe tutvust temaga õnneks ning uhkuseks. Tema aeg läinud minevikku, jättes kurvameelse nukruse, sügisilmana õudse ning raske.

Vana kõrtsmik ohkab raskelt, sügades kukalt. Ei olnud häbiks isegi õpetajal astuda pärast jutlust ta juure ning rääkida mõni sõna kihelkonna asjust. Pärast mõisnikku ning õpetajat nimatati tema nime, pärast mõisnikku ning õpetajat oli tema esimene mees ümbruses.

Hällid müürid, lagunud punane katus, katkised aknad ning ukсед sünnitavad mureda pildi. Ainult üksikute kiriku kõrtside ukсед veel lahti, kuid nendes pole enam endist elu. Nendes müüakse lahjat õlut ning odavat veini, aga mis kõrts see põletava vene viinata! Kui värisev rauk, kes veab veel vaevaga jalgu, aga kelle mõtted juba ammu hauas.

Ermsiga uideldes olen vaadanud kurbusega neid ehitusi rist. teil ning tunnud kaasa nende nukrusele. Oleme istunud kõrtsi suures toas, juues pikkamööda klaas õlut, mõttes viibides endise aja romantilise pohmeluse juures.

„Mis ümbrus see?“ küsib Erms kõrtsmikult, kes nukralt toetanud letile.

„Puulaane“, vastab ta lühidalt, popsitades lühikest piipu. Läheb igavik, kui pää tõstub ning lisab kurvalt juure:

„Puulaane, — rikas ümbrus. Talud suured ning jõukad, et midagi paremad soovida“.

„On inimesed külaliste-vastuvõtlikud ning kas pole nendel viisiks pidada kurje penne?“ pärin kõrtsmikult.

Kortsus nägu muigab ning silmad naeravad.

„Penid igal pool kurjad“, ütleb lühidalt, „inimesed aga oskavad hinnata külalisi. Pole kuulnud, et uks oleks nina ees kinni löödud“.

„Kus võiks võõrad leida vastuvõtmist?“ päris Erms.

„Minge Traatmanni juure, sel poeg üliõpilane, ehk iälle Meigaste Loidu juure, — säääl haritud tütar: Võite minna ka õpetaja või Mudasilla peremehe juure — keegi ei keela oma lahkust“.

„Hää küll“, lõpetas Erms juttu.

Tund hiljem otsustame austada Meigaste Loidut. Mudasilla peremees ning herra pastor vabandavad meid, sest mis sinna parata, kui meil mõnesugused kõrvalhuvid.

Sammume vaikides talu poole. Haljendavad põllud pleekima pandud linadena looklevad orust märke — tagapõhjas sinetava

metsaga. Orus jookseb jõgi, varjatud leppadega, mille oksad uppunud vees. Mäe nõlvakul seisavad Loidu talu hooned, eemalt paistes mõisana. Parv pääsuke si keerlemas kõrgel õhus.

„Veau kihla, et sääal Bruno Ermsi nimi pole võõras“, lausub seltsimees rõõmsana. „Sääal on nii mõnigi kord loetud lehist arvustusi Bruno Ermsi maalidest“.

„Oled ikka enesest päris kenakeses arvamises“, katsun vahele rääkida.

„Ära kõnele rumalusi, nagu ikka“, lausub Erms rõhuga, „ole kordgi mõistlik ning saa asjast õieti aru. Maa intelligents tunneb oma kultuuri vastu suuremat huvitust ning hindab seda kõrgemalt, kui linna herrad. Linnas avab saherdaja turule poekese, teenib tuhandeid ning ostab siis sauna. Varsti on ta mõnes seltsis eestseisuse liige ning muretseb omale mõne radikaalse ajalehe aktsiad. Siis tõstab ta iga kuu korralikult vihtade hinda, pääseb ajalehe kaudu linna volikogusse ning paneb oma tütreu advokaatidele mehele. Varsti omab ta hiilgav-õnneliku näo, olles selles mõnusas arvamises, et meie kultuur — tema ise. Tema ise — oma aulises persoonis. Ta loonud väärtusi, ta tegevusega tingitud kogu rahva olemasolu, ta hiilgav päike kodumaa kõrbes. Aga sina kirjanik, ning mina, maalija, oleme selle saunapidaja kõrval sääskedena, kelle pürisemine sünnitab ta huultel kaastundmuse muheluse“.

Et meie tallu jõudnud, siis lõpetab Erms kähku. Istub keset õue kiviie, tundes olevat kodus.

„Ära rutta sissetormamisega“, lausub ta hīgi pühkides. „Keegi pole sind siia oodanud ning seepärast võid kergesti leida ees püksata või seelikuta inimesi. Anna aega nendel end koguda ning läbi akna vaadelda sind“.

Pilve vahel vajub raskelt päike. Üle õue jookseb tütarlaps piima kausiga komistades, millele järgnevad sajatused. Musta suuga poiss ajab sead lauta, rõõmsalt vilistades midagi tundmatut. Õue nurgas tiik, mille äärel teivaste otsa pantud piimalänikud kuivama. Naiselikkude sammudega jookseb kana, hädaldades ning edevalt tiibu pekstes, aetud mehisesi kukest. Kuke järele jõudes, on ta väsinud ning laisalt tiibu tõstes keerleb kana ümber. See aga, pettunud lootuses, teeb ükskõikse süütu näo, kui poleks tal midagi ühist kuke kalduvusega.

Talu uks kolksatab ning valgeis pükstes peremees ilmub lävele. Kaabu on litsutud sügavale silmille. Jalas tal veesaapad allavajunud säärtelga, suus lühike kõver piip, mis kustunud. Kõnnak raske ja vanaldane, kuigi ise alles noor.

„Vaatan, vaatan, kes need tulnud õue, aga ei tunne, ega tunne“, lausub ta sõbralikult, naerdes vana inimese naeru.

„Kus sa kõiki ilmas hulkujaid ikka tunned“, lausub Erms, peremeest teretades. „Logelejaid ilmas praegu palju ning mine tea kust poolt tuul neid igakord toob“.

„Olete vist küll linnast?“ hakkab peremees pärima. „Pole teid juhtunud siin pool nägema?“

Ta kõhatab ning peksab vastu aia teivast oma piipu. Nägu tal bronkspruun, põimitud siniste soontega, silmad vesised ning naerul.

Erms ei saa veel vastata, kui uks uuesti kolksatab ning preili lävele ilmub. Ta on valges ülikonnas, mille ääred kaunistud rahvuslise ornamendiga. Jääb silmapilguks seisma, vaadates suurte silmiga meile otsa. Pruunid lokid langevad korratult valgele otsaesisele.

„See on mu tütar Erna“, lausub peremees lihtsusega. Ning tütre poole pöördes, lisab juure: „Vaata, meil tulnud külalised, aga nõnda sõnavaesed, et kudagi teada ei saa, kust poolt nad pärit. Ehk katsud sina nendega õnne?“

Erna nägu jumestub. Naeratades ulatab käe, lausub pehme kõlaga:

„Olen teid linnas juhtunud nägema“.

Ermsi nägu lööb särama. Vaatab paljutähendavalt mulle otsa, kui tahaks ütelda, et tal olnud õigus. Noh muidugi, Ermsil ikka oma kindel õigus, — teisiti ei saagi see olla! Varsti on ta preiliga elavas jutus, harutades ühiseid tutvusi, hooaja uudiseid ning viimaseid nähtusi kujutavas kunstis. Peremees kuulab mõni silmapilk ning läheb siis tasasel sammul lauda poole.

Läheme aeda, kus pärnade all pingid ning laud. Kõrge müürina kasvavad tihedad sirelid: sinikas-roosakad õied ripuvad raskelt alla, — kui häbelik naine, kes punastuses kummardanud pää sügavale rinnale.

„Oleme rännanud talust tallu, aga kusagil pole näinud sarnast aeda ja . . .“

Erms jätab lause kavalalt pooleli.

„Ja . . .?“ küsib Erna, silmapilguks tõstes silmi.

„Ja sarnast iludust“, lausub mu seltsimees otsekohese lihtsusega.

„Algus pole halb, — jatkake meelitusi“, ütleb Erna julgemalt

Ning nende jutt jookseb kerilauana kergelt, et võisin ainult kuulata päält, kui suu pääle löödud. Ütlen mõne sõna, siis teeb Erms niisuguse näo, kui oleksin rääkinud rumalust. Ning temal igas asjas oma kindel õigus, et vastu vaidlemine üleliigne.

Laupäeva õhtupoolik. Tüdruk pühib hoovi, jalaga lükates kutsikat eemale, kes ta laiast seelikust kinni hakanud. Üle õue jooksevad vingudes naisterahva järele valged põrsad, kui näljased koerad, kes näinud sööki. Laudas lüpstakse lehma: piim jookseb plekist kardadesse, sünnitades omasugust õhtupooliku meeoleolu.

Jõe kaldal köeb saun. Vanaldane naine läheb vihtadega sinna — tahmase näo ning hallide silmiga. Ta nägu tõsine, kui raiutud kivist, aga jalad käivad joobnult risti-rästi. Avades sauna ukse, sinine suits tormab välja, mis paneb naise kõhima läkastavalt.

Mul vastik kuulata Ermsi mõtteta kõnet, seepärast astun õue. Aida päält ronib sulane alla, ükskõikselt vaadates ringi.

„Kae, või meie omastel külalised!“ lausub ta kurvalt enesele. Silmapilguks seisma jäädes tahab veel midagi juure lisada, kuid ei ütle siiski midagi. Aeglaselt astub sauna poole, loogas pikk ja jalult kõikuv. Temale järgnevad teised sulased, poisikesed ning peremees. Sauna hakkab elama. On kuulda sahinat, vihinat, kui lindude tiibade peksmist õhus. Tundub kaskede lõhna õhus, segatud kibeda suitsuga. Sauna ukse avamisel kuulduvad ohked ning vihtade sahin, kui vihma kröbin kolletanud lehile. Kärmosti talitades jooksevad naised, kartes millegagi jääda hiljaks.

Sauna uks kolksatab ning poisid kase lehtedega ihul tormavad jõe. Kustuva päikese paistel nende punased kehad, kui valatud pronksist. Varsti algab jões lõbus sulin ning hõisked. Ainult endine kurvameelne sulane ei jookse hõisates teistele järele. Tasasammul tuleb ta särki väel talu poole. „Küll tegi kondid pehmeks“, lausub mu'st mööda minnes ning kuhugile kõrvale vaadates,

Kärmete sammudega ruttavad naised sauna. Ukse kolksatamisel kuulduv nüüd kisa ja kilkamist. Pole enam endist tõsidust ja pühalikkust; isegi kase lõhn tundub nüüd kibedana. Ka jõkke jooksjaid pole naiste seas. Lahtiste juustega, tursunud nägudega tulevad saunast, kui väsinud loomad, kes saanud peksa. Nende seelikud tõmmatud korratult ümber rippuvate puusade, käed lodevil ning silmad verise paisena punased.

Lähem tagasi aeda. Erms pikutab rohus sirelipõesa all, rääkides Ernale midagi lõbusat. Silli lamades suitsetab lühikest piipu, sülitades mõnuga õhku. Erna istub ta ees pingil, kuulates lõbusana, kui võiks Erms rääkida üleüldse midagi huvitavat. Tean küll, Ermsil teoksil huvitav kombinatsioon: tahab preili silmis tõsta oma isiku väärtust. Kuid kes ei tea tema võrukaelsust, tema talumehelikku lihtsust, tema vaesust. Asjata lootus ning naiivus, — kes preili hakkab teda tühja armastama!

Aeda tuleb perenaine. Tüse kogu, kärmes jalgel, alati lahke ning naeratav. Kärssitu liigutuses, rahutu rääkimises, kui oleks ikka tuline rutt. Sõnad voolavad hooga, kui loobiks erneid plekist katusele. Silmad kitsad ning vesiselt unised, huuled punased, tursunud.

„Palun õhtusöögile“, lausub piuksuvalt, „olete muidugi väsinud“.

Ta köidab rätiku ümber päa, et hoida külmetamast.

„Tulin saunast“, ütleb kui vabandades, naeratavana vaadates Ermsile otsa.

„Mis, teil täna ka saun?“ küsib Erms üllatatult.

„See meil korralikult igal laupäeval“, vastab Erna ema eest.

„Noh taevane jumal, siis ei jää muud, kui minna vihtlema! Missugune kenake tundmus lamada laval ning vihelda joovastuseni“.

Mõni minut hiljem lamab Erms laval, karjudes kõigest hingest:

„Morin, kurat, anna särtsu, anna ometi rohkem särtsu, kurat võtaks! Ehk on sul veest kahju, ehk kardad kerise kokku lan-

gemist? Küll mina selle eest vastutan, armas sõber, küll mina juba selle lihtsa asjakesega toime saan!"

Viskan vahetpidamata leili, et Erms saaks vihelda. Ta keha tulipunane, aga silmad verised, kui tahaksid välja hüpata.

„Nõnda vihtleb õige mees, vaat' nõnda!“ hoopleb Erms.

Peremees pistab pää sisse ning jääb imestanult seisma.

„Pagana pihta, siin on ju põrgulik palavus“, lausus ta üllanud. „Olen küll mina vihtleja, aga sarnane palavus on minu legi liig“.

„Naised on sauna ära jahutanud“, ütleb Erms kurvalt, lavalt alla tulles. „Ei pane higistamagi — sarnane tühine leigus“.

Aga peremees läheb minema, rääkides kõlgile, et noorherra põrgulik palavuses higistadagi ei saa. „Naised on sauna ära jahutanud, ütleb tema, põrguline“, lausub peremees igale. Ning Bruno Ermsi väärtus tõuseb veelgi nende inimeste silmis. Noh on aga see üks kenake mees, ütlevad nemad. Kes sedaviisi võib vihelda, see jaksab ka toop piiritust ühe sõõmuga ära juua. Pistab kinnl ning ei pilguta silmigi.

See kõik on lihtne kavalus Ermsi poolt, muud midagi. Tal saanud rumalaks moeks puistata tuhka ligimeste silmi, aga sarnase autu teoga ei jõua kaugele. Mul oleks tarvis ainult avada suu, ja Ermsi väärtus langeks nullini, aga ma ei pruugi oma suud tema kahjuks. Mitte ka siis, kui õhtul Ermsile Erna tammepuust voodi saali tuuakse, kuna mina vana sohvaga pean leppima. Lõppude lõpuks ju ükskõik, kus puhkad mõni tunnike, kus siirutad väsinud konte, kus unistad omist väikesist asjust.

„Lahked inimesed“, lausun lamades voodis.“

„Millest seda arvad?“ küsib Erms külmalt, tõstes pääd.

„Ei keela ulualust meile, hulkujaile“.

Nüüd räägid jälle rumalust! Tahaksin näha inimest, kellele ei sünnitaks hädameelt vastu võtta kunstnikku Ermsi, Bruno Ermsi!“

„Arvad?“

„Noh sul enesel kõravad, et võiksid kuulda, mida räägitakse minust“, lausub Erms uhkelt.

On ometi inimesi ilmas, kel isegi jumala karistus vähene!

August Gailit.

Read ligemale . . .

Read ligemale, käsikäes
 me käime koidu ootel,
 read ligemale, võiflus' väes
 me käime võidu lootel.
 Read ligemale, rinnaga
 teelt kõrvaldame tõkkes, —
 read ligemale, murrame
 kord rahva õlalt ikkes.
 Read ligemale, formame,
 kui leegis mässav maru,
 read ligemale, langeme
 kui raske rahe sadu . . .
 Read ligemale, vennad veel,
 veel pole murtud rauad,
 read ligemale, ees on teel
 meid mitmeid ootmas hauad.
 Read ligemale, käsikäes
 me käime võiflusradu,
 read ligemale, võiflus' väes
 meid ootku võit ehk kadu.

M. P.

Guy de Maupassant.

Võõrastemaja.

Sarnane kõigi nende Alpide puust võõrastemajadega, mis asetuvad jääliugustikkude jalal, neis paljastes ja kaljustes lõhes-tikkudes, mis mägede valgeid harju läbi lõikavad, pakkus Schvarenbachi võõrastemaja ulualust reisijatele, kes Gemmi teed käi-vad.

Kuus kuud oli ta lahti ja tas elas Jean Hauseri, perekond, siis aga kui lund kõvasti tulema hakkas, orgu täites ja Löche'isse alla minekut kinni panna tahtes, läksid naised, isa ja kolm poega säält ära, majahoidjateks jättes vana mäejuhti Gaspard Hari'd ühes noore juhi Ulrich Kunziga ja Sam'i, suure mägede koeraga.

Kaks meest ja loom jäid kevadeni sellesse lumest vangikotta, kuna neil silmade ees muud ei olnud, kui Balmhorni mõõtmata valge nõlvak, mida kahvatud ja läikivad mäeharjad ümbritsesid, kinnipandud, muust ilmast lahutatud, lume linasse mähitud, mis nende ümber üles tõuseb, väikest maja sisse mässib, pigistab ja rõhub, katusele paksu korrana koguneb, akendeni ulatab ja ukse kinni müürib.

See oli päev, kuna Hauseri perekond alla Löche'isse läks, sest et talv ligines ja allaminek kardetavaks hakkas minema.

Kolm hobueeselt läksid ees, kõiksugu majakraami ja asju kandes ja neid juhtisid kolm poega. Siis tõusis ema Jeanne Hauser ja ta tütar Louise neljanda hobueesli selga ja läksid oma kord teele.

Nendele läks järele isa ühes kahe juhiga, kes neid kunni mäe harjalt allaminekuni saatma pidid.

Nad läksid esiti ümber väikese järve, mis praegu kinni külmanud oli võõrastemaja ees laotuva suure kaljuaugu põhjas, siis jõudsid nad orgu, mis puhas ja valge nagu linane riie ja mille igal küljel lumega kaetud mäeharjad kõrgele tõusid.

Päike paistis selle läikivalt valge ja jäise tühja maa pääle, valgustas teda pimestava ja külma leegiga; mingit elu ei ilmunud näha ses mägede okeaanis; mingit liikumist ei olnud ses mõõtmata üksilduses; mingi hääl ei seganud seda sügavat vaikust.

Noor juht Ulrich Kunzi, suur pikkade jalgadega helveetslane, jättis vähehaavalt Hauseri isa ja vana Gaspard Hari enda taha ja tuli hobueesile järele kes kaht naist kandis.

Noorem naine nägi teda tulevat, näis teda kurval vaatel kutsuvat. See oli väike valgejuukseline küla neiu, piimakarva põskedega ja ta valkjad juuksed näisid ära pleekinud olevat sel pikal jääde keskel olemise ajal.

Kui noormees loomale järele sai, kes neiu kandis, pani ta käe looma selja pääle ja hakkas aeglasemalt sammuma. Hauseri ema hakkas talle kõnelema, lõpmata peenustes kõiki talveelu tarvili juhatusi ette eietades. Noor juht jäi praegu esimene kord üles, kuna aga vana Hari juba neliteistkümmend talve lume all Schvarenbachi võõrastemajas mööda oli saanud.

Ulrich Kunzi kuulas, ilma et näha oleks olnud, et ta sellest aru saab ja vaatas vahetpidamata noort neidu. Aeg ajalt vastas ta: „Jah, proua Hauser“. Aga ta mõte näis kaugel olevat ja ta rahuline nägu jäi ükskõikseks.

Nad jõudsid Daube'i järve juure, mille ühetasane pikk ja külmanud pind oru põhjas laotus. Paremat kätt tõusid Daubenhorni mustad kaljud, mis järjelt püsti tõusid Lømmerni jää liugustiku jalal olevat määratumate ajurühkade, moräänide juures, mille üle Vildstrubel valitses.

Kui nad Gemmi lõhestiku juure said, kus allaminek Löche'i algab, silmasid nad äkki Valaisi Alpide mõõtmate silmapiiri, millest neid lai ja sügav Rooni org lahutab.

See oli kaugel üks valgete mäetippude kuju, ebatasased, tõmbiks rõhutatud või teravaks tehtud ja päikse käes hiilgamas: Mischabel oma kahe sarvega, Vissehorni vägev kogu, raske Brunegghorn, kõrge ja hirmus Cervini püramiid, see inimeste tapja, ja Dent-Blanche, see peletislik kokett.

Nende all, mõtmata augus, kohutava kuristiku põhjas märkasid nad Löche'i, mille majad nagu liivaterad näisid olevat, mis sellesse määratumasse lõhesse olid visatud, mis lõpetab ja suleb Gemmi ja mis Roonisse avaneb.

Hobueesel peatas teeraja äärel, mis maomoodi, alatasa pöördes ta tagasi tulles läheb, fantastiline ja imekaunis, pikuti õiget mäge pidi, kunni selle väikese vaevalt märgatava külani tema jalal. Naised hüppasid lumme.

Kaks vana olid ka järele jõudnud.

— Nii siis, ütles Hauseri isa, jumalaga ja hääd õnne, jälle nägemiseni tuleval aastal, sõbrad.

Hari isa kordas: „Jälle nägemiseni tuleval aastal.“

Nad suudlesid üksteist. Siis andis Hauseri ema oma kord omad põsed; ja noor naisterahvas tegi niisamuti.

Kui Ulrich Kunzi kätte kord tuli, ümises ta Louise kõrva: „Ärge unustage neid üleval“. Neiu vastas „ei“ nii tasa, et ta seda arvata võis ilma et kuulnud oleks.

— Noh, jumalaga, kordas Jean Hauser, ja häid tervid.

Ja naiste ette astudes, hakkas ta alla minema.

Nad kadusid kõik kolm pea silmist, tee esimesel käänakul.

Ja kaks meest pöörsid tagasi Schwarenbachi võõrastemaja poole.

Nad läksid aegamööda, üksteise kõrval, ilma kõnelemata. Nii siis jäid nad üksi, nagu näo vastu, neljaks või viieks kuuks.

Siis hakkas Gaspard Hari oma mineva talve elu üle jutustama. Ta oli olnud ühes Michel Ganol'iga, kes liig vana seks, et veel üles jääda, sest selle pika üksilduse jooksul võib ju mis taht juhtuda. Nad ei olnud siiski igavust tunnud; iga hommiku vara tuli midagi ette võtta; pärast poole tehti meelelahutusi ja mänge, palju mitmetseltsi ajaviitmist.

Ulrich Kunzi kuulas teda maha vahtides, oma mõttes neile järele minnes, kes alla küla poole läksid.

Pea silmasid nad võõrastemaja, vaevalt nähtavat, nii väike, nagu must täpp lume määratuma lahmaka jalal.

Kui nad ukse avasid, hakkas Sam, suur sasis karvaga koer nende ümber üles hüplema.

— Noh, poeg, ütles vana Gaspard, naiti meil enam ei ole, tuleb lõunat keeta, sa mine koori kartulid.

Ja mõlemad istusid puust pinkidele ja sõid.

Järgmise päeva ennelõuna näis Ulrich Kunzi'le pikk olevat. Vana Hari suitsetas ja sülgles koldesse, kuna aga noormees säravast aknast maja vastu olevat mäge vahtis.

Ta läks pärast lõunat välja ja eilist teed mööda minnes, otsis ta maas hobueesli kabja jälgi, kes kaht naist oli kannud. Kui ta Gemmi mäelõhe juure oli saanud, viskas ta enda kõhuli kuristiku äärelle ja vaatas Löche'i.

Küla omas kaljude augus ei olnud veel lume sisse maetud, ehk küll see õige ligi talle oli, sest et männametsad teda kinni pidasid, kes ümbrusele nagu kaitsjateks olid. Ta madalad majad näisid ülevalt sarnased olevat rohtlaane tahutud kividega.

Väike Hauser oli sääli ühes neist hallidest hoonetest. Missuguses? Ulrich Kunzi oli liig kaugel, et neid lahus ära tunda. Kuis oleks ta tahtnud alla minna, senni kui ta veel võis!

Aga päike oli Vildstrubeli suure harja taha kadunud, ja noormees pööris koju tagasi. Hari isa suitsetas. Nähes et seltsimees tagasi oli tulnud, pani ta ette kaarta mängida; ja nad istusid üksteise vastu mõlemal pool lauda.

Nad mängisid kaua, üht lihtsat mängu, nimega „marjas“; siis kui õhtu söök peetud, heitsid nad puhkama.

Päevad, mis selle järele tulid, olid esimese sarnased: selged ja külmad, ilma uue lumeta. Vana Gaspard saatis omad päälõunad mööda kotkaid ja harve linde küttides, kes üle nende jäämägede juhtusid lendama, kuna aga Ulrich korralikult Gemmi mäelõhele käis, et küla vahtida. Siis mängisid nad kaarta, vürhlid, dominod, võitsid ja kaotasid väikesid asjakesi, et mängu huvitavaks teha.

Ühel hommikul hõikas Hari, kes esimesena üles oli tõusnud, oma seltsimeest. Üks liikuv pilv, sügav ja kerge, valgest vahust, laskus madalale nende kohale, nende ümber, ilma mingi hääleta, mähkis nad vähehaaval paksu ja raske sambla vaiba alla. See kestis neli päeva ja neli ööd. Tuli ust ja aknaid lumest vabastada läbikäiku kaevada ja jalaastmeid sisse raiduda, et selle jää pulbri pääl üles tõusta mida kaksteiskümmend tundi pakast veel kõvemaks oli teinud, kui moranide raudkivi.

Nüüd hakkasid nad nagu vangid elama, omast elumajast mitte välja pääsedes. Nad olid omad toimetamised ära jaotanud, mida nad korralikult täitsid. Ulrich Kunzi käes olid pühkimised, pesemised, ülepää kõik puhastamise tööd. Ta lõhkus ka puud, kuna Gaspard Hari sööki valmistas ja tuld tegi. Nende korralikkudele ja ühetoonilstele töödele tegid vahet pikad kaarti või vürhveli mängud. Ilmaski ei tülitsenud nad, mõlemad rahulikud ja tasased olles. Nad ei olnud isegi ialgi kärsitud halvas tujus, ei öelnud kunagi kibedaid sõnu, sest et nad selleks talveeluks mägede harjal küllalt resignatsiooni olid kogunud.

Mõnikord võttis vana Gaspard püssi ja läks kitsesid otsima; vahete vahel tappis ta neist mõne. Siis oli pidu Schvarenbachi võorastemajas, värske lihapidustus.

Ühel hommikul läks ta välja. Termomeeter väljas näitas kaheksateistkümmend kraadi alla nulli. Päike ei olnud veel tõusnud, kütt lootis Vildstrubeli jalal loomi leida.

Ulrich, kes üksi jäänud, magas kella kümneni. Ta oli kaua magaja, aga ta ei julenud oma kalduvusele anduda vana juhi juuresolekul, kes alati kärmas ja hommikul varane oli.

Tu sõi aegamööda pruukosti ühes Sam'iga, kes ka päevad ja ööd kolde ees magades mööda saatis, siis tundis ta enda kurva olevat, isegi hirmu tundes selles üksilduses, kõvasti soovides oma igapäevast kaardi mängu teha, nagu see on, kui mõnd äravõitmata külgeharjunud asja himustatakse.

Ta läks välja, et oma seltsimehele vastu minna, kes kella neljaks koju pidi tulema.

Lumi oli sügava oru ühetasaseks teinud, lõhed täis täitnud, kaks järve ära pühkinud, kaljud täis toppinud; mõõtmata suurte mäeharjade vahele midagi muud jättes kui ilmatu suure valge vanni, pimestava ja jäise.

Kolm nädalat ei olnud Ulrich kuristiku äärele saanud, kust ta küla vaatas. Ta tahtis sinna minna enne kui kallakutele ronida, mis Vindstrubeli viisid. Löche oli ka praegu lume all ja hooneid ei olnud enam ära tunda, valge mantli sisse mässituina.

Siis, paremat kätt pöördes, jõudis ta Lømmerni jääliugustiku juure. Ta sammus mägestiku mehe pikal sammul oma rautatud kepiga lumme kopsides, mis niisama kõva nagu kivi oli. Ja ta otsis teravalt vahtides kuskil kaugel sellel mõõtmatal laudlinal mõnda väikest liikuvat ja musta täppi.

Kui ta jääliugustiku äärele jõudis, peatas ta, küsides enda käest, kas vanamees seda teed mööda oli läinud; siis hakkas ta pikuti ajurühka pidi minema, aga rohkem kärmemal ja rahutumat sammul.

Päev hakkas õhtule jõudma; lumi tõmbus roosa värviliseks; kuiv ja jääne tuul jooksis järskude pukangutena ta kristallisel pinnal Ulrich saatis õhku kileda hõikamise kisenduse, väriseva ja pika. Hää lendas surnud vaikusesse, milles mäed magasid; ta jooksis kaugemale, jäise vahu sügavate ja liikumata lainetele nagu linnu kisendus mere lainetel; siis kustus ta ja talle ei vastatud midagi.

Ta hakkas uuesti kõndima. Päike oli mäeharjade taha läinud, mida taeva vastahelgid veel purpuri värvilisteks tegid. Ja noorel mehel oli äkki hirm. Talle näis, et vaikus, külm, üksildus, nende mägede talvine surm, temasse tungides, vere seisma ja jäätama panevad, ta liikmed kangeks teevad, tast ühe jäise ja liikumata olevuse teevad. Ta hakkas jooksuma, oma elumaja poole põgenedes. Ta mõtleb, et vana vast ta äraolekul kodu tagasi on tulnud. Ta oli teist teed mööda läinud, ta istub vast kolde ees, surnud kits jalgade ees.

Pea silmas ta võõrastemaja. Mingit suitsu ei tõusnud tast. Ulrich jooksis rutemini, avas ukse. Sam jooksis ta poole et teda rõõmuga vastu võtta, aga Gaspard Hari ei olnud tagasi tulnud.

Kohkunult vaatas Kunzi ümber enda, nagu oleks ta ootnud seltsimeest nurka peitnuna üles leida. Siis süütas ta tule põlema ja valmistas õhtusööki, ikka lootes et vana mees tagasi tuleb.

Aeg ajalt käis ta välja, et vaadata, kas ta juba ei ilmu. Öö oli käes, mägede valkjas, kahvatu ja tinakarva öö, mida silmapiiri äärel kollane ja peenike poolkuu valgustab, mis valmis on mägede harju taha kukkuma.

Siis tuli noormees tuppa tagasi, istus maha ja soojendas omi jalgu ja käsi, võimalikkude juhtumiste pääle mõteldes.

Gaspard võis endal jala ära murda, mõnda auku kukkuda, vale sammu tehes, mis ta jala ära väända võis. Ja ta lamab lume pääl, külmast kange, ning meelega heitel, võib olla appi karjades, kõigest oma kõri jõust öövaikusel appi hüüdes.

Aga kus? Mägestik oli ju nii ilmatu laialine, nii kare ja nii kardetav ümberringi, iseäranis sel ajal, et oleks pidanud kümme või kakskümmend jahti terve nädal igas sihis marssima, et ses mõõtmatuses mõnd inimest leida.

Ulrich Kunzi võttis nõuks siiski ühes Samiga välja minna, kui Gaspard Hani mitte kesköö ja kella ühe vahel tagasi ei tule. Ja ta tegi seks valmistusi.

Ta pani kahe päeva söögimoona kotti, võttis omad terasest mägede kepid, köitis ühe pika peenikese ja kõva kõie ümber keskkeha, võttis ka oma rautatud kepi ja väikse kirve ühes, mis jalaastmete jäässe raiumiseks oli. Siis ootas ta. Tuli põles kaminas; suur koer norskas leegi valgel; seinakell lõi nagu süda oma korralikka lööke vastukõlavas puust raamistikus.

Ta ootas, kõrv teravalt kaugeid häält kuulamas, jahmatades, kui tuul vastu katust ja seinu puhkus.

Kell lõi kaksteistkümmend; tal jooksis värin üle ihu. Siis, sest et ta end värisevat ja hirmu käes olevat tundis, pani ta vee tulele, et enne teele mirrekut kuuma kohvi juua.

Kui kell üks lõi, tõusis ta püsti, häratas Sami üles, avas ukse ja läks Vildstrubeli poole minema. Viis tundi tõusis ta ülespoole, oma mägede keppide abil kaljusid pidi üles ronides jäässe auke raidudes, ikka edasi minnes, ja vahel järeletõmmates oma kõie otsaga koera, kes alla õige järsu mäe jalale oli jäänud. Oli vist umbes kella kuue aeg, kui ta ühele sellele mäeharjale jõudis, kuhu vana Gaspard sagedasti kitsesid otsima käis.

Ja ta ootas päikese tõusu.

Taevas ta pea kohal lõi kahvatuks: ja äkki valgustas kentsakas valgus, ei tea kust sündinud, kahvatute mäeharjade mõõtmata okeani, mis sada lõõd ta ümber laiali laotus. Võis öelda, et see valge laine lumest endast tuli, et ruumi laiali laguneda. Vähehaavalt said kõige kaugemad ja kõrgemad tipud õrnalt roosaks nagu liha, ja punane päike ilmus nähtavale Berni Alpide raskete hiiglaste tagant.

Ulrich Kunzi läks jälle teele. Ta läks nagu kütt, küürus jälgi otsides ja koerale üteldes: „Otsi, mu suur, otsi.“

Ta läks nüüd mäge mööda alla, silmiga sügavaid kuristikka läbi puurides, mõnikord hõigates, mõnd pikka kisendust õhku saates, mis õige pea vaikselt mõõtmatuses suri. Siis pani ta kõrva ligimaad, et kuulata; ta uskus üht häält seletavat kuulda, hakkas jooksuma, hõikus uuesti, ei kuulnud enam midagi ja istus maha, väsinud ja meelega heitel. Vastu keskpäeva sõi ta pruukosti ja söötis Sami, kes niisama väsinud nagu tema ise oli.

Siis alustas ta jälle otsimisi.

Kui õhtu tuli, kõndis ta ikka veel, olles läbi jooksnud viiskümmend kilomeetert mäge mööda. Et ta väga kaugel kodust oli, et sinna veel päralt jõuda ja liig väsinud seks, et veel kõnvida, kaevast ta augu lumme, ja aetas enda ühes koeraga sinna sisse, ühe riidest kätte alla, mille ta ühes oli võtnud. Ja nad heitsid magama üksteise kõrvale, inimene ja loom, üks teise ihu soojendades ja siiski kunni luieni külmanud.

Ulrich ei saanud suurt magada; sest ta mõistusele käisid külla unenäod ja ta liikmeid pani värin rappuma.

Hakkas päev tulema, kui ta üles ärkas. Ta jalad olid kõvad nagu raudkepid, ta nõrk hing tahtis ahastusest karjuda, ta süda lõi mahakukkumiseni hingelise liigutuse pärast, vaevast kui ta mingit häält uskus kuulvat.

Talle tuli mõttesse et ta niivisi ses üksilduses külma kätte ära sureb ja see surma hirm piitsutas ta energiat, häratas ta jõu jälle ellu.

Ta läks nüüd alla võõrastemaja poole, kukkudes ja uuesti püsti tõustes, kuna Sam talle kaugel järele käis, kolme jala pääl longates.

Nad jõudsid kella nelja ümber pärast lõunat Schwarenbachi. Maja oli tühi. Noormees tegi tule koldele, sõi ja heitis magama, nii hulluste väsinud, et ta enam millegi pääle ei mõtelnud.

Ta magas kaua väga kaua, äravõitmata und. Aga äkki, raputas ta sügavat und üks hääl, üks kisendus, üks nimi: „Ulrich“ ja pani ta püsti tõusma. Kas oli ta und näinud? Kas oli see üks neist imelikkudest hüüetest, mis rahutute hingede unesid läbibistavad? Ei, ta kuulis seda veel, seda värisevat kisendust, mis ta kõrva oli läinud ja ta lihasse jäänud kunni ta närviliste sõrmede otsani. See on tõsi, et kisendati; hüüti „Ulrich“. Keski oli säääl, maja ligi. Ses ei olnud kahtlust. Ta avas siis ukse ja hulust, nii kõvasti nagu ta kõri jõudis: „Kas sa oled, Gaspard“!

Keski ei vastanud; ei olnud mingit häält, mingit üminat, mingit oigamist, mitte midagi. Tuli öö. Lumi oli surnukahvatu.

Oli tuul tõusnud, jääne tuul, mis kivid peeneks purustab ja midagi elusat nende tühjade kõrguste pääle ei jäta. Ta puhkus järskude puhangutena, mis veel rohkem kuivatavamad ja surmavamad on, kui kõrbe tule tuul. Ulrich karjus uuesti: „Gaspard! — Gaspard! — Gaspard“!

Siis ootas ta. Kõik jäi vaikseks mäe pääl. Äkki raputas teda hirm kunni luudeni. Ühe hüppega oli ta majas, pani ukse kinni ja lükkas riivi ette; siis langes ta värisedes ja lõdisedes ühele pingile, kindlasti uskudes et teda ta seltsimees hõiganud oli silmapilgul, kuna ta hinge heitis.

Selle üle oli ta niisama kindel, nagu kindel ollakse elu või leiva söömise üle. Vana Gaspard oli kaks päeva ja kolm ööd kuskil pool surmaga võidelnud, mõnes augus, ühes neist puhastest sügavatest kuristikudest, mille valgus veel palju õudsem on, kui allilma pimedused. Ta heitles surmaga kaks päeva ja

kolm ööd ja ta suri praegu oma seltsimehe pääle mõteldes. Ja ta hing, vaevalt vaba, oli lennanud võõrastemaja poole, kus Ulrich magas ja ta oli teda hüüdnud selle kohutava ja salapärase omaduse abil, mis surnute hingedel on, et elavatele kodu käia. Ta oli kisendanud, see hääleta hing, magaja kurvas ja rõhutud hinges; ja ta oli karjunud oma viimase jumalaga jätmise, oma etteheite või oma hukkamõistmise inimese üle, kes küllalt ei olnud otsinud.

Ja Ulrich tundis teda õige ligi olevat, seinaga taga, ukse taga, mille ta uuesti kinni pani. Ta hiilis nagu öölind, kes oma tiibadega valgustatud akent riivab; ja hirmunud mees oleks koledus pärast peaaegu huluma hakanud. Ta tahtis siit põgeneda ja ei julenud välja minna; ta ei julenud sugugi, ta ei saa julgema sest ajast pääle edaspidigi, sest see viirastus jääb sinna ka edaspidi, päeval ja öösel, ümber võõrastemaja, senni kui vana juhi keha kätte ei ole leitud ja matusaia õnnistatud mulda paigutatud.

Päev tuli ja Kunzi sai natuke kindlust hiilgava päikese tagasi tulekul. Ta valmistas endale sööki, andis koerale süüa, jäi aga siis ühele istmele liikumata istuma, süda piina täis ja vana pääle mõteldes, kes lume pääl puhkas.

Vaevalt oli aga öö uuesti mäge katnud, kui kohe hirm tas võimust võttis. Ta sammus nüüd mustas köögis, mida küünla tuli vähe valgustas, ta sammus köögi ühest otsast teiseni, suurte sammudega, kuulates, kuulates kas mitte jälle eilse öö kohutav kisendus väljas valitsevat sünta vaikust läbistama ei tule. Ja ta tundis enda üksi oievat, vaene õnnetu, nagu ükski inimene veel kunagi end üksi ei ole tunnud. Ta oli üksi ses mõõtmata lume kõrbes, üksi kakstuhat meetert inimeste elukohtadest kõrgemal, kõrgemal inimeste majadest, kõrgemal elust, mis liigub, möllab ja mõõnab, üksi jäises taevas! Tal oli hull soov end päästa üks ta puha kuhu, üks ta puha kuis, alla Löche'i minna end kuristikku visates; aga ta ei julenud isegi ust avada, uskudes et see teine, surnu, talle tee kinni paneks. et mitte üksi üles jääda.

Vastu keskööd, kõndimisest väsinud. ahastusest ja hirmust rõhutud, jäi ta viimaks ühele pingile tukkuma, sest ta kartis kangesti oma süngi, nagu eemale hoitakse kohast, kuhu kodukäijad käivad.

Ja äkki lõikas ta kõrvust läbi eilse öö kile kisendus, nii väga kile, et Ulrich käed välja sirutas, et tulejat tagasi lükata, ja ta kukkus oma istmega selili.

Sam, kelle müra üles häratas, hakkas huluma, nagu hirmunud koerad huluvad, ja ta käis majas ringi, et otsida, kust hädaoht tuleb. Kui ta ukse ligi sai, nuusutas ta seda, puhkides ja ähkides kõigest jõust, karv püsti, saba sirge, ja urises.

Hirmust hull Kunzi oli püsti tõusnud ja pinki üht jalga pidi käes hoides, kisendas ta: „Ära tule, ära tule sisse, või ma tapan

su ära"! Ja koer, selle ähvarduse läbi veel enam äritatud, haukus hirmsa vihaga seda nägemata vaenlast, kes ta peremehe võitlusele kutsus.

Sam jäi vähehaaval rahuliseks ja sirutas enda kolde ligi põrandale, aga ta jäi rahutuks, pää üles tõstetud, silmad läikivad ja oma kihvade vahelt urisedes.

Ulrich sai oma kord ka võimuse oma meelte üle kätte, aga kuna ta end uuesti hirmu küüsi tundis langevat, läks ta kapi juure viina pudelit otsima ja ta jõi seda üksteise järele õige mitu klaasi. Ta mõtted läksid segasteks, ta julgus suurenes; tule palavik tuli ta soontesse.

Järgmisel päeval ei söönud ta suurt, ainult viinajoomisega rahulolles. Ja mitu päeva järestikku elas ta niiviisi, purjus nagu elajas. Kui aga Gaspard Hari talle mõttesse tuli, hakkas ta jooma kunni ta põrandale kukkus, nii purjus olles. Ja ta jäi sinna, kummuli, joobnud nagu surnu, väsinud liigetega, otsaesine vastu maad! Aga vaevalt oli ta hulluks tegeva ja kõrvetava vedeliku ära seedinud, kui jälle ikka üks ja sesama kisendus „Ulrich“ ta üles äratas nagu püssikuul, mis ta pääaiju oleks tunginud; ja ta hüppas püsti, ikka veel jalgadel kõikudes, käsi välja sirutades, et mitte kukkuda, Sami appi hõikudes. Ja koer, kes näis ka hulluks minevat, nagu ta peremees, tormas uksele, kaapis seda küüntega, näris teda oma valgete pikkade hammastega, kuna noormees, kael kõveras, pää seljas, täitel söõmuldel viina aila õgis, nagu värsket vett pärast jooksmist, mis silmapilk ta mõtte, ta mälestuse ja ta meeleheitliku hirmu magama uinutas.

Kolme nädalaga neelas ta enesesse kõik alkoholi tagavara. Aga see alatine lakkumine ei teinud muud kui uimastas ta hirmu, mis palju metsikumalt üles härkas, kui tal võimata oli teda vaikseks teha. See ainuke teda mitte maha jättev mõtte, kuulise purjutamise läbi kõvaste üles äritatud ja täielises üksilduses vahetpidamata suurenedes, puuris temasse nagu mõni vingert. Ta sammus omas toas niisama nagu loom omas puuris, kõrva vastu ust pannes, et kuulata, kas teine sääl on, ja teda võitlusele kutsudes läbi seina.

Vaevalt jäi ta tukkuma, sest et väsimus tas võimust võttis, kui ta jälle häält kuulis, mis ta jalule hüppama pani.

Ühel õhtul viimaks, nagu pelgurid kes viimseni tipuni on aetud, tormas ta uksele ja avas selle, et näha seda, kes teda hõikus ja et teda vaikima sundida.

Talle käis vastu nagu külm tuule puhang, mis tall kunni luudeni tungis, ja ta pani ukse uuesti kinni ja lükas riivi ette, ilma seda märkamata, et Sam välja oli läinud. Siis, külma värinat tundes, viskas ta puid tulele ja istus see ette, et end soojendada; aga äkki jahmatas ta, keski kraapis seina ja nuttis.

Ta kisendas kohkunult: „Kas sa saad minema“! Hoigamine vastas talle, pikk ja valurikas.

Nüüd viis see kole hirm viimse mõistuse natukese, mis tal

veel järele oli jäänud. Ta kordas „Kas sa saad minema“ ümber vaadates, kas mõnd nurka ei leia, kuhu end peita saaks. Teine nuttis ikka, käis pikuti maja seina nühkides. Ulrich jooksis tampepuust kapi juure, mis nõusid ja söögi tagavara täis oli, ta tõstis ta üliinimliku jõuga üles, vedas ta ukseni, et kaitsevali teha. Ta tassis üksteise pääle kõik mööblid, ölekitid, madratsid ja pingid, mattis akna kinni nagu siis tehakse, kui vaenlane teid piirab.

Aga seesinane väljas hulus nüüd kurvalt ja hoigades, mille pääle noormees niisamasuguste hulumistega vastama hakkas.

Ja ööd ja päevad läksid mööda, ilma et üks kui teine hulumist järele oleks jätnud. Üks käis vahetpidamata ümber maja ja kraapis müüri oma küüntega nii kõvasti, et ta teda näis ära lõhkuda tahtvat, teine käis sees neile liigutustele järele, küürus, kõrv vastu kivi pandud ja ta vastas kõigi tema hüüete pääle hirmsate kisendamistega.

Ühel õhtul ei kuulnud Ulrich enam midagi, ja ta istus maha, nii kõvasti väsinud, et ta silmapilk magama jäi.

Ta härkas üles ilma midagi mälestamata, ilma mingi mõteta nagu oleks kõik ta pää selle sügava une jooksul tühjaks tehtud. Tal oli nälg, ta sõi.

Talv oli möödas. Gemmi tee sai jälle käidavaks; ja Hauseri pere läks teele, et tagasi oma võõrastemaija minna.

Nii pea kui nad üles olid saanud, ronisid kaks naist hobueeslite selga ja hakkasid kahe mehe üle kõnelema, kelle poole nad praegu läksid.

Nad imestasid miks üks neist mõni päev varem alla ei tulnud, kui teekäik juba võimalik oli, et oma talvise elamise üle uudiseid kõnelda.

Viimaks silmati võõrastemaja, mis veel lumega kaetud oli; uks ja aken olid kinni; natuke suitsu tõusis katuselt, mis Hauseri isa rahustas. Aga lähenedes märgati lävel ühe looma luukeret, mida kotkad ära nokkinud olid, ühe suure looma luukere, küljeli maas.

Kõik silmitsesid seda teravasti: „See on Sam“, ütles ema. Ja ta hõikas: „Hei, Gaspard“. Üks kisendus vastas seest, kile kisendus, mida nagu mõni loom oleks kisendanud. Hauseri isa kordas: „Hei, Gaspard“. Kuulus teine kisendus, sarnane esimesele.

Nüüd katsusid kolm meest isa ja kaks poega, ust lahti teha. See ei läinud. Nad võtsid tühjast tallist ühe pika palgi, nagu kindluse lõhkumise palk ja löid sellega kõigest jõust. Puu ragises, andis järele ja lauad lendasid tükkideks; siis pani suur kolin maja värisema ja nad nägid lõhutud kapi taga üht meest püsti seismas, juustega, mis õlgadele langesid ja habemega mis rinnuni ulatus; ta silmad läikisid ja ta ihu katsid riide räbalad.

Nad ei tunnud teda ära, aga Louise Hauser kiljatas: „See on Ulrich, mamma“. Ja ema tõendas ka, et see Ulrich on, olgugi et ta juuksed valged olid.

Ta laskis nad juure tulla, ta laskis neil end puutada; aga ta ei vastanud midagi küsimuste pääle mis talle ette pandi; ja tuli ta alla Löche'i saata, kus tohtrid ta hulluks tunnistasid.

Ja keegi ei saanud iialgi teada, mis ta seltsimehest oli saanud

Ja Louise Hauser pidi sel suvel peaaegu ära surema ühe pikaldase haiguse kätte, mida arvati mäe külmast saadud olevat.

Prantsuse keelest **K. Martinson.**

Sirelite aegu.

Ju toomehelbed jätvad jumalaga,
ja sirelite õitseae on käes:
kõik pungad pakatavad täies väes,
kõik põõsad sinetavad maja taga.

Ja õõsefi nüüd ei ma enam maga,
mu süda õhetab kui hõõguv ääs —
ah, sirelite õitseae on käes!
Kuis võiks ükskõikne olla ma ja vaga!
Kuid sind ei ole siin! mis jaoks, mis jaoks
[siis päev

nii täis neid suuri lille, õisi loodi?
Mis jaoks siis õõ, nii heldelt valgeks jääv,
nii lõhnalaotavalt ümber minu voodi?!
Nii raske üksi kõike ilu kanda —
kuid sind ei ole siin — et teda sulle anda.

Juunis, 1915.

Marie Under.

Jaan Kärner. **Talurahva vabastamine Eestimaal.** Tallin-
nas, 1916. „Teaduse“ kirjast.

Väike, kaunis viletsa välimuse ja halva paberiga raamatuke, sarnane välimus ei tööta harilikult ka palju sisuliselt, kuid silmas pidades sõjaaja olusid, mis takistavad raamatule kena välimust anda, võtad J. Kärneri „Talurahva vabastamise Eestimaal“ kätte ja hakkad lugema. Lugema hakates tuled aga peagi otsusele, et ka viletsa välimuse taga võib hää sisu peituda; kõnes olev raamat on sisuliselt meeldiv.

J. Kärner on oma aine kohta huvitusega teadmisi kogunud, neid parematest kättesaadavatest allikatest otsides, sellepärast asub lugejasse juba esimestest lehekülgedest arvamine, et autor teab, millest ta kirjutab. Tuntud Vene teadusemehi ja Saksa ajaloo-
kirjutajaid refereerides, jagab ta vahel nende eksitusigi ehk õige-
mini arvamisi, mis teised eksitusteks peavad, kuid asub omas kirjutuses üsna erapooletul, teaduslikul pinnal. Õieti pakub J. K. teos väha uut võrreldes nende kirjutustega, mis selle aine kohta meil juba ilmunud, ei olegi võimalik palju senni öeldule juure li-
sada, kunni meile ei avane rüütekonna ja ministeeriumi arhiivid,

kuld kõnes olev „Talurahva vabastamine Eestimaal“ on sümpaatlik, kui mitmekülgne, võrdlemisi põhjalik ja erapooletu kirjutus ja teda võib iga ühele kodumaa ajaloo tundma õppijale lugemiseks soovitada.

Autor annab alguses orjaaja kirjelduse, edasi harutab ta pärispõlve kaotamise põhjusi ja viimaks hindab isiklikku vabastamist.

Praeguse sõja aeg on Balti aadeli päale küllalt rahet sadanud, küll oleviku, küll mineviku pattude pärast, tihti on seda pahatahtlikultgi tehtud. Kuid teadus peab kõigist liialdustest vaba olema, on ju tema ainuke eesmärk tõe otsimine.

Ei maksa orjaaja aadeli kaela kuritegusid veeretada, mida nad ei ole korda saatnud, neis oli isegi palju barbaarsust. Moraalset küljest seda aga vaadeldes võib ju aadeli üle kohut mõista, kuid siis peab silmas pidama seda, et igal ajal oma moraal on. J. Kärner ei ole kuri süüdistaja, kuid leidub temagi kirjutuses etteheiteid. Orjaaeg oli kõigi rahvaste elus koleduste ajajärk, isegi kohutavamaid lugusid kui meil, on mujal ette tulnud, nagu Orlovi, Shdanovi ehk Saltõkovi teod Vene pärispõlve ajaloos näitavad. Nagu tolleaegne valitsus oma alamate vastu kuri ja nõudlik oli, nii püüdis aadelimees, kes oma talurahva ringis piiramata valitsejat esitas, kuri ja nõudlik olla. Nagu valitsus maksusid suurendas, kui ta väljaminekud suurenesid, nii tõstis iga mõisnik maksusid, küsimata selle järele, kust ta alam seda võtab. Võrdlev ajalugu näitab ka, et talurahva vabastamise asjus Balti aadelit tagurlisemaks pidada ei või, kui teiste maade aadelgi selles küsimuses on olnud. Alati on aadelit selle sammule isiklikud kasud, eestkätt majanduslikud huvid juhtinud, nagu J. Kärner seda õieti tähendab. Kuid ka kõigi maade aadeli keskel on mõisnikka olnud, olgugi väga vähe, kes inimesearmastusest vabastamise küsimuse on üles võtnud, ja mõni niisugune oli ka vähearvulise Balti aadeli keskel; J. K. ei taha seda nähtavasti tunnistada. Ei maksa salata hääd, mis mineviku inimestele on omane olnud, suuremeelsust on ka meie päevil vähe maailmas. Rahvahariduse eest hoolitses Balti aadel vähe, pea sugugi, kuid niisama pidas end ka teiste maade aadel üles. Kui mõned Vene mõisnikud omi anderikkaid orje isegi Viini konservatoriumi saatsid, siis ainult sellepärast et õpetatud orjadega äri ajada, mida nad ka tegid. Ka kodumaa aadeli üle peab õiglaselt kohut mõistma.

E. A.

U S LIIVIKA
Raamatukogu

Vastutav toimetaja: **K. Tüür**. Vastutav väljaandja: **M. Kurs-Olesk**.

Дозволено военною цензурою. — Юрьевъ, 25 февраля 1917.